

आयुर्वेद विज्ञान

वैद्यक सिद्धांतोन्ने तुवनात्मक दृष्टियी तथा अनुभवनी दृष्टियी अर्थनाइ भासिक

पुस्तक ७]

पान २०२५

१८ जुलारी १८५६

[अंक]

नमामि धन्यन्तरिमादिदेन सुरासुरै वदितपादपदम् ।
लेखं जयसम्भयन्तुलुनाशम् धातारमीश विविधौषधीनाम् ॥

तदेव युक्तं मेवैष यदात्म्याय कवस्ते ।
स चैव म्रियतां मेवैषो रोगेभ्यो य प्रमोचयेत् ॥

आव ताया अय । न दुर्गागिः इवणाभ शास्त्री

शास्त्रीवाक्य १३० र १३ श्री गोपाय म परीण

सदायक तत्रो नवनीनान म पद्या, अत्र अत्र अत्र, इ. अ. अत्र अत्र (अत्रो)

अत्र अत्र अत्र अत्र, निमित्त, त द्यो,

१ अत्रने रोग (दृष्टि) युक्त २८

અનુક્રમણિકા

વિષય	પેજ	પૃષ્ઠ
૧ વીર્યસ્રાવ	ત્રી નવનીતનાથ બી પટ્ટના-મુબૈ	૭૧
૨ આયુર્વેદીય રક્તપરીક્ષા	શ્રી ડી કે પાઠક, આયુર્વેદાચાર્ય આ રિ વર રોડ પુ પી આ રીસય યુનિ -વગેરા રા	૭૫
૩ સત્તામ-સિતામ	ડૉ ઉમર માનજી ચૌહાણ-ગોડન (સૌરાષ્ટ્ર)	૭
૪ સાર સચિત	આ વિ માર્કનથ	૮૩
૫ વિજ્ઞાનની ખેડતાણ	તત્રી રથાનેથી	૮૭
૬ બીડનચણ-નડાગર મીઠું	ડૉ મણિચકર પો બદ ડી એ એમ (પાટણ)-અમ તાલ	૯
૭ દ્રવ્યશુદ્ધિ વિજ્ઞાન	શ્રી ઇશ્વર ત ડી દેસાઈ L. A. M., જૂનપૂર પ્રાધ્યાપ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય પાટણ પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય નડીયા	૯૩
૮ ફેરના સમાચાર	આ ત્ર કાર્પાલમ	૯૪

વિશિષ્ટિ

આયુર્વેદ વિદ્યનનો આ એક વાંચીને આપ જાણી શકશે કે આયુર્વેદના વિદ્યાનને સ્પષ્ટતા માસિક લેખોનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આે છે

આયુર્વેદના યાન અને પ્રચાર માટે વૈદ્યોને વલ્લભતા વિવાદોએને ઉપયોગી નીવડે તેવું આ માસિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ પાળવું અને રોગોથી કેમ બચવું તે વિષે પણ આ માસિકમાં માગ દર્શન કરાવવામાં આે યુ છે આ માસિક દર અંગ્રેજ મહીનાની પદરથી તારીખે પ્રાટ થાય છે લવાજમ ફક્ત રૂ ૪- - (પરેશના રૂ ૬- -) ટપાલ ખર્ચ સહિત રાખવામાં આે યુ છે લાઇબ્રેરી આ દ્વારા આ માસિકનો જહોળો પ્રચાર થાય તે હેતુથી લાઇબ્રેરીઓ માટે લવાજમ ફક્ત રૂ ૩- - રાખવામાં આેયુ છે અત્યારના આ જમાનામાં આ લવાજમ ઘણું ઓછું છે છતાં આયુર્વેદની સેવા ખાતર અમેએ લવાજમ ઓછું રાખ્યુ છે આશા છે કે આપ સર્વે વૈદ્ય જાણ્યો આ માસિકના આદક જમ જને તેમ જ નડીની યર્ષ જશે. તેમજ આપના બીજા છટ મિત્રોમા તેનો પ્રચાર કરી વધુને વધુ આદકો કરી મોકલો અથવા વી પી યી એક મોકલવા માટેના પત્ર લખશો એજ વિનંતિ.

મનમ્બવદારનું સરનામું

તત્રી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન,

કે-ઝકુ ફેર્મારિયુટિકલ્સ વર્ક્સ લિ.

ગેખલે રોડ (દક્ષિણ) મુમ્બઈ ૨૮

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પ્રત્યક્ષતો દિયદુષ્ટ શાલ્કદુષ્ટ ચ યદ્ભવેત્ ।

સમાસતસ્તદુભય ભૂયો જ્ઞાનવિવર્ધનમ્ ॥

પુસ્તક - ૭	આષ્ટ તત્રી સહગત દુર્ગામ્પર કેનકરામ શાસ્ત્રી	પોપ ૨૦૧૫
અંક - ૬	કાષવાદન તત્રી શ્રી ગોપાન મ પરીખ	જાન્યુઆરી ૧૯૫૮
	સહાયક તત્રી શ્રી નયનીતનાય બ પટ્ટા	
	જી કાર્મસી તરફથી	

વીર્યસ્રાવ

લેખક — શ્રી નવનીતલાલ બી. પટ્ટા-મુ મર્ધ

હાલના જમાનામાં આ વ્યાધિ થવા યુવાનો સપડાયેલા હોય છે તેમાંના ઘણા ખરા તો સ્વપ્રદોષ એ શું છે તે સમજતાજ નથી હોતા. સ્વપ્રમા-નિદ્રા અવસ્થામાં શુક્ર ધાતુનું અનૈચ્છિક નીતે સુત્રમાર્ગે જવું તેનું નામ સ્વપ્રદોષ છે આ શુક્ર એ શું વસ્તુ છે તે પ્રથમ જાણવાની જરૂર છે

વીર્યસ્રાવની વ્યાખ્યા —

પિંથાજની સાથે વીર્ય પડે, સ્વાવસ્થામાં વીર્ય જાય, ક્રિયત મનોવિકારથી વીર્ય સ્ખલીત થાય તેને વીર્યસ્રાવ કહે છે

ઝાડાની કમળાઆતથી બહુ કરાજવાથી વીર્ય પડે છે તરૂણ અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી દશ પદ્મ દિવસના અંતરે સ્વપ્રમા વીર્ય સ્ખનીત થાય એ સ્વાભાવિક છે તેને વ્યાધિ સમજવો નહીં પણ આઠ દિવસની અંદર વાર વાર થાય તો તે વ્યાધિરૂપ થઈ પડે છે હાથરસને લીધે કોઈને વીર્ય જમ્યા કરે છે વિષયયુક્ત વાતોથી કે વાચનથી આ

રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે સૂક્ષ્મદર્શક યત્ર વડે ભેતા પિંથાનમાં વીર્યના પરમાણુ ભાવમ પડે છે અને વીર્યમાં નબળા પુષ્કીજ ભેવામાં આવે છે

આપણા શરીરને ધારણ કરનારી સાત ધાતુઓ છે જે રસ, રક્ત, માસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા અને વીર્ય આ સાતે ધાતુઓ આહારમાંથી ઉત્તરોત્તર પરીપુરે છે જેવી ભાતનો (સાત્વિક, રાજસ, તામસ) આહાર આપણે લઈએ છીએ તે પ્રકારે ધાતુ પણ પેદા થાય છે આ ધાતુઓ જાલપણથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધી દરેકના શરીરમાં ઉત્તરોત્તર વધે છે નાના જાળકોના શરીરમાં પણ શુક્ર તો હોય છે પણ જેમ કુવની કળીમાં નહેલી સુગંધી શુભ હોય છે પણ કુલ ખીંમાં પછીજ તે સુગંધી પ્રત્યક્ષ થાય છે તેવી રીતે જાળકોના શરીરમાં પણ શુક્ર ધાતુ હોય છે પણ સુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા સિવાય આ શુક્ર ધાતુ શરીરમાંથી બહાર નીકળી શકતી નથી

અને અગર નીકળે છે તો અપકરદશ્યામાં જે શરીરને રોગી બનાવે છે

આ શુક્રધાતુને ૨૦-૨૫ વર્ષ સુધી ધારણ કરી રાખવી ભેદજે ધારણ કરવું જોગ્યે બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને આ પ્રમાણે પૂણ્ય બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી જ શરીરમાં જોજ પ્રગટ થાય છે અને તેથી શરીર નીરોગી, અને તેજસ્વી રહી શકે છે મનની સ્થિરતા સાધી શકાય છે અને ત્યારેજ સસારસુખ મેળવી શકાય છે

આ શુક્રધાતુનો અનૈચ્છિક સાવ થવામાં મનોવિકાર એ મુખ્ય વસ્તુ છે મા? મનને હંમેશા કામવાસનાથી વચિત થવા હેતુ નહીં ૨૦-૨૫ વર્ષ સુધીનો સારી મિત્રતાવાળો સહવાસ, સદ્વિદ્યા, ઉદ્યોગોમાં પ્રવૃત્તિ રાખવી સ્ત્રીસ્વરૂપનું વલ્લભ, શિગારી વાતો નાટક, સીનેમાં એ સ્વપ્નદોષ થવાનું હાલના જમાનામાં મુખ્ય કારણ છે માનસશાસ્ત્રનો નિયમ છે કે દિવસના થયેલા, ભેયેલા અને સાંભળેલા કદેક કાંઈની વિચારણા નિદ્રા અવસ્થામાં ફરી થાય છે અસુક બાળતો જ્ઞાનતત્ત્વોને વધારે ઉત્તેજિત કરે છે પરિણામે વિષયવાસનાની વિચારમાળાઓ વિષયવાસનાના કેન્દ્રને ઉરકે રીને સ્વપ્નસાવ કશવે છે અશ્વીલ સાહિત્યનું વાચન, દશન, શ્રવણ અને મનન એ સ્વપ્નદોષનું મુખ્ય કારણ છે અસવના વખતમાં સગીત, નૃત્ય, નાટક વગેરે હતું પણ હાલના જમાનામાં જે પ્રકારનું નતિક અધ્યતન કરનાર સાહિત્ય જોવામાં આવે છે તે પ્રકારનું નહતું હાલ તો સ્ત્રીઓની સુદરતાની હરીફાઈનું બળગ બરાબ છે શરીરના અંગો વિકૃત સ્વરૂપે દેખાય તે બદલના સીનેમાં

નૃત્યો દેખાડાય છે આ બધું વાસનાને ઉરકેરનાર જ કહી શકાય સ્ત્રીતાની સું રતા અને દ્રૌપદીની સું રતાને લીધે જ રામાયણ અને મહાભારતના થંથો રચાયા હતા

કામશાસ્ત્ર એ પણ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ એક શાસ્ત્ર છે વિજ્ઞાનની રીતે જરૂરનો વિશ્લેષ થવો ભેદજે વાત્સ્યાયનનું કામસૂત્ર અને અભિનવ કામસૂત્ર એ ભારતની અલ્પમેાવની છે પણ તે શાસ્ત્ર રૂપિમુનિઓએ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ ખેડેલું શાસ્ત્ર હતું વાસના સંતોષવાની દૃષ્ટિએ નહીં

(૨) ખોરાક — હાલનો ખોરાક એ પણ સ્વપ્નદોષનું કારણ છે તીખા તમ તમતા તામસ ગુણોયુક્ત આહાર શુક્રધાતુનો સાવ કરનારા છે હાલમાં મુખ્ય જેવી શાહ મયી નગરીમાં જીભના સ્વાદુતાવાળા લોહો અનેક પ્રકારની બજાર પાઇ-પેય સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી પોતાની તદુરસ્તી ગાળાવી રહ્યા છે જુડુના ફરીયા કિનારે પરદેશીઓની નકલ કરીને તેઓની માફક અધનગ અવસ્થામાં પશુઓની માફક રખડવું એ આજના ધણા યુવાન યુવતીઓની દેશન ઘર્ષ પડી છે પરદેશીઓ શીતકરીળધમાં રહેનારાઓ છે તેઓની સ્ત્રીઓમાં વાસના ઉત્કુષ્ટ હોય છે જ્યારે પુરુષોમાં તેજા પ્રમાણમાં હોતી નથી પરિણામે તેઓને એ પ્રકારનો આહાર વિહાર જરૂરી હોય છે હિંદુસ્થાન ઉષ્ણ-સમશીતોષ્ણ ક્રીગધનો પ્રદેશ છે ત્યાં તેઓના જેવું આંધળીયું અતુકરણ ન થઈ શકે અને એ કરવામાં આવે તો તેનું પરિણામ ઉલ્કુ જ આવે છે મા? આહાર અને વિકાર એ સ્વપ્ન દોષનાં મુખ્ય કારણ છે

આજ કાલના ડેટલાક યુવાનો એમ માને છે કે શરીરમા બહુ ધાતુ વધી જશે તો બલદેશર થઈ જશે અગર નર્પુસશ્વ પ્રાપ્ત થશે આ સમજણ તર્કન ખોટી છે અજ્ઞાની જુવાનીઓ આવી માન્યતાને વશ થઈ અમુક વીર્યનો ક્ષય કરી પોતાના જીવિષ્યની આયુષ્યની દોરી પોતાના હાથે તોડે છે વિષય વાસના જ એક એવી વસ્તુ છે કે જેમ જેમ તેને ભોગવતા જાય તેમ તે વધતી જાય છે ચંતી નથી

યુવાની, ધનસ પત્તિ, પશુત્વ, અને અવિ વેદીપણ આ ચારે વસ્તુ ડેટલાક યુવાનોમા એકત્ર હોય છે પરિણામે તે કામી જુવાનીઓ પરત્રી સુખમા પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે અને જે પરત્રી ન મળે તો યુધી મેથુન Master baton થી શુકનો નિપાત કરે છે આ હાનીકારક વેવમા તો તે એવા કસાર્થ જાય છે કે ૨૫ થી ૩૦ વર્ષની ઉમરે તેઓને આ સસાર દુખ રૂપ દેખાવા લાગે છે જે ધૌવન અવસ્થામા ધાતુની વૃદ્ધિ પુષ્ટિ કરવાની હોય છે, જે અવસ્થામા શરીરનીરોગી સચક્ર નાખી જીવિષ્યની જીવગી દીધીયુષ્ય સાથે સુખમય પિતાવવાની હોય છે તેને પહેલી અવસ્થામા જ ભરખાઈ કરી દે છે અરધી જીવગી સુધી મેળવેલી રક્ષમના બ્યાજમા જીવિષ્યની જીવગીમા નભાવવાનું હોય છે તેને બદલે અરધી જીવગી પ્રાપ્ત થતામાજ સુદૃઢ રક્ષમ પણ નષ્ટ કરી નાખે છે વીર્ય નાશ કરનારને અયોગ્ય વર્તનથી શરીરને અનેક પ્રકારના ભયકર રોગના ભોગ થવું પડે છે જેમકે આક્ષેપક, હીસ્ટેરીયા, ક્ષય, શ્વાસ,

નર્પુસશ્વ, અગ્નિમાત્ર, અનિદ્રા, ખાચલાપણું, બીજાણુવળું વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે

આ સ્વપ્ન દોષ વવામા આજાર અને વિહાર ઉપરાત બીજે એક શારીરિક રોગ પણ છે જે છે કબજાવાત વારવાર કબજા આવત થવાના કા જે મળાશયનું શુકાશય ઉપર દબાણ થવાથી તે સ્થાનના જ્ઞાન તત્ત્વો ઉરકેરાધને દોષ કરે છે

લક્ષણો ૧—આ પ્રમાણે વાગ વાર સ્વપ્ન દોષ થવાથી પાચન શક્તિ મદ થયે છે જે ધાતુક્ષીણ પુરુષની પાચન શક્તિ મદ થાય છે તેને અતુલોમ કે પ્રતિલોમ કાય પણ લાગુ પડે છે પાચન શક્તિ મદ પડવાથી જે પીષ્ટિક પદાર્થો ખાય તો તેનો કોઠો બગડી જઈ મહાગ્નિનું દરબ વધે છે અને તેથી લોહી માસ વગેરે ધાતુઓની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતી નથી માટે તેવા નમળા માણસે પ્રથમ હ મેથના ખોરાકમા નિયમિત રહેવું કાયુ કોર, બજારની મીઠાઈ, ચેવડા, બજાઆ ગાદીઆ, મગફળી વગેરે જે બ્યાબુ તે હોજ ગીમા નાખવું નહીં પણ ઘરમા બનાવેલો સાગ અને હલકો ખોરાકજ ખાવો

(૨) વારવાગ સ્વપ્ન દોષ થવાના કારણે કાલનો વાયુ પણ પ્રદોષ પામે છે અને તેથી પાચન શક્તિ ઓછી થાય છે દેહસા નિર્જળ બને છે મગજ ખાતી પડે છે બ્રમ, ચક્રીનો રોગ થાય છે માથુ તપે છે, નિદ્રા ઓછી આવે છે સ્મગ્ન શક્તિનો નાશ થાય છે સ્વભાવ બીડીઓ બને છે બાલતા બાલતા શ્વાસ ચડે છે વીર્ય એન્દ્રમ ઓછું ઉત્પન્ન થાય છે શરીર ફીકકુ તેમજ એકદમ નિરુત્સાહી બને છે ડેટલાક માણસોને વાર્ષ,

અપરમાર, હીસ્ટેરીઆ, અધોગવાયુ ક્રોધ, મુઝરો, નેત્રની ક્ષીણ દષ્ટિ બહેા પાપ, ગજાનો સોજો, સ્વરભંગ, હમ, ઝાળીનો હુ ખાવો, છાતીના ધબકારા, ખાસી, આતરડાનો સોજો, ઉરફત, ક્ષય, પાડું તથા સુખ અને દુઃખતા અર્થ થાય છે કેટલાક ધાતુક્ષીણ પુરુષોને પેશાબમા ઘટ્ટ પાચ જવો, ઇન્દ્રિયનું શિથિલ પર્ણ, વૃષણ વૃદ્ધિ, નપુંસકપર્ણ, વીર્યનું પાતળાપર્ણ, પક્ષાઘાત, કમરનો હુ ખાવો વગેરે દરદો પણ થાય છે

એ માણસનું મન ઉદાસ બને છે સત્ત્વ પર ઠટાળો ઉપજે છે અને વીર્યમા સત્ત્વન ઉત્પન્ન કરનાર ધીજક (Spermatozoa) નો અભાવ થાય છે મૂર્ખપણે વીર્યની બરબાદી કરનાર પુરુષોને ઉપરમાના કોઈને કોઈ વ્યાધિનો લોગ સહાને માટે થતું પડે છે

પુરુષોને જે રીતે ધાતુસાવ થાય છે તેવી રીતે સ્ત્રીઓને પણ ધાતુસાવ થાય છે અને તેના કારણે પણ પુરુષોની માફક છે માનસિક વિષય વાસનાના વેગે અત્રિલલ સાહિત્યનું વાચન, મનન થવલુ અને દર્શન એ મુખ્ય છે તે ઉપરાત તેઓમા પણ મુષ્ઠિ મૈથુનનો ગોઝારો ચેપ વધતો જાય છે પરિણામે તેઓને ધાતુક્ષીણતાના વ્યાધિ થાય છે સ્ત્રીઓની યોનીમાઘી આકસ્મિક વહેતો ત્રેવેત પ્રદર તેજ આ છે તેઓને ત્રેવેત પ્રર, રક્ત પ્રદર, સોમરોગ, ગર્ભાશયની નળળાઈ, ગર્ભાશયની ગભધારણુ કરવાની અશક્તિ, વાર્ધ, હીસ્ટેરીયા, હમ ખાસી, દુબળતા, મહાગ્નિ, કમરની પીડા વગેરે દરદો થાય છે

ઉપચાર — રોગ થતાની સાથેજ પદ્ધતિ સર શક્તિ લાવવાનો ઉપાય કયો હોય તો

ધારેલો લાભ જરૂર મેળવી શકાય પણ કામી માણસોને તેવો લાભ મળવા છતાં તે તેવોને તેવોજ રહે છે જીવાની અવસ્થા, ત્રિચાર કરવાની ઓછી ભુક્તિ મનનું વિષય વાસના તરફતું વલણ એ ધાતુ ક્ષીણ પુરુષને વધારે નષ્ટ કરનાર છે ક્ષય રોગમા વિષય વાસના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે અને તે / કારણે ઘણા યુવાનો ક્ષય રોગમા નાશ પામે છે ક્ષયના રોગના લક્ષણમા શાસ્ત્રમા રિરલ્લુ શબ્દ લખેલો છે ગીરસુ એટલે સ્ત્રીસ લોગની ઈચ્છા આ રોગને દૂર કરવા માટે ઉપર કહેલા બધા જે જે કારણો હોય તેને પ્રથમ દૂર કરવા રોગ ઉત્પન્ન થવાના કારણને દૂર કરવાથી રોગ અટકેા મટી જશે પ્રથમ રોગ મટાકવા માટેના ઉપચાર કરવા રોગ મટયા પછી લોહી સુધારવાના ઉપચાર કરવા અને છેવટે ધાતુવધક ઔષધસેવન કરી બ્રહ્મચર્ય પાળી, શરીરમા ધાતુવીર્યનો જમાવ કરવો શરીર પુષ્ટ વીર્યમુક્ત જણાય ત્યારપછી સભાળ પૂરક તેનો ન્યય કરવો દર વર્ષે શિયાળામા-ઠંડી ઋતુમા શક્તિવર્ધક ભસ્મ, ઔષધ પાક વગેરે ખાધા કરવું કોઈપણ આહાર રિહારતા કારણે કંઈ પણ રોગ થઈ આવે કે તુરતજ તેનો ઉપચાર કરવો

આ દરદીઓએ બહારની છાપાઓની શુક્રસ્તબ્ધ અને કામોત્તેજક દવાઓથી લોળવાઈ ન જવું ભોંપે તેવી દવાઓથી લાભ કરતા નુકશાન વધારે થાય છે

આ રોગની ચિકિત્સાના મુખ્ય બે વિભાગ પાડી શકાય—(૧) બાહ્ય, (૨) આંતર

(૧) બાહ્યચિકિત્સા :— કટીપ્રદેશ સુધી પાણીથી રનાન કરવું મગજના પાછગના

વાગને યજ્ઞ ઠંડા પાણીની ધારા કરી ઠંડો કરવો. નદીસરોવરમાં બાઈ સ્નાન તો ત્યાં બાઈ રોજ ૦૧-૦૧૧-૬૯ ૧ કલાક કમર પુર પાણીમાં બેસી રહેવું અથવા ઘેર એક મોટા તપેલામાં ઠંડું પાણી ભરી તેમાં બેસવું હુટીની નીચેના ભાગમાં ઠંડા પાણીની ધારા કરવી ઇન્દ્રિય ઉપર બનેલા મળને દૂર કરવો. આ પ્રમાણે કરવાથી શરીરની અશુદ્ધિઓ દૂર થશે અને ઉરદેરાયેલા જ્ઞાનવતુઓ શાંત થશે.

(૨) આસ્થતર — પ્રથમ જો કળગ્યાત સુખ્ય કારણ હોય તો હરદોષ ત્રીકુળા તો ૦૧ સવારસાંજ ઠંડા પાણી સાથે લઈ દોઢ શુદ્ધિ કરવી ત્યારબાદ શુક્ર સ્નાન થતો બધા કરવા શુક્રોષધક, શુક્રશોષક, અને શુક્રસ્તબ્ધ ઔષધો શાસ્ત્રમાં ગતાવ્યા છે તેનો ઉપયોગ કરવો, એકાતવાસ ત્યજવો, ધાર્મિક પુસ્તકોનું પાઠન કરવું સારી સગતિ કરવી, ખરાબ વિચારો મગજમાં પેલાજ ન થવા દેવા.

આયુર્વેદીય રક્તપરીક્ષા—BLOOD-EXAMINATION

લેખક — ડી કે પાઠક, આયુર્વેદશાસ્ત્ર, આરિ વૈદ મેડ યુ પી આ રીસર્ચયુનિટ-વડોદરા

નવેમ્બર ૧૯૫૮ના આયુર્વેદ વિજ્ઞાનમાં વૈદ્યશાસ્ત્રી મણીશંકર કાનીકાસ યાનિક હળ વ કર સાર્વકોટવાળા લેખકને રક્ત પરીક્ષા (Blood Examination) શિષ્યક હેઠળ લેખ પ્રસિદ્ધ થયો હતો, જેના અનુસંધાનમાં આ લેખ આયુર્વેદ ઉપાસક વૈદ્યમિત્રોને ઉપયોગી ગણિતી માટે લખી રહ્યો છું.

વૈદ્યશાસ્ત્ર મણીશંકરજી આપે રક્તની પ્રાયોગિક પરીક્ષા વિશે જે થોડું માર્ગદર્શન આપ્યું તેમાં પરીક્ષણની એક પણ રીત નથી તેમજ એલોપથીની એક પણ પરીક્ષણ પદ્ધતિ બતાવી નથી અને બતાવી હોત તો વૈદ્ય મિત્રોને એનો ઉપયોગજ શો થાત? કારણ આયુર્વેદમાં આતું દોષ રક્ત પરીક્ષણજ નથી, અને જે કદાચ આયુર્વેદમાં છે તેજ જો લખ્યું હોત તો વિશેષ ઉપયોગી થઈ શકત આપે લેખ આયુર્વેદ વિજ્ઞાનમાં અને રક્ત

પરીક્ષણ શિષ્યક હેઠળ આપ્યો. ત્યારે લખાણમાં પરીક્ષણનું નામ માન નહિ હતું એલોપથીમાં જે રક્તનું પૃથક્કરણ છે તેજ તમોએ લખ્યું છે.

વૈદ્ય મિત્રો આપે બતાવેલ પૃથક્કરણ વાને તો પણ તેમને ચિકિત્સામાં શો ફાયદો? કારણ કે વૈદ્ય મિત્રો, આયુર્વેદિક ચિકિત્સકો ત્યારે પૃથક્કરણ એલોપથીનું ત્યારે એલોપથીનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓને તો આથી પણ વિશેષ જ્ઞાન હોય છે.

હવે તો આપણે આયુર્વેદમાં રક્તનું પરીક્ષણ કેમ કરવું રક્ત કેમ દુષિત થાય છે રક્તના દુષિત થવાથી કયા બ્યાધિઓ થાય છે તથા કયો દોષ છે વિગેરે બાણી રોગો કેમ મટાડવા તેજ વિચરવાનું છે.

હરેક રોગમા રક્ત પરીક્ષણની જરૂર હોતી નથી પણ જ્યારે ક્રોતોષ્ણ સ્તિગ્ધ રક્ષાદિ રૂપપ્રાતાશ્ચ યે ગદા । સમ્યક્ સાધ્યા ન સિધ્યન્તિ તે દિ રક્ત પ્રત્યોપના । અઘ્રાગ સૂત્રમ્થાન ૨૭ શીત ઔષ્ણ સ્તિગ્ધ રક્ષ આદિ ચિકિત્સા કરવાથી સાધ્ય રોગો પણ સિદ્ધ ન થાય ત્યારેજ રક્તજ પ્રકોપનો ખ્યાલ કરવામા આવે અને રક્ત પરીક્ષણની જરૂર પડે એ સિવાય બીજા રક્તજ બ્યાધિઓ તો આયુર્વેદ શાસ્ત્રમા બતાવેલાજ છે તેમા પણ રક્ત કયા દોષથી દુષિત થયું છે તે જાણવા માટે પરીક્ષણની જરૂર ખરી જેમકે વિસર્પ વિદ્રવિ ગુમ્ફલીદ્વ અગ્નિ સદન ઝરણાન મુગ નેત્ર શિરો રોગ મદ વદ્દ લયણાસ્વતા કુષ્ઠયાતાઞ પિતાઞ કટ્યવમ્ભા દ્વોરણધ્રમાન્ (અષ્ટાંગ સૂત્ર ૨૭ તથા ચરક સૂત્ર ૨૮)

આ રીતે રક્તજ બ્યાધિઓ બતાવવામા આયા છે તદ્દઉપરાંત પણ રક્ત પરીક્ષણની જરૂર પડે છે જેમકે રક્તપિત્તમા જીવરક્ત છે કે પિત્ત છે તે જાણવા માટે, જ્યારે વમન વિરેચનના અતિયોગમા, રક્તાતિસારમા, ત્યારે જીવ રક્ત વહિ જાય ત્યારે જીવ રક્ત છે કે પિત્તાદિ દોષ યુક્ત બીજા દોષો છે તે જાણવા માટે રક્ત પરીક્ષણ બતાવેલું છે જેમકે રક્તપિત્તજ રક્ત —

તેનાન્ મિશ્રિત વદ્યા દ્વાયસાથ સુનેડપિયા મુક્તે તચ્ચેદ્વદેહીય ન મુક્તેપિત્તમાદિશેલ્ વા નુક્લ વા માવિત પરમાવાની કોષ્ણ વારિણા પ્રક્ષાલિત દિવર્ણ સ્પાતપિત્તે શુદ્ધ તુ શોણિતે ચરક ચિકિત્સા ૬-સ્કોલ ૭૨, ૮૦ સુશ્રુત ચિકિત્સા-૨૪-સ્કોલ ૧૦

આ પણ સિધેા સાદો આયુર્વેદનો રક્ત પરીક્ષણનો પ્રયોગ છે જે રક્ત પરીક્ષણમા

ઉપયોગી છે તે સાથે સાથે શુદ્ધ રક્ત જાણવાની જરૂર છે જેમકે

મધુર લવ મિચિદશીતોષ્ણમસદ્દતમ્ પદ્મેદ્ર ગોપ દેમાવી શશ લોહિત લોહિતમ્ લોહિત પ્રવેદ્દુદ્ધ તનોસ્તૈનેવ ચ સ્થિતિ અષ્ટાંગ સૂત્ર ૨૭

રત્રગોપ પ્રતિકાશમસદ્દતમવિવર્ણ ચ પ્રકૃતિસ્થ સુશ્રુત અઠ ૧૪

આ રીતે શુદ્ધ રક્ત જાણવામા આવે અને પછી દુષ્ટ રક્તના લક્ષણો જાણવામા આવે તોજ આયુર્વેદિકે રક્ત પરીક્ષણ ઉપયોગી થઈ શકે

હવે આપણે દુષિત રક્તનો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે વાત પિત્ત અને કફ એ ત્રણજ રક્ત દુષિત કરનારા છે અને તેનાથીજ રક્ત દુષિત થાય છે તથા રક્તજ બ્યાધિઓ હોય તોજ રક્ત પરીક્ષણની જરૂર પડે, અને જેથી રક્ત કયા દોષથી દુષ્ટ થયું તે જાણી તે દોષાનુસાર રક્ત રોગની ચિકિત્સા કરવામા આવે તો રોગ શિથિલાથી મટી જાય જેમકે —

વાતદુષ્ટ શોણિત=અરુણામમ વિશદમ્ કેનિઠ તનુ (ચરક સૂત્ર ૧૪)

દવાવારુણ રક્ષ વેગલાવી કેનિલ (અષ્ટા. સૂ. ૨૭)

કેનિલ અરુણ કૃષ્ણ પરુષ તનુ શીઘ્રગમ સ્ફન્દિ (સુશ્રુત સૂ. ૧૪)

પિત્ત દુષ્ટ લક્ષણ = પિત્તાસિતમ્ ઔષ્ણયાલ્ વિરેણસ્ત્યાયતિ (ચરક)

પિત્તસિતમ્ વિશ્વમસ્ક-ઔષ્ણયાલ્ સ ચ દ્રુકમ્ (અષ્ટાંગ)

નીલપીત દરિત રૂપાચ વિચ્છમનિષ્ટ પિપીલિ
મક્ષિમાણામ્ (સંકુત)
કપ દુષ્ટ શોણિત = રૂપાણકુપિચ્છિલ્લ તન્નુમ
ધનમ્ અસ્કન્દિ (ચરક)
સ્નિગ્ધ પાણ્ડુ તત્તુ પિચ્છિલ્લમ્ ધનમ્ (ચરક)
પેરિકોવક પ્રતિકાચ સ્નિગ્ધ માસપચી પ્રમ
(સંકુત)

સસ્ટુ = સસ્ટુલિદ્ધમ્

સત્તિપાત દુષ્ટશોણિત લક્ષણ = મલિન આવિલ્લમ્
(અષ્ટક)

પાક્ષિકામ (સંકુત)

આ રીતે આપણે જોઈએ તો રક્તમા
કયો દોષ પ્રકુપિત છે અથવા કયા કયા
દોષથી રક્ત દુષિત થયું છે તે જાણી શકાય

આ તો શાસ્ત્રની વાતો ધર્મ કે જે કાઈ
આયુર્વેદ શાસ્ત્રમા છે અને આપણે આયુર્વે
દના વેદ મિત્રો જાણીએ છીએ જ્યારે આમા
નવા વિચારો શું હોઈ શકે તે જ જણાવ
વાની રચના લઉં છું

શુદ્ધ રક્તનો દાખલો લઈએ તો ત્રણે
ચરકાદિ ઋષિઓએ જુદા જુદા પ્રમાણો
આપીને બતાવ્યું છે એનો અર્થ એ છે કે
કોઈ ઋષિએ વાત પ્રકૃતિવાળાનું શુદ્ધ રક્ત
જોયું હોય, અને કોઈ ઋષિએ પિત્ત પ્રકૃતિ
વાળાનું શુદ્ધ રક્ત જોયું હોય, અથવા કોઈ
ઋષિએ કફ પ્રકૃતિવાળાનું શુદ્ધ રક્ત જોયું
હોય, અને તેના પ્રમાણો વહો આપ્યા હોય
જ્યારે ચરક જેવા ઋષિએ ત્રણે પ્રકૃતિવાળાનું
શુદ્ધ રક્ત જોયું હશે જેથી જ આવા ઘણા
પ્રમાણો ચરકમા શુદ્ધ રક્તના બતાવ્યા છે
હું તેને મારી જુદા પ્રમાણે પ્રકૃતિરૂપ શુદ્ધ
રક્તમા વિભાગ કરું છું જો કાંઈ આપને

મજબૂર ના હોય તો ના જણાવશો પણ
જરા વિચારજો એની પ્રાર્થના છે વાત પ્રકૃતિ
શુદ્ધ રક્ત લક્ષણ = કન્દ્રગોપ-ગુન્ધમદ્ધ જેવું
પિત્ત પ્રકૃતિ શુદ્ધ રક્ત લક્ષણ = તપનીય-પમ
જેવું કફ પ્રકૃતિ શુદ્ધ રક્ત લક્ષણ = અલકત જેવું
ઉપરના કોઈ ત્રણેના મિશ્ર શુદ્ધ રક્તના પ્રમા
ણમા ગુચવાડો ઉભો ન થાય તે માટે આ
રિતે સમજીએ તો જગા ફીક લાગે ખર
તેજ રિતે એ દુષ્ટ રક્તનો વિચાર વાત
પિત્ત કફ પ્રકૃતિઓના આધારે ત્રણ ત્રણ રીતે
કયો છે કારણ ઋષિઓએ જુદા જુદા લક્ષણો
વાળું વાત દુષિત રક્ત હોય એવો જ ઉત્તેજ
કરેલો છે જ્યારે તેઓના આતરિક વિચારો
તો વાત પ્રકૃતિવાળો માણસ હોય અને
પિત્ત દુષ્ટ રક્તના લક્ષણો હોય, તેજ રીતે
વાત પ્રકૃતિ હોય અને વાત દુષ્ટ રક્ત, કે
કફ દુષ્ટ રક્ત હોય, તો સામાયિક કોઈ પહે જ
અને એ પ્રમાણે પઠયો છે એમ શાસ્ત્રની
રચના જોતા હિષ્ટિગચર થાય છે અને તે
પ્રમાણે મારી જુદા પ્રમાણે જે યોગ્ય લાગે તે
વિચારના અંતે લખું છું જીવનશુદ્ધ હોય તો
જણાવશો જેમકે વાત પ્રકૃતિવાળાનું વાત
દુષ્ટ રક્ત વાત દુષ્ટ વર્ણ કૃષ્ણ (જેકેક કલર)
હોય છે પિત્ત પ્રકૃતિવાળાનું વાત દુષ્ટ રક્ત
રૂપાચ (સ્વેટ કલર) હોય છે કફ પ્રકૃતિ
વાળાનું વાત દુષ્ટ રક્ત અરુણ (કોમચેલો
કલર) હોય છે

તેજ રિતે કફ દુષ્ટ વર્ણ

વાત પ્રકૃતિવાળાનું કફ દુષ્ટ રક્ત ગૈરિક્કાદક
પ્રમ (કોમ ચોરે જ) હોય છે પિત્ત પ્રકૃતિ
વાળાનું કફ દુષ્ટ રક્ત ક્ષતપાણ્ડુ (ચેલો)

ચે કલેટ) હોય છે કદ પ્રકૃતિવાળાનું કદ હુદ
રત પાણુ (રોમેના કલર) હોય છે

તેજ રિતે પિત્ત દુષ્ટવર્ણ

વાત પ્રકૃતિવાળાનું પિત્ત હુદ રકત પીતા
સ્તિમ રથાવ (નેપ સ ચેલો) હોય છે પિત્ત
પ્રકૃતિવાળાનું પિત્ત હુદ રકત(લિમન ચેલો) હોય
છે કદ પ્રકૃતિવાળાનું પિત્ત હુદ રકત નીલ
હરિત (બેચુ-ચીન) હોય છે

ઉપર પ્રમાણેના લેદો શાસ્ત્રોના મિથ
લક્ષણો હોવાને લીધે પાઠવામા આવ્યા છે
આથી વિશેષ પણ દોષોની અશ્વાશિ કંપના
કરી લેદો પાઠવાની જરૂર ખરી જ જે
પાઠવાનું કામકામ આહુ છે

આયુર્વેદ આ રીતે શુદ્ધ રકત કયા કયા
દોષોથી હુદ થાય છે, અને તે હુદ થવાથી
કયા કયા રોગો થાય છે, તે જણાવે છે
જ્યારે આજની પાશ્ચાત્ય એલોપથી રકતનું
પૃથક્કરણ કરી તેમા શું શું છે, અને તે
કેટલા કેટલા પ્રમાણમા અને તેના વધવટથી
કયા કયા રોગો થાય છે તેટલું જ બતાવે છે

ચારે એલોપથી રકતમા જવાણુઓ હોય છે
જમણું કરે છે તે જ રીતે આયુર્વેદ પણ રકતમા
જવાણુઓ હોય છે અને તેનાથી બ્યાધિઓ થાય
છે એમ માને છે જેમકે શોણિતજ્વા દમય
ચરક વિમાન-૭ શોણિતજ્વાના છુટે સમાન
જે ટૂંમિઓ રકતના જવાણુઓ સાથે સરખાવી
શકાય સિદ્ધાન્તાયુ માસતરુણાસ્થિ મજ્જન

(કાય) કરે છે જેને એલોપથી થીપરીના બધી
બતના T B ના જવાણુઓ સાથે સરખાવી
શકાય તેજ રીતે ન્યુમોનીયા-Pneumonia
સિફિલિસ-Syphilis ગોનોર્રીયા Gonorrhea
મેનેન્જાઇટિસ Meningitis, લેપ્રોસી Leprosy
આદિ રોગોમા શુ આયુર્વેદના રકતજઘ્નિઓ
નથી શુ ? પણ આયુર્વેદના કમનસીબે જ
આપણે પાશ્ચાત્યોના નવા રગદગ પાછળ
આકર્ષાયા અને આપણાજ આયુર્વેદનો તિત્ત
શુદ્ધિથી વિચાર ન કર્યો હજુ પણ આપણી
ધારે ઔષધો છે આયુર્વેદમા નિદાન માટે
રોગ જણવા માટે લક્ષણો જે II અમુ ૫
વસ્તુઓ પડી છે જે આપણે એક એક શબ્દ
એક એક લક્ષણ અને એક એક ઔષધ
પ્રત્યે ઉઠો ઉઠો વિચાર કરીશુ તો જરૂર
આપણે આપણુ આયુર્વેદ સાચવીશુ જે
આપણને પણ સાચવશે

તદઉપરાત શુદ્ધ રકત તેમજ હુદરકત
ઓળખવા માટે પ્રકૃતિ પ્રમાણે ત્રણ લેદો
પાડીને સમજાવે છીએ તેજ રીતે ઋષિઓએ
ફક્ત રકત જોયું પણ તે કયા અગતું જોયું
કેવી રીતે જોયું હૃદય તરફ જતી ધમનીનું
જોયું કે હૃદયમાથી નીકળતી આટરીનું જોયું
તે જણ્યું નથી એટલે કે રત ગમે તે
અગતું કદ પણ નિર્દેશ વગર જોયું અને
રગના લક્ષણોમા લેદોપૂરક શકાઓ ઉપસ્થિત
થઈ જે આપણે નીચે પ્રમાણે જોઈએ તો

પણ સમજી શકાય તેમ છે —

	૧ (ધમનીરય રક્ત)	૨ (શિરાગત રક્ત)
૧ શુદ્ધ રક્ત વર્ણ	હૃદયમાંથી આવતું ૪ રંગોપ-૫૩-ગુણમંદ આવિરુદ્ધ લોહિત વર્ણ	હૃદય તરફ જવું તપનીય અત્યંત વર્ણ
૨ વાત દુષ્ટ વર્ણ	અરુણ	સ્થાવર કૃષ્ણ
૩ પિત્ત દુષ્ટ વર્ણ	પીત	અસિત સ્થાવર-નીલ-હરિત
૪ ક્ દુષ્ટ વર્ણ	ધવળાવકુ	ઘેરિકો - માંસપેશીપ્રમ
૫ સ્વચ્છ	સ્વચ્છ	સ્વચ્છ
૬ સ્નિપાન દુષ્ટ વર્ણ	મલિન આવિરુદ્ધ	કાળજીમાં દુર્ગંધિ

ઉપરના બે જાતના વર્ણોના ભેદ ચરક સુશ્રુત અને વાગ્ભટના બતાવેલા મિશ્ર વર્ણો માધી વિચાર પુર્વક પાડવામાં આવ્યા છે વાયક વૈષ્ણમિત્રોએ વિચારી કે પ્રકૃતિ પ્રમાણે વર્ણોના ભેદ પાડવા કે દૃઢ તરફ જતા અને દૃઢતાથી આવતા રક્તના વર્ણો પ્રમાણે ભેદ પાડવા

તક ઉપરાંત શુદ્ધ અને દુષિત ગાનને ઓળખવા માટે, નિચેની સાત બાબતોનું

રિસચું પદ્ધતિએ વિવેચન કરવું જરૂરી ખરૂં ૧-રંગ ભેદથી, ૨-સાવથી, ૩-કરી જવાના શુદ્ધથી, ૪-ટેસ્ટ (સ્વાદ)થી, ૫-દેખાવથી ૬-ગંધથી, ૭-સ્પર્શથી

ઉપરના સાત તકારો પણ ચાત્રના આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે અને તેનું લખાણથી વિગતવાર વર્ણન હવે ૫૫૧ વિચારવામાં આવશે

સત્તાન-સિતાન

લેખક — ડૉ. ડિ. માનજી ચૌહાણ, પાડવ (સી. ૧૨)

ઉત્પત્તિ સ્થાન — આ છોડ મૂળ પર દેશી છે તે દક્ષિણ યુરોપનો પ્રસિદ્ધ હોવાનું જણાય છે, જેથી તે આખા વર્ગની વનસ્પતિ વર્ગના નામ ફેસી એના ઉપરથી પડ્યું હોય તેમ મનાય છે

તે છોડ હાલમાં સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે અને

તેનો ઉપયોગ આપણા પ્રાચીન આયુર્વેદમાં આરોગ્ય પ્રદાયક બોવામાં આવેલ નથી, પરંતુ નિહંદુ રત્નાકરમાં સર્પદ્રવ્ય નામથી વર્ણન છે

સત્તાનનો આખો છોડવો ઔષધોપયોગી છે તેનું સ્વર્ગ ઔષધના ઉપયોગમાં લેવું

શકાય છે એના છોડવામાથી અણુગમતી વાસ નીકળે છે, અને તેના પાન જરા ચોળી ને વાસ લીધી હોય તો તે વિશેષ ઉચ્ચ જણાય છે એ છોડવાની વાસ પાસે સપ આવી શકતો નથી જેથી ઠેંકણાએક પોતાના ઘર આગણે કુડામા તે છોડવા વાવી ઉઠેરે છે

આખો છોડવો જહુધા લીલાશ લેતા ફીકા ભરમ ગમેના જેથી નવુ કુટ ઉંચાઇને ધાય છે તેની શાખાઓ સુતળીથી સલેટ પેન જેવી જાડી, ઘણું ઠરી પાંસરી અને મધાળે જતા પાનથી વધારે ભરાયેલી હોય છે તેમા ખીજડા કે આમલી જેવા ઝીણાં સુંદર સૂક્ષ્મ પાન એવી તો અતુરાઇથી ગોઠવાયેલા હોય છે કે તે ઘોડી જગોમા દરેક પાન હવા અને અજવાળાનો લાભ લઇ શકે એવા રચણ દેખાતા હોય છે વળી આપણા નાના પાનની ઠેરપર સૂક્ષ્મ ઠાગરી જોવામા આવે છે એના પાનને આઇન્વાસમા જોવાથી તેમા તેલના બિંદુઓ-ઓઇલ ગ્વે ડ્રો દેખાય છે એના છોડવામા લીલાશ લેતા પીળા રંગના સૂક્ષ્મ કુલ્લો શાખાઓના છેડે આવે છે જે કુલની પાંખડીઓની ઠેર પર સુંદર સૂક્ષ્મ જાલર હોય છે, એ કુચમા ત્રણથી પાંચ કુચીયું અણીવાળુ લીલા રંગતુ એક સૂક્ષ્મ ફળ વચ્ચોવચ્ચ એક પડછી પર જોડેડુ હોય છે

સત્તાખના છોડવા તેના ખીજ વાવવાથી યાજ છે, એટલુજ નહીં પણ ચોમાસે તેના પાન કૂટી ડાળીઓના ચારથી છ ઇંચના કટકા કરી કુડા કે ઠયારામા વાવી દેવાથી પણ તેના રોપા થઇ શકે છે, આપણે ત્યાં બગીચા એમા તેનું વાવેલર થતું જોવામા આવે છે,

અને તેનો ઉપયોગ ખાલકોની ભગણી ઉપર થતો હોવાતુ જણાય છે

પ્રાતિય નામો — સ સર્પદ્રઘા, પીત પુષ્પા, શુભ્ર પત્રા, વિષમિહા, દુર્બ પત્રા ત્રિકોણ ખીજા, વિશ્વના હિંદી - સિતાળ, ઇસ્પદ, અરબ હ હરમલ, હુરમલ, ઇસ્પદ લાહોરી, લાહોરી હરમલ બ - ઇસ્પ, ઇસ્પદ પ - હુરમલ, ઇસ્પદ લાહોરી, લાહોરી હુરમલ સિંધ - હુરમલ, ઇસ્પદ લાહોરી, લાહોરી હરમલ મ - સતાળ દર મલ ચ - સતાળ, ઇસ્પન, ઇસ્પન, હુરમોરા તા - સિમર્ધ અરબ દી, વિરતી, સિમર્ધ, અજઠા વનર્ધ વિરધ તે - સિમા ગોરોન્તી વિદુલ મા રપેલ અનર્ધ વેલિયુ રપદ રપોંગ ઇસ્પથન દ - વિલામતી મહે ની વિલામતી ઇસ્પદ મુ - હુરમલ પગમોરા પુરમોરા, ઇસ્પદ ફા - ઇસ્પદ અરબદ અરબદ અ - હરમલ હુરમલ, હુમલ અ - Common Rue કૌમન ર લે - પેત્રા નમ હરમલ

ગુણ અને ઉપયોગ — દીપન વાયુ નાશક ઉત્તેજક, કૃમિહ, સ્વેદવ, સઠાથ વિકાસ પ્રતિબદ્ધક, મજ્જા તતુઓને ઉત્તે જક, મૂત્રલ અને આત્મવજનક છે તે લગા ઢવાથી કે પેટમા ખાવાથી હાલજનક જણાય છે તેના તેલનો ઉપયોગ કરવાથી નાડીની ગતી વધી જાય છે પરતુ દબાણ થતી જાય છે સૂક્ષ્મ પાનનો ફાટ આપ્યા પછી નાડીની ગતિ ઘટવા લાગે છે મોટી માત્રા આપવાથી નાડી ફીણ થાય છે તેની ઉત્તેજક ક્રિયા મજ્જા તતુઓ તેમજ ગર્ભાશય પર ધાય છે વિચાર

કરનાની શક્તિ વધે છે, અગભાને આપવાથી પેશાબ વારવાર થયા કરે છે અને ક્રમ્બર દુબે છે અને ગભાંયવ નીચે આવતું બળ છે વિશેષ કિંમત એવન કરાવવાથી વેલ આવી ગર્ભાંષાત ઘર્ષ બળ છે, જેથી સગર્ભા સ્ત્રીઓને આ ઔષધનો ઉપયોગ પીવા તરીકે કરવો હાનિકારક છે

તેનું સુક્ર પચાગ ઉપયોગમાં લેવાય તો વધારે શુભકારી છે સુક્ર પચાગ લાભો વખત પઠતર જોવાથી તેના ઔષધી ગુણો ઓછા થતા બળ છે મોટી માત્રામાં ઝેરી અને ગર્ભ પાતક છે તેની અસર જ્ઞાનતુઓ પર થતી હોવાથી ફિસ્તીરીઆ, આયુર્વી, સનેપાત નિગે રેમા તેના ઉપયોગ થાય છે તેમજ આસ નલિકા પર તે અસર કરતો હોવાથી અચ્ચાની સસણી ફેફસામાં થયેલો કરનો ભરાવો, કુપી ખામી વગેરે મટાકે છે, જહર ઉપર ઉત્તેજક અસર કરતો હોઈ ચૂક, ઉંચ વાયુ વગેરેને ક્ષયકારક છે સ્ત્રીઓના ક્રમ્બરના દુખાવા માટે ચુરોપમા જૂના વખતથી તે વપરાય છે, તે હૃદયની ગતિને વધારે છે, પછુ હૃદયની વધારે પડતી ગતિથી પીઠાતાઓ માટે તેનો ઉપયોગ કરવો નહીં તેની આ બધી અસર તેમાં રહેલા ઉદ્દયન તેલને લીધે છે, તેથી તેનો બહુ ઉપયોગ ન કરતા કાટ કે તાળે રશ વાપરવો ઠીક છે છોકરને તડકે સૂકવવાથી તેલ ઉડી બળ છે, જેથી તેને સૂકવી ઉપયોગમાં લેવો હોય તો છાયામાં રાખી સૂકવવો તેના પાન વાટીને ચામડી ઉપર ચોપડવાથી ફેફસા ઉઠે છે જેથી તેને તેલમાં કે બીજી રીતે મલમ જનાવી ઉપયોગ

કરવાથી ફેફસા ઉડતા નથી આ છોકરી વાસ થી માખીઓ અને અન્ય / તુઓ પણ નાશ પામ છે

તેલ - તાજા પાનમાંથી વધુ અને બીજા અગ્રામાંથી ઓછુ વરાળચુકત યત્રદ્વારા ઉદ્દયન તેલ મળે છે તે ઉપરના તમામ રોગો માટે શુભકારી હોવાનું મનાય છે યાચસો રતલ તાજા છોકરામાંથી એક રતલ તેલ મળે છે

૨૪ યુ (ઝિરને તેલનું) ૧-૪ Capric acid Plagonic Capric Oenanthisic એસિડો, ૫ Rutin પીણુ, પારકશક, પાસાદાર તત્વ તેજ વાસ અસરમાનક છે, ૬ લીધુ ઉદ્દયન તેલ, ૭ Chlorophyll ૮ Albumin, ૯ Muclorona ૧ ચુર, ૧૧ કડ્ડુ સ્ત્રવ, ૧૨ Peculiar Vegetoanimal matter ૧૦ કટાય

ઉપરના તમામ તત્વો ઉપરાંત લાલ (Tovaleg red) ૧ ગ્રામ છે

યુનાની અને શુભુદોષ — પહેલાં દર જાતના ગરમ અને બીજામાં રૂક્ષ, આતરિક વાયુ નાશક, જલદર, પાડું, આસ, શુભ, અસ્માર અને સપૂર્ણ શિત રોગોમાં શુભ કારી, આર્તવ પ્રવર્તક, રૂધિર શોષક, ઓજ પ્રદ, આમવાતને ક્ષયકારક, આર્તવ, શિર પીઠાજનક અને ઉષ્ણ પ્રકૃતિવાળાને હાનિ કારક છે

યુનાનીમાં આસ કરીને ઔષધના કાગમાં ચાના બીજનો ઉપયોગ વધારે કરતા હોવાનું જણાય છે કેમકે પચાગની અપેક્ષા બીજ વધારે પ્રભાવશાળી મનાય છે, અને તેના

પ્રતિનિધિ તરીકે અજવાઈત અને મૂળાના બીજનો ઉપયોગ કરે છે તેની માત્રા ૧ થી ૩ માથા છે

માના — સૂકા પાનનું ચૂર્ણ ૧૦ ગ્રેન થી ૩૦ ગ્રેન સુધી તેલ ૧ થી ૪ ટીપા પાનનો સ્વરસ ૩૦ થી ૬૦ ટીપા, આ પ્રમાણે મોટી ઉંમરવાળા માટે છે બચ્ચાઓ માટે ઉંમરના પ્રમાણમા આપી શકાય છે

પ્રયોગો—સસણી-વરાધ-સતાખના પાન ત્રણ, અરણીના પાન ત્રણ, અરડુંસાના પાન ત્રણ, કાળાંમરી દાણો ૧, જરા પાણીમા લદી રસ ઠાકવો તેમાથી ૧૦-૧૦ ટીપા દરોજ સવારે અને માં? થોડા પાણીમા મેળવી આપવાથી ફાયદો થાય છે નાની ઉંમરના બાળકને ૧ થી ૨ ટીપાં દ્રવ્ય મેળવી પાવા અથવા બાળાગોળીનો ઘસારો આપવી વખતે સતાખના ૩ પાંદડા ગોળી સાથે ઘસી તે પાનું સતાખના પાંદડાનો રસ અને બાળકનો એકત્ર કરી મધ મેળવી ચટાડવું સતા પાંદડાનો રસ એક ભાગ અને તેલ બે ભાગ મેળવી છાતીએ માલીસ કરવું ફાયદા કારક છે

બાળકોની ખાસી ઉઠાટીયામા સતાખનો રસ, કુલાવેલ ફટકડી અને હિંગ મેળવી મધ સાથે અપાય છે બાળકોની આયડીમા ગોરાચનને સતાખના પાનના રસ સાથે અપાય છે તેમજ બાળકોને સળેખમમા તેના પાનની ધૂણી આપે છે તેમજ તેનાં તાલ પાન ચોળી તેનો રસ તેલ સાથે મેળવી હાથ પગના નખો ઉપર ચોપડે છે તેના પાચથી હથ પાન વાટીને માતાના ધાવણુમા મેળવી

પાવાથી શરીર દુર થાય છે સતાખના છોડનો ફટકો અથવા પાન ઘોઢિયે બાધી રાખવાથી પચ્ચ ફાયદો થતો હોવાનું જણાય છે કેટલીક વખતે છોડરાઓના સૂવાના ઓરડામાં સતાખના છોડવાનું કુંડું રાખે છે કે જેથી આસપાસની હવા સુધરી છોકરાના આસો આસમા જવાથી પચ્ચ સારી અસર કરે છે

તેના સુકા પાનની ગોળમા ગોળી કરી અજીર્ણવાળાને અપાય છે

સડતા ધારો—૨ તોલા સતાખના પચાગ, વિહારીક ૬ ૫ તોલા, રસ કપૂર ૦૧ તોલા તે બધાને ખીસી હુગદી બનાવી ૧૦ તોલા તલના તેલમા પકાવી બાફ તેને માગી લઈ જખમ ઉપર દ્રેર્સી । કરવાથી ફાયદો થાય છે

વાજકરણુ યોગ—(૧) સતાખનું પચાગ, ખસખસ, માલકાકણા, લર્બાંગ, જોલની, ખુરાસાની, અજમો, વિહારીક ૬, આમળા, હરદે બહેડા, બધા સરખે ભાગે લઈ ચૂણુ કરવું તેમા કેસર બધાથી હથમે ભાગે નાખવું બાફ મધમા લદી લેંદો તૈયાર કરી ચણીઆ બોર બરાબર ગોળીઓ બનાવવી

માના — બે ગોળી દ્રવ્ય સાથે સવાર સાજ જમ્યા બાદ આપવી

૨ પાચ તોલા સતાખના પચાગ અને બે તોલા ખસખસ, બે તોલા કાળા તલનું તેલ એકત્ર ચૂર્ણ કરી ગોળ સાથે લદી બોર જેવડી ગોળીઓ બનાવવી સૂની વખતે એકથી બે ગોળી દ્રવ્ય સાથે લેવી

દર્દનોશક તેલ —સરસવના પાન તોલા ૧૦, ધતુરાના પાન તોલા ૧ સતાખના પાન

તોલા ૫, નગોડના પાન તોલા ૫, મેદા લકડી તોલા ૫, સુક તોલા ૫, અજમે તોલા ૫, વજ તોલા ૫, વછનાગ તોલા ૨૫, ઝેર કોચલા તોલા ૨૫, સિધાહુલુ તોલા ૫, તલહુ તેલ તોલા ૧૨૦, આ ચીને લઈ રાખવી પ્રથમ એક લોઢાની કસાઈ લઈ તેમા તેલ નાખી ગરમ કરવું બાદ ઉપર બતાવેલ ચીનેને કુટી તેને પાણીમા પાટી ચટાવી જેવું કરી તે ચટાવી બાજે ત્રણત્રણ તોલા લઈ તેલ મા નાખતા જલું, ધીમેધીમે તે તેલમા તળાઈ બાંધ અને તેલમા ફવાની સુગંધ આવી બાંધ અને તેલનો રંગ હીલો થઈ બાંધ ત્યારે ઉતાડી લેવું તેને ગાળી તેમાં કપૂર તોલા ૫ ને સ્પીગીટ રેક્ટીફાઇડ તોલા ૫ સુધે લઈ તલન ખારીક ચૂર્ણ કરી મૂકાઈ ગયેથી તે

ચૂર્ણને ઠંડા થયેલા તેલમા મેળવી બાટની બરી લેવી

ઉપયોગ—વાયુથી શરીર જવાઈ ગયું હોય મૂં મારથી શરીરના કોઈપણ ભાગપર હુ ખાવો થતો હોય ત્યારે આ તેલનો માલિશ કરવાથી ફાયદો થાય છે આ તેલ માલિશ કર્યા બાદ માલિશ કરનારે પોતાના હાથ સાબુ વતી યુગ ધોઈ સાફ કરવા અને બાટ લીને સભાળ પૂર્વક કબાટમા રાખવી બૂલધી કોઈ અદરના ઉપયોગ માટે ન લીએ તેવી સુચનાની ચિહ્ન લગાડવી કે આ તેલ ઝેરી છે અદરના ઉપયોગ માટે લેવું નહીં

સિતાબના પમાગથી કેટલાક વેપારી હિંગબોલ બરમ, અને શખ બરમ, બનાવી ઉપયોગ કરતા હોવાનું જણાય છે

સાર સચિત

(૧) જેડીમધના ઉપયોગ વિષે—જેડી મધનો આયુર્વેદમા ઘણોજ ઉપયોગ થાય છે પાશ્ચાત્ય જગતમા તેનો ઉપયોગ ઔષધમા સ્વાદ લાવવા, ગોળીઓ બનાવવા તેમજ કફનાશક મિશ્રણ બનાવવામા થતો હતો હવે તેઓનું ધ્યાન તેના બીજા રાગનાયક ગુણો તરફ વળ્યું છે જેડીમધનો ઉપયોગ પેપ્ટીક અસરમાં હોજરીનાં ચાહામા સફળતા પૂર્વક કરવાનો એક પ્રયોગ, ૨૦ ડો એફ ઈ રીવમ્ યુનીવર્સીટી કવીનીક નેધરલેન્ડના વૈજ્ઞાનિકે કર્યો છે જેડીમધના શીંગનો (એફ્ટ્રેક્ટ)નો ઉપયોગ તેલે કર્યો હતો જેડીમધની હોજરીના ચાહા ઉપર સારી અસર થશે એમ માનીને તેના પ્રયોગે શરૂ કર્યા

બધા દરદીઓને અગાઉ બીજી દવાઓથી ઉપચાર થયો હતો જેડીમધના ઉપચાર વખતે બીજી કોઈ દવાઓ આપવામાં આવી ન હતી પરંતુ કઈ પળાવી ન હતી જેડીમધનો શીરો રાજ ૧૦૦ ગ્રામ અને પાણી ૫૦ ગ્રામ મેળવી દિવસમા ત્રણ વાર અપાયું હતું. આ પ્રમાણે બુખરે પેટે દવા અપાતી હતી આ દવાથી પરિણામ મળ્યું સર આનંદ ઘણા બગ દરદીઓમા હોજરીનું ચાહુ એકસ રેથી દેખાતું બધ થયું પેગનો દુખાવો બધ થયો આ પ્રમાણે ૪૫ દરદીને દવા આપી જે દરદીઓને દવા આપી તેમા ૧૭ને હોજરીનું ચાહુ મટી ગયું ૨૦ને કઈ જોણુ થયું અને ૬ દરદીને કઈ અસર ન થઈ આ બધી

રહેલા ૨૮ દરદીને ફૂગીથી દવા આપતા ૧૧ને મટી ગયું ૧૭ને કંઈ ફેરફાર ન થયો ત્રીજી વાર એ ૨૮ દરદીને આયુર્વેદ અને તેને સંપૂર્ણ મટી ગયું આ અંગે પ્રાણીઓ ઉપર વિશેષ પ્રયોગો કરતા જણાયું હતું કે જેઠીમધના ગીરાથી હોજરીના ચાદા ઉપર જે અમર થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે હોજરીની વિવાલનું હલનચલન ઓછું કરી દે છે અને એ રીતે તે ભાગને આરામ મળવાથી વધુ સાફ રક્તનું પરિવ્રમણ ત્યાં થાય છે અને તેથી હોજરીનું ચાદુ જલદી ફેલાઈ જાય છે

આ પ્રયોગ દરમિયાન કેટલાક દરદીને કંઈક હાથેપગે શોથના ઉપદ્રવ પણ જણાયા હતા હૃદય અને મૂત્રપીંડના ઉપદ્રવો કંઈ જણાયા ન હતા આ બધા દરદીઓને થોડાક જ દિવસમાં વજન વધતું હતું અને સાધારણ લોહીનું દબાણ પણ વધતું શોથ (Oedema) જણાતા જેઠીમધના શીરાની માત્રા ઓછી કરવામાં આવતી એ રોજની માત્રા ૧૦ ગ્રામથી ૩૦ ગ્રામ સુધીની કરવામાં આવે તો શોથ જતો રહે છે કેટલાક દરદીમાં થોડી માત્રાથી પણ શોથ જણાતો હતો જેઠીમધના શીરામાં એવું કયું તત્ત્વ છે જે શોથ પેદા કરે છે તે બાબત માટે તે વૈજ્ઞાનિકે કેટલાક પ્રયોગો કર્યા અને યુગ્મ અને ઉત્ત્રાગે શોથ પેદા કરનાર છે જેઠીમધના શીરામાંથી પ્રોટેઇન કાઢી નાખી તે હોજરીના ચાદાવાળા દરદીને આપતા તેનું દાઢી લોહીનામ વજન થોડા દિવસમાં વધ્યું અને શોથ પણ થયો હજી દરદીઓને ફક્ત ગીમરીદીનીક એસીડ જ આપવામાં આવ્યો (જે જેઠીમધના શીરામાં હોય છે) હતો

રોજની એ મામની માત્રામાં તે આપ્યો તેનાથી બે દરદીને મોત્યે અને પગે સોજા આયા, તેમનું વજન વધ્યું પણ તેઓએ માથાના દુખાવાની ફરિયાદ કરી આ ઉપર થી સાબીત થયું કે જેઠીમધના શીરામાં બે પ્રકારના તત્ત્વો છે જે ઓવધી શુલ્કમની દ્રષ્ટિએ બિન છે (Pharmacologically inert) એમાં એક પદાર્થ એવો છે કે જે હોજરીના ચાદાને ફેરફારવાના મદદ કરે છે અને બીજો શોથ પેદા કરે છે

(લેખ તા મૂળ લેખ ઉપરથી તારીખે)

જેઠીમધ ઉપર ત્યાર પછી બીજા અનેક વૈજ્ઞાનિકોએ કામ કર્યું છે અને તેઓએ તેનો બીજો શુભ અભિધાન જ સ શોથ હર Anti inflammatory effect માટે ઉપયોગી છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે આ અંગેનો એક વિસ્તૃત લેખ ફામ મી એ ડ ફાર્માકોલોજીના એક્ટોગર અને નવેમ્બર ૧૯૫૮ના અકમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે આયુર્વેદમાં સદૃશનમાં વેનાહર અને રોપણ શુભ માટે જેઠીમધનો ઉપયોગ વૃદ્ધતીમાં વિશેષ છે

(ત્રીજો આ વિ)

(૨)

ચીનમાં પરપરાગત વૈદકીય પદ્ધતિના

યુનિકેટિવનો અધ્યાસ

[પશ્ચિમી ચીનની તમીચી તાલીમ પામેલા આપણા ડૉક્ટરો જ્યારે આયુર્વેદ ની સહતર અવગણના કરી રહ્યા છે ત્યારે પ્રજાસત્તાક ચીનના ડૉક્ટરો ત્યાંના પરપરાગત વૈદકશાસ્ત્રમાં દિલચસ્પી લઈ એ જ્ઞાનનો ચોતાના પાશ્વર્ય તમીચી જ્ઞાન સાથે સમન્વય સાધી રહ્યા છે ત્યાંની સરકાર પણ પરપરાગત વૈદકીય સંશોધનના કામ માં રસ લઈ રહી છે પરપરાગત

વૈદ્યાશ્રમના પુનઃયાત્ર માટે નીનમાં થઈ રહેલા
૨૫ મેની આ વેળામાં ઝાંખી કગવવામાં આવી છે
[જનરલ મુખે તા ૨૬-૧૨-૫૮ન]
એક લેખ ઉપરથી)

ચીનના પ્રાચીન વૈદક યાત્રાનો છે હા
થોડા વર્ષો દરમિયાન, ચીનના ઘણા પ્રાંતોમાં
નોંધપાત્ર વ્યવહાર વિકાસ થયો છે ચીનની
અરબરે આ પરપરાગત ચીની વૈદકશાસ્ત્ર
અંગે આદેશી નીતિ અનુસાર વીવીધ વૈદ્યકીય
સંસ્થાઓએ લીધેલા પગલાંને આ આભારી
છે અતુલવધી એ બધાંય છે કે આ પ્રાચીન
વૈદકશાસ્ત્ર ઘણા રોગોના નીવારણમાં અસર
કારક પુરવાર થયું છે

પશ્ચિમી વૈદક અને ચીની વૈદકમાં પાર
બત એવા ઠોકરોએ આ પ્રાચીન શાસ્ત્રના
હેઠલા મોઠા વર્ષોમાં કહેલા સચુત્ત આગરણ
અને અખતરાએ સાબીતી આપી છે કે સગ
વડ, કુરકસર તેમજ અસરમારકપણામાં પશ્ચિમી
વૈદક કરતાં ચીની વૈદકની વધુ અસરકારક છે
ચીની ઔષધીઓ આનંદના, હોળીના
અહસરો, મુત્રાશયની પથરી, કાપ, શીતજ્વર,
પાકુ રોગ, એન્ડ્રીયાઇટીસ, બ્રીફા ઈન્ફ્લેક્સી
રોગો મટાડી શકે છે આખા ચીનમાં હવે
૧૩ હેલ્થ ચીની ઔષધીશાસ્ત્ર બહુવે છે
તે ઉપરાંત સેક્ટરી નાની-મોટી સંસ્થાઓ
પણ એ બહુવે છે ચીની વૈદકશાસ્ત્રની ઔષ
ધીઓનો ઉપયોગ કરતી ૩૦૦ હોસ્પિટલો
અને અનેક હવાખાનાઓ પણ છે

ચીનના આરોગ્ય પ્રધાનપદાએ નક્કી
કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પ્રાચીન ચીની
વૈદકશાસ્ત્ર એના સિદ્ધાંતો અને આચાર

અંગેના અભ્યાસ કરવામાં ત્રણનો જેટલા
પશ્ચિમી તાલીમ પામેલા ઠોકરોએ પોત
પોતાનો આખો સમય આપ્યો છે

સમગ્ર ચીનમાં રથળે રથળે ચલાવાતા દુકા
નાળાના અભ્યાસક્રમોએ પશ્ચિમી વૈદક શાસ્ત્રના
ધોરણે જણાવેલા હાલના ઠોકરોને ચીની વૈદક
શાસ્ત્રની પદ્ધતિના અભ્યાસનો મોકો આપ્યો
છે જેટલા રથળોએ પશ્ચિમી પ્રધા બહુતા
જુગનો ચીની વૈદ્યોના હાથ હેઠળ કામ કરીને
ચીની વૈદક શાસ્ત્રની બહુકાં પ્રાપ્ત કરી ગયા
છે આવા લગભગ ૬૪ હજાર ઉમેશ્વરો
પુરધર ચીની વૈદ્યોના હાથ નીચે તાલીમ
લઈ રહ્યા છે

પેડીંગમાની ચીની વૈદ્ય સંશોધન નકા
કમી તેમજ આવીજ બીજી સંશોધન સંસ્થાઓ
ચીની ઔષધીઓ અને તેની રોગો પરની
અસર અંગે સંશોધન કરી રહ્યા છે કેન્સરો
ચીની વૈદ્યશાસ્ત્રના પ્રાચીન ગ્રંથોના આધુનિક
ચીની ભાષામાં ભાષાંતર કરી ગયા છે

સર્પિદગ-નિબંધાત

વૈદકની ચીની પરપરામાં પાંગત લોકોમાં
ગન્ધીય મુઝ અને કાર્બ-ઉત્સાહ વધ્યો છે
અને તેથી તેઓ જીટીલ રોગોના નવા જુની
ઔષધીઓ અને પ્રયોગોની રીતનું વશ
પરપરાથી બાળવેલું રહસ્ય તેમજ વૈદકના
પ્રાચીન ગ્રંથો બહાર ઉપયોગ નાજે આપી
રહ્યા છે ઔષધીના રહસ્યોમાંથી એક છે
ઇસાફી છપક કેન્સરને (ગળાનું) મટાડવાનું
રહસ્ય એ ઔષધી અને એના પેવનની રીતે
એરી ટકા જેટલા દિવસોમાં પોતાની
અસરમારકતા પુરવાર કરી છે એરી સપ્તથના

ઉપચારમા ચીતેહ-શેગ નામનો એક માતવી અત્યંત નિષ્ણાત છે. ચીનની મુક્તિ પહેલાં એ લગભગ કિબારીની અવસ્થામા હતો. પણ મુક્તિ પછી એણે સ્વદેશના ઉપચારનું, પોતાના કુટુંબમા વશપરપરાગત ઉતરી આવેલુ રહસ્ય છતુ કયુ અને એ ઉપચાર હવે આશ્ચર્યજનક રીતે અસરકારક પુરવાર થયો છે.

ચીની વૈદ્યો કોઈ પણ શસ્ત્રક્રીયા વીના એપે ડીઆઈટીસનો સફળ ઉપચાર કરે છે તેમજ સોજા-સડા (નેઝેન)ના શરીર અવયવોને વાદકાષ વીના મટાડે છે હાડકાના તરડ કે મુટેલા હાડકાને એક પ્રકારની ડાળ ખીઓ વડે પૂર વન કરી દે છે તેઓ મરણીના અવસ્થાઓની ચામડી માનવદેહમા જરૂર પડે થીંગડા તરીકે ચોટાડી શકે છે આ બધી બાબતોમા ચીની વૈદ્યશાસ્ત્રે શરીરશાસ્ત્ર અને રોગોપચારના સંશોધનના અવનવા હોત્રો ઉઘા યાં છે.

પ્રાચીન ચીની વૈદ્યશાસ્ત્રના સર્વોત્તમ પરીણામો હોપેઇ પ્રાંતમા આબ્યા છે.

ચીની વૈદ્યના આધારે ચાલતી અનેક હોસ્પીટલો અને હવાખાના સ્થપાયા છે અને સરકારી વૈદ્યીય સંસ્થાઓમા આશરે સાઠ ત્રીશ હજાર ચીની વૈદ્યક વિદ્યાના ડોક્ટરો મામ કરી રહ્યા છે વૈદ્યીય શિક્ષણ અને સંશોધનની બેરાર બુદ્ધિશીલ આરભાઈ છે અને પ્રાચીન વૈદ્ય શીખવતી અનેક સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે ચીની વૈદ્યક વિદ્યાના વૈદ્યોની સંખ્યા ૧૯૫૪મા ત્રીશ હજારની હતી તે વધીને હાલમા ૪૭ હજારની થઈ છે.

આ પ્રયત્નો ઉપરાંત ચીની વૈદ્યો સંશોધનની ૨૨૦૦ સંસ્થાઓ સ્થાપવામા આવી છે અને ૬૨ હજાર સંશોધકો સંશોધન કાર્ય કરી રહ્યા છે આ સંશોધન સંસ્થાઓ પ્રાંતભરમા વહેવાઈ ગઈ છે ઘણી તો ખુ ગામડાંઓમા પણ કામ કરે છે.

પરપરાગત ચીની વૈદ્ય અંગેની રાષ્ટ્રીય પરિષદ ઘોડા વખત પહેલાં મળી હતી તેમાં વૈદ્યોની બંને પ્રણલિકાઓના દાક્તરો, વૈદ્યો અને નિષ્ણાતો એકઠા થયા હતા એમા જે નિષ્ણાતો લેવામાં આવ્યા હતા, તેમા મુખ્ય નિષ્ણાતો આ હતા.

પરપરાગત ચીની વૈદ્ય પ્રત્યે પશ્ચિમી પદ્ધતિ અનુસરનારા ડોક્ટરોએ વધુ ને વધુ લક્ષ આપ્યું.

ચીની વૈદ્ય અને બીજાઓ અંગેનું સંશોધન કાર્ય વધારવું અને ઔષધીય છોડો વધુ મોટા પ્રમાણમા ઉગાડવાની બુદ્ધિશીલ બનાવવી.

પરિષદે કરા યું હતું કે સીધી પહેલાં તો પશ્ચિમમા તાલીમ પામેલા ડોક્ટરોએ ચીની વૈદ્યો પાસેથી ચીની વૈદ્યનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ એવી સામુદાયિક બુદ્ધિશીલ જગાવવી પશ્ચિમમાં તાલીમ પામેલા ડોક્ટરો ચીની વૈદ્યોનાં સપુત્ર અભ્યાસ કરી શકે એટલા માટે તમામ પ્રાંતોમાં અને સ્વાયત્ત વીશાઓમા વૈદ્યોના અભ્યાસક્રમો શરૂ કરવા આ અભ્યાસક્રમો જે કે ત્રણ વષના રાખવા અને એ દરમિયાન ડોક્ટરોએ પશ્ચિમી અને ચીની વૈદ્યક પદ્ધતિઓનું સારી પેઠે જ્ઞાન મેળવી લેવું.

ચીની તળીળી વિજ્ઞાનમાં સચોટ નાથ કરવામાં આ રીત આવીરૂપ બની રહેશે

તળીળીના અને પરિચારિકા વિભાગોના તમામ કર્મચારીઓએ આગામી બે દે ત્રણ વર્ષમાં ચીની વેદકની વિવિધ પદ્ધતિઓનું જ્ઞાન મેળવી લેવું જ પડશે જેથી તેઓ રોગ પ્રતિબંધક અને સારવારની કલામાં પણ નિપુણતા બની શકે

સદૃશ પરિષદે વળી ચીની વેદક અને ઔષધોના ખજાનાની સમૃદ્ધિ રોધ ચલાવવાનો પણ અનુરોધ કર્યો હતો, જેથી લોકોના મેલેરીયા, હૃદયમાં ફીલેરીઆસીઝ, કે સર, હાઇ પલ્સસર, હાઇ આલ્ડી રોગો નીવારવા કે તે દુર કરવામાં તેની સહાય મળી રહે પરિષદે વળી ચીની વેદક અને ચીની

ઔષધોને ઉતારી પાઠવાની અથવા તેમને નીરૂપણી કરાવવાની તમામ જાતની ગતિવૃત્તિની ટીકા પણ કરી હતી

(૩) આપણું દૃષ્ય—હૃદયની આકૃતિ ફેરીના જેવી કે ઉધાકમળ જેવી છે તેનું કદ માણસની બધી મુઠીના જેટલું છે વજન લગભગ ૧ રોર જેટલું છે સ્ત્રી કરતા પુરુષના હૃદયનું વજન જરાક વધારે હોય છે ૩૦ થી ૫૦ વર્ષ દરમિયાન અને ઘણું ફેરિને બેતાલીસ વર્ષ પછી હૃદયરોગની ફરિયાદ વધારે બેવામાં આવે છે. છઠ્ઠી દરમિયાન બે લાખ ૮૦ લોકો ફેરવે છે ૬૨૦૦૦ લાખી નસમાં આ લોકો મુસાફરી કરે છે આવી લાખી નસ પૃથ્વીની અડી વખત પ્રદક્ષિણા કરી શકે છે

વિજ્ઞાનની ખેડતાણી.

તત્ત્વોદયાનેથી—

અમુક ઔષધ આયુર્વેદીક જ છે અને અમુક એલોપથીક જ કહેવાય અથવા આયુર્વેદીક વૈદ્યો દેશી કલા જ વાપરી શકે અને એલોપથીક ઔષધોને અડકી પણ ન શકે એવા વિચારોએ એક મહાન કલકલું રૂપ ધારણ કર્યું છે જિનપ્રતિજિન આ કલકલ વધતો જાય છે ચિકિત્સા ક્ષેત્ર પુરતોજ આ કલકલ મર્યાદિત ન રહેતા રાજદારે પણ સૌ કોઈ અધિકૃત એટલે કે રક્ષા છે એલોપથીક રાજમાન્ય હોવાથી તેના અધિકારીઓ આયુર્વેદીક વિજ્ઞાનને ઉતારી પાઠવા માટે ચક્રમ એટલા બધાજ પ્રયત્નો કરી

રક્ષા છે જ્યારે આયુર્વેદના વૃદ્ધ વૈદ્યો પોતાની શુદ્ધિ અનુસાર તેનો જવાબ આપી રક્ષા છે પણ—

આ કલકલને હવે અત આવેલો જરૂરી છે આ કલકલને લીધે ઔષધો યનાવવાના ક્ષેત્રથી માટીને રોગાનિ ન, ચિકિત્સા, આયુર્વેદીક બધામાં, આયુર્વેદીક અધ્યયન વગેરે ઉપર પણ તેની અસર પડી રહી છે થોડાક સમય અગાઉ અમૃતસરથી પ્રકાશિત આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના જોગદ પદપટના અકમા જળબાધ પ્રમાણે “ધન્વન્તરી કાપીલ્ય વિજયપત્તમા એક દિવસ દૂગ ઇસ્પેક્ટર સાહેબ આવી

મમા અને તેમણે ત્યાંની ઔષધીઓનું ચેકીંગ કર્યું નેત્રર્જીદુ અને મોના છાતાની દવા ઓતુ મીલ કરવામા આવ્યું અને તેને લખનોની સરકારી પ્રયોગશાળામા એના લીસીસ માટે મોકલવામા આયુ ત્યાથી રીપોર્ટ આવ્યો કે આ નેત્રર્જીદુમા એકી ફ્લેવોઈડ વિરમાન છે હૂમ ઇ રપેક્ટરે ધ વતરી કાર્યોલયના વૈદ્યરાજ દેવીશરણ ગગ ઉપર કેસ માર્યો વૈદ્યરાજે કેન્સર મા નિષ્કાચુ કે નેત્રર્જીદુમા કોઈ એલોપથીક દવાતુ મિદ્રણ નથી આ શુદ્ધ આયુવેદીક દવા છે અને કોર્ટમા ન્યાયાધીશ સમક્ષ તે સામીન કરવા માટે રસવતી, ફટકડી અને અફીણ મળાથી તેને શુભાખજમા ધુટી શીશીમા મગી દીધુ અને આ નમુનો ન્યાયાધીશ સમક્ષ સીવ કરી બગાડેના નમુના સાથે સરકારી વનરપતિ પ્રયોગશાળા કનકતામા એનાનીમીસ માટે મોકલવામા આવ્યો ત્યાથી રીપોર્ટ આયો ત્યાં મે માર્ગમ ધકયું કે બને નમુના એકજ સરખા છે અને બનેમા એકીફ્લેવોઈડ છે પરંતુ વિદ્વાન ન્યાયાધીશે જણાયુ કે મજ ફર વૈદ્યે જાણવત સમક્ષ આ ઔષધોમા કોઈપણ એલોપથી ઔષધ નથી એમ પ્રયોગ કરી સાબીત કરી બતાયુ છે એટલે મત્સ્યે કિં પ્રમાણમ્ એ ન્યાયે એને છોડી મુકયા અને સરકારી રીપોર્ટ ને પ્રમાણીત આવ્યો નહીં ” આવા તો અનેક દાખલા ઔષધ નિમોલુના હેતુમા રાજબરોજ બનતા હોય છે, હમ કટ્ટાલના નામે આયુ વેદીક ઔષધો ઉપર પ્રહાર કરવાની હૂમ એ હ મેજીક રેમેડીના કમદાના નામે આયુવેદિક ઔષધોનો તથા આયુવેદિક

વિજ્ઞાનના સાહિત્યનો પ્રચાર થનો અપકાવ વાની અને મલ નિષેધ કાયદાને લીધે તથા મેમ્બરે એ હ મેડીમીનલ પ્રીપરેશન એક્ટ અન્વયે આસવો અને અફીણ, ભાગ વગેરે દ્રવ્યોનો આયુવેદિક ચિકિત્સામા ઉપયોગ થતો અટકાવવાની મેની મુરાદ ટેટનીક હિત ધરાવતી વ્યક્તિઓ કરી રહી છે આ પ્રમાણે આયુવેદિક ચિકિત્સા મેત્રમા વેવોને ચિકિત્સા મા મુરકેની ઉડી થાય, આયુવે નો પ્રચાર ઓછો થાય, લોકો આયુવેદનો ઓછો લાભ ઉઠાવે કે જેથી તેનો વિમાસ થતા અટી બંધ આ મારેની યવસ્થિત યોજના થઈ રહી છે

આટલેથી જ ન અપકતા આયુવેદિક ચિકિત્સાના મેત્રમા ૧૯૨૭ હ મેડીકન પ્રેક્ટીશનર કેને કહેવાય તેની નવેસરની જાખ્યા બનાવવાતુ મેન્દ્રેવ કાઉન્સિલ ઓફ હેલ્થના વિદ્વાન બિરાદરો ની રદ્યા હોય એમ જણાય છે મધ બાયુઆરી ૧૯૫૮મા બેંગલોરમા મળેલી કે સરકાર નિર્વાચિત મેન્દ્રેલ કાઉન્સિલ ઓફ હેલ્થનો ૧૩ નબરનો ઠરાવ જણાવે છે કે - The Central Council of Health recommends that the definition of Registered Medical Practitioner for the purpose of the Drugs Rules 1945 should be as under —

Registered medical Practitioner means a person who holds a qualification granted by an authority specified or notified under Section 3 to the Indian Medical Degrees

Act 1916 (VII of 1916) or in the Schedul to the Indian Medical Council Act 1933 (XXVII of 1933) or is registered under the dentist Act 1948 '.

કરાવના બાવાથ' એમ થાય છે કે આ કાઉન્સિલની બલામણુ એમ છે કે ડ્રગ્સ એક્ટ ના નિયમોને લાગે વળગે છે, ત્યાં લગી રજીસ્ટર્ડ મેડીકલ પ્રેક્ટીશનરની વ્યાખ્યામા ૧૮૧૬ના ઇન્ડિયન મેડીકલ ડીગ્રીસ એક્ટની કનમ ઉમા માન્ય થયેલી સરચાની અથવા ૧૯૩૩ના ઇન્ડિયન મેડીકલ કાઉન્સિલ એક્ટના ગેટવુલમા નોંધાયેલી પદવીઓ ધરાવતા ઇસમોને અથવા ૧૯૪૮ના ટેન્ડીસ્ટ એક્ટ હેઠળ રજીસ્ટર થયેલા ઇસમોનેજ સમાવવા

આ જાતની બલામણુ પાછળ ખરાબ ઇરાદો એ લાગે છે કે મુખર્થ જેવા અનેક પ્રાતોમા (યુ પી રાજસ્થાન વગેરે) ડોક્ટરી, વૈજનીય, હોમિયોપેથીક કાય ાઓ હેઠળ રજીસ્ટર થયેલા ઇસમોને જે સમાન સગવડ ડ્રગ્સ એક્ટ આપે છે તે સગવડ કક્ષત ડોક્ટરોનેજ મળે આમ ડ્રગ્સ એક્ટના નિયમ હેઠળ જે દવાઓ રજીસ્ટર્ડ મેડીકલ પ્રેક્ટીશનરને મળે છે તે આયુર્વેદીક ઉપાધિ ધરાવનાર વૈદને ન મળે તેજ ઉદ્દેશ હોયો જોઈએ મુખર્થ મરકારે પણ આજ પ્રમાણે અગાઉ વૈદકીય કાયદામા સુધારો, કરાવવા વિચાર કર્યો હતો (આયુર્વેદ વિનાનના ગયા વપ નો દેખુઆરી માસનો અક જીવો) પણ હાવર્મા નો પડતો સુકાયો હોય એમ લાગે છે

આયુર્વેદ ઉપર પૂર્વમ્મઠ તાળનારાઓનો

આટલેથી પણ ન તોય ન હોય તેમ મિશ્ર રચાતકો જેઓ આયુર્વેદનું અને એલોપથીનું જ્ઞાન ધરાવે છે અને જેઓ બને રીતે ચિન્તિતા ક્રમ યોજે છે તેમને નેમ કરતા અટકાવવા માટે જે જે નિયમનાતકો સર કારની કામદાર રિમાયોજનામા જોડાયેલા છે તેઓને ૧લી ડીસેમ્બર ૧૯૫૮ થી સરખાર તરફથી પ્રીક્ષાપથન ઉપર અપાતા શીશુ ૧ ડ્રગ્સમાથી રક્ષા એ નોંધાયેલીક અને બીજા ઔષધો પ્રીક્ષાપથ મરનાની મનાઈ કરતો હુંકમ જહાગ પાડયો છે હાં, હાં અને ચિકિત્સકને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી અમુક દવા એલોપથીની અને અમુક દવા આયુર્વેદની એવા લોક પાડવામા બધ કર અન્યાય આયુર્વેદને થઈ રહ્યો છે આયુર્વેદમા અમુક દવાઓ હોઈ શકે એવું બધન લા વાનો પ્રયાસ એ આડકતરી રીતે આયુર્વેદને શુભ જાવી મારવાનોજ પ્રયાસ છે આયુર્વેદમા દવાની રચના વ્યાખ્યા કરવામા આવી છે કે તદ્વય યુક્ત મૈવર્ય યદ્ બારોગ્યાય વચરતે । હરદીને સાળો કરવા માટે કોઈ પગુ દવા વાપરી શકાય છે આયુર્વેદના ઔષધોમા અનેક એવી ચીને વપગય છે કે જે ભારતમા જનની નથી કેમર, હાંચિત, પારો, માસિક વગેરે સારી જાતની પરદેશી આવે છે તો શું તેને આયુર્વેદીક કહી ન શકાય ? જામને તો લાગે છે કે સગજાના આ પન્થિતમા આયુર્વેદના વિજ્ઞાનને વ્યવસ્થિત રીતે પાગજી કરવાની મનોવૃત્તિ કામ કરે રહી છે

આને આયુર્વેદના મિશ્ર અભ્યાસ કરોમા એલોપથીનું પણ સપૂર્ણ જ્ઞાન અપાય છે જે અભ્યાસ ક્રમ છે તે પણ ૬૦ ટકા એલો

પથી અને ૪૦ ટકા આયુર્વેદવાળો એટલે કે એલોપથી વિજ્ઞાનની પ્રધાનતાવાળો છે અને આવો અભ્યાસ ક્રમ પસાર કરનાર વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે પ્રેક્ટીસ શરૂ કરે એટલે એમને એલોપથીકની અમુક દવાઓ વાપરવાની મનાઈ દરમાવવી એ લગત કરાવીને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું ફરમાન કરાવવા જેવું અવ્યવહાર છે.

આપણા પ્રાતના અને કે દ્રના પ્રધાનો અને આગેવાનો વૈજ્ઞે ટોપ્ટરો જ્યારે જ્યારે આયુર્વેદ સબધી કઈક જાણે છે ત્યારે કહે છે આયુર્વેદ જમાનાની સાથે આગળ ચાલવું જોઈએ બીજા વિજ્ઞાનની જે સારી વસ્તુઓ હોય તે ગ્રહણ કરવી જોઈએ અને નવું અપનાવવું જોઈએ આ પ્રમાણેની લલામણો આપણા આગેવાનો કરે છે અને કાયદાની બારીકાઈનો આશ્રય લઈ આયુર્વેદનો વિકાસ થતા અટકાવવાનું આયુર્વેદને તદ્દન પાગળ બનાવી દેવાનું અને તેની મૂત કશા કરવાનું વિધાતક મનોબળ કેટલાક હિત ધરાવનારાઓ કરી રહ્યા છે તેઓ એ ચાહ રાખે કે આજે એકાએકથી

આયુર્વેદ જે જીવંત રહ્યું છે તેનું કારણ તે સનાતન છે તેમા કંઈક વિશિષ્ટતા છે તેમા ફક્ત રોગની ચિકિત્સા સિવાય શરીર, આત્મા અને મનની પણ ચિકિત્સા છે અને તેથીજ અનેક ક્રાંતિઓ, આઘાત વિધાત સહન કરીને પણ આયુર્વેદ ટકી રહ્યું છે આધુનિક વિજ્ઞાન જે એલોપથીક વિજ્ઞાન હોવાનો દાવો કરે છે જેના સિદ્ધાંતો છાશવારે બદલાતા જાય છે જેના ઔષધો અમૃતમાથી ઝેરમા પરિવર્તન પામતા રહે છે જેના સેવનથી માણસની-રોગીની સહન શક્તિ-Resistance Power દિનપ્રતિદિન ઓછી થતી જાય છે તેના કરતા વધેડી જીવંત રહેલો આયુર્વેદ એજ ભારતનું ચિકિત્સા વિજ્ઞાન બની શકે બીન જેવા દેશે પોતાના દેશમા ત્યાના ચિકિત્સાના વિજ્ઞાનને ટેકો આપી આગળ વધાવ્યું તો આપણા દેશના રાષ્ટ્ર પ્રેમીઓ આ વિજ્ઞાનને આગળ વધારી વૈવકના વિજ્ઞાનની ખોટી ખેચતાણુ દૂર કરી કાયમી શાશ્વત શાંતિ કેમ સ્થાપી શકતા નથી ?

બીડલવણુ-વડાગરૂ મીઠું

લેખક—ડૉ. મલિશાકર પો. ભટ્ટ ડી એ એમ (પાટણ) અમદાવાદ

આયુર્વેદમાં પાચ લવણુ મીઠાં, ચરક મૂળ અ/૧ શ્લોક ૮૮મા છે-તે સૌચર્વલ સ્તેષ્વ ચ વિદ્મોદ્ગિન્મેવ ચ । સામુદ્રેણ સદૈતાનિ પશ્ચત્યુલવણાનિ ચ ॥ ૮૮ ।
પચલવણુમા સૌવચ્ચ એટલે સચળ, સિધવ - સિધાલુણ - Rootless બિઠલવણુ એટલે વડાગરૂ મીઠું કે પાકુ મીઠું ઔદિશિ એટલે ધસીયું મીઠું અને સમુદ્રકાંઠે અગરમા પકાવેલું-સામુદ્રલવણુ સચળ જે પ્રકારનો છે,

એક ખનીજ-જે કાળો પણ લાલ છાયાવાળો કંઈક પારદર્શક બીજો કૃત્રિમ કાળા કાટોડા જેવો-તે કાલલવણુ-(જે મીઠા અને સોડાબાઈ કાળના સંયોગથી બનાવાય છે,) કાલલવણુમાં સુગંધ નથી, જ્યારે સચળ કંઈ સુગંધી છે સેષ્વ પહોટામાથી નીકળે છે-પલ્લખમા સોલ્ટ-રેજની ગિરિમાળા છે ત્યાંથી સિધવ મળે છે બિઠલવણુ-તે વડાગરૂ મીઠું એમ અમારા આચાર્ય ૨૧ અમૃતલાલભાઈ પટ્ટણીનો

આપેલો, પરંતુ વિદ્વદ્વચને વિદ્વદ્વચ તરીકે માનવાથી આ ભૂલ થઈ છે,

રસપારકના બરણ માટે બિડ્વચો વપરાય છે—વિદ્વોડ્ય રસજારણે (આયુર્વેદ-પ્રકાશ) અમ્લદ્રવ્ય, ખટાઈ, ટકણ, નવસાર, લવણ- (સિંધવ-વડાગરૂ), ગધક, કુન્કડી હીરાકમી એમના દરેક દ્રવ્ય બિડ્વ તરીકે વપરાય છે, પારક ગધકનો યોગ-રસમિદુર બનાવવામા થોડો નવસાર ૧/૧૬ ભાગ કોઈ પાકમા વપરાય છે નવસાર વિના પણ રસમિદુર થાય છે-તે પણ સારાજ થાય છે ત્યા રસની સાથેનો ગધક 'બિડ્વ' તરીકે કામ કરે છે

આ 'બિડ્વ' શબ્દ પરથી બિડવવણ એટલે નવસાર માનવા સ્વભાવજીભાઈ પ્રેસાયા હોય, પણ નવસાર વાપરતા ઠઠિના ઉભી થાય છે યથા લવણ ભારકર શુષ્કમા વિદ્મ અને અમ્લવેતસ-એ આવે છે ત્યા નવસાર કાર અને એસિડ-અમ્લ અમ્લવેતસ લેગર થાય તો બનેના શુષ્ક છિન્નમિત્ર થાય અવિપત્તિ કર શુષ્કમા સાકર વધારે આવે છે-ત્યા બિડ તરીકે વડાગરૂ મીઠું હોય તો ચાહે, તે સયોગવિરૂદ્ધ ન થાય, પણ નવસાર મેળવે તો બેરવાહ થાય, અને ચોમાસાની ઋતુમા કાર ગળવા લાગે તો 'યોગ' ગમડી જવા પામે-ચિત્રકાદિવટીમા 'દ્વૈ કારો વચ્ચાનિ ચ' છે ત્યા કાર બે-જવખાર અને સાણખાર આવે છે, તે પછી પચલવણમા બિડલવણનો અથ નવસાર કરવાની ચોગ્યતા સમજાતી નથી, કાર પ્રકૃત્વને હણનાર-હીણતા કરનાર હોવાથી તે થોડા પ્રમાણમાજ યોગમા વપરાય

છે તથા મકાશ ખવટીમા ચ બખરમ-કે રયમ કાઝોનેટ છે તેની સાથે નવસારને બિડવવણ માની મેળવવામા એમોનિયા કાઝોનેટ ઉત્પન્ન થવાનોજ માટે તે રીતે નવસાર લેવો નહીં, વડાગરૂ મીઠુંજ લેવું જોઈએ

રસતર ગણીમા નરે દ્રનાથમિત્ર ૮૦ તોલા સાબરલવણ અને ૧૦ તોલા આમળાનું ચુણ મેળવી ઘડામા ભરી ઢાની ચોવીસ ટવાક તાપ આપવાથી બિડવવણ તૈયાર થાય એમ લખે છે, તે ભૂવ છે-તેમાથી કાચવવણ-બનાવની સચળ પેઠા થાય ખરે

બખરમા મળતુ બિડવવણ-એક જાતનું મીઠુંજ છે પણ તે ચોક્કસ એકલું મીઠું નથી તેમા સોડીયમ સલ્ફ ૧૪ ટકા છે એટલે તે વાપરવું ક નહીં

પ્રાચીન રસશાસ્ત્ર અને ઔષધિ ક્રિયા શાસ્ત્રમા ઘણુંક અસ્પષ્ટ અને સંઘિષ્ટ લખાણ લેવા મળે છે, તેનો શાસ્ત્રીય રીતે ઉકાપોહ કરી નિષ્કર્ષ કરી લેવો જોઈએ

હાલ બધા મીઠા પોતપોતાના પ્રદેશમા જ વપરાય છે રજપુતાનામા સાબર મીઠું, સમુદ્રકાંઠે સામુદ્રલવણ, સૌરાષ્ટ્રના બાલપ્રદેશમા ઘમીયું મીઠું અને વડાગરૂ મીઠું

બિડલવણ-વડાગરૂ મીઠું પહેલેથી પાકતું હશે, પણ નિત્ય સુદના જમાનામા તેતુ ઉત્પત્તિ સ્થાન ખારાપાટ-ખારાઘોડા પ્રદેશ-વિસરાઈ ગયો હશે ફરી બિડલવણની ઉત્પત્તિ થવા માડી ત્યારે તેનો પ્રચાર જોઈએ થઈ ગયો હોય તેથીય તે સળધે 'અજ્ઞાન' પે । થયું હોય

સો ઇથેરના ડી દેમાર્ડ, L A M બ્રાપ્તે પ્રધાપ્ત આયુર્વેદ મદાવિજ્ઞાન-પાત્ર
પ્રધાપ્ત આયુર્વેદ મદાવિજ્ઞાન-પાત્ર
(૧૧૬૫ આયુ)

૫-આ-૧૨૭ — મૃદુ-લઘુ-સૂક્ષ્મ-અદ્ય-
ર-દ્રુણગુણાવાકાશાત્મકાનિ, તાનિ માદવ-
સૌપર્ય-લાઘવ કરાવે.

૭ે દ્રવ્ય મૃદુ, લઘુ સૂક્ષ્મ, સ્વદ્ય-
(ચીપ્ત), શબ્દ શુભ્રની અધિભાવાળા (જ),
વિશદ-વ્યભાષી અને વિવિધ (પૃથક્ બ્રહ્મા
૫૫૫) શુભાવાળા (સુ વ સ) તેમજ
અભાવ રસવાળા હોય (સુ) ત આકાશીય હોય
છે તેમજો ઉપયોગ કૃષ્ણાથી શરીરમાં મૃદુતા,
સુખરતા (અચિદ્રતા) અને લાઘવ થાય છે

૫-૨૨૭ — ઉપર જણાવેલા બૃહદ યોના
શુભ્ર-કૃષ્ણના અમૃતમાં ડેટલાક સમાનાય
વાથી શબ્દો ડીકાદ દોષો આપ્યા છે જે
ધ્યાનાર્થ છે —

મહાત્મ્યમ્ દાતિત્યમ્ । સ્થર્ધમ્ સચિત્તાત્મ્યમ્,
અચલત્વમ્ । વચ રચન પરસ્પર યોજનમ્ ।
મહાદ શરીરચિત્તવત્પણ । સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મરોતો-
તુમારિ । પ્રમા ઘણ પ્રકાશિની દીપ્તિ, ' ઘણ
માત્રામતિચ્છાયા પ્રમાણ' પ્રકાશિત । '
નિવરણ વિગાટ ગતિરીતવ્ય । સૌપર્ય
ર-મૃદુલતા હિદ્રમાત્ર । ઉપચય મૃદુલમ્ ।
ઉપત્તેદ આટમાત્ર । વચ સહત્વાપાનનમ્
વિષ્ણુ દ્રવ્ય । માદવ મૃદુલ । સૂક્ષ્મ
સૂક્ષ્મરોતોતુમારણીત્ । વિશદ વિચ્છિદ
વિપરીત । વાદ મસ્તતાત્કરણમ્ । પાક
આદારાદિ પાક । પ્રમાણ પ્રકાશોગમિયત્ ।
ઘર્ષ ગોરાદિ' । વિગાટ મનસ' અનેક
વિવરણકરણ ગતિવા । મૃદુ કોમલ । મૃદુ
મૃદુલ' મરવિપરીત' । સ્થૂલ સૂક્ષ્મવિપરીત ।
સાદ્ર તત્તુ વિપર્યય' । મદ તીદ્વવિપર્યય ।

નિવરણ મરવિપરીત । ગુ' વિરપાની । વર્તિત
મૃદુ વિપરીત । સ્થિતિતમ્ આટમ્ । રાત્ન
મુદોત્પાદનમ્ । કલેદન આટમાત્ર । વિષ્ણુ
દ્રવ્યગુણિ । તીદ્વ રાત્નિકામરિચાદિત્ ।
તાપન શરીરનિમિત્તાપનમ્ । મરકોટકાત્રાત્ર ।
શિશિર રીત । નિશદ ધૂલિત્ । રાત્ન
મૃદુમાત્ર । વ્યભાષીતિ મસ્તતાત્કરણમ્ ।
પ્રમાત્પાક મસ્તિતિ વિપર્યયત્ । વિવિધમ્
પૃથક્ મૂલમ્ । વર્તિત નિવિહારમ્ । પ્રદાત્ર
દત્તુષ્ઠિ મન પ્રિયત્વમ્ । પચન વિવિધાદિ
કરણ । તાપન તાપ્યોતાપનનમ્ । પ્રકાશ
અમિ-પચનન તમસિ । મ્લપા દ્વપચનન ।
સાદ્ર નીરત્ર ।

પ્રભાવશે ડી દ્રવ્યના લેહો —

નિચિદ્ દોષમગમન કિંચિદ્ ધાતુમદ્યમ્ ।
સ્વસ્વગુણો મત્ત કિંચિત્ ત્રિવિધ દ્રવ્યમુચ્યતે ॥

(૫ મુ ૧,

અર્થ — ડેટલાક દ્રવ્યો વાતાદિ દોષનું
પ્રથમન કરે છે, ડેટલાક ધાતુઓને દ્વિવિ
કરે છે અને ડેટલાક દેવગ સ્વસ્થને માટે જ
હિતકર છે

૫-૨૨૭ — પ્રભાવશે ડી દ્રવ્યના ૧૩
પ્રકાર થાય છે —

૧ ગમન — ડેટલાક દ્રવ્ય યોનાના
પ્રભાવથી વાતાદિદોષ અને વાતાદિદોષ દ્વારા
દ્વિવિ રચાદિધ ધાતુઓનું પ્રથમન કરે છે ઉદા
જેમકે આંગળા આંગળામાં મહેલા આંગળા
રસ પિતાદિ દોષોને દ્વિવિ ન ક તા યોનાના
દ્રવ્યપ્રભાવથી વાતાદિ ત્રણે ધાતુનું ગમન
કરે છે

૨ ધાતુ પ્રદ્યપ્ત — ડેટલાક દ્રવ્યો

પોતાના પ્રભાવથી ધાતુઓને દ્વષિત કરે છે ઉઠા જેમકે-વિષ વગેરે

સમાવસ્થામાં સ્થિત વાત દિ દોષ શરીરને ધારણ કરવાથી ધાતુ ઠહેનાય છે તેમને, આદિધાતુઓને તેમજ સમાવસ્થામાં સ્થિત મૂત્રપુરીષત્ત્વ મળેને પણ શરીરને ધારણ કરનાર હાવાથી ધાતુ ઠહે છે

૩ સ્વસ્થહિત — કેટલાક દ્ર વેા પોતાના પ્રભાવથી વાતાદિ દોષોનું પ્રશમન અથવા ધાતુઓનું દ્વષણ ન કરતા કેવળ સ્વસ્થને માટે જ હિતકર હોય છે ઉઠા જેમકે-રક્તશાલિ વગેરે

• કેટલાક સમાચાર •

૧ શુદ્ધ આયુર્વેદ અભ્યાસક્રમને પદવીદાન અમારે જ ભારતના નાણા પ્રધાન શ્રી મોરારજી દેશાઈએ તા ૧૨-૧૨-૫૮ના રોજ શુદ્ધ આયુર્વેદ પાઠ્યક્રમ સમિતિની આયુર્વેદ પ્રવીણની પદવી ૬૧ વિદ્યાર્થીઓને એનાયત કરતી વખતે મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ડૉ વૉકેશનના હેલ ખાતે પદવી ન પ્રવચન કરતા તમામ તળીબી પદ્ધતિઓના પ્રણેતાઓને અદરોઅદર ઝઘમ્યા નહીં કરતા પોત પોતાની પદ્ધતિના વિકાસ માટે પ્રયાસો કરવાની સલાહ આપી હતી તેમજે કહ્યું હતું કે આયુર્વેદની સેવા કરવા માગતા હો તો બીજી પદ્ધતિઓ ખરામ છે એમ કહેવાથી આયુર્વેદની સેવા થઈશકશે નહીં આયુર્વેદ શાસ અપનાવીને તેમાં વિશ્વાસ રાખીને તેનો નિષ્ઠાપૂર્વક પ્રચાર કરવો જોઈએ

શ્રી દેશાઈએ આરભે નવા આયુર્વેદ પ્રવીણોને ધ યવાહ આપ્યો હતો ખાસ કરીને હવે મહિલાઓ પણ આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરવા બહાર પડી છે તે પ્રત્યે તેમજે આનંદ વ્યક્ત થયો હતો તેમજે સત્તર નવા પ્રવીણોને ઉપાધિઓ અપણુ કરી હતી

આનંદક શિવત્વ પ્રભાવને કારણે ત્રિદોષ હર છે એવી રીતે દુશ્વતા (જવાસો) ગણુ વાત-પિત્ત-રૂદેશમહર છે

પ્રકૃતિ-શરીર-દેશ-કાલ-માત્રાદિથી યુક્ત દોષપ્રશમન દ્રવ્ય પણ દોષકર થાય છે જેમકે આળખાનો અતિ ઉપયોગ કરવાથી તે અગ્નિભાદ્ય કરે છે, તેવીજ રીતે ધાતુ પ્રલપણ દ્ર વ્ય પણ દોષપ્રશમન બનતું જોવામાં આવે છે જેમકે વિષ ઉદ રોગહર છે, તેવીજ રીતે જે મ દકાદિ દોષકર છે તેજ દીણદોષ વાળાને માટે દોષવૃદ્ધિ સામ્યસ્થિતિ થતા દોષપ્રશમન થઈ જાય છે (અપૂર્ણ)

શ્રી દેશાઈએ કહ્યું હતું કે મુંબઈ રાજ્ય તરફથી જે અભ્યાસક્રમ ચૂકે થયો હતો તેનું આજે પ્રથમ પરિણામ આવે છે, તેનાથી મને આનંદ થાય છે એ સાથે મારે કહેવું જોઈએ કે જે લોકો પ્રવીણ થયા છે તેઓ ા જવાબ દારી વધે છે

મનુષ્યને હ મેશાં ત દુસ્સત રહેવું જોઈએ અને તે રહી શકે છે પરંતુ તે શરીરશાસ્ત્રો ના નિયમો પાળે તોજ રહી શકે અને આપણે ઘણા એ નિયમો પાળતા નથી મારો કુ રતી ઉપચારોમાં વિશ્વાસ છે પણ એનો એ અથ નથી કે કેવળ કુદરતી પદ્ધતિ જ સારી છે અને બીજી પદ્ધતિઓ સારી નથી પણ કેાઈ શાસ્ત્ર એવો દાવો ન કરી શકે તે એક થાય જુળી છે આમાથીજ આ અગે ઝઘડાઓ ઉભા થાય આપણે જે શાસ્ત્રને માનતા હોઈએ તે મુજબ આપણું જીવન મઠાવું જોઈએ

એવોપથી પદ્ધતિનો ઉદ્દેશ કરતા શ્રી દેશાઈએ કહ્યું હતું કે એવોપથી સામે મારો એક વાધો છે કે એવોપથી જેટલી વધુ પ્રગતિ કરતી જાય છે, તેટલી તે મોથી બનતી જાય છે જે તમામને પોવાઈ શકે

નહીં આવી આ પદ્ધતિથી સમાજને ફાયદો થઈ શકે નહીં

નવા વેગોને સંબોધન કરતાં અતમા તેમજે કહ્યું કે જે વિધા તમે સપાત્ન કરી છે તે વિધાનો પ્રભને લાભ આપવાની નિષ્ઠા હશે તોજ તમે આયુર્વેદની સેવા કરી ગણશે

વૈદ્ય વામનરાવ

શુદ્ધ આયુર્વેદ પાશ્ચાત્ય સમિતિના ચેરમેન વૈદ્ય વામનરાવ દીનાનાથે આ પહેલા તેમના સ્વાગત પ્રવચનમાં પ્રાચીન કાળમાં આયુર્વેદ સાધેની પ્રગતિનો ખ્યાલ આપ્યો હતો અને જો પછી વિદેશી શાસન પછી વિદેશી પદ્ધતિઓના આગમન પછી આયુર્વેદને સહન કરવું પડ્યું હતું તેનો ઇતિહાસ આપ્યો હતો અને કહ્યું હતું કે દેશમાં પ્રભવી સરકાર સ્થપાયા પછી આયુર્વેદના પુનરુદ્ધારનો આરંભ થયો હતો અને આયુર્વેદની પદ્ધતિને માન્ય રાખવા ઉપરાંત તેને સરકાર ત ફરી પણ ઉત્તેજન મળી રહ્યું પરિણામે આજે આયુર્વેદ પદ્ધતિને માટે પુનઃ અવકાશ વધ્યો છે

તેઓએ શુદ્ધ આયુર્વેદ અભ્યાસકેમની રૂપરેખા પણ વણવી હતી

અતમા વૈદ્ય જોન એચ જોષીએ આશ્ચર્ય વિધિ કર્યો હતો

૨ આયુર્વેદ મહાસ મેલના અધિવેશનની નક્કી તારીખ - ફીફ્ટીમા બરાનારા આયુર્વેદ મહાસ મેલનના અધિવેશનની નક્કી તા. ૨૩ની ફેબ્રુઆરીથી તા. ૨૫ની ફેબ્રુઆરી સુધી છે અધિવેશનનું ઉદ્ઘાટન માનનિય રાષ્ટ્રપતિશ્રી તા. ૨૩-૨-૫૯ને દિને કરશે અધિવેશનમાં જવા આવવા માટે રેલ્વે ટિકિટનું પ્રમાણ પત્ર દુક સમયમાં મોકલવામાં આવશે.

૩ વડોદરાના વૈ.ગજ ગ યુનીલાલ રે પડ્યાની વિનંતિ - ફીફ્ટીમા જે નિ. ના આયુર્વેદ મહાસ મેલનનું અધિવેશન મળનાર છે તેમાં વધુ વેગોએ હાજર રહેવા પ્રયત્ન કરવો તેઓ વિશેષમાં જણાવે છે કે આયુર્વેદ વિદ્યા પીઠને જે વૈ. સમુહમાં સાચા સહકાર મળશે તો તેમાંથી એક વિશ્વ વિદ્યાલય બનાવી શકશે અને પાશ્ચાત્ય ચિકિત્સાને જેટલાજ અધિકારો આયુર્વેદિય ચિકિત્સાને માટે મેળવી શકાશે આ મહામ ડળના ૪૨ અધિવેશન થયા હતા તેનું સમુહની ઉદ્ઘાટનતાના કારણે સ્થા ઉપર વચ્ચે જમાવી દેનારા કેટલાક કાર્યકરોએ સ્થાની સાચી સેવા કરી નથી મમય એવો છે કે સાચી પરિસ્થિતિને જાણવા આવશે તત્પર થવું જોઈએ

આ સ મેલનમાં ભાગ લેવા માટે રેલ્વેની ક સેશન ટીકીટ મેળવવા માટે મહામ ડળની કચેરી થયા સમયે પ્રવેશ સરખને રેલ્વે ટિકિટ શનના ફોર્મ મોકલે છે જે ભાઈઓને એમની સાથે પ્રવાસ યાત્રામાં જોડાવા ઈચ્છના હોય તેમજે વૈ યુનીલાલ રે પડ્યા, ટેડીપોળ-વડો રા એ સરનામે મ પર્ક સાધવો (તારવીને)

૪ જોડા ઇન્ડિયા ટ્રન્સેશન જોડા રોડ જોડા અને કાઉન્સિલ જોડા ઇન્ડિયન મેડીસીનનું અધિવેશન જનરલ કાઉન્સિલ જોન્ડ રોડ ફેક્ટરી જોડા આયુર્વેદીક મેડીસીન કલકત્તાની ફરમાયશથી તા. ૨૫થી તા. ૨૮ સુધી ૧૯૫૮ સુધી કલકત્તામાં ડો. એ લક્ષ્મીપતિના અધ્યક્ષ પદે મળ્યું હતું ભારતના વિવિધ પ્રાંતોની આયુર્વેદિક રોડ જોડા અને ફેક્ટરીના પ્રતિ નિધિઓ અને આયુર્વેદિક હાયરેક્ટરો આ અધિવેશનમાં હાજરી આપશે

આ અધિવેશન ભારતભરની બધી ડેલેગે

માટેનો એક સરખો અભ્યાસક્રમ નક્કી કરી તથા આયુર્વેદિક સ્નાતકોના હક્ક, અધિકાર અને આયુર્વેદિક ક્ષામ્ભીકાપીઆની યોજના નક્કી કરી તેને બારત સરકારના સ્વાસ્થ્ય વિભાગ ઉપર અને પદ્માર્ગ કમીશ ઉપર વિચારણા માટે મોકલવામા આવશે

૫ પશ્ચિમ બંગાળની સરકાર ત્યાં પીધારા સભામા હવે પછીની એકક્રમા એક ણીલ લાવનાર છે તેમા આયુર્વેદના ધોરણને પશ્ચિમ ના વિજ્ઞાનની સમાન કક્ષાના ધોરણે મુકવાની વિચારણા છે આ ઉપરાંત એક આયુર્વેદિક હોસ્પિટલ ઉઘાડવાની વિચારણા પણ છે આયુર્વેદમા ઔષધોનું સંશોધન કરવાની યોજના પણ વિચારણા હેઠળ છે લગભગ હજારેક સંસ્થાઓને મા યતા આપવામા આવશે અને તેને ઘાટ પણ આપવામા આવશે

૬ માદક દ્રવ્યોના ઉત્પાદનમા થયેલો વધારો - યુ પી વિસ્તારની માદક દ્રવ્ય ઉત્પાદક સંસ્થાનો ૩૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૬ સુધીનો હેવાલ બહાર પડ્યો છે તેમા જણાયું છે કે અગાઉના વર્ષ કરતા નવા વર્ષમા વધારો થયો છે વર્ષ દરમિયાન કુલ ટોટલ આદેશ લોઈકનું વેચાણ ૩૨૬૨ પૌંડ છે જ્યારે અગાઉના વર્ષનું વેચાણ ૨૪૩૭ પૌંડ છે

	૧૯૫૪-૫૫	૫૫-૫૬
મો શીન હાઇડ્રોકોરોઈ	૧૪૫-...	૨૬ -
મોરશીન સ્ફ	૨૪ -	૪૩૧-...
કોડીન	૪૫૧-...	૫૨-
અયોનાર્બન	૧૯૬-	૨૫-
મેમીરીફાઈડ સી થેથેનિક		
કોડેઈન	૧૫૪-૧૫	૧૭૪-૭
મેમીરીફાઈડ એથીલ		
મોરશીન	૨૧૫-૫	૧૭૫-૧૦
મેમીરીફાઈડ નેચરલ		
કોડેઈન	૬૮૬-૮	૬૯૭-૧૦

આ ઉત્પાદનના આકડા વધારે છે કારણ કે આ ઔષધોની હિંદમા અને પરદેશમા વિશેષ માગ હતી ઉપરના આકડા ક્ષામ્ભીકાપીઆના માસિકતા સપ્ટેમ્બરના અક્રમા પ્રસિદ્ધ થયા છે જો તે ખરેખર સાચાજ હોય તો અહીંકે ના ઉપયોગ ઉપર પ્રતિબદ્ધ મુકવાની નીતિ બારત સરકારની સાચી હોય એમ લાગતું નથી

૭ નડીયાદ વૈદ્ય સભા - સંસ્થાના નવા વર્ષના કાર્યકરો આ પ્રમાણે છે પ્રમુખ-રા વૈ જ્ઞાનાનંદ સરસ્વતિ, ઉપપ્રમુખ-રા વૈ હરિભાઈ પટેલ, પ્રધાનમંત્રી-રા વૈ ચંદ્રશંકર દવે સહમંત્રી-રા વૈ અબાલાલ પટેલ, અને ખજાનચી-રા વૈ રતિલાલ કશરા

૮ વડોદરા જી ના વૈદ્યમંડળ - સંસ્થાના નવા વર્ષના કાર્યકરોની નીચે પ્રમાણે છે -

પ્રમુખ-રા વૈ મોહનલાલ ન ચોકમી, ઉપપ્રમુખો-રા વૈ ધીરજલાલ મા શાહ, રા વૈ અબાલાલ મ પટેલ, મંત્રીઓ - રા વૈ વિશ્વકર છ પુરોહિત, રા વૈ વિશ્વત્ર પ્રસાદ ત્ર અને રા વૈ ચિવપ્રસાદ ક, ડોષાધ્યક્ષ-રા વૈ જગન્નાથચંદ્ર મૂ પડયા અને હિસામ તખાસનીસ-રા વૈ તોલાશંકર જે બટ્ટ

૯ પબ્બળ ગ્રામીય આયુર્વેદ સંમેલન તા ૨૧-૨૨ ડીસેમ્બર ૧૯૫૮ના રોજ અમૃત સરમા મંડળે હેતુ, જેનું ઉદ્દેશ્ય પબ્બળના રાજપાલ શ્રી એન વી ગાંગીલે કંચુ હેતુ

आयुर्वेद विज्ञान

वैद्यक सिद्धांताने तुलनात्मक दृष्टिची तथा अनुभवनी दृष्टिची व्यर्थनाइ मासिक

पुस्तक ७]

माघ २०२५ ईशुआगी १८५६

[अंक ५]

नमामि धन्यन्तरिमादिदेव सुरासुरै वदितपादपद्मम् ।
लोके जराह्मण्यमृत्युनाशम् घातारसीश विविधोषधीनाम् ॥

तदेव युक्तं मेघन्य यदातोम्याय कल्लो ।
स च व मिषपा श्रेष्ठो रोमेभ्यो य प्रमाचयद ॥

आव तत्रा देव. ग. रा. दुर्गागि-न देवप्राराम शास्त्री

आर्वाकट-नत्री ग. रा. श्री शास्त्रान भ. पगीण

सहायक तत्रा तपतीन-दान प. पड्या, जे. जे. जे. जे. जे. जे. जे. जे. (गोमो).

अथ नार्मिशुद्धि-न वडूस, निमिड, तरुथी,

१ जे. जे. जे. (दक्षिण) युगा २८

અનુક્રમણિકા

વિવરણ	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ આહાર વિષે દાન શબ્દો જેવી કેટલીક બાબતો	સુરેન્દ્ર નાગદાસ પાઠક L A M D A S F (Bom) આધુર્વે । આપ, પાટણ	૯૭
૨ ઉપવાસની અર્થ	તેજા નવનીતલાલ બી પટ્ટના-મુંબઈ	૧૦૧
૩ મહાસુ રાંધેન ચુર્ણ	વલ્લભરાવ દાશિણી બાલિક (દા.વ.૨૨)	૧૪
૪ ઓનરેબલ મહાશયોએ કરવાના મરોચનો ની રૂપરેખા	તત્ત્વી રથાતેથી	૧
૫ આધુર્વેદમાં માનસ શાસ્ત્ર	તેજા દા. બા. બાલિક	૧૧૩
૬ કેટલાં મહાશયો	આ. દા. કાશીનથ	૧૧૪
૭ દ્રવ્યશુદ્ધિ વિજ્ઞાન	શ્રી ઇશ્વરદાસ ડી દેસાઈ L A M, ભૂતપૂર્વ પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાનિવાસ પાટણ પ્રાધ્યાપક પાટણ મહાવિદ્યાલય નડીયા	૧૧૬

વિશ્લેષ

આધુર્વેદ વિદ્યાનનો આ અંક વાંચીને આપ જાણી શકશે કે આધુર્વેદના વિદ્યાનને સ્વચ્છતા મૌલિક સેવોનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે

આધુર્વેદના જ્ઞાન અને પ્રચાર માટે વૈદ્યોને વૈદ્યકતા (વૈદ્યાર્થોએ) ઉપરોગી નીવડે તેડુ આ માસિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ પાળવું અને રોગોથી કેમ મચવું તે વિષે પણ આ માસિકમાં માગ દર્શન કરાવવામાં આવે છે આ માસિક દર અગ્રેષ્ઠ મહીનાની પદ્મી તારીખે પ્રગટ થાય છે લવાજમ રૂકા રૂા ૪- - (પર યના રૂા ૬- -) દયાનંદ અય સંદિત શબ્દમાં આવે છે લાઇબ્રેરી ઓ દ્વારા આ માસિકનો જાહેરો પ્રચાર થાય તે તેજુની લાઇબ્રેરીઓ માટે લવાજમ રૂકા રૂા ૩- - શબ્દમાં આવે છે અત્યારના આ જમાનામાં આ લવા મ ઘણું મોટું છે છતાં આધુર્વેદની સેવા ખાતર અમેએ લવાજમ ઓછું રાખ્યું છે આશા છે કે આપ સર્વ વચ્ચે જુઓ આ માસિકના માહક જેમ અને તેમ જનદીથી થઈ જો તેમજ આપના મીજા ઇ મિત્રોમાં તેના પ્રચાર કરી વધુન વધુ માહકો કરી મોકલશે અથવા વી પી થી અંક મોકલવા માટેના પત્ર લખો એજ વિનંતિ

પત્ર વત્તારનું સરનામું

તત્ત્વી

આધુર્વેદ વિજ્ઞાન,

કે-ગ્રુક રામરેથુટિકન વર્કસ નિ

ગોખને રોડ (દક્ષિણ) મુંબઈ ૨૮

મટી જઈ હલકા બને છે રાતા શાલિ વગેરે હલકા છે, પણ અગ્નિ કાચે સયોગ થતા એથી પણ વધુ હલકા બને છે હિં સોજા લાવે છે, પણ મથન કરેલું કાંઈ સોજાને દૂર કરે છે રાખના ઢગલામા રાખવાથી કેટલીક દવાઓ વધુ શુભ્રાથી બને છે વાસનક્રિયાથી એટલે કે પાણીમા કમળ રાખીને તેને સુગંધિત બનાવાય છે કેટલાક ઔષધોને આબગા વગેરેની ભાવના આપવાથી અર્થાત્ નેના રસમા ઘૂટવાથી એનો શુભ્ર વધે છે કોઈક દવામા વળી અઠવાડીયુ, મહિનો માસ ગળ્યા પછીજ શુભ્રાથી બને છે લોહપાત્રમા ત્રિફળા ને કં ચોપડી તે ખાવાથી ખાસ ફાયદો થાય છે આવીજ રીતે પેચણ અભિમત્રણાક્રિયાથી પણ શુભ્રાન્તરાધાન થાય છે અહીં વગેરેનો જે સ્વાભાવિક શુભ્ર હા ત બારેપણ છે તે બદલી શકાય નહીં, અર્થાત્ ઉત્પત્તિ વખતનો સ્વભાવ ફરતો નથી પણ સસ્કારથી તેને બદલી શકાય એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે તો વળી કોઈ એમ કહે છે કે દ્રવ્યનો સ્વાભાવિક શુભ્ર તો સસ્કાર વડે પણ ન બદલાય તો અગ્નિની ઉષ્ણતા, વાયુની અપગતા તથા તેલની સ્નિગ્ધતા પરંતુ વ્યવહારમા દેખાય છે જ કે ભારેપણ વગેરે શુભ્રા ધા વ જૂના થાય તો પણ દૂર થાય છે વરી (ઘ્રીઠી) ને શેકવાથી ધાણી (ગાજા) નામનું બીજું દ્રવ્યજ થતું હોય ત્યાં શુભ્રાન્તરાધાન શક્ય છેજ

(૩) સયોગ બે અગ્ર તો બહુ દ્ર મોનું એકઠું થતું તેને સયોગ કહે છે આ દ્રવ્યો છૂટા હોય ત્યારે એવું કાંઈ નથી કરતા, જે ભેગા થયે કરે છે, જેમકે મધ અને ઘીનો

સયોગ બને પૃથક્ હોય ત્યારે અમૃત તુલ્ય છે ભેગા થયે મારક છે આવીજ રીતે મધ માછની અને દૂધના સયોગનું પણ છે, તે જુગ હોય ત્યારે કુષ્ઠ નથી કરતા ભેગા થયે કરે છે

(૪) રાગિ રાગિ એટલે પ્રમાણ-માપ કહ્યું છે કે માત્રાથી સ્વાદ અર્થાત્ માપસર જમે પોતાનું કેટનું માપ એ સી મૌના જઠરાગ્નિના બળ પર આધાર રાખે છે સામાય રીને એમ કહી શકાય કે ‘ખાધેલું આ પોતાની સ્વસ્ત્ર પ્રકૃતિમા કઈજ બીગાડ કંઈ સિવાય સમયસર પચે’ એ તે વ્યક્તિનું માપ કહી શકાય વળી માત્રાસર આહાર લીધો છે એવું કહી શકાય માટે નીચેના લક્ષણો જાણવા જેમકે જેમકે જે માત્રાસર ખોરાક લીધો હોય તો કુક્ષિમા બાર જણાતો નથી, ઠંડકમા કોઈ અવરોધ લાગતો નથી, પડખામા કંઈ પીડાકર લાગતું નથી, પેટ બહુ ભારે જણાતું નથી, ઇન્દ્રિયો પ્રસન્ન રહે છે હૃદય-પીપાસાની શાંતિ રહે છે બેસવું, ફરવું, સૂવું, શ્વાસ લેવો મૂકવો, હંમવું વાતો કરવી એ તમામમા સુખાનુભવ થાય છે સાજ સવારનું ખાધેલું સુખપૂરક પચી જાય છે અને બસ પણ વિંનો ઉપચય થાય છે આ લક્ષણો પરથી કહી શકાય કે આપણે માત્રા સરખા ખાધું છે માપસર આહાર કે ઔષધ લીધું હોય તેનું શુભ્ર ફળ અને માપ વગર લીધેલનું અશુભ ફળ, એ બેનો નિલુચ રાગિ અર્થાત્ પ્રમાણના નાન વડે થાય એના બે પ્રકાર છે - (૧) સર્વશ્રદ્ધ અને (૨) પરશ્રદ્ધ સર્વશ્રદ્ધ એટલે હાળ, સાત વિં બધું મળીને અમુક માપમા લેવું તે સર્વશ્રદ્ધ હાળ ના શેર,

રોટલી અગરેર વિં નક્કી કર્યા મુજબના માત્રે લેવું તે પરિચ્છે

(૫) દેશ એટલે આહારના દ્રવ્યોનું અને જમવાનું સ્થાન એનાથી ઉત્પત્તિને લીધે કે ફરવાના કાળે અથવા દેશસાત્ત્વથી થતા શુભો બાણી સકાય દા ત હિમાલયમા જન્મત થયેલુ શુભવાણુ હોય મરુભૂમિમા થયેલુ હલકુ હોય આતુપ દેશમા ઉચ્ચરૂક્ષ તથા પન્વ દેશમા ઠંડુ, સિન્ધુ વિં માફક આવે

(૬) કાલ કાલ એ પ્રકારનો, નિત્યગ અને આપરિચ્છે રાત્રિ દિવસરૂપ તે નિત્યગ અને બચપણ, યુવાની વિં આપરિચ્છે આપરિચ્છે કાળ નિકારાપેક્ષી છે એટલે કે બચપણમા કદ, યુવાનીમા તાવ વિં ધાય તેા આહાર નિયમન માટે તે બાલુકું જરૂરી છે જ્યારે નિત્યગ કાળનું જ્ઞાન મળુ અનુસાર અર્થો રાખવા જરૂરી છે

(૭) ઉપયોગ સ્વસ્થા ઉપયોગ સ્વસ્થા એટલે અમુક રીતે આહારનો ઉપયોગ કરવો કે ન કરવો તે અંગેનો નિયમ એ માટે આહાર પની ગયો છે કે નહીં તેના લક્ષણો બાલુવા નોંએ

(૮) ઉપયોગતા એટલે જમનાર પોતે એનું પલુ મહત્ત્વ છેજ કારણ પોતાને કઈ ચીજ માફક આવે છે, કઈ નહીં એનું જ્ઞાન પોતાને હોવું જરૂરી છે

આમ આ આઠ બાબતો વિં વિચારી પત્રી નિરોગી માણ્યોને તથા કેટલાક રોગી એને પલુ વખતસર અને સ્વભાવથી જ હિત

જમનારાઓ સાથે - આહાર વિધિ વિધાન એટલે કે આહાર લેવાના અને લેતી વેળા પાળવાના કેટલાક નિયમોનું સંક્ષેપમા વર્ણન કરીએ —

(૧) ગરમ ખાતુ કારણ કે ગરમ ખાધેલુ સ્વાદે માફ લાગે છે, અગ્નિનું હીપન કરે છે, વાયુનું અનુલોભન અને કદને ઓઠે કરે છે

(૨) સિન્ધુ જમતુ એટલે કે તેલ, ઘી વિં પ યોગ્યુત્ત આહાર લેવો, તે જ્ઞ-રાગ્નિ હીપન કરે છે, જલ્દી પચે છે, વાતાનું લોભન કરે છે શરીર પુષ્ટ કરે છે, ઇન્દ્રિયો દઢ બનાવે છે બળવૃદ્ધિ કરે છે, શરીરનો વર્ણ-વાન સારો રાખે છે

(૩) માત્રામર જમતુ કારણ એ કે માપસર લીધેલું અત, વાન પિત્ત અને કદા સ્થાનો પર જમાયુ ન થરાથી તેના પ્રકોપ કર્યા વિના આયુષ્યની જ માત્ર વૃદ્ધિ કરે છે સાગી રીને પની જતા શુદ્ધ દ્વારા શુભરૂપ (મળ) બહાર નીકળી બાય છે અગ્નિને હાનિ ક તું નથી વગર પીડાએ પચે છે તેની માત્રા સ્વ જમતુ

(૪) પચ્યા પછી ખાતુ એનું કારણ એ કે અણુયું હોય અને જમીએ તો આહાર રમ આગલા દિવસના બરાબર નહીં તેવા થયેવા રસ સાથે બળના બધાજ દોરો જ ની દોષ છે પચ્યા પછી જમનારતા તો દોષો સ્વ સ્થાનમા હોય, અગ્નિ પ્રતિષ્ઠ થયો હોય, બુધ્ધ લાગી હોય, સોતોના સુખ સુધા ધર્ષ ગયા હોય, વાયુ, મૂત્ર અને બાહાની હાજતનો નિકાલ બરાબર થયો હોય-આ બધા આહાર

પત્ની ગયાના લક્ષણો હોય એવે પત્ન્યા પત્ની લીધેલો ખોરાક ડોરો પ્રકૃપિત થયો વગર ફક્ત આયુષ્ય જ વધાયે જાય છે માટે પત્ન્યા પત્ની જ જન્મવું

(૫) વીયથી વિરૂદ્ધ ન હોય એવું જન્મવું વીય એટલે શક્તિ જે વડે દ્રવ્ય પોતાનો શુષ્ક કરે તે આનો ખ્યાલ રાખવાથી વિરૂદ્ધ વીયથી થતા રોગો જે દહ્યા છે જેવા કે, કુષ્ઠ, આધળાપણુ વિસર્પ વિ એ જ્ઞાન હોય તો થતા નથી-એટલે એ જાણવું આવશ્યક છે

(૬) ઇષ્ટ રચનામાં ઇષ્ટ સામગ્રી સાથે જન્મવું કારણ કે ઇષ્ટ રચને જન્મવાથી ચિત્ત સ્તાપ થતો નથી અને મન નિર્કલિત રહે છે-ઇષ્ટ સામગ્રીનો પણ તેજ કાયદો છે

(૭) બહુ ઉતાવળે ન આવું કારણ કે તેથી આવેલું ઉછાગા મારે છે ખોરાક જાણે અદ્ધર અદ્ધરજ હો છે કોઠામાં બાંધે નીચે બેસતોજ નથી એવું લાગે છે વળી વાળ, કાંકરી વિ આવી જાય તે પણ ખખર ન પડે, અને તે હોજરીમાં બંધ વિશેષમાં સ્વાહુતા વિ શુભો પણ ધ્યાનમાં

આવવાથી ભોજનમાં પ્રીતિ રહેતી નથી માટે ઉતાવળે કંઈ ન આવું દોઢધામના આ જમાનામાં આનું ધ્યાન અવશ્ય રાખવા જેવું છે

(૮) બહુધી પણ ન જન્મવું કારણ કે એથી સ્ત્રીય થતો નથી મુખ ખવાય છે ખાવાનું ઠરી પણ જાય છે વળી લગાણુ ચવાથી અગ્નિવૈવિધ્ય પે । વાય છે અને તેથી પચવામાં પણ વિષમતા આવે છે

(૯) બો યા, હરયા વિના એ-ચિત્તે આવું આનાથી થતા દોષો જાહેર ઉતાવળે ખાનારને થતા દોષો જેવાજ છે આજે તો નાની મોટી જ્યાફનોમા આ સોનેરી નિયમને નેવેજ મુકનામાં આવે છે-અરે, મુક વેધ સમેલનોમાયે આ સ્થિતિ દેખવામાં આવે છે એટલે તે પર પુરતું લક્ષ આપવાની સીનેજ જરૂર છે

(૧૦) અને છેવટે-આત્મ વિચારપૂર્વક સારી રીતે જન્મવું પોતાને શું માફક આવશે તે ખખર હોય તોજ સીને આહારનું યોગ્ય ફળ મળી શકે છે માટે વિચારપૂર્વક જન્મવું

આમ આ આહા વિધિ વિશેષાયતનો તથા આહાર વિધિ વિધાન બાબી સમજીને તેવું યથાયોગ્ય પાવન કરવું જરૂરી છે અને મોહથી કે પ્રમાદથી કોઈ રીતે પણ અહિત, અસુખ ઉત્પન્ન કરનાર કે ફક્ત નજરથીજ પ્રિય પણ વસ્તુત અહિતકર એવું કથાતુજ મેવન ન કરવું એ સૌ લક્ષમાં રાખશેજ એવી આશા છે

ઉપવાસની અગત્ય

લેખક—રા. ગ. નવનીત-સાવળી પડયા-મુબઈ

આપણને જેવા રોગો થાય છે એમાના મોતમાગની ઉત્પત્તિ અજીજીમાંથી થાય છે. શાસ્ત્રમા પણ તેથીજ કહ્યું છે કે અપચાત રસજ દોષ પ્રેમ્ય રોગકારણમ્ ; આમ અપચથી ગરીબા દોષની વિષમતા થાય છે જે અને રોગોનું કારણ છે. આપણે જે કાંઈ ખાઈએ છીએ, એનું અગમ્ય પાચન ન થવાથી આને અપકવરસ શરીરમા ફેરે છે અને એજ આપણા ઘણાખરા રોગોનું મૂળ કારણ છે. રોગા સર્વેષ્વિ મદાગ્નો બધા રોગ મહા જઠરાગ્નિથી પેદા થાય છે.

આજ કાલ મહાગ્નિ (Dyspepsia) અને મધુમેહ (Diabetes) રોગો બહુ દેખાય છે. એનું મૂળ પણ વધારે જોરાક અને તેથી થતું અજીજી છે. આ અજીજીથી પેદા થયેલા અપકવ રસ આપણા શરીરના જે ભાગમા વધારે પ્રમાણમા બંધ છે, તે ભાગને રોગ લાગુ પડે છે. ઘણા રોગ, જનુઓની કે જનુઓના ઝેરથી થાય છે પણ જો આપણું શરીર પુરેપુરું નિરોગી અને જગવાન હોય-આપણામા રોગ પ્રતિરોધ શક્તિ (ઈમ્યુનિટી) હોય તો આ રોગનું ઝેર શરીરમા ફાંસી થયા છતાં કંઈ નુકસાન કરી શકતું નથી. ઉપવાસ કરવાથી આ અપકવ આહાર રસ પકવ થઈ બંધ છે.

અનવસ્થિતદોષાન્નેર્લઘન દાપ પાચનમ્ ।
જ્વરજ્વ દીપન પાશ્તાગ્નિ લાઘવ પ્રાણદમ્ ॥

જેના દોષો અને અગ્નિ અવ્યવસ્થિત

થઈ ગયેલ છે તેના દોષોનું વધનથી પાચન થાય છે. લઘન જ્વરજ્વ છે જઠરાગ્નિને પ્રતિ હરે છે, લુપ્ત લગાટે છે, રૂચિ ઉત્પત્તિ કરે છે, શરીરમા હલકાપણુ લાવે છે અને જીવન શક્તિને વધારે છે.

અસવના ઋષિ મુનિઓએ ઉપવાસના ગુણોનું વર્ણન ઘણું સુંદર છે. તે ઇશ્વરમા આસ્થા હોય તો ઉપવાસને વિશે પોતાની ઇચ્છાનુસાર ઇશ્વરની ભક્તિ કરવી અને તેથીજ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ ઉપવાસની વ્યાખ્યા લુગી રીતે કરી છે. ઉપસમીપ યો વાસ ઉપવાસ સ્ત ઉચ્યતે । મગવાનની સમીપમાજનનમય ઘર્ષને જે ભક્તિ કરવી તેને ઉપવાસ કહે છે. નાના બાળકોને પણ વારંવાર ઉપવાસ કરાવવો એકાએક કારણ છે તે વધુ પડતું ખાનારા હોય છે.

રોગ થવાનું કારણ બહુ લોજન અને ખરાબ લોજન છે. ઉપવાસ કરવાથી કંઈ રોગ થતા નથી. હિંદુ ધર્મમા ઘણા મત નિયમો ઉપવાસ કરીનેજ કરવાના કલા છે. ઘણા દિવસ સુધી ન ખાવાથી માણસ મરી જાય છે. જો વાત સાચી છે છતાં આપણે એકાએક છીએ કે સાપ તથા ચિત્તા, સિંહ વગેરે પ્રાણીઓ ઘણા દિવસ સુધી ખાવાવગર તદુરસ્ત અને જગવાન રહી શકે છે. માણસે સાધારણ રીતે મિતાકારી રહેલું એકાએક શાસ્ત્ર કહે છે કે લઘ્યાગી નાપમીદતિ । થોડું ખાનારો કદી દુષ્ટ થતો નથી. આ વાત

ખોટી નથી કારણ કે અસુક વખતે ઉપવાસ કરવાથી તદુરસ્તી વધે છે એ રીતે હ મેશા ઓછુ ખાવાથી આરોગ્ય વધે છે પાચન અવયવોને ખોરાક પચાવવાનું ઓછુ કામ કરવું પડે છે અને તેથી આરામ મળે છે ઉપવાસ કેવી રીતે કરવો —

ઉપવાસને નાગલે દિવસે હ મેશ કરતા ઓછુ ખાવુ લોજન પછી પાણી ન પીવું અથવા જમ્યા પછી ૧-૨ કે ૩ કલાક પછી પીવું શરદી લાગી હોય તો ગરમ પાણી પીવું એથી ફાયદો થશે મનુષ્ય માટે બધા ખોરાકો કરતા દૂધ અને ફળો સારા છે બાગક, વૃજ અને જીવાન સ્વચ્છ માટે ફળનો આહાર સારો છે દૂધ, બાળક અને વૃદ્ધ માટે ઘણું જ હિતકર છે

આપણા હોઠોનો મોટો ભાગ ઉપવાસને આગલે દિવસે તેમજ ઉપવાસને દિવસે હ મેશ કરતા વધારે ખાય છે એકા ગ્રીને દિવસે ભારે અને ન પથે તેવા પદાર્થો જના વીને ખુબ ખાય છે અગ્નિચારસને ઉપવાસ એટલે એ દિવસે ૧૧ રસ-૧૧ પ્રકારની ખાવા ની વીજો જનાવીને ચેટબર ખાવુ તેનો અથ ઉપવાસ નથી આ પ્રમ છે ઉપવાસ કરવો એ તો મરકરી છે ધર્મની દૃષ્ટિથી કે આરોગ્યની દૃષ્ટિથી ઉપવાસ કરવો પણ આવા ઉપવાસથી તો ધમ અને આરોગ્ય બેયને નાશ થાય છે ઉપવાસ કરવો તો રીતસર કરવો જોઈએ એ દિવસ આખો બુખ્યા ન રહેવાય તો દૂધ પીવું દૂધમા શરીરનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ છે

ઉપવાસ વગેરેથી ધ્યાન અને ધારણામા પણ સહાય મળે છે વધારે ખાવાથી ચેટમા

મળ એકઠો વધુ થાય છે અને એને મટો ઘવાથી પેન્ક્રા વાયુ (Tympnitis) જેમ થાય છે આ પ્રમાણે ઘવાથી મગજમા હોહી નો જમાવ વધારે થાય છે આવે વખતે જરિત આપી મળ કાઠી નાખવો જોઈએ, અને જો મળ કાઠી નાખવામા ન આવે તો મગજ ઉપર ખરાબ અસર (જમ, ચકરી વગેરે) થાય છે વધારે ખાવાથી તથા પેન્ક્રાયુ રહે વાથી માથુ ભારે લાગે છે મોટા શ્રીમ ત માણસોના મોટા પેટ તેઓને બહુ ઠંડ આપે છે, તેમજ એમની મગજ શક્તિ લગ ભગ નાથ રઈ બંધ છે

ગીતામા લખ્યું છે કે વધારે ખાવું અને એકદમ ખાવું એ બેય તદુરસ્તીને બગાડે છે માટે યોગીએ વચલે રસ્તે રહેવું શરીરનું સુખ યત્ર મગજ છે અને એ મગજ વધારે પ્રમાણના આહારથી અવરથ થઈ બંધ છે આરોગ્ય જ ધર્મ સાધનનું મૂળ છે શરીરમાઘ રહ્યું ઘમ સાધનમ્ । રોગી માણ સ્વચ્છી ઈર્ષ કામ-ધર્મ કે કમ ઘણું થકતું નથી આરોગ્ય વગર બહુ અસંભવિત છે અને ઉપવાસને આરોગ્યનું મૂળ માનેલું છે માટે યથાશક્તિ ઉપવાસ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ ઉપવાસ એ રોગીનો આશ્રય લોગીની ક્ષા અને યોગીની સાધનાનો સહાયક છે આપણા શરીરને લોજનની આવર્યક્તા હોય છે પણ વધારે ખાવાથી અત્ત જરાબર પચતું ન હી અને શરીર, એ અજીજન રક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલા વિષના ફાદામા ફસાઈ બંધ છે જો મળમૂત્રદ્વારા એ વિષયુક્ત પાચન બહાર ન નીકળે તો આપણે ડોઈને ડોઈ રોગનો

ભોજ થઈ પડીએ ત્રીએ આ આમનિષ શરીરને નિગતેજ કરી નાખે છે આમનિષ દોરીમા બળવાથી દોરી પણ ખરાબ થાય છે, છેવટે આપુ શરીર વિવધી બજારીત થઈ જાય છે જેથી અનેક ગભીર રોગો લાગુ પડે છે મદાગ્નિને નીધે થનાગ રોગો કાંઈ એક બે નિવરની અનિયમિતતાથી થતા નથી પણ લાગે દાગે થાય છે ઇશ્વરે આપનું શરીર એવા પ્રકારનું ઘડ્યું છે કે થોડી અનિયમિત તાથી વાધો આવતો નથી અને શરીરના બધા પત્રો મહેનત કરીને પણ પોતપોતાનું કાર્ય ક્યો કરે છે પણ બ્યારે વધારે પડતી મહેનતથી થાપે જાય છે ત્યારે આપણે માદા પડીએ છીએ

શરીર નમ્રણ અને રોગગ્રસ્ત વર્ષ જતા ગહારના શત્રુઓ પણ જોના ઉપર હુમલો કરે છે નગળા શરીરમા ચેપી રોગોના જતુઓ કે જોનું વિષ તત્ત્વ નુકસાન કરે છે પણ બળવાન શરીર ઉપર જતુઓ પણ અસર કરી શકતા નથી

રોગ એ આપણે કરેલા નેપનો હડ છે નીતિશાસ્ત્રમા પચ કહ્યું છે કે રોગ જો, ચોક્, પરિતાપ, બધન અને વ્યસન એ આપણે કરેલ દોષોનું (ભૂલોનું) ફળ છે ઉપવાસ એ, આ અતિલોજનથી પેદા થતા વિષને નષ્ટ કરે છે માટે રોગના હુમલામાથી વસણુ મેળવવાનો મુખ્ય ઉપાય ઉપવાસ જ છે

ઉપવાસની શરૂઆતમા ભુખ લાગ્યા છતાં ન જમાય તો કંઈ હરકત નથી ઉલ્ટુ આથી આપણા પાચનયત્રોને આરામ મળે છે અને તે વખતે કોઈ શુદ્ધ થાય છે ઉપ

વાસ શરીર શોષક, બગટેલા પાચનયત્રોને સુધારનાર, રોગના બીજનો નાશ કરનાર, હુધ રમનો શોષક અને શુદ્ધ કરનાર છે

ઉપવાસના બીજા દિવસે ભુખ લાગ્યા છતાં વધારે ન ખાવું પણ થોડું ખાવું સારું છે પેટ ભરીને ખાવાથી આપણે નિદ્રા અને વ્યાધિ ગ્રસ્ત રહીએ છીએ અને આ ખાધુ અને અખલ મરણુ આપણો છેડો નથી છોડતા માટે પાચનયત્ર નેટલું પચાવી શકે તેટલું જ ખાવું જોઈએ

ઉપવાસ ઉપર આ પ્રમાણે સામાય વ્યયો પછી અમુક અમુક રોગ ઉપર પણ તે આસ કાર્ય કરે છે તે હવે જોઈએ લઘનની શોધન અને શમન એમ બે ચિકિત્સા મુખ્ય છે જે રોગોમા અગર રોગીઓને સચો ધન ન થઈ શકે એમ હોય, તેમને શમન ચિકિત્સા કરવાની શાસ્ત્રમા કહી છે શમન ચિકિત્સામા^૧ સાત પ્રકાર કહ્યા છે અને તેમા ઉપવાસ મુખ્ય છે પ્રમેહ, આમડોષ, તરૂણજ્વર, ઉરૂસ્તભ, કુષ્ઠ, વિસેપ, વિદ્રધિ, પીકા, શિશોરોગ, કઠરોગ અને નેનાભિવ્ય દમા લઘન હિતકારી છે તથા સ્વપ્ન મુરૂપોને

૧ શમન ચિકિત્સાના સાત પ્રકાર આપુને ખા જ્યા છે તેમાં ઉપવાસ (અનન ખાવાનું તે) મુખ્ય છે

પાચન દીપન મુતુદ્વયાયામાતપમાદતા ।

શ્રદ્ધણ શમન સ્વેપ વાયો પિત્તાનિગ્ધ્ય જ ॥

અ હ અ ૧૮ ૭

(૧) પાચન (૨) દીપન, (૩) અતન ખાવું, (૪) પાણી ન પીવું (૫) વ્યાયમ (૬) તપનું સેવન, (૭) પવનનું સેવન

પણ લઘન હિતકારી છે દેય, કાળ અને બળનો વિચાર કરીને લઘન કરાવવાથી ઉપરોક્ત રોગોમા અવરથ ફાયદો જણાય છે

ચોગ્ય માત્રામા ઉપવામ થયા દેશ્ય તો ઈ દ્રીયોમા નિમલતા, મલમૂત્રાદિકતુ નિયમિત વિસજન થવું શરીર હલકુ પડવું ભુખ લાગવી, અનપર રૂચિ થવી, તૃષ્ણા લાગવી હૃદય શુદ્ધ થવું, ઓડકાર સ્વચ્છ આવવો અવાજ સુધરવો, પાષિનુ બગ ઓછુ થવું ઉત્સાહ વધવો, અને ત દ્રાનો નાશ થાય છે જવરમા અને તે પછુ નવજવરમા લઘન ખાસ કરાવવું જોઈએ અને તેથીજ જ્વરના ગ્રાચ લ્હનમ્ એમ કહ્યુ છે જવર ચરૂઆતમા સામદોષજ ય હોય છે આ સામને નિરામ બનાવવા માટે લઘન એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે પરતુ શાસ્ત્રને સમજ્યા વગર આધળીયુ અતુકરણુ પણ ન કરવુ જોઈએ બહુ ઉપવાસ કરવાથી (લઘનથી) પણ અનેક રોગો થાય છે જેમકે કૃશતા બ્રમ, ઉધરસ અધિક તૃષ્ણા, અરૂચિ, રૂચતા, અગ્નિમાધ નિ દ્રા નાશ,

દંદિશ્લીઝ્વતા, શ્રવણુ નશ્તિનો ફાસ, શુક્રશય, ઓજશ્લય, લુધાનાથ, અવાજ ઘેમી જવો, બસ્તિમા પીકા, હૃદય, બસ્તિ, મસ્તિશ્ક, જઘા, ઉર ત્રિક, અને પાંચમા પીકા થાય, ન્વર, પ્રલાપ, અધોવાત, ગ્વાનિ, છદિ, પવ ભો, અસ્થિભેદ, અને મલ મૂત્રતુ બરાબર વિસજન થઈ શકતુ નથી આ પ્રમાણે અતિ લઘનથી અનેક રોગો થાય છે છતા શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે —

કાદ્યમેવ વર સ્થૌલ્યાત્ શરીરની અતિ સ્થૂલતા કરતા કૃશતા વધારે શ્રેષ્ઠ છે કારણકે અતિસ્થૂલ પુરૂષને જૃહલુ કે લઘન ચિકિત્સા હિતકર નથી જૃહલુ કરવાથી મેહ નધેજ અને સ્થૂલતા વધારે પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે લઘન કરાવવાથી અગ્નિ અને વાયુની વૃદ્ધિ થાય છે આ કાગ્ણ્યથી સ્થૂલ પુરૂષ કરતા કૃશ પુરૂષો ચિકિત્સાની દૃષ્ટિએ પણ મુસાધ્ય છે માટે લઘન એ શ્રેષ્ઠ ચિકિત્સા છે લ્હન લાગવાય થતુ લઘનથી શરીરમા લઘુતા-હલકાપણું પેડા થાય છે

મહાસૂદર્શન ચૂર્ણ

લેખક-વેદ્ય શિશુનન્દ મહિમન્દ યાજ્ઞિક (હળવ કર)

આપણું રોગનિવારણુ શાસ્ત્ર તો એક સાત્વિક અને નિર્ગોષ ઉપચાર સંઘકનો મહા સાગર છે જેમાં ઘણા યોગો પ્રયોગો તદ્દિન સાદા-સરલ અને સુલભ ભરેલા છે તેમાના કેટલાક તો ઘરગથ્થુ ઉપચાર જેવા લોઢાના ઘરોમા વપરાતા પણ હોય છે આવા એક

યોગમા આપણુ નિર્દોષ ચૂર્ણ “મહાસૂદર્શન ચૂર્ણ” પણ સારી પ્રતિષ્ઠા પામી ચૂકેલું છે ઘણાખરા કુટુંબોમા તે રોગની વપરાયની વસ્તુરૂપે બની ગયેલું જોવા મળે છે મહા સૂદર્શન ચૂર્ણ ખરેખર એક અદ્ભુત પ્રભાવ શાળી સાદુ કાષીવધી ચૂર્ણ છે વૈવસમાજ

જાને જનમમાજ તેને દુઃખી વાપરે છે
સામાન્ય ઉભી થતી ફિયાદો ઉપર જણાવ્યા
પ્રમાણે આહાર નિહારમા ખ્યાલ રાખી
પથયા પથપને સમજી આ ચૂલું વાપરવામા
આવે તો જરૂર ફાયદો મળે છે

મહાસૂદર્શન ચૂલુંમા આવતા દ્રવ્યો
અને તે િ ફળશ્રુતિ

આપણા ઈશ્વરમુનિઓએ ગહુજ દીર્ઘ દંષ્ટિ
પૂર્વક મહાસૂદર્શન ચૂલુંમા આવતા દ્રવ્યોની
સકલના કરેલી છે આમ તો નજરે જોતા
તેમા શુદ્ધાયેલા ઔષધી દ્રવ્યો તદ્દન માનુની
જેવા છે, છતાં પરિણામ આપવામા મૂલ્ય
વાન છે નીચે જણાવેલા દ્રવ્યો તેમા
પડે છે —

હરદેહળ, બહેડા છાલ, આબળા, લેળનર,
દાહડળ ૨, ગેડી, જીલી લોરીંગડીના મૂળ કે
છાલ, કચુરો, સુંઠ મરી, પીપર, પીપરીમૂળ,
ચોરવેલ, ગળો, ધમાતો, કડુ, પિત્તપાપટો,
નાગેર મોઘ, ત્રાધમાલુ, નેત્રવાળો, લોંબડાની
અતરછાલ, પુષ્પરમૂળ, જેડીમધ, કડાછાલ,
અજમો, દિગ્ગજ બારગમૂળ, સરગવાતા બી,
ફટકડી ફલાવેરી, વજ, તજ, પચકાઈ,
વાળો, સુખડ, અતિરિષ ધી કળી, ખપાટના
મૂળની છાલ, શાલીપર્ણી, પૃષ્ઠીપર્ણી, વાવડોંગ,
તગર, ચિત્રક મૂળની છાલ, દેવદાર, ચવક,
પગોળ પત્ર, જીવક ત્રધભક, લર્ચોંગ, વાસ
કપુર, સફેદ કમળ, કાકોલી, તેજપત્ર, બારત્રી,
તાલીસપત્ર આટલા દ્રવ્યો પડે છે, અને આ
બધાયથી અર્ધો ભાગતુ કરીયાતુ પડે છે આ
ધવો મહાસૂદર્શન ચૂલુંનો ધાંઠ આ ચૂલું
સામાન્ય વપરાશની દવા છે જનતા વાપરતી

પણ હોય છે પરંતુ તેમા ગું ગું ઔષધિદ્રવ્યો
આવે છે તેનો ખ્યાલ ખાસ કરીને વેદો
ત્રિવાચ બીજાઓને હોતો નથી

ભગવાનના સૂદર્શન ચક્રથી જેમ દાનવો
નો નાશ થયો તેવી રીતે દરેક જાનના તત્ત્વોનો
આ મહાસૂદર્શન ચૂલું નાશ કરે છે અને
શ્વામ, ઉધરસ પાંડુરોગ, હૃદય રોગ, કમળાને
પણ મટાડે છે આર્થિક બુનિઓએ સૂદર્શન
ચૂલુંને સત્તવાતના સૂદર્શન ચક્રવર્તે સરખાવી
કે તેવી ઉપમા આપી તેની ફળશ્રુતિનુ મહા
ત્વ વધાર્યું છે બીજુ આ ચૂલું કટુપૌષ્ટિક
પણ છે અગ્રીજ વૈદ્ય શાસ્ત્રમા કટુ પૌષ્ટિક
માટે બીજર ટોની - Bitter Tonic શબ્દ
વપરાય છે આર્થિક શાસ્ત્રમા કટુપૌષ્ટિક
શબ્દની વ્યાખ્યા ગડુ સરસ આપેરી કે જે
ઔષધ શરીરમા રહ્યા કરનો બીજો તાવ ઉતારે
બુખ લગાડે, ધરીંગમા શક્તિનો સચાર કરે
અને રક્તિ આપે તથા આમતુ પણ પાચન
કરે તેનુ નામ કટુપૌષ્ટિક આવા કટુ પૌષ્ટિક
દ્રવ્યો ઘણા હોય છે કરિયાતું કબ જો, કાક
બીયા વગેરે કોઈપણ માંગીમાથી ઉડી આવ
ધવા બાળ આવી કટુપૌષ્ટિક દવાઓનુ જે
ચાર માસ એવન કરવુ જોઈએ જેથી તબીબ
મટશે શક્તિની ગીજ મોરી દવાઓ, ટીકડી
જો કે ઇન્કેશનો લેવા અગાઉ એક વખત
આવી સાદી વસ્તુઓ વાપરવા જેની છે

નિર્દોષ ઔષધ

મને તો ઘણી વખત થાય છે કે આવી
સાદી ઉપચાર પદ્ધતિનો ખૂબ ખૂબ પ્રચાર
થવો જોઈએ પૂરવશાગી શ્રીમતોએ આવા ઘર
અથુ વપરાતા ચૂલો પોતાને ત્યાં રાખીને

ગરીબોને મદત આપના જોઈએ કોઈ મોટી
 હુડી આમ કરવામા રોકવા જેવું છે નહિ
 આજે જે આના પગીકાઓ અને ખીસ્મીના
 ખજોઃ ઘર ઘેર ભેરા મળે છે અને પ્રાત
 કાળના નિત્યક્રમ વિધિમા વપરાય છે તેમ
 આ સૂ શનચૂડના ડગા રાખવાનાં આવતા
 હોય તો કેહું સાચું? તાવવાળા તાવવિનાના
 કે સાબ સાંરા સૌ કોઈ વાપરી શકે અને
 શુષ્ક મેળવી શકે તેવું એ નિર્ગપ છે પરંતુ
 આ બધી વાત તો કડવી હવાની છે એટલે
 સામળવી કે અમલમા ઉતારવી પણ કડવી
 લાગે એવી છે મે ખાસ જોયું છે કે ઘણા
 ખરા ઘર કુટુંબે મા આ ચૂર્ણ ઠીક ઠીક વપ
 રાતું જ હોય છે

તાવ ઉપર મહાસૂદશ નચૂણ

આજ ટાલ સ્ટેન્ડસાજ તાવ જેડું કે
 હાલકચર જેવું લાગે ત્યારે તાબડતોબ હોમની
 નજર ઇન્ફેક્શન તથા પેટટ જલદી તાવ
 ઉતારી દેનારી ટીકડીઓ તરફ બાંધ છે અને
 આધુનિક ઉપચારકો સલાહ પણ તેવી જ
 આપતા હોય છે સાધા જ બાબતમા મે ટા
 અચ મા ઉતરતું મધ્યમવગની જનતાને ઈર્ષ
 રીતે પોચાય તેમ છે? પરંતુ હોઠોના જીવન
 બળ ઘમ્મા છે તેથી તેમજ ઘણા સ્થળે ધધા
 પાણીના સંજોગો પણ એવા હોય છે કે ગમે
 તે હવા ખાઈને પણ વહેલામા વહેતું ગઠા થઈ
 જવું જોઈએ નહિતર ૧૦૦ મળે નહિ પગાર
 કમાતો હોય તેથી બાથવા છતાં આ માગે
 જવાની ફરજ પડતી હોય છે છતાં જ્યા
 આવા કારણો નિમિત્તરૂપ ન બનતા હોય
 ત્યાં તો ઉપર મુજબ સાદાં અને નિર્દોષ
 ઔષધોનો ઉપયોગ થવો હિતમ્મર છે

સાધારણ તાવ જેવું થાય તો સૌ નવમ
 ચોખ્ખા ઉપવાસ એમ બે દે વધુ કરવા પાણી
 પણ ખુબ જ ઉકાળી ઠારીને પીવું આ રીતે
 ઉપવાસ નજ કરી શકાય તો ટુલમીપત્ર
 ટુનીને સુંક વિગેરે નાખી ગહુજ થોડા દ્રવ્ય
 વાળો ઉકાળો પીવો આ રીતે કરવાથી શરી
 રમા રટેલો આમદોષ મન્યે પેટ હળવું થશે
 અને સાચી રીતે તાવ ઉતરશે એક મહત્વની
 વાત સૌ સમજી રાખે કે એકામ વિજગીવેગે
 તાવ ઉતારનારી આજની નવીન શોધાએની
 હવાઓ કે ટીકડીઓ જરૂર તાવ તો ઉતારશે
 પણ તેનાથી પીઠીથી શરીરમા નબળાઈ ઠીક
 ઠીક આવે છે

સૂ શનચૂર્ણ કોઈ મીઠી મીઠું ખાંધ છે
 કોઈ ઉમળીને પીએ છે કોઈ પલાળીને પીએ
 છે મીઠું વાપરતા હોય તેઓ બે આની
 ભારથી પા તોલો ચૂકમા બે ત્રણ વાવ
 ખાવાનો સોડા મેળવીને વાપરે તો વધુ ઠીક
 પડશે અથવા ગા થી ૧ તોલો ચૂક લેવું
 અને તેમા પાચ છ તોલા પાણી નાખી
 કાચના પાત્રમા રાત્રીભર પલાળી રાખી અને
 સવારે કપડાથી ગાળી લેવું ને એ ભાગમા
 મવાર સાજ પીવું એ સિવાય ફાટ બનાવીને
 પણ વાપરી શકાય છે એક કલાઈવાળા વાસ
 લુમા ૮ થી ૧૦ તોલા પાણી નાખીને ખૂબ
 ઉકાળવું ખૂબ ઉકળે ત્યારે તેમા એકાદ તોલો
 સૂદશનચૂડ નાખી ઘણું ટુરત જ વાસણ
 અગ્નિ ઉપરથી નીચે ઉતારી ઢાકી દેવું સાવ
 કરી ગયા બાદ કપડાથી ગાળી લેવું ને પીવું
 આ વિધિને ફાટ કહેવામા આવે છે

સુદતીયા તાવમા અને તાવ ઉતર્યા પછી
જરૂર વાપરવા જેવું છે

ટાઇફોઇડ, નિમોનોયા કે એવા લાભા વિ
સોએ ઉતરનારા તાવમા શુદ્ધ લઘન ડરાવના
સાથે મહાસૂદર્શન ચૂર્ણ ઉપર મુજબ લેવામા
આવે તો બાકે તાવ એની મુતેજ ઉતરશે,
પણ શરીરમા નબળાઈ નહીં આવવા દે, એટલું
જ નહીં પણ હૃદયતુ ણળ જાગરી ગખશે
આધુનિક ડૅટ-ટીક દવાઓ ઝડપથી વપરાઈ તાવ
ઉતારી દેનારી છે તે આવા તાવોમા આજકાલ
છૂંથી વપરાઈ રહી છે છતાં પણ ને મનોભગ
રહેતું હોય, દીલમા થડા વીરજ રહેતી હોય
તો યોગ્ય દેશી ઉપચારકો પાસે યોગ્ય ઉપચાર
લેવા અને સાચોસાચ આ ચૂર્ણ જણાવેની રીતે
વાપરવામા આવે તો ઘણું સાર છે ભૂગલ મા
થતી પ્રવૃત્તિની જેમ તં સૂર્યન ચૂર્ણ મુગી
મુગી રીતે પણ જરૂર હોઈને લાભ આપે જ
છે એટલું જ નહીં પણ ખીન્ન ઉપદ્રવો પણ
ઉમા વધા નહીં દે પરંતુ માનવી માનસ
આજની પરદેશી સારવારમુઘ બની ગયું છે
ત્ના આવી વાત પ્રત્યે વિશ્વાસ શે પ્રકટી થકે ?
છતાં ફરીથી હું તો એટલે સુધી જણાવું છું
કે જનના લહે આવા વખતે આધુનિક સાર
વાર લેવી હોય તો લે, પણ સાથે સાથે એક
નિદોષ ઉપચાર તરીકે દિવસમા બે એક વખત
જણાવેની રીતે સૂર્યન ચૂર્ણ હીમ કે કાટ
વાપરે તો તેમા તેમને કર્શુય નુકમાન તો
નથી જ થવાતું બ કે લાભકર્તા બનશે એ
ખાત્રી ગખવી વિલાયતી દવા ચાહે છે માટે
આ કેમ લેવાય ? તો આવી થકા કુચકા
રાખવા જેવું રહેતું જ નથી કેમકે આ ચૂર્ણ
કાણીધી છે ને નિદોષ છે

ટાઇફોઇડ તાવ ઉપર મળેલો
એક અનુભવ

ચૌ વર્ષની એક બહેનને તાવ આવ્યો
ચરૂઆતના બે ચાર દિવસે તો ઉતરી જશે,
મટી જશે એમ માની ખાસ લક્ષ અમારું
નહીં, પણ તાવ આતું જ રહ્યો ને અણઉતાર
જ રહ્યો આ દર્દી બહેનની સારવાર કરવાની
તક મળી જોયું, પૂઞવા જેની હકીકત પૂરી,
તાવના ચડવા ઘટવાના હંમ ઉપરથી ટાઇફોઇડ
હોવાતું લાગ્યું વાનીએને સૂચના આપી કે
જમના કાર્બન ન આપવું, ક્ષત ઉકાળેલું પાણી
આપવું અને પથારીમા ખામ પડી રહેવાની
ભારપૂર જની લગામણ કરી અને કહ્યું કે તમારે
તથા દર્દીને બનેલો ખુણ જ ધીરજ રાખવી
પડશે બે આ ત્રીતે મનોભગ રહેતું હોય તો
આપણે ઉપચાર શરૂ કરીએ બે પાંચ દિવસ
લઈ પાછા બીજાની દવા લેવા જવું, એમ
અચિરતા જેવું હોય તો ફરીથી પણ કહ્યું
કે દવા ન લેવી, જ્યાં મન વધતું હોય ત્યાંથી
લેવી કેમકે આવા તાવમા ફરાફર કરવાથી
મજા નથી આવતી, દર્દીનું લાતુ નથી થતું
માટે જ્યાં સમુજ્જ થકા હોય ત્યાંથી જ સાર
વાર ચાલ ચિત્તથી લેવી આ રીતે સ્પષ્ટતા
કરી દીધી દર્દીના વાનીએ તે પ્રમાણે સમતિ
આપી આ બાબતમા એક બાજુવા જેવી વાત
લખવી મને વિશેષ યોગ્ય લાગે છે અને તે
એ કે દર્દી બહેનના વાલીઓ કરત દર્દી
બહેનની પેતાની મનોભાવના દેશી ઉપચાર
લેવા માટેની ઘણી સખગ હતી તેથી ઉપચાર
શરૂ થયો ઉપચારમા લક્ષ્મીનારાયણ રચ,
પ્રવાલચિદ્રિ, ગળો સત્તન આદની વસ્તુઓ તુલ

ત્રીપતના ચોખ્ખા સ્વરસ ૧ નોલામા મધ સાથે આપતો અને વિરમમા ત્રણ વખત ઉપર જણાવી ગયો છું તે રીતે મહાસૂદશન ચૂલુ નું ફાટ આપતો, બસ આટલો ઔષધીક્રમ હતો તાવનું પ્રમાણ શરૂઆતથી વધીને ૧૦૩ ટીક્રી સુધી હતું એથી તાવ વધ્યો ન હતો.

બીજી ઉપચાર બિધિમા કપાલ ઉપર અને પેટુના બાગ ઉપર કાળી પેતરાડ માટીને પવાળીને તે પેક મૂકવાનું ભેતુ હતું.

આમ માટીના બાથ ઉપચારથી તે ઠંડેનને સાર લાગતું હતું અને ગરૂત અનુભવતી હતી (તે ઠંડેનના શબ્દો સુજબ) આજઠાવ બરફ મુકાય છે પણ તે કરતા માટી વાપરવા જેવી વસ્તુ છે માટીના પ્રયોગ ઉપર મને પોતાને અત્યંત શ્રદ્ધા છે તાર સિવાયના બીજા કે લાખ દરોમા હુ કાળીમાટીનો પ્રયોગ કરાવુ છું હુકમા પ્રકૃતિનું આવુ સાદું દ્રવ્ય પ્રકૃતિ ઉપર સુદર કામ કરે છે, આવા પ્રાકૃતિક ઉપાયો તરફ હોકમાનસ અને હોકરૂપી વાળવા માટે ઘણા મહોળા પ્રચારની જરૂર છે.

હવે આ રીતે ઉપરોક્ત દર્દી ઠંડેનને બરોબર ૨૨ દિવસમા શરીરની ગરમી હતી મોઢામા થઈ હતી ૨૨મા દિવસે પણ માઠ ચાર પાંચ દિવસનોજ તાવ કેમ ન હોય તેવું જણાતું હતું ઠંડેનના યોગવામા પણ સારી સ્ફુર્તિ હતી એક વસ્તુ જખવી રહી બાક છે તે અત્રે જણાવી દઉં છું ઉપરોક્ત ઠંડેનને અઠવાડીયામા રૂપી થતી તેથી બાયના બનાવેની ઇાસતુ ઘોળવુ ગુકોઝ નાખીને ૧૬ અપાર્તુ હતું ઉપરાંત કોઈ દિવસ દાળનું

પાણી, (નીવા નાળિયેરનું પાણી) પણ અપાર્તુ પરમાત્માની અત્યંત કૃપાથી અને દર્દી ઠંડેનની શ્રદ્ધાથી બીજા કોઈપણ જાતના ઉપદ્રવો થયા સિવાય આ રીતે તાવ ઉતર્યો આવા તાવમા ઘટી વખત ઉપદ્રવો તકનીકરૂપ થા આવે છે આ બનાવથી દર્દીઓના વાનીઓમા પણ દેરી સારવાર લેવા પ્રત્યેની જે ટાઈ આછીપાતળી શ્રદ્ધા હતી તે પ્રત્યક્ષ અનુભવે વધુ સબળ બની મને તો આ સારવાર આપવામાં ઘરના વાનીઓ કરતા દર્દી ઠંડેનને પોતાનેજ માથા ધ યવાદ આપવા જેવું લાગે છે કેમકે દર્દી જાતે સૂચના સુજબ વતનાર ન હોય અને શ્રદ્ધા હીન હોય તો આવા તાવમા કોઈ વખત ડિપાવિ કરી મૂકે છે.

આવા સુહૃતીયા તાવના નામજ એવા છે કે ગભરાથી મૂકે છે, અને શ્રદ્ધા મનોબળ હોય છે તો પણ ઘણી વખત ઢીલા પડી બાક છે આ દર્દી ઠંડેને તો તાવ ઉતર્યા પછીથી પણ બરોબર ત્રણ મહિના સુધી જે જે સલાહ સૂચનો આપેલા તે સુજબજ તમામ રીતે ખાનપાનનો વિવેક સાચવેલો હતો તાવ ઉતર્યો પછીથી તાવ ઉધડો મારી બાક છે અને હેરાન ગતી કરી મૂકે છે આવા તાવમાથી સુક્ત થયા પછીથી પણ મહાસૂદશન ચૂલુ નું ફાટ કે હિમ જે ત્રણ મહિના સુધી નિયમિત પણે પીવામા આવે તો સારી વાત છે આવા મદવાડમાંથી શરીરમા નબળાઈ અને ફીકાથ આવી બાક છે, જૂખ સરખી લાગતી નથી હોતી એટલે ફરી ફરી જણાવુ છું કે આવા વખતે મહા સૂદશન ચૂલુ નો ઉપયોગ કરવો ખૂબજ ફિત કારક બને છે આ બધો ખ્યાલ અનુભવ લીધા વિના કે અ યતા અનુભવોની કથા બાકયા

સિવાય જોઈએ તેવો નથી આવતો. પણ સૂદર્શન ચૂર્ણ ખરેખર સદા નામ ધ ય છે

કેલુ વખતે મહાસૂદર્શન ચૂર્ણ

ઈન્દ્રયુગ્મેન્દ્રા જેવા તાર વખતે અગર તેનો વાયવો આવતો હોય ત્યારે ચોખખા ઉપવાસ કરી અગર ન રહી શકાય તો તાર, તુવમ્મી પત્ર કુદીનો, સુક વગેરેનો ઉકાળો પીવો અને ઔષધી તરીકે મહાસૂદર્શન ચૂર્ણનો જણાવેની મીતથી ઉપયોગ કરવો. એ સિવાય ત્રિભુવનકીર્તિસ્ત્ર નામની દવા, દેશી દવાઓ બનાવનારી ક્ષામ્બીઓમા તૈયાર મળે છે, તે દિવસમા એ વખત બળે ગોળી કે ટીકડી ચોખખા તુલમીના રસમા મધ સાથે આપવી અને ઉપર સૂર્યન ચૂર્ણનો ફાટ કે હિમ પાત્ર આવા ઉપદ્રવ વખતે ખરેખર મહાસૂદર્શન ચૂર્ણ આ રીતે ખાસ વાપરીને જાતિ અનુભવ હઈ જેવા જેવું છે. દુકમા તાવ, શરીરમા રહેતો છાજતાવ, ખીજ તાવ, ચગીમાં રહ્યા કરતી અશક્તિ, મહાગ્નિ, લોહીનું તપ્પા કરવું, આમ દરેક રીતે આ દૈવી ચૂર્ણ આરોગ્યનાયક બને છે

નાના બાળકો માટે મહા સૂદર્શનચૂર્ણ

નાના બાળકો ઘણી વખત સાન્નમાદા થઈ જાય છે, તેમા ઘણી વખત તેના સ્પષ્ટ કારણો દેખીતાં સમજાતા નથી હોતા. બાળક રડ્યા કરતું હોય છે, તાવ, ઉલટી, ખાડા, શરદી જેવું થાય છે, પેટમા વાલુ કે કૃમીનું ભેર હોય છે, આવી સ્થિતિમા બાળકોની માતાઓએ ધીજી રાખી એક ઘર ગંધુ ઉપચારો કરવા અનુભવી વૃદ્ધ માતાઓની સલાહ લેવી, અથવા યોગ્ય ખીજ વૈદ્યકિય સારવાર લેવી

અને સાવોસાય મહાસૂદર્શન ચૂર્ણ આ લેખ મા જણાવ્યા પ્રમાણે અમની અમની પાત્રું

એક વસ્તુ એ પણ ભારપૂર્વક નાના બાળકોની માતાઓને જણાવું છું કે ધાવણ ધાવતા બાળકોની માતાઓ બાળકને ગમે તે દવા નાપે પણ કાચે 'માતાઓ પોતે પણ મહાસૂદર્શન ચૂર્ણ જણાવેની મીતે જરૂર પીવાનું રાખે તો સારું, તે માતાઓ માટે તેમજ તેમના બાળકો અને માટે હિતકર્તા છે કેમકે ધાવણના દોષથી પણ ઘણી વખત બાળકોને ગરબક થઈ આવતી હોય છે, તો તેમા આવી ઠંડવાણીથી ધાવણનો દોષ દૂર થઈ શુદ્ધ બને છે. બાળકોનો ખોરાક માત્ર ધાવણ હોય છે (સ્તનપાન કરતા બાળકોનો) તેથી જરૂર આ વસ્તુ ઉપયોગી બને છે. સૂર્યન, કરીયાનું, કલલો આવા ઠંડયાં દ્રવ્યો જવરા છે તેમ ધાવણમા રહેવા દોષને પણ મટાડનારાં છે. એ વાત દરેક નાના બાળકોની માતાઓ ખાસ લક્ષમા રાખી લેવા જેવી છે

મહાસૂદર્શન ચૂર્ણના લક્ષા બનેલા

મારા એક રનેહીનો અનુભવ

ગુર્જામા મારા એક રનેહી છે જે એક મોટા કરોડાધિપતિ શ્રીમતના મેનેજર છે, તેમને હૃદયરોગ (હાર્ટ ડીઝીઝ) ખૂબ ભેરમા થયેલો હતો ઘણી વખત તેના હૃમલા થયેલા ચોચ સારવારથી હાલ કરી તકનીક નથી શક્તિપૂર્વક નોકરી કરે છે (આરામ પ્રાધાન્ય) અને બને તેવું વધુ ઘેર પણ આગમમય છવન ગાળે છે કેમકે તેમના શેઠશ્રીની તેમના ઉપર સારી મહેરબાની છે, તેથી તેમની

નોકરી શેઠીયાઓની કૃપાથી જાણ્યા મુજબ આરામ પ્રાપ્ત થયે છે (તેમના કહેવા મુજબ) હવે આ મારા રોગીને કોઈએ વાત કરી કે તમે છઠ્ઠીભર સુધી મહાસૂર્યન ચુકું એક દિવસનો પણ ખાસ પાચ્ય વિના યજ્ઞપૂવક સેવન ચાલુ રાખો તમારા હૃદયને તેનાથી મારો કાયદો થશે અને બીજાકૂલ મનસિદ્ધ આઘાત કે ઇગ ન થાય એવી રીતે સાચવીને રહેવું ને ખાનપાનમાં અને દરેક ગીતે સયમ સાચવી રહેવું આટલું કરીને મિત્ર તરફથી આ સલાહ પ્રમાણે તેઓ આજે ત્રણેક વખતી મહાસૂર્ય ચન ચૂલુ દરરોજ નિયમિત પણે વાપરે છે અને કહે હર મહિનામાં મારે એ ડબીઓ ચુકુંની જોડો છે ઉપરાંત મને કહ્યું કે જ્યારથી આ ચૂલુ વાપરું નાનું કંચુ છે ત્યારથી મને મારી તળિયતમાં દરેક રીતે અને માશ મુજબ મા (હૃદયરોગ) પણ બુજ સારો કાયદો જણાય છે હું તો નાકાગ્રામ જાઉં છું તો ત્યારે પણ સૂચન ચૂલુનો ઉપો સાચેજ લઈને જાઉં છું ને ત્યાં પણ વાપરેજ છું એટલુજ નહિ પણ આજે આ મારા રોગી પણ પાછા બીજાઓને મહાસૂર્ય ચન ચૂલુના વખાણ કરી તથા પોતાનો જાત અનુભવ કરીને વાપરવા માગેનો પ્રચાર કરે

છે આ હીકતથી આ 'વી ચૂલુની દ્વગ મુતિમાં જે લખાયેલું છે તેમાં હૃદયરોગ મળે છે તેમ લખેલું છે તેની વધારે પ્રતીતિ થઈ 'જ્વાલકામચપાણ્ય દ્વગોદ્દત્તિ કામગમ્' ખરેખર આના સાદા મીઠા ઔષધો આહાર વિહારના નિયમો સાચવીને ધીરજ પૂરક ખાવામાં આવે તો જરૂર તેના મહાત્મ્ય મુજબ લાભ નેમવી શકાય તેવું છે

આવા માદા પ્રયોગો પ્રયોગાત્મક દષ્ટિએ વાપરવા જોઈએ

દેગી ઔષધો સાદા ઝતાં એક પ્રયોગાત્મક દષ્ટિથી સેવન કરવામાં આવે તો જરૂર લાભ મળે છે પરંતુ આજું ક્યારે જાને કે ઉપચારકો મારફત તેને રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ રૂપે કે ઉપદેશાત્મક પ્રવૃત્તિ રૂપે ખૂબ પ્રચાર થાય ત્યારે આજની બીજા કારમી મોઘવારીમાં મધ્યમ વગ કે શ્રમભર્યા વગેરે માટે માલું પ્રચાર કાય એક મોટા આગીયોદ રૂપ નિવડે તેમ છે આપણો જારત વામી માનવ તમા જ આવા સાદા મીઠા અને નિર્દોષ ઉપચારો લેવા તરફ વળે તે ભાવના છે અને ઈછતીય પણ એટલુજ છે

૫- ઔષધનિર્માતાઓએ દુગ્ધાના સશોધનોની રૂપરેખા ✽

તત્ત્વોસ્થાનેથી—

આયુર્વેદના જુદા અંગોનું જુગી જુગી રીતે સશોધન થવું જોઈએ સહિતા ગ્રંથો, આજ ગ્રંથો તથા નવ્ય ગ્રંથમાં જણાવેલા

આયુર્વેદીક ગુહ શબ્દોના શબ્દાર્થો નક્કી કરવા તે જેમ એક પ્રકારનું સશોધન છે તેમ ઔષધનિર્માતાના હેતુમાં ઔષધો કેમ સારા

ળને, કેમ જલદી ઝળે, કંઈ ગીતે બનાવવાથી એમા મહેનત ઓછી પડે ઓછી મહેનતે કંઈ ગીતે ઉત્પાદન વધારી શકાય તેમજ મૂળ દ્રવ્યથી માછીને તૈયાર થયેલા યોગમા ઔષધનું વીચ જેમનું તેમ સચવાઈ રહે એ ગણા Cપર વિચાર કરવાની ચોખ્ખા ઔષધિવત રીત નહીં થવી જોઈએ

(૧) શાસ્ત્રમા કહેવા એકજ ઔષધના બિન્ન બિન્ન યાદોમાથી કયો પાઠ ઉત્તમ પ્રમાણ છે તે નક્કી કરવા માટેનું દોષધણુ સાધન આપણી પાસે નથી કાગળકે એક જ ઔષધના મિત્ર પાડના નિમીતાઓએ જુ. ૧ જુલા દિલ્હિદુથી ઔષધની વિચારણા કરી હોય એમ સ્વાભાવિક છે જેમકે હીંચુલનો બૃહલ્લ શુભ વિશેષ મેળવવો હોય તો તેનું શેડીના કદમા ઔષધન કરવાનું કહ્યું છે ત્યારે બૃહલ્લ શુભ મેળવવો હોય તો આહુના કે દીંબુના રસમા ઘુલવા કહેતું છે હવે આ બંને પ્રકારના હિંચુલમા રસાયણીક સમતુલતા જુલા જુલા પ્રકારની હશે જ એટલે હીંચુલને HgCl હાઈડ્રોજન સલ્ફાઈડ છે એમ ગાનીને જ એનો વિચાર ન કરતા તેના શોધન મારણ વગેરે ઢિયાળોમા વપરાતા દ્રવ્યોથી થતા સરકારના શુભોને પણ ધ્યાનમા લેવા જોઈએ

(૨) આયુર્વેદમા ઝેરી વનસ્પતિઓને અને ખનીજોને શુદ્ધ કરવાના કદમા છે તો ઝેરોનો શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વચ્ચેનો તફાવત આધુનિક પદ્ધતિથી શોધી કાઢવો જોઈએ આયુર્વેદમા વછનાગ, આખો, ધતુરો, ઝેર કચુરો, મોમલ, હડતાળ, મનશીળ, અદીલ,

ભાગ, ગાંધે, અણોડી વગેરે ઝેરી પાંચો છે પણ જો તેને જુની વનસ્પતિના રસથી શુદ્ધ કરવામા આવે તો તેની ઝેરી અસર ઓછી થાય છે

(૩) ધી, ગોળ, મધ, વાવડીંગ, પીપ્પ, બરમ, આસવો અને રસાયણો વગેરેને આયુર્વેદમા જુનાજ વાપરવાના કદમા છે આ દ્રવ્યો જુના શા કાગળથી વાપરવા તેના રસ પુલાસો મળતો નથી આ દ્રવ્યો જુના વાપરવાથી અત્યુક્ત રોગોમા તે વિશેષ મારા કાયદો બતાવે છે એમ કહેલું છે તો આ દ્રવ્યોમા નવા અને જુના વચ્ચે અસાધ્ય શાસ્ત્રની દિલ્હિ અને ઔષધના શુભોપની દિલ્હિ શુ દેરકાર છે તે નક્કી કરવો જોઈએ

(૪) આજ પ્રમાણે ગળો, કાકાલાલ, અરુન્ધી, કોણ, ચતાવરી વગેરે દ્રવ્યો હંમેશા નસ જ વાપરવાના કદમા છે તો તેને પણ ઉપગની રીત પ્રમાણે નક્કી કરવું જોઈએ

(૫) ધાતુ ઉપધાતુ, ગ્રંથ, મહારસ, ઉપ રસ વગેરેની શોધન મારણ-રસ કરવાની વિચા આયુર્વેદના અનેક શ્રેયોમા જુની જુની કહેની છે તેમાની કંઈ પદ્ધતિ વધુ સારી છે તે બનાવવાની દ્રિષ્ટિએ અને શુભોપની દ્રિષ્ટિએ વિચારી પ્રયોગથી નક્કી કરવું ભરમ બનાવવાની પદ્ધતિનું (સ્પેન્ડોપ્રેશન) કરવું

(૬) હાલમા બનતી તમામ પ્રકારની ભરમોનું રસાયણીક સંયોજન શુ છે તે નક્કી કરવું અને દરેક વખતની બનાવટો એજ ધાતુની ભરમમા એજ પ્રકારનું રસાયણીક સંયોજન ગ્રંથ છે કે એમા દેરકાર થાય છે તે નક્કી કરવું

(૭) દરેક ધાતુઓના શોધન માર્ગ માટે કાચા દ્રવ્યોથી માડીને શોધન ક્રિયા, મારણ ક્રિયા વખતે તેમજ દરેક મુદ્દ વખતે અને ભરમ તૈયાર થાય ત્યાં તેના વચ્ચનમાં થતી વધઘટ તેના રગમાં અને સ્વાદમાં થતા ફેરફારની પ્રત્યેક બેચ મુજબ અલગ અલગ નોંધ તૈયાર કરવી તેમજ આધુનિક રસાયણ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ તેમાં શું ફેરફાર થાય છે તે તપાસ કરી નક્કી કરવું

(૮) કેટલીક ધાતુઓની મારણ પદ્ધતિ જુની મુઠ્ઠી હોય છે, તમાની કઈ વધારે સારી છે તે પ્રયોગથી નક્કી કરવું જેમકે હડતાલ (Yolion Arsenio)ની ભરમ બનાવવા માટે સાગેડીની રાખમાં દાખીને અગ્નિ આપવામાં આવે છે અથવા ફટકડીના ચુક્ર સાથે પણ બનાવી શકાય છે પણ આ બંને ક્રિયામાં તાલ ભરમના રગ અને સ્વાદમાં ફેરફાર થાય છે તેનું કારણ શું ? તે આધુનિક પદ્ધતિથી વિચારી નક્કી કરવું કેટલાક કહે છે કે હડતાલ એ ઉડી જનારી વસ્તુ છે એટલે તેની ભરમ બની શકેતી જ નથી અને જે હાથમાં આવે છે તે તો વનરચતિની રાખ કે ફટકડી જ હોય છે એમાં હડતાલનો કઈ પણ અંશજ હોતો નથી એટલે આ બાતની લોક વાયકા સાચી છે કે ખોટી તે પ્રયોગોથી નક્કી કરવું

(૯) શખ, કોડી, ગોહતી, વાસકપુર, પ્રવાલ, મોતી વગેરે આધુનિક દૃષ્ટિએ કેન્સીયમ જ છે પણ તે બધાના શુભ દોષોમાં તફાવત રહેલો છે ગોહતી એ $CaSO_4$ કેન્સીયમ સલ્ફેટ ખનીજ સુનો છે, ન્યારે

કોડી, શખ, વાસકપુર નવાલ, મોતી વગેરે એ એ ટ્રીમ દ્રવ્યો છે આ દ્રવ્યોમાં અશુદ્ધ હોય ત્યારે, શુદ્ધ થાય ત્યારે અને ભરમ બનાવવા પડી એમાં શા શા ફેરફારો થાય છે તે બધું પ્રયોગોથી નક્કી કરવું સુવર્ણ ઘટીત ચત્રાદ્યમાં સુવર્ણ છે કે નહીં એ સ્પેક્ટ્રા ફોટોગ્રાફીકથી નક્કો કરવું અત્યાર સુધી એમ મનાતું હતું કે સુવર્ણ ઘટીત ચત્રો વમાં સુવર્ણ હોતું નથી પણ એ વિધાન ખોટું છે એમ ડૉ. એમ. એલ. શ્રીફિ (યુ. પી.) બહેર કહ્યું છે એટલે એટલા સુવર્ણ ઘટીત ચત્રો વમાં જ નહીં પણ ખીજા પ્રકારના ચત્રોદયોમાં (તાવચત્રો વ, મલચત્રોદય વગેરેમાં) શું શું ફેરફાર થાય છે તે પ્રયોગોથી નક્કી કરવું

(૧૦) બહારમાંથી મળતા કાચા દ્રવ્યો જેવા કે ચપચાર, ખીજલણ, મચળ, ગેડ, શિલાજીવ, ગણોસત્વ કરતુરી, અપામાગફાર એ ખરેખર શું વસ્તુ છે તે પ્રયોગોથી નક્કી કરવું સાચા અને ખોટા દ્રવ્યોના પૃથક્કરણ Analysis કરાવી તેનું એક સ્ટે ડડ નખીકરવું

(૧૨) ઔષધોના ખીજા યોગો જેવા કે દહીં, તેલ, આસવ આરિષ્ટ, અવલેહ કવાચ, ચુક્ર, સુટી વગેરે બનાવવાની પદ્ધતિનું પણ સશોધન ચર્ચા જેઝી,

(૧૩) સયોગ વિરૂદ્ધ દ્રવ્યો-આયુર્વેદમાં વિરૂદ્ધ અત્ત અને ઔષધ માટે વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે તેમાં ધી અને મધનો સમાન ભાગે ઉપયોગ કરવાથી ઝેર થાય છે, એવીજ રીતે માછની અને દૂધનો સયોગ થાય તો તેથી પણ નુકસાન થાય છે તો આ દ્રવ્ય લોગા

કરવાથી તેનો રસાયણીક સંગઠનમાં ફેરફાર થઈ શકે છે તેની તપાસ કરવી અને જો રસાયણીક સંગઠનમાં ફેરફાર ન થતો હોય તો રોગી શરીર ઉપર તેની વિદ્વદ્ધ ક્રિયા થાય છે તે સમજવા પ્રયત્ન કરવો.

આયુર્વેદીક સંશોધન અંગે ઔષધોત્પાદકો (ફાર્માસીઓ) એ કરવા જોઈતા પ્રયોગોની આ એક રૂપ રેખા આપી છે આ બધાજ પ્રયોગો એક સાથે હાથમાં લઈ શકાય

નહીં પણ કંમે કંમે આપણે ફરેક વસ્તુ હાથમાં લઈશું તો હુક મમયમાં આપણે નિશ્ચિત્ત્વથી પહોંચી શકીશું આયુર્વેદીક ફાર્માસીઓએ યોગ્યતા ઉદ્યોગના વિકાસ માટે આવા સંશોધનની વિશાળ ખાયા ઉપર રચના કરવી આવશ્યક છે એમ અમે માનીએ છીએ ઔષધો જેટલા શુદ્ધ, સારા અને ઉચ્ચ કક્ષાના બનશે તેટલો આયુર્વેદને લાભ થશે એમાં શકાને સ્થાન નથી

આયુર્વેદમાં માનસશાસ્ત્ર

સેનકા—શ્રી ૬ પ્રા બધેકા

તાજેતરમાં અમદાવાદ ખાતે યોજાયેલ વૈદ્ય સંમેલનમાં ભાવનગરના યુવાન વૈદ્ય શ્રી હર્ષદરાય પ્રાણશંકર બધેકાનું “આયુર્વેદમાં માનસ શાસ્ત્ર” એ વિષય ઉપર પ્રવચન હતું પ્રવચનમાં પૌર્ણત્ય ને પાશ્ચાત્ય માનસશાસ્ત્રનો અંદાજ, તત્ત્વરૂપી અને તુલનાત્મક અભ્યાસ નિર્જરતો હતો પશ્ચિમના અર્ધ સત્ય સિદ્ધાંતોનાં ખડન, પૂર્વના ત્રિકાલા બાધિત સત્યોના સમયન, મરત અને પ્રતિપાદન દ્વારા આપોઆપજ યર્થ હતું

પ્રવચનના ચિત્તાત્મક પાસાથી ખુશ થઈ રાજકોટના વૈદરાજ શ્રી લાઈશંકરભાઈ તથા શ્રી મોગર દરબાર તરફથી પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવેલ પ્રવચનના સુધ્ધિઓ સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છે

એકડોગાલ માનવ જીવન *Instincts* પ્રેરણાને વશ થઈનેજ ચાલે છે, એમ માને છે, એની સામે ચરક સંહિતાએ પુરેપણા,

ધનેષણ ને લોકેષણમાં એ એકડોગાલની પ્રેરણાઓનો સમાવેશ કરી બતાવ્યો હતો

પહેલા *Sex* અને પછીજ એ *Sex* નો બ્યાપક અર્થ *Love* કરીને ક્રોઈડ એ એકજ વસ્તુને માનવ જીવનમાં મહત્ત્વ આપીને યોગ્યતા પુરતકો રચી બંધ છે પરંતુ આપો તો આહાર, નિદ્રા, કામ અને મૈથુનને માનવ તેમજ પશુમાં રહેલાજ માને છે પરંતુ માનવોમાં ધર્મને વિશિષ્ટ સ્થાન આપે છે એ ચારે વસ્તુ ધર્મ યુક્ત હોવી જોઈએ એમ કહે છે અને તેથીજ “ધર્માચિક્ષ્ણો ભૂતેષુ કામોદિમ મરતર્પણ” લખવું પડ્યું છે એટલે કે દ્રમાં ધર્મજ હોય છે

જાજ રીતે ક્રોઈડ બાળક સ્તનપાન કરે છે તેમાં પણ *Sex* નાતિય વૃત્તિજ જીવે છે જ્યારે ચરક આદિ મહર્ષિઓ હુધાવૃત્તિનું આચિક્ષરણ માત્ર જીવે છે

‘વિપારો રોગ વર્ધનાત્’ અને ‘સ કલ્પો વૃધ્નાણા’ જેવા મહામૂલ્યાં સૂત્રો અપનાર મહર્ષિ ચરકમા આજના પૃથક્કરણ પૂર્વકના માનસશાસ્ત્ર ઉપરાત એનિકરણનું પણ અદ્ભુત જ્ઞાન હતું એમ દ્રષ્ટાંતોથી પુરવાર કયું હતું

આ રીતે સીગમ કન્ક્રોડ, યુંગ, આલ્ફ્રેડ એલ્ડર, વીલીયમ એકડુગાલ અને જેન્ગર્ડ

Psychology નો ઉલ્લેખ કરી તે બધી વિચાર ધારાઓનો આયુર્વેદમા કથા અને કઈ રીતે અતર્ભાવ થાય છે તેનો સુંદર રીતે નિરૂપ કર્યો હતો

(શુદ્ધ આયુર્વેદન દ્વિતીય સમેશનમાં વચ્ચેના શ્રી બધેના પ્રવચન ઉદારથી)

✽ કેટલાક સમાચાર ✽

આયુર્વેદમહાત્મ મેલનનું ૪૩ મું દિવસીનું આધિવેશન સ્થગીત

આ આધિવેશનના સ્વાગત મંત્રી જેઠપૂવક જણાવે છે કે વૈદ્યશ્રી મોહનલાલ પુરયોત્તમ દાસ શુભાએ મુખર્ષની હાઇકોર્ટ માં અરજી કરી મહાસ મેલનની સ્થાઈ સમિતિ અને ૪૩ માં અખીલ ભારત આયુર્વેદમહાસ મેલનનું આધિવેશન (જે તા ૨૨, ૨૩, ૨૪ અને ૨૫ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬ માં મહાસ મેલનના અધ્યક્ષની અનુમતિથી થવાનું હતું) તે કોર્ટના મનાઈ હુકમ (ઇન્કેરશન ઓર્ડર) દ્વારા સ્થગીત કરાયું છે આ પ્રકારનો એક દાવો દિલ્લીની કોર્ટ માં નાગપુરના શુભરાજ શર્મા અને જવાહરપ્રસાદે પણ કર્યો છે આધિવેશન સુલતવી રહેવાથી જે ભાઈઓને તકનીક પડી તે બદલ અમોને ઘણું દુઃખ થાય છે આધિવેશનની ભાવિ તિથિની સમયસર નવે સરથી બહેરાત કરવામા આવશે

(૨) કૃષ્ણગોપાલ આયુર્વેદજીવન કાલેડા-બોગલા (અજમેર) તરફથી સમસ્ત ભારતના

વૈદ્યો અને સમાયજીકિયા વિશેષનોનું અમૂલ્ય પૂર્વ વિશટ સમેલન તા ૨૭-૩-૫૮ થી ૨૯-૩-૫૮ સુધી કૃષ્ણગોપાલ-કાલેડામાં ભરાશે આ સરથામાં પારક ઉપર અનુસધાન થઈ રહ્યું છે મુમર્ષના બાણીતા સસવેન શ્રીયુત શાંતિલાલ પ્રા જોશી ત્યાં પારક ઉપર અનુસધાન કાચું કરી રહ્યા છે નવી નવી ધાતુ ઓર્ડર નિમોજ, સત્વપાતન, તલસ્થય દ્રોહ્ય, અગ્નિસ્થાપી પાચકેહિત પારક, સંસ્કૃત પારકનું અનેક રૂપરૂપાતર, સ્વર્ણોજક જીવું રસ તથા લોકસિદ્ધિની અનેક અમત્કૃત કૃતિઓ તૈયાર થયેલી છે

અજમેરથી ૫૬ માઈલ દૂર કાલેડા છે અને કોટાથી ૬૬ માઈલ છે જીજ્ઞાસુએ ત્યાં જતા અગાઉ પ્રથમ પત્રથી ખબર મોકલવી કે જ્યાં તેના માટે યોગ્ય પ્રબંધ થઈ શકે

(૩) સુરત વૈદ્ય મંડળે અને શ્રી સુરત વૈદ્ય સભાએ સુરતના વયોવૃદ્ધ વૈદ્ય ધનસુખરામ પરજીરામ મટ્ટના તા ૧૮-૧-૫૮ ના દિને થયેલા જેઠજનક અવસાનના કારણે

ચોકસાઓ ભરી સફળતાને અજબી આપી હતી

(૪) શ્રી સુરત વૈદ્ય સલામી નવા વર્ષની ચુટણીમા પ્રમુખ રા. વૈ. હરિવાલ ગુલાબ દાસ, ઉપપ્રમુખ રા. વૈ. વાડીલાલ મણીલાલ, મંત્રીઓ રા. વૈ. ગમનલાલ જમીયનરામ અને જગજીવનદાસ મોહનદાસ વૈદ્ય, ઠાણાધ્યક્ષ રા. વૈ. જસવંતલાલ ઉત્તમચંદ શાહ, હિસાબ અન્વેષક રા. વૈ. અદ્રશ કર રેવાથ કર ભટ્ટ, અને પુસ્તકાધ્યક્ષ ગ. વૈ. શાતીલાલ સગૈયા તથા રા. વૈ. દેવજીભાઈ દેસરીયા આ ઉપરાંત બીજા સાત સભ્યોની કાર્યવાહક સમિતિ પણ નીમણી હતી

(૫) શુદ્ધ આયુર્વેદ મહાવિજ્ઞાન વડે દરાતુ તૃતીય સ્નેહસંમેલન તારીખ બીજી અને ત્રીજી ફેબ્રુઆરીએ થયું હતું

(૬) ઉડુપા સમિતિનો રીપોર્ટ - જાણવા મળે છે કે આયુર્વેદની વર્તમાન પદ્ધતિઓની તપાસ કરવા તથા તેમા નવસર્જન કરવા માટે ભારત સરકારના આરોગ્યખાતા તરફથી જે સમિતિ નીમવામા આવી હતી તે સમિતિએ આરોગ્ય પ્રધાન શ્રી દરમકરજીને રીપોર્ટ સુપ્રત કયો છે આ સમિતિએ હાલ સુરત મિશ્ર અને શુદ્ધ આયુર્વેદ એમ બે

અભ્યાસક્રમે આહુ રાખવા તેવી ભલામણ કરી છે વધુમા આયુર્વેદમા સુધારો કરવા એક પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ કોર્સ આહુ કરવાની ભલામણ કરી છે

આ સમિતિએ આયુર્વેદના શિક્ષણ, સંશોધન, ફાર્મસી અને વૈદોનો દરમજો વગેરેમા સુધારો કરવા ભારપૂર્વક ભલામણ કરતા હોંડી તળીબી પદ્ધતિ માટે મધ્યસ્થ સમિતિ તથા સંશોધન માટે મધ્યસ્થ સમિતિ નીમવાની ભલામણ કરી છે આ સમિતિએ ભારતનો પ્રવાસ કરી આયુર્વેદ માટે ઉપયોગી માહિતિ એકત્ર કરી અવલોકન કરી પોતાનો હેવાલ સુપ્રત કયો છે

ચોપડા સમિતિ પછી હવે આ ઉડુપા સમિતિના રિપોર્ટની ભલામણોનો કેવો સ્વિકાર થાય છે તે જોવું રહ્યું

(૭) વીટામીન 'એ'નું ભારતમા ઉત્પાદન થયે - લેમનથાસ એઈલ (લીલી ચાહના તેલ)માથી વીટામીન 'A' બનાવવાનું સુખ ધની ગ્વેફો લેબોરેટરી આ માટે આહુ વર્ષમા એક પ્લાન્ટ નાખશે અને ૧૯૬૦ સુધીમા તે કાર્ય પુર થશે એમ ધારણા છે (મેડીકલ ડાઈજેસ્ટ ડીસેમ્બર ૧૯૫૮)

૬ દ્રવ્યગુણ વિજ્ઞાન *

શ્રી હંધિરદત્ત ડી દેસાઈ L A M બ્રાહ્મવ પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-પાટણ

પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-નડીઆદ

(અતઃકથી આણું)

જે દ્રવ્ય સમ કં સમ વિપરીત રસાદિકથી યુક્ત હોવા છતાં વાતાદિકનો પ્રકોપ કરે છે તેને કોપન કહે છે જેમકે શુરુ, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને મધુર હોવા છતાં ક્ષાણ્વિત વાતનો પ્રકોપ કરે છે, અને તેજ શુષ્કોથી અઠદ પિત્ત કંકનો પ્રકોપ કરે છે

જે દ્રવ્ય સમ કં સમવિપરીત રસાદિકથી યુક્ત હોવા છતાં વાતાદિકનું શમન કરે છે તે શમન કહેવાય છે જેમકે-મધુર-શીત ઓળી કંકનું શમન કરે છે, કટુપાક-રસવાળું અને શુરુ તેમજ સ્નિગ્ધ લસણ કંકવાતનું શમન કરે છે

જે દ્રવ્ય વાતાદિકની ક્ષય-વૃદ્ધિ થવામાં કારણ રૂપ હોવા છતાં સ્વસ્થને માટે તેનું બનતું નથી તેને સ્વસ્થહિત કહે છે જેમકે શુરુ-મધુર-રુક્ષ-શીત ચ્વ સ્વસ્થના પિત્તનો ક્ષય કરતાં નથી શુરુ-મધુર-સ્નિગ્ધ-શીત રૂક્ષ સ્વસ્થના કંકનો પ્રકોપ કરતું નથી

કિંચિત્ત કહેવાથી બધા દ્રવ્યો એવા હોતા નથી દોષપ્રમાણનમ્ એક દોષ, બે દોષ અથવા બે કરતાં વધારે દોષોનું શમન દોષ ગ્રહણથી દુષ્ટ રસાદિક ધાતુઓનું પણ ગ્રહણ થાય છે તેથી દ્રવ્ય મહિમા અર્થાત્ દ્રવ્ય પ્રભાવથી દુષ્ટ રસાદિક ધાતુઓનું શમન કરનાર જેમકે આબળા, દુરાલભા વગેરેનું ગ્રહણ થાય

છે આબળા શિવત્વ પ્રભાવથી ત્રિદોષહર છે દુરાલભા-જવાસો પણ વાત-પિત્ત-ઋદ્ધેભ હર છે દુન્તિ વાતતદ્મલત્વાત્ પિ થી શુષ્ક દ્વારા ત્રિદોષહરત્વ કહેવાય છે, છતાં પણ તે પ્રભાવને કારણે જે તે કમ કરે છે કારણ કે ત્મા ચમ્દત્વાદિ થી પિત્તકોપ થવો જોઈએ, પણ તે આબળાના પ્રભાવથીજ થતો નથી

ધાતુમૂળપણાત્ —વાતાદિકના સમત્વને કારણે શરીર ધારણ કરનાર ધાતુઓનું તેમજ રસોનું રૂપણ જેમકે વચક, મન્દફ-વિવાદિ। સ્વસ્થવૃત્તો મતમ્-સુખંડ અવતિષ્ઠતે નીરોગત્વે નેતિ સ્વસ્થ, તસ્ય વૃત્તિ સ્વસ્થરૂપતયાઽનુ વર્તન, તત્ સ્વસ્થ વૃત્તોમતમ્। પૂજિતમ્।

સ્વસ્થ વૃત્તિમત એવા રક્તશાલિ, પશ્ચિક ચ્વ, વિ દોષ પ્રથમન તરીકે પણ ઉપયોગમાં આવતાં દેખાય છે જેમકે “રક્તશાયા દીના જ્વરાદી પ્રયોગ” તેવીજ રીતે પ્રકૃતિ શરીર-દેશ કાલ માત્રાભિયુક્ત દોષ પ્રથમન દ્રવ્ય પણ દોષકર બને છે જેમકે આબળા અતિમાત્રામાં અગ્નિમાદ્ય કરે છે તેવીજ રીતે ધાતુ પ્રરૂપણ દ્રવ્ય પણ દોષ શમન કરતું જોવામાં આવે છે જેમકે વિષ ઉ રોગહર છે તેમજ જે મન્દકાદિ દોષકર દોષ છે તેજ ક્ષીણ દોષવાળા પ્રતિ દોષની વૃદ્ધિ થતા સામ્ય પ્રાપ્તિ દી દોષ પ્રથમન તરીકે બની

બધ છે તેથી આવી રીતે અભ્યર્થયતત્ત્વ હોવાને કારણે 'કિંચિદ્ દોષપ્રશમનમ્' કહેવું બરાબર નથી સમાધાન-સ્વસ્થ-વૃત્તિમતરક્તા શાદ્યાદિ દોષ પ્રશમન પણ બને છે, પરંતુ તે થઈ કરીને સ્વસ્થવૃત્તિ હિતત્વને કારણે સ્વસ્થવૃત્તિમત તરીકેજ તેનું ગ્રહણ થાય છે કહેવામા પણ આખું છે કે સ્વસ્થસ્વોર્નસ્કર યત્તુ તદ્ વૃષ્ટ્ય તદ્ રસાયનમ્ । પ્રાય પ્રાયેણ રોગાણા દ્વિતીય શમને હિતમ્ ॥ પ્રાય ચન્દો વિશેષાય ઉભય દ્યુભયાથદ્દત્ ॥ (ચં ચિ અ ૧)

દોષ પ્રશમન દ્રવ્યો વિશુષ્ણ પ્રકૃત્યાદિ પ્રતિબધકના અભાવમા દોષ પ્રશમન કામ કરે છે જ્યારે પ્રતિબધક સફલાવમા તે પ્રમાણે કરતા નથી, તેથી કરીને તેમનો તેવો સ્વભાવ નથી તેમ કહી શકાય નહીં જેવી રીતે અગ્નિ મત્રાદિ પ્રતિબધને કારણે તે કદી દાહ કરતો નથી તેમ કહી શકાતું નથી

એ જ પ્રમાણે ધાતુ પ્રદૂષકનું કાર્યિત્વ ધાતુ પ્રશમકત્વ નિમિત્તાન્તર યોગથી થતા તે ધાતુ પ્રદૂષક સ્વરૂપતાને કહ્યું નથી જેવી રીતે જલનું, અગ્નિ મયોગને કારણે ઉષ્ણત્વ તેથી જ જેનું પ્રાથિક-અન્યેષાધિ કૃત રૂપ હોય છે તેના વડે જ વ્યયદેશ કરવો યોગ્ય હોય છે મન્દકાદિનું ક્ષીણ દોષ વર્ધકત્વથી દોષ પ્રશમકત્વ કહેવામા આખું, તેનું બનવા છતાં-આવું કાર્યિત્વ બનતું હોવાથી ઉત્તરકાલમા દોષાવહત્વને કારણે દોષ પ્રશમકત્વ સ્વરૂપે તેનો વ્યયદેશ થતો નથી

સહે, જો એવું જ હોય તોપણ જે એક

દોષહર અન્ય દોષક્રમ હોય જેમકે — મરી સ્વેખ્મહર છે અને પિત્તકર છે—એવા ઘણા દ્રવ્યો છે તેનો કયા સમાવેશ કરશો ?

અહિં કેટલાકનું એવું માનવું છે કે—જે ઉભયત્મક, દોષહર અને દોષકર હોય તેથી કરીને દ્રવ્યના આ ત્રણ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે તેમા કાઈ ક્ષતિ-દ્રવ્યનિત્વમતિ આવતી નથી કારણ કે વાતાદિ સસર્ગ જ વ્યાધિ-સદ્ ભાવમા વાતાદિ જન્યત્વથી રોગોનું જે ત્રિવિધ કહેવાય છે તે ખડિત બનતું નથી અથવા મરીઆદિકનું જે ઉભયકર્તૃત્વ છે તે દ્રવ્ય પ્રભાવકૃત નથી તે તો રસાદિકૃત છે તેથી દ્રવ્યપ્રભાવ પ્રસ્તાવ વખતે તેનું ઉદાહરણ આપવા યોગ્ય નથી તેમજ કોઈપણ દ્રવ્ય એવું નથી જે પ્રભાવથી જ દોષ પ્રદોષ કરે તેમજ દોષ પ્રશમન કરે અને એ રીતે દોષ-પ્રશમનત્વાદિ પ્રભાવ પ્રતિ એવો કાઈ નિયમ નથી તેથી આ પક્ષ જ બરાબર છે

કિંચિદ્ દોષપ્રશમન કિંચિદ્ દોષપ્રદૂષણમ્ એવું કરીએ અથવા કિંચિદ્ ધાતુ પ્રશમન કિંચિદ્ ધાતુ પ્રદૂષણમ્ એવું કરીએ તો ન ચાલે ? ના એવું કરી શકાય જ નહીં જો એમ કરવામા આવે તો દોષ શબ્દની મુખ્ય વૃત્તિ હોવાથી વાતાદિકોમા જ વૃત્તિત્વ બની શકે તેવી જ રીતે ધાતુ શબ્દ કહેવાથી રસાદિકનું ગ્રહણ થાય છે તેથી ઉભય ગ્રહણ શક્ય શકે નહીં

સ્વસ્થવૃત્તિમત દ્રવ્ય બાજિ દોષહરત્વથી દોષ પ્રશમન બને જ છે ના એમ નહીં સ્વાસ્થયાતુવૃત્તિમતકત્વથી દોષ નિવૃત્તિકર ઔષધ દોષહરણ બનતું નથી

સમધાતુઓના અવધારક અને અક્ષય કરતથી અને રસદિ સ્રોતોના આતુશુલ્કરથી ધાતુ સામ્યાતુત્તર દ્રવ્ય કહેવાય છે કહ્યું છે કે — ‘પથ્ય પથોડાપત યત્’

(ચ સૂ ચ ૨૫)

આજ વાત બીજી રીતે સમજાવતા કહી શકાય કે-કેટલાક દ્રવ્યો વિષમ ધાતુઓને સમ કરે છે, કેટલાક સમને વિષમ બનાવે છે અને કેટલાક સમ ધાતુઓને પ્રકૃતિરૂપ બનાવે છે એ રીતે દ્રવ્યપ્રભાવ લેદથી ત્રણ પ્રકારનું બને છે

શમન ક્રોપન સ્વસ્થદિત દ્રવ્યમિતિ ત્રિધા ।

(અ સૂ ચ ૬ સૂ ચ ૧)

કિંચિત્ત્વમિતિ ન સવમ્ । દોષસ્ય દોષ વેદોદોષાણા યા પ્રશમન દોષપ્રશમનમ્ । ધાતુ પ્રત્યુપનમિતિ ધાતાદીના સમન્વેન શરીરપાર નામકાના તથા રસાદીના ચ દુષ્ણમ્ । સુષુઠ્ઠ અવતિષ્ઠતે મીરોગવેનેતિ સ્વસ્થ, તસ્ય વૃદ્ધિ સ્વસ્થરૂપતયાનુવર્તનમ્, તત્ત્વ સ્વસ્થવૃદ્ધિ મતમમિતમ્ વૃજિતમિતિ યાવત્ ।

યેનિ લેદથી દ્રવ્યના લેદો —

તત્ત્વ પુનઃસ્થિવિધ પ્રોક જહ્વામોદ્ધિદર્શિયમ્

અર્થ —યેનિલેદથી દ્રવ્યોના ભાગમ, ઔદ્ધિ બિદ અને પાર્થિવ આ ત્રણ લેદ થાય છે

વક્ત્ર ય-૧ ભાગમ-૨ એક સ્થાન માથી બીજા સ્થાનમા ગમન કરે છે તેને ભાગમ કહે છે ઉદા. જરાયુઝદિપ્રાણી ભાગમ પ્રાણીયો તરફથી મળતા ગોરસ, મધુ, માસ, કસ્તુરી, ગોરાચન વિ. દ્રવ્યો

યજ્ઞ ભાગમ કહેવાય છે

૨ ઉદ્ધિ અર્થવા ઉદ્ધિ-૪૪-૨૦ પૃથિવીને ક્ષત્રીને ઉત્પત્ત ધાય છે તેને ઉદ્ધિ બિદ અર્થવા ઉદ્ધિબિદ કહે છે ઉ । વૃક્ષ, લતા વગેરે એમના અવયવ-રૂપ, મૂલ, રવક પત્ર પુષ્પ, ફલાદિક દ્રવ્ય ઔદ્ધિ કહેવાય છે

૩ પાર્થિવ-પૃથિવીના વિકારરૂપ બે દ્રવ્ય છે તે પાર્થિવ કહેવાય છે ઉ । સોનું સિંધવ વગેરે

ગચ્છતીતિ નગમમ્ । મૃદ પુન પુર્વા ગચ્છન્તીતિ જહ્મા જરાયુજાદય । જહ્મ પ્રમન ચાહ્મ મોરસમધ્યાદિ । જર્મા નામિદમિતિ નર્મમ્ । ઉદ્ધિમિદ પૃથિવી જાયતે इति ઔદ્ધિમિદ વૃદ્ધાદિ । ઉદ્ધિમિદ પૃથિવ્યા પાયત इत्यૌદ્ધિમિદ ધનસ્પત્યાદિ । ઉદ્ધિમિદ પૃથિવી જાયતે इत्यુદ્ધિમિદ તસ્યાવયવરૂપમિદમૌદ્ધિમિદમ્ । પૃથિવી વિકાર પાર્થિવમ્ । મૃદેવિકારો મૌમ સુવર્ણાદિકમ્ । પૃથિવ્યા વિકારરૂપ પાર્થિવમ્ પૃથિવી પ્રધાન મસ્ય વિકારસ્ય તદ્વા પાર્થિવમ્ ।

ઔદ્ધિ દ્રવ્યોના અવાન્તર લેદો —

ઔદ્ધિમિદ તુ ચતુર્વિધમ્ ।

ધનસ્પતિસ્તથા વીજહ્વાનસ્પત્યસ્તથોપચિ ।

ફલેધનસ્પતિ પુષ્પેર્વાનસ્પત્ય ફલૈરપિ ॥

ઓપચ્ય ફલપાકોતા પ્રતાનેર્વૈરિય સ્મૃતા

(ચ સૂ ચ ૧)

અર્થ —ઔદ્ધિ દ્રવ્યો આર પ્રકારના છે ૧-ધનસ્પતિ, ૨-વીરૂષ ૩-ધનસ્પત્ય અને ૪-ઓપચિ

વકતવ્ય ૧ વનસ્પતિ -જેના પુષ્પ (અને ફૂલ) સૂક્ષ્મ અને કર્ણિકાદ્વારા ઢંકા થેલા-હોવાથી એઇ શકાતા નથી એવા અદ્રશ્ય અર્થોત શુદ્ધપુષ્પ ઉદ્ભવિત્વને વનસ્પતિ કહે છે ઉદા-વડ, ઉમરડો, વિ

૨-વીરુધ્ -જેના વેલાઓ ફેલાય છે તેમજ જે શુદ્ધતા રૂપમા હોય છે તેને વિરુધ્ કહે છે ઉદા ગળો (લતા), કરેલ (શુદ્ધ) વગેરે

૩ વાનસ્પત્ય અથવા વૃક્ષ-જેમા પુષ્પ અને ફળ બંને પ્રકટપણે દેખી શકાય છે તેને વાનસ્પત્ય અથવા વૃક્ષ કહે છે ઉદા આળો, ભાખુડો વિ

વડ, ઉમરડો વગેરેમા પ્રથમ સૂક્ષ્મ પુષ્પ લાગે છે અને પછી તેમાથીજ ફળ બને છે પરંતુ પુષ્પ અને ફૂલ બન્ને સૂક્ષ્મ હોવાથી તેમજ કર્ણિકા દ્વારા ઢંકાયેલા હોવાથી એઇ શકાતા નથી

વડ, ઉમરડો વગેરેની અપકવ કર્ણિકાને કાપીને પૃષ્ઠદ્વયે કાચની મદ થી તેવું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવામા આવે તો તેમા અનેક સૂક્ષ્મ પુષ્પો ભેવામા આવે છે તેથી અવુષ્પા એ પદમા વજ્ અવ્યય નિષેધાય મા નહીં પણ અદ્વયમા છે એમ માની સૂક્ષ્મ પુષ્પ વાળા અને કર્ણિકાથી આગ્રહિત હોવાથી શુદ્ધ પુષ્પવાળાં એમ અર્થ કવે ઉચિત છે જગમ દ્રવ્યોના અવાન્તર સેદો -

જહ્વામા સ્વપિ ચતુર્વિધા -જરાયુજાળજ સ્વેદજોદ્મિજા । તપ પશુમતુષ્ય યાલાદયો જરાયુના, તપ સર્પ સરીસૃપ પ્રમૃત્તયોઽણ્ડજા, કમિકીટ-પિપીલિકા પ્રમૃત્ય સ્વેદજા દ્વદ્ ગોપ મળ્હ્રપ્રમૃત્ય ઉદ્મિજા

(સુ સ ઝ ૧)

અર્થ -જગમ દ્રવ્યોના ચાર પ્રકાર છે -૧ જરાયુજ, ૨ અડજ, ૩ સ્વેદજ અને ૪ ઉદ્ભવજ

૧ જરાયુજ -જે પ્રાણી જરાયુ-ગર્ભાશય કે ઉત્તમમાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેને જરાયુજ કહે છે ઉદા-મનુષ્ય, પશુ વગેરે

૨ અડજ -જે પ્રાણી ઇંડામાથી નીકળે છે તેને અડજ કહે છે ઉદા પક્ષી સાથ વગેરે

૩ સ્વેદજ -જે પ્રાણી સ્વેદ-પૃથ્વીનો બાષ્પ તેમજ મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓના સ્વેદ માથી ઉત્પન્ન થાય છે તેને સ્વે જ કહે છે ઉદા કૃમિ, કીટ, કીડી વગેરે

૪ ઉદ્ભવજ -જે પ્રાણી પૃથ્વીને કાડીને બહાર નીકળે છે તેને ઉદ્ભવજ કહે છે ઉદા-ઇંડાગોપ, દેહકા વગેરે

વક્ત્ર-ય -જરાયુ એવે ગર્ભાશય અથવા ઉત્તમ-આલ એટલે હિંસક પશુઓ જેવા કે બ્યાગ્રાદિ પશુ શુદ્ધને ઉપયોગ કરવામા આવ્યો જ છે એમ સમજા દેટલાક બ્યાલનો અર્થ સર્પવિશેષ સમજે છે કેમકે સર્પ જાતિઓમા અહિપતાકા એ જરાયુજ છે સર્પ એટલે અજગર વગેરે મનઃગતિવાળા અને સરીસૃપ એટલે શીઘ્ર ગતિવાળા કૃષ્ણસર્પ વગેરે અથવા મીન, મકર વગેરે કૃમિ-કોઇ, પુરીષ વિમા ઉત્પન્ન થતા, કીટ-વીંછી વિ ઇંડાગોપ-વરસાદમા થતા અત્યંત રક્તકૃમિ જેને લોકા ઇંદ્રપૂ તરીકે ઓળખે છે

જરાયોર્જાતા જરાયુજા જરાયુર્ગર્ભાશય ઉદય । અણ્ડાજ્જાતા અણ્ડજા, અણ્ડ પ્રાણવાહારો વર્તુલમ્ । મુવ સરીરસ્ય ચ સસ્વેદાદ્મના જાતા સસ્વેદના ।

ઔષધ અને આહાર લેદથી દ્રવ્યોના બે
લેદો —

ઔષધાદ્ય મેદેનાપિ દ્રવ્ય તાવદ્વિવિધ—
વીર્યપ્રધાનઔષધાદ્ય રસપ્રધાનમાદ્યાર
દ્રવ્ય ચ તપ્રાણ્યૌષધ દ્રવ્ય ત્રિવિધ વીર્યમેદાલ્
તીક્ષ્ણવીર્ય મધ્યવીર્ય મૃદુવીર્ય એતિ ।

(ચ સ બ ૨, પ્લોફ ૧૭ ચ ૬) ।

અર્થ — ઔષધ અને આહાર લે થી ૬ વ
ના બે લેદ પડે છે —

(૧) વીર્ય પ્રધાન ઔષધ દ્રવ્ય અને

(૨) રસ પ્રધાન આહાર દ્ર વ

વીર્ય લેદથી ઔષધ દ્ર વના ત્રણ અવા
ન્ટર લેદ પડે છે —

(૧) તીક્ષ્ણ વીર્ય, (૨) મધ્ય વીર્ય,

(૩) મૃદુ વીર્ય

વકતવ્ય — ઔષધ દ્રવ્ય — જે
૬ વીર્ય પ્રધાન હોય, અર્થાત્ જેના ઉપ
યોગથી શરીરમાં વીર્ય સનક શીત, ઉષ્ણ
વિં શુષ્કોની ઉત્પત્તિ પ્રધાનપણે થતી હોય,
પણ શરીરના રસાદિ ધાતુઓનું પોષણ જેનું
પ્રધાન કાર્ય ન હોય તેને ઔષધ દ્ર વ કહે છે

ઉદા — સુક, પીપર વગેરે

આહાર દ્રવ્ય — જે દ્રવ્ય રસ પ્રધાન
હોય, અર્થાત્ જેના ઉપયોગથી શરીરમાં રસ
તેમજ રસથી પુષ્ટ થનાર રક્તાદિ ધાતુઓનું
પોષણ પ્રધાનપણે થતું હોય પણ શીત
ઉષ્ણ વિં વીર્ય સનક શુષ્કોની ઉત્પત્તિ,
અર્થાત્ શુષ્કોની અસર પ્રધાનપણે ન થતી
હોય તેને આહાર દ્રવ્ય કહે છે

ઉદા — ચોખા, ઘઉં વગેરે

ઔષધ દ્ર વોના શીત, ઉષ્ણ વિં વીર્યો
ના તારતમ્ય લેદથી —

(૧) તીક્ષ્ણ વીર્ય, (૨) મધ્ય વીર્ય,
(૩) મૃદુ વીર્ય એમ ત્રણ અવાન્ટર લેદો
પડે છે

ઉદાહરણ્યે—ઉષ્ણવીર્યના ઉષ્ણતમ (તીક્ષ્ણ),
ઉષ્ણતર (મધ્ય),
ઉષ્ણ (મૃદુ)

રસ લેદથી દ્રવ્યના લેદો —

રસમેદેન દ્રવ્યાણા મધુરવર્ગ, અમ્લવર્ગ,
લવણવર્ગ, કટુકવર્ગ, તિપ્તવર્ગ, કપાવ
યગદ્યેતિ પદ્ધર્ગા મયન્તિ ।

અર્થ — રસ લેદથી ૬ વોના મધુર વર્ગ,
અમ્લ વર્ગ એમ છ લેદો પડે છે

વકતવ્ય —

(૧) મધુર વર્ગના ઉદાહરણ —

ક્ષીર, ધૂત, ગોધૂમ, માષ, શ્રગાટક,
મધૂક, દ્રાક્ષા, ખજૂર, ઇંદુવિકાર
વગેરે

(૨) અમ્લ વર્ગ — દાદિમ, આંબળા,
બિલ્વેર, કેહુ, જોબ, કરમઢા, આમલી, કહી,
સુરા વગેરે

(૩) લવણ વર્ગ — મિઠવ, સચળ,
ચવસાર વગેરે

(૪) કટુક વર્ગ — પીપર, શિન, લસણ,
કુકુ, કેવદાર, શુશળ વગેરે

(૫) તિપ્ત વર્ગ — જળો, મરિચ, મરિચ,
લસણ, સમષણ, કારેલા, માલકાકણી વગેરે

(૬) કપાવ વર્ગ — વડ, ઉમરડો, હોષ્ટ,
ત્રિફલા, જાંબુડો, આંબો, પાંચાણુલેદ વગેરે

[અપૂર્ણ]

आयुर्वेद विज्ञान

वैद्यक मिश्रतोने तुलनात्मक दृष्टिची तथा अनुभवनी दृष्टिची चर्चनाइ मासिक

पुस्तक ७]

इंस्टीट्यूट २०२५

मास १९५६

[अंक ६]

तमामि घन्यन्तरिमादिदव सुरासुरे बहिरपादपत्रम् ।
छेके जराहन्मयगुल्युनाशम् घातास्मीद्य विम्वीपपीनाम् ॥

तदैव युव भेषज्य यदापेयाय कल्पते ।
तस्यैव भिषजा धिष्ठो रोगेभ्यो य प्रमोचयेत् ॥

आव तना २५ ग. रा. दुर्गाशिर-इवजराभ ग्रासी

अर्धवाढक तनी ग. रा श्री गोपाय भ परीण

सदायक तनी तवनीतना न पछा, जेव जे जेव, जी जे जेस जे (जिभे)

अर्ध दुर्गाशिराव वजस, निभिष्ट, तर्क्षी,

१ गोभने शक (नक्षत्र) मुण्ड २८

વિવરણ

ક્રમ

૧ મુ-	૧ રા નવત્રી થ ૧ ડી ૫૬૪-૨૨ મે ૧૯૨૨
૨ આશુભે ૧૧ એ ના રૂઢી વિગાનનો સમ વય	૧ ન ૭૨ી ૧૦-૭ વરી (સૌરાષ્ટ્ર) ૧૯૧
૩ ૬૨ મુ ૭૨૨ની-૨૮૨૭૩૧ ૧૧ ન ૭૨ી	
૪ રાત ની વાજ્યામા ધનારો મુસારો	૭ તની રથાનેધી ૧૯૫
૫ ૬ યશ્વિ વિ ૧૧૧	શ્રી ઈશ્વરદત્ત ડી દેસાઈ L A M, બુનપૂર્વ આધ્યાપક આયુવદ મહાવિદ્યાલય-પાટણ આધ્યાપક આયુવદ મહાવિદ્યાલય-નડીયાદ ૧૯૬
૬ ૬૨ નાકે રમા સાર	આ ૧૧ કાર્પાન૧ ૧૪૦
૭ ૬૧ મ અવધ	૧૪૧

વિજ્ઞાપિ

આયુવદ વિજ્ઞાનને આ અક વાંચીને આપ જણી દકરી કે આયુર્વે ના વિજ્ઞાનને સ્પષ્ટતા મૌલિક સેઓનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આ ૧ છે

આયુર્વેદના યાન અને ત્રણ માટે જોને વલકના વિવાદોએને ઉપયોગી નીવડે તેનું આ મ સિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ પાળવું અને રાજોથી કેમ મચવું તે વિષે પણ આ માહિતી મારે દરેકને કરાવવામાં આ યુ છે આ માસિક દર અષ્ટે ૭ મહીનાની ૫૬૨મી તારીખે ૧ ટ યાવ છે લવાજમ કૃત રૂ ૪- - (૫૨૨૨ના રૂ ૬- -) ટપાન ખચ સદિત રાખવામાં આયુ છે લાઇસેન્સી પો દ્વારા આ માસિકનો જાહેરો ત્રણ થાય તે નંબરી લાઇસેન્સીઓ માટે તથા ૧ મ કૃત રૂ ૩- - ૧૧વામાં આ યુ છે અપારના આ જમાનામાં આ લગત મ ધાતુ ઓછુ છે છતાં આયુવ ની યોગ્ય ખાતર અમેરિકે લવાજમ ઓછુ રાખવું છે આથી છે ૨ આપ સવ વલ જણ્યો આ માસિક ના માદક જેમ જો તેમ જનહી ૧ યર્ષ ૧ મા તેમ ૧ આપના મી ન છટ મિત્રોમાં તેમ જ ત્રણ કરી વડન વધુ આ ૧ કરી ગોઠવો અચર્યા રી પી થી અ મોહવના માટેના પત્ર લખ્યો એજ વિનંતિ

૫૧ વરદારનું સરનામું

તની

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન,

૧૭૭ આર્મિયુરિન વર્ડ્સ નિ.
અમલ રેલ્વે (સિમ્) મુંબઈ ૨૮

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

प्रत्यक्षतो हि यद्वृद्धं शाल्वद्वृद्धं च यद्भवेत् ।

समासतस्तदुभयं भूयो ज्ञाननिर्बनम् ॥

પુસ્તક- ૭	{ આદ્ય તત્રી સ ગત દુર્ગમઃ કેવળનમ ગામ્ત્રી	દાંત્યુન ૨૦૧૫
અદ ૬	{ મધ્ય તત્રી શ્રી. ગોપાન મ પત્રીય	માર્ચ ૧૯૫૮
	{ સદાશ્વ તત્રી શ્રી નવનીતનાથ બ પદ્યા	
	બહુ કાર્મસી તરફથી	

શુક્ર

લેખક - ગ. પડયા નવનીતનાથ મનીનાર મૃતીનાયુર્વેદ શાસ્ત્ર મુ મર્ધ

જેતા અસ્તિત્વને વીધે સમસ્ત પ્રાણી માત્રના જીવનનો આધાર છે એ શુક્ર પ્રાણી જોતા શરીરમાં અને તેમાં પણ વિશેષ કરીને મનુષ્યના શરીરમાં ઠયુ સ્થાન ધરાવે છે તેને અને વિચાર કરીશું મનુષ્ય દેહના વૃષણગ્રંથીઓના બાહ્યઆવરણે શુક્ર કહે છે મૈથુનના અતે ઉત્સર્ગીત થયેલા શુક્રમાં અનેક ગ્રંથીઓના આવેશુ મિશ્રણ હોય છે એકવારના શુક્રોત્સર્ગમાં વીસ કરોડથી અધિક પુષીજ હોય છે અને જે પુષીજ (Sperm) મોથી વધુ બળવાન હોય તેજ શ્રીબીજની સાથે મળી શકે છે શેષ બીજનો નાશ થાય છે સ્વપ્નામાં થતા શુક્રઆવગા મોટે ભાગે પ્રોરટેટનો જ રસ હોય છે શરીરના જે અવયવમાંથી શુક્ર પેદા થાય છે તે વૃષણની ઉત્પત્તિ માસ, રક્ત, કફ અને મેદના સાર ભાગમાંથી થાય છે વૃષણો પ્રાકૃત અવસ્થામાં હોય ત્યારે ૮ અશુદ્ધ વ્યામ લ બાઈમાં અને આઠ અશુદ્ધ પહોળાઈમાં હોય છે વૃષણોમાં

જે પેશીઓ હોય છે આ વૃષણની અંદર સાતમી શુક્રવરાકળા હોય છે જે સર્વ પ્રાણીઓના શરીરમાં વ્યાપી હોય છે જેવી રીતે સપ્તર્ષ દ્વધમાં ધી અને શેગડીના રસમાં ગોળ હોય છે તેવી જ રીતે મનુષ્યના શરીરમાં શુક્ર વ્યાપ્ત હોય છે અસ્તિ દ્વારની નીચે જે અશુદ્ધ જમણી બાનુએ (અને કાળી બાનુએ) પુરુષનું શુક્ર મૂત્ર ભાગના ગ્સ્તાથી બહાર નીકળે છે ત્યારે મનુષ્ય ઇંદ્ર શ્રીતુ રમરણ, દર્શન, શબ્દ, અથવા સ્પર્શ કરે છે ત્યારે પ્રહર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે શુક્ર અંગે અગમ્યાથી ખેચાઈને મૂત્ર ભાગ દ્વારા પ્રવૃત્ત થાય છે પ્રવર્તીતી સ્ત્રી ગુન્ડસ્ય શુક્રની પ્રવૃત્તિ કરાવવામાં શ્રી મહત્વનો ભાગ બજાવે છે

આ શુક્ર મેદ્ દ્વારા બહાર નીકળે છે મેદ્ની લ બાઈ ૬ અશુદ્ધ અને પરિણાહ પાત્ર અશુદ્ધ હોય છે મેદ્માં એક પેશી હોય છે અને શરીરની આત મેરની પેગ

એક સેવની મેદૂમા છે છ કુચો પૈવી એક કુચ મેદૂમા છે મૂત્રવહ સોતોત મૂળ મેદૂ છે અપાન વાયુની ક્રિયાથી મૂત્ર અને શુક્ર મેદૂ દ્વારા બહાર આવે છે

શુક્રવહસોત - શરીરમા શુક્રવહસોત એ છે તેનું મૂળ સ્થાન વૃષણ અને સ્તન છે (સુશ્રુત) અથવા વૃષણ અને લીંગ છે (ચરક) અષ્ટાંગ સશ્વહમા શુક્રવહસોતનું મૂળ મળ્મ કહ્યું છે એટલે વૃદ્ધનથીમા ત્રણેમા તેના મૂળ સબ ધે ભેદ ભેવામા આવે છે પરંતુ આ ભેદ વારતવિક નથી મળ્મ ધાતુમાથી શુક્ર ધાતુ બને છે એટલે શુક્ર ધાતુનું મૂળ સોત મળ્મમા છે એમ અષ્ટાંગ સશ્વહકારે મા યુ છે સુશ્રુતે વૃષણ અને સ્તન શુક્રવહસોતનું મૂળ મા યુ છે અહીં વૃષણ એ પુરૂષના શુક્રનું મૂળ અને સ્તન એ સ્ત્રીના શુક્રનું મૂળ છે એમ માનવું અને સુશ્રુતની ટીકામા કહે છે જ્યારે ચરકે વૃષણ અને લીંગને શુક્રવહસોતનું મૂળ મા યુ છે અહીં શુક્રવહ સોતનું મૂળ એટલે શુક્ર ઉત્પત્ત કરનાર સપૂર્ણ અવયવો Genital system છે એટલે વૃષણ (Testicles) બસ્તિશિર (Prostate) શુક્રાશય (Seminal Vesicles) શિશ્ન મૂળ ગ્રંથી (Cowper's Gland) શુક્રવહા શીરા (Sadydimis) એ બધા શુક્ર ધાતુ ઉત્પત્ત કરનાર અવયવો છે અને વૃષણની મેદુ સુધી ના ભાગ મા રહેલા અવયવો છે માટે શુક્ર વહસોતનું મૂળ વૃષણ અને મેદૂ છે એમ ચરકે મા યુ છે

શુક્રવહ સોતની દૃષ્ટિ - ઉપદશાદિ દ્વિષિત થોની ગમનથી અથવા અકાળ ગમનથી,

કામ વેગના નિરોધથી, અતિમૈથુનથી તથા શૂન, ક્ષાર અને અતિના પ્રયોગથી શુક્રવાહી નીઓ દુષિત ધર્ષ (Genitourinary system બગટે) શુક્ર દોષ જ તથા જનન અવયવ સબધી રોગો પેદા કરે છે કામ વેગને વિરોધ કરવાથી શુક્રવહ સોતની દૃષ્ટિ થાય આ શુક્રવહ સોતની દૃષ્ટિ થવાથી નપુંસકતા પ્રાપ્ત થાય, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ઉાસીતતા થાય, મૈથુનમા અશક્તિ આવે તથા શુક્રારમરી થાય છે આવા દુષિત શુક્રની ગભા સ્થિર રહેતો નથી અગર રહે તો તે પડી બપ છે અથવા કદાચ સતાનની ઉત્પત્તિ થાય તો રોગી, અદ્વપાયુ અને વિરૂપ થાય છે હુદ શુક્ર અપત્ય સહીત સ્ત્રીનો પણ નાશ કરે છે

શુક્રવહસોત વીર્ય લક્ષણ - શુક્રવહસોતો વેધ થવાથી પડના, વિલબ, શુક્રસાર અને રક્તયુક્ત વીર્ય નીકળે છે

શુક્રનું સ્વરૂપ - આગળ જણા યું તેમ શુક્ર (sperm)મા વૃષણ સિવાય બીજા અનેક નથીઓનું મિશ્રણ હોય છે તેમા મુખ્ય શુક્રાણુ (Sperm) હોય છે પ્રત્યેક પુખ્તીજના ત્રણ ભાગ હોય છે માથુ, મધ્ય ભાગ અને પુરુષ શુક્રખીજના માથામા ન્યુકલીયસ કે દ્ર હોય છે અને તેની ઉપર એક્રોસોમ (Achrosome) હોય છે શુક્રખીજનું ન્યુકલીયસ સાથે મળીને એક જીવ થાય છે અને એ પ્રમાણે નવોખીજ ઉત્પા થાય છે જેને ગભાખીજ (ovum) કહે છે શુક્રખીજની લંબાઈ ૧ થી ૫૦૦ ઇંચ હોય છે પુરુષ મદહથી શુક્ર ખીજ જતની ગતિ કરી શકે છે મૈથુન બાદ

જે શુકળીજ સીધી પ્રબળ હોય છે તેજ ઓ
ળીજ સુધી પહોંચી જાય છે

નુદ શુકના લક્ષણ - સ્પર્શિકામદ્રવસ્તિગ્ચ
મધુર મધુ ગંધિય । ગુરુ મિચ્છન્તિ ક્વચિતુ
તલ્મ રીદ્ર નિમગ્નયત ॥ સુશ્રુત રક્તીક સમાન
સફેદ રંગનું, દ્રવ, સ્નિગ્ધ, મધુર, મધના
જેવી ગંધવાળું હોય છે કેન્દ્રાક તેલ અને
મધ જેવું છે એમ કહે છે

આશામ સમ્રાજ આ ઉપરાંત ળીજા પણ
લક્ષણો કહે છે, જેમાં સીમ્પ, સ્નિગ્ધ, ગુરુ
શુક્ર, મધુગંધી, મધુર, પીચીલ, વધારે
પ્રમાણમાં થી તેલ કે મધના જેવા રમવાળું
વીર્ય ગર્ભધાન માટે યોગ્ય છે

અર્ધ મધુર શબ્દનો અર્થ આધુનિક
દ્રવ્યોને અર્થ કે દારૂપ્રતિક્રિયા વગરનું
એટલે કે ન્યુટ્રલ એમ અર્થ કરવો

સ્નિગ્ધ અને પિચીલ દ્રવની અગત્યતા -
શરીરમાં અનેક દ્રવો હોય છે પરંતુ તે
દ્રવોની અપેક્ષાએ શુકની વિશેષતા હોય છે
દ્રવ એટલે પાણી જેવું પ્રવાહી નહીં પરંતુ
કઠક ગાળે દ્રવ જો શુક પાણી જેવું હોય
તો તે મૈથુનને અતે યોનીમાં રહી શકતું
નથી અને બહાર નીકળી જાય છે જેથી
પ્રજોત્પત્તિ થતી નથી શુકમાં સ્નિગ્ધતા
વિશેષ હોય છે સ્નિગ્ધતાને કારણે મથુન
જન્ય વર્ષણથી પ્રાપ્ત થયેલી યોનીની ઉષ્ણતા
સ્વેદન કળાને શાંતિ મળે છે અને ત્યાંથી
તેનું શોષણ થઈ ઓ શરીરને પુષ્ટિ આપે
છે આયુર્વેદમાં સ્નિગ્ધને અર્થ શરીર પુષ્ટિ
કર બનવો છે સ્નિગ્ધતાને લીધે શુકાણે
ગર્ભાશ્રયમાં સરળતાથી ગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે

છે શુકનો મધુર ગુણ જાણવા માટે આયુર્વેદ
નિપુણકનુ ઉદાહરણ લેવું મારણ કે શુકધાનથી
જ તેને ધ્વજોત્પાન થાય છે આ ઉપરાંત
એમ પણ માની શકાય કે પુરુષો માટે
શુકધાન એ એક વાજકર ઉપાય છે શુક
જનીન ઉપર પડે તો તેની ઉપર શીડી આવે
છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે શુકમાં મધુ
રતા છે

શુકમાં દ્રવત્વ હોવું એ પ્રશસ્ત છે એમ
સુશ્રુત માને છે ચરકે દ્રવના સ્થાનમાં ઘન
શબ્દનો પ્રયોગ કરેલો છે તેના અર્થે શુક
ન અતિઘન કે ન અતિદ્રવ હોય એમ
માનવું

શુકનું બદુત્વ એટલે કે શુકનો એક
વખતમાં વધુ પ્રમાણમાં આવ થાય ચરકે
અને અશામ મગ્ધે આ વિશેષણ વિશેષ
બતાવ્યું છે તેનો અર્થ શુક વિશેષ પ્રમા
ણમાં હોવું જોઈએ એટલે કે શુકસારતા હોય

શુકનું પીચીલત્વ એટલે કે ચિકણાપણું
એ પણ એક લક્ષણ છે પીચીલ ગુણના
કારણે શુકાણે ત્વરિત ગતિ કરી શકે છે
જેથી યોનીથી ગર્ભાશ્રય અને ળીજાશય સુધી
જઈ શકે છે

શુકનો અવિહારી ગુણ એટલે કે એસીડ
પ્રતિક્રિયા ક્રિયા વગરનું એમ સમજવું અહીં
ત્રણે દોષની દૃષ્ટિ ગણવી જોઈએ અર્થાત્
શુકોત્સર્ગ વખતે વેના (વાયુની પીડા),
હાલ (પિત્તની પીડા) અને કફ (કફન પ
પીડા) હોવી ન જોઈએ એમ પણ અર્થ
થઈ શકે

શુક્રને મધુગધી કહ્યું છે એટલે કે તેની મધના જેવી ગંધ હોય

શુક્રનો સૌમ્યશુષ્ક સૌમ્યશુષ્ક ભૂવિષ્ઠ હોવાને લીધે છે એટલે કે તે જળ મહા ભૂતથી ઉત્પન્ન થયેલું અથવા કદના ગુણોની પ્રધાનતાવાળું શુક્ર ગર્ભાધાન માટે યોગ્ય છે

શુક્રના વણ ઉપરથી સત્તાનોના વણ - સામાય રીતે શુક્રનો સ્વાભાવિક વણ શ્વેત છે પરંતુ લોકલ્ય પદાર્થોની ભિન્નતાને કારણે શુક્રના વણમાં ભિન્નતા જોવામાં આવે છે જોકે આધુનિક વિજ્ઞાનમાં આ બાબતનો કંઈ નિર્દેશ હોય તેમ જાણવામાં નથી અજ્ઞાત સમ્રાજ્ય જણાવે છે કે તત્ત્વ ગુણે ગુણે વૃત્તમણ્ડા મેઘા ગર્ભસ્ય ગૌરવત્વ તૈગમદૂષ્ણવઃ, મધ્વા મેદ્યામયઃ ૧ રક્તીક કે ધી જેવા વણવાળા શુક્રથી પેદા થયેલાં સત્તાનો ગૌરવણના હોય છે તેલનાં જેવા વણવાળા શુક્રથી યનારા સત્તાનો કૃષ્ણવણના હોય છે અને મધ જેવા વણવાળા શુક્રથી યનારા બાળકો સ્થામવણના હોય છે

શુક્રસાર પુરૂષના લક્ષણ - સ્તિગ્ધ સદૃશ શ્વેતાસ્થિ દન્ત મગ્ગ વહુલ કામ પ્રજા શુરેણ સુ સુ ૩૫-૧૬ શુક્રસાર પુરૂષ-શુચ અને પુષ્કળ શુક્રવાળો સૌમ્ય દષ્ટિવાળો દૂધ જેવી આખવાળો અતિલુપ્ત યુક્ત કામવાળો શ્વેત, સ્નિગ્ધ, ઘન, યુષ્ઠ, સમ, દંઢ, તથા સુહર અરિથ, નખ અને દાંતવાળો, પ્રસન્ન અને સ્નિગ્ધ વણ તથા સ્વસ્થવાળો, સ્વસ્થવાન તથા મોઠા રક્તિવાળો સ્ત્રીઓની તૃપ્તીમાં સમર્થ, બળવાન તથા સુખ, ઔદય, આશય, વિન્ન, સ્વમાન, અને સત્તાન સુખ હોય છે

અ વિ અ ૮ આધુનિક દષ્ટિએ વિચારતા આને Superiority complex ની અવસ્થા ગણી શકાય

શુક્રનું પ્રમાણ - મનુષ્ય શરીરમાં શુક્ર પ્રસૂતિ એટલે કે અર્ધી અજીની એટલું છે એમ ચરક કહે છે (અ શા અ ૭)

શુક્રનું સ્થાન - શુક્રનું સ્થાન આખા શરીરમાં છે જેમ દૂધમાં ધી બળેલું છે અને શેરડીના રસમાં ગોળ મળેલો છે તેની રીતે આખા શરીરમાં સારભૂત શુક્ર રહેલું છે (હુ શા અ ૪)

વૃષણના સાવો - વૃષણના બાહ્ય આવને શુક્ર કહે છે જ્યારે અંત સાવને કેટલાક જોજ કહે છે શુક્રસ્ય સાર જોજ ૧

શુક્રનો મળ - દાદી મૂંછ એ શુક્રનો એક પ્રકારનો મળ છે એમ કહે છે કેટલાક જોજને શુક્ર ધાતુનો મળ કહે છે “જોજો ધાતુના કમશો મલ” ૧ અ દ શા ૩-૨૩ પણ સુશ્રુતની ટીકામાં ઉલ્લેખ કહે છે કે શુક્ર અનેક ધાતુઓમાંથી પાક થયા પછી બને છે એટલે તે તપેલા સુવણ જેવું છે એનો મળ થવાનો સંભવ નથી અર્હી મળ એટલે ધાતુ બન્યા પછી જે Biproduct બને તે છે

શુક્રની ઉપધાતુ રસાદિના શુગ્રાન્તાના ધાતુના યત્પર તેજ તત્ત્વ યતુ ઓન તદેવ વત્રમુચ્યતે ૧ સુ સુ ૧૫-૧૯ શુક્રની ઉપધાતુ જોજ છે અર્હી ઉપધાતુ એટલે ધાતુમાં રહેલો સાર ભાગ અથવા ઉત્તર અ ય ધાતુ એમ સમજવું રસાદિ ધાતુઓનો ઉત્તરોત્તર પાક થયા બા શુક્ર ધાતુ બ થા પડી તેમાં જે સાર હોય તે જોજ છે સાર ગધરમાં

ઓજને શુકની ઉપધાતુ કહી છે. 'ઓજઙ્' સત્તાધાતુના ક્રમાત્ સંપ્રોપધાતવ । ચરક કહે છે કે શુક્ર તુ વોજો જનકત્વાત્ ધાત્વન્તર ન્તમે । ચ ચિ ઝ ૧૫ શુક એ ઓજનુ જનક છે

શુકની અતિ વૃદ્ધિથી શુકની અતિ વૃદ્ધિ થાય અને જો તેની પ્રવૃત્તિ ન થાય તો થયરી થાય છે અથવા અતિ પ્રવૃત્તિ થાય છે શુન અતિ વૃદ્ધ શુનાદમરી મતિ પ્રાદુર્મારચ આપાદયતિ । સુ સુ ઝ ૧૫.

શુકધાતુનું કાર્ય - શુન ધેર્યે ચપવન પ્રોતિ વેદ્યલ હર્ષ (કરોતિ) વીજાર્યઞ્ચ । સુ સુ ઝ ૧૫ ધેર્યે શીયત્વ, દ્રુત્ત્વ, અતપવ ક્રોશ બધીરો વેદ્યલ્લમુક્તાદોષચય લક્ષણમ્ । હહલ્લ ધેર્યે એટલે શુરવીરતા, સુખ હુ ખના દન્દની ઉપરિથિતિમાં નિવિહારીતા, શુરતા તથા નિર્ભયતા, મેથુનના સમયે સુખ પૂર્વક સાવ થાય સ્ત્રીયો ઉપર પુરુષની અને પુરુષ ઉપર સ્ત્રીની પ્રીતિ થાય શરીરમાં બળ અને પુષ્ટી વધે, હૃષ (કામ વાસનાની પ્રબળતા) અને ગર્ભોત્પતિના બીજનું પ્રજ્ઞાન થાય એ કર્મ શુકનું છે

શુક હૃષ્ટિના કારણે - અતિમેથુન, અતિ વ્યાયામ, અસાત્મ્ય પ યોનિ સેવન, અકાળ મેથુન (આયુવેદ અનુસાર પ્રાત કાળ, મધ્ય દિન, મધ્યરાત્રી, સન્ધ્યાકાળ, આ સમય નિષેધ છે), અયોનીમેથુન, તિર્થંકરોની મેથુન, સર્વથામેથુન ત્યાગ, રૂક્ષ-તીક્ષ્ણ-કષાય-અતિલવણ-અમન અને ઉષ્ણ પદાર્થોનું અતિ સેવન, અરસન સ્ત્રીઓનું સેવન, વૃદ્ધાવરથા, ચિતા, શોક, અવિશ્વાસ, શમઠમ-દ્વારકર્મ કે અગ્નિ હર્મનો દિગ્ગમ, બય, ક્રોધ અગ્નિ આર, વેગધારણ, ક્ષત, અને ધાતુઓની

હૃષ્ટિથી વીર્યના દોષો ઉત્પન્ન થાન છે વ્યાધિથી કૃશ થયેવાના શરીરમાં પણ વીર્યના દોષો જોવામાં આવે છે (ચ. ચિ. અ. ૩૦)

શુક દોષોની સપ્રાપ્તી - ઉપરોક્ત કારણોથી કુપીત થયેલા દોષો પૃથક પૃથક અથવા બધા વીર્યને વહન કરવાવાળી શિરાઓમાં જઈને વીર્યને શીઘ્ર દ્વિપિત કરે છે

શુકના દોષ - દ્વિપિત શુક ક્રીડુવાણુ, પાતણુ, રૂક્ષ, વિચર્ણ, પીરક્રીડ, બીજ ધાતુઓથી યુક્ત અને અવસાદ કરનાર છે આમ વીર્યના આઠ દોષો છે

ફેનિલતનુરુક્ષ ચ વિગ્નૌ પૃતિપિચ્છિન્મ્ ।
અન્ય ધાતુપલ્લવમસાદિતધાતુકમ્ ॥
ચ ચિ ઝ ૨૦

શુક દોષોનું પરિણામ - જેવી રીતે બીજ અકાળવધો-કૃમી કોટ તથા અગ્નિથી જો દ્વિપિત હોય તો તેમાંથી અકુરોત્પત્તિ થતી નથી તેવી જ રીતે દ્વિપિત થયેલા શુકથી ભોધાન થતું નથી

દ્વિપિત શુક કેવું ? - આયુર્વેદમાં શુક પરિક્ષા જે બતાવી છે તે રચ્ચ પરિક્ષા બતાવી છે શુદ્ધ શુક એટલે કે સારા પ્રશસ્ત શુકના લક્ષણો આગળ જણાવી ગયા હોયે હવે દ્વિપિત શુક કેવું હોય છે તે વિચારીશું

(૧) વાયુના વર્ણ અને લક્ષણવાળું શુક રૂક્ષ, શીજુવાળું, અગ્નિચરમ્, ૫ પ વિચ્છીન, વેદનાયુક્ત અને કષ્ટથી સાવ થવા વાળું હોય છે

(૨) પિત્તના વર્ણ અને લક્ષણવાળું શુક નીલ કે પીળા રંગનું, ઉષ્ણ, હર્મધી, દાહયુક્ત હોય છે

(૩) ઠંડાના વર્ણ અને લક્ષણવાળું શુક્ર અતિષ્વેત મન્નમસવશ, અને બદ્ધ માગ વાળું, અતિપિન્ડીલ અને શુક્રની પ્રવૃત્તિ સમયે કડું પેદા કરનાર હોય છે

(૪) રક્તથી દૂષિત શુક્ર રક્તના વણ અને લક્ષણોવાળું શબના જેવી ગંધવાળું અને અદૃષ્ટ હોય છે અતિ સ્ત્રી ગર્ભનથી કે અભિઘાતથી કે ક્ષતથી રક્તયુક્ત વીર્યની પ્રવૃત્તિ થાય છે વીર્ય લાલ રંગે હોય છે

(૫) કંદુ અને વાયુથી દૂષિત થયેલું શુક્ર ગાંઠાદાર હોય છે

(૬) પિત્ત અને કંદુથી દૂષિત થયેલું શુક્ર દુગંધી અને પડવાળું હોય છે

(૭) વાયુ અને પિત્તથી દૂષિત થયેલું શુક્ર ઉપર પ્રભાવે જ પણ બહુ અપ હોય છે

(૮) સત્ત્વીપાત દોષ એટલે કે ત્રણે દોષથી દૂષિત થયેલું શુક્ર મળ અને મૂત્રની ગંધવાળું હોય છે

માધ્યાસાધ્ધતા - આમા દ્વિદોષજ ય શુક્ર જે શબના જેવી ગંધવાળું, ગાંઠાદાર, દુગંધીયુક્ત પડવાળું અને ક્ષીણ શુક્ર હોય તે પુરૂષ કષ્ટ સાધ્ય છે ત્રિદોષજ ય શુક્ર કે જેમા મૂત્ર કે મળની ગંધ હોય તેવા વિષ વાળો પુરૂષ અસાધ્ય છે અને બાળીના સાધ્ય છે

શુક્રગત વાયુના લક્ષણો - અપ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિર્વા વિવૃત્તા શુક્રમેડનિલે સુ નિ જ ૧, ક્ષિપ મુચ્ચતિ વજ્જાતિ ગુન્ન ગર્ભમણાપિવાઃ વિરુતિ જનયેચ્ચાપિ ગુન્નસ્ય કુપિતોડનિલ ॥

ચ ચિ જ ૨૮

શુક્રગત વાયુથી શુક્રની અપ્રવૃત્તિ કે શીઘ્રપતન, અથીત, વીવણ, ગભનો આવ યા પાત, અથવા ચિરકાળ સુધી ગર્ભોદયમા ગભ રહે છે અથવા ગભની વિવિધ આકૃતિઓ (Malformation) ઉત્પન્ન થાય છે

શુક્ર દોષ જ રોગ - નુપ્રમકતા, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ઉદાસીનતા, ધ્વજ્જભગ મૈથુનની અશક્તિ, શુક્રામરી, શુક્રમેહ વગેરે થાય છે દૂષિત શુક્રથી ગર્ભોદાન થતું નથી અને જો થાય તો ગભ સ્થિર થતો નથી અર્થાત્ ગભ સ્ત્રાવ કે ગભપાત થાય છે

ક્ષીણ શુક્ર પુરૂષના લક્ષણો શરીરની દુર્બળતા, મુખની શુષ્કતા, પાડુતા, અગોમા ચિચિલતા, શ્રમ કરીબના, મૈથુનમા અશક્તિ, વીર્યની અપ્રવૃત્તિ યા વિલબ્ધી પ્રવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિના સમયે વીર્યમા રમ્ત આવતું શીઘ્ર અને વૃષણમાં વેદના થવી વગેરે લક્ષણો થાય છે આ પ્રકારનો શુક્ર ક્ષય સ્વાભાવિક નથી પણ તે અતિ મૈથુનના કારણે જ થાય છે શરીરની કૌર્ષપણ ધાતુનો ક્ષય બે કારણોથી થાય છે એક અતિયોગ અને બીજો અયોગ અતિ મૈથુનની વીર્યને ઉત્પન્ન કરનાર અવયવોને વિશેષ કાય કરવું પડે છે મૈથુનના અયોગથી શુક્રોત્પાદક અવયવો અમુક વધ પડી શીથીલ બની જાય છે આ ઉપરાંત ક્ષીણ શુક્ર પુરૂષમા Inferiority complex વિશેષ જોવામા આવે છે

શુક્રોત્પાદક અવયવ ઉપર અસર કરનાર ઔષધો - વાણકર શબ્દ શુક્ર વધક (વૃધ્ય), શુક્ર રેચક, ધ્વજોત્થાન વધક, સ્તબ્ધક, એ બધા

અર્થથી વિવક્ષીત છે વાજિકરણ્યત્વોપચય
સ્વચલગુણોત્કર્ષોદ્ધિરેવનવદુપયુક્તા ગુન શીઘ્ર
વિરેચયન્તિ । સુ સુ ૧૪

વૃષ્યાદિના પ્રમાવસ્તુ પુષ્પાતિ ચલમાગુહિ ॥

ચરક

જેવી રીતે વિરેચન ઔષધીઓ કાળને
વશ વયા વગર પોતાના પ્રભાવથી વિરેચન
શુભ કરે છે તેવી રીતે વાલકર ઔષધીઓ
પણ પોતાની શક્તિથી સ્વાભાવિક સમય
પહેલાં જ કામ કરે છે

શુક્રજનક - જે ઔષધના ઉપયોગથી
શુક્રની વૃદ્ધિ થાય તે ઔષધો શુક્રજનક
અથવા શુક્રલ કહેવાય જેમકે અશ્વગંધા,
મુસલી, સાકર, શતાવરી વગેરે (શા પ્ર ભા ૪)
પુરૂષની શુક્રધાતુ (વીર્ય)ને ઉત્પત્ત કરવાવાળા
અને વધારનાર ઔષધોને શુક્રલ કહે છે
જીવક, ક્ષયક વગેરે અષ્ટ વર્ગ પછી શુક્રલ
છે ચરકમા પશુવેલા લગભગ પચાસેક વન
સ્પતિયોના ગણોમા શુક્રજનનનો વર્ગ છે
શુક્રજનક કે શુક્રલ એ વાલકર શબ્દનો એક
પ્રકાર છે

વૃષ્ય અને વાલકર એ બંને એક બીજાના
પ્રત્યય છે એમ કેટલાક માને છે પણ તે
બરાબર નથી વૃષ્ય ઔષધો વાલકર ન પણ
હોય શકે જ્યારે વાલકર ઔષધો વૃષ્ય શુભ
વાળા હોય છે

વૃષ્ય - વૃષ્યના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) શુક્ર
વૃદ્ધિકર, (૨) શુક્ર સુતીકર, (૩) અને શુક્ર
સુતિ વૃદ્ધિકર જેમકે અડક વગેરે શુક્ર વૃદ્ધિ
કર છે, માનસિક સ કલ્પ મનોબળ એ રજસ
સુતિકર છે અને દૂધ વગેરે વીર્ય સુતિ વૃદ્ધિકર

છે સુશુત્રમા આ ત્રણે પ્રકાર વિસ્તારથી
વર્ણવ્યા છે માત્ર અને વૃતાવિક્રમ હોગન એ
વીર્યજનક છે આ રસાદિ સમ ધાતુને પોષણ
આપે છે એટલે રજસને પણ પોષણ મળે છે
ઉચ્ચતા, ચણેાડી વગેરે શુક્ર પ્રવર્તક છે એટલે
શુક્રતુ વિરેચન કરનાર છે એ ઔષધોને
શુક્રનો વિરેચનીય ગુણ હોવાના કારણે તે
કળ આપે છે દૂધ, ઘી, ઘઉં, અડક, ધંડા,
વૃષણ વગેરે શુક્રજનક અને પ્રવર્તક એમ
બંને ગુણોવાળા છે અહીં ગોધુમ વગેરે
દેહને બળવાન કરનારી વીર્ય પેદા કરનાર
છે સ કલ્પ વગેરે મનોબળ વીર્ય પ્રવર્તક
છે, અને ઘી દૂધ વગેરે દેહ અને મનને
બળવાન કરનાર ઉભયકારી છે વૃષ્ય દ્રવ્યો
જન્નીથી રજસ પેદા કરનાર છે વાગ્મકૃ
કહે છે કે કેટલાક એમ માને છે ચોવીસ
કલાકમા, દસ દિવસમા, અથવા તો મહીને
ખાધેલા અન્નમાથી રસરક્તાદિ ધાતુના કમથી
વીર્ય બને છે જ્યારે કેટલાક કહે છે વૃષ્ય
ઔષધો પોતાના પ્રભાવથી જ જન્ની વીર્ય
પેા કરે છે ઘણું કરીને બીજા ઔષધોની
માફક ચોવીસ કલાકમા જ રજસ પેદા કરે છે

ચારગધરની ટીકામા કહ્યું છે કે વાલ
કર ઔષધ એ જાતનાં છે એક વીર્યસ્તબ્ધ
રૂપે અને બીજા વીર્યવધૈક રૂપે હોય છે
નાગનાલા, કોચા, બલદળ, અરીણ, ભાગ,
વગેરે વીર્યસ્તબ્ધ ઔષધો છે તદુપશત તે
વીર્યવધક પણ છે વીર્યને પ્રવૃત્ત કરનાર
મુખ્ય સ્ત્રી છે જો સ્ત્રી સુન્દર ન હોય તો તે
પતિના આકર્ષણતુ કેન્દ્ર ન બની શકે વીર્ય
તુ વિરેચન કરાવનાર ઔષધોમા જૃહની
કળ વગેરે મુખ્ય છે અને સ્તબ્ધ કરાવવામા

બાલકના વિશેષ ઉપયોગી છે વધેલા વીધને ઓછું કરવા માટે અથવા તેનું શોષણ કરવા માટે હરકે વપરાય છે

વીધસ્તબન ઔષધો મૈથુન ઇન્ડ્રા અને શિશ્નેન્દ્રિયની શક્તિને વધારના છે આમા કેટલાક દ્રવ્યો શિશ્નેન્દ્રિયની નાડીના કે દ્ર ઉપર ત્રીધી ક્રિયા કરવાવાળા છે જેમકે ઝેર કચુરો જ્યારે કેટલાક દ્ર વો મૂત્રાશય અને મૂત્ર નાડીના મોલ કરીને અપ્રત્યક્ષ રીતિથી સ્તબન ક્રિયા કરે છે જેમકે કે થેરીડીય અગ્રેજીમા વાણકર ઔષધોને Aphrodisiac કહે છે

વીધશોધન - દ્વિષિત અથવા દોષયુક્ત વીધને શુદ્ધ કરવાવાળાં દ્રવ્યો ને વીધ શોધક કહે છે જેમકે કઠ, કાયકાશ, વગેરે મુશ્તુતે વિશ્વકોદિ ગણુ કરમદોદિ ગણુ અને મુઝકાદિ ગણને વીધદોષ વિનાશક કહી છે ચરકના દશ માની ગણુમા પણ વીધશોધન ગણુ છે

જેવી રીતે વીધશોધક અને વીધવધક ઔષધો છે તેવી જ રીતે રજસ ઓછું કર નાર તેમજ કામેશ્ચાને ઓછા કરનાર ઔષધો પણ છે આ ઔષધોને ગ્લપન ઔષધ કહે છે હર્ષક્ષયકર અવૃણ્ય ચ મૃગ્ગનમ્ । જે હવ કામેશ્ચાને ઓછી કરે અને વીધ ઓછું ઉત્પન્ન કરે તેને ગ્લપન કહે છે

કેટલાક ઔષધો અન્ન-પાન એ પુસતવનો નાશ કરનાર હોય છે

નુલક્ષ્યકર પુસ્ત્તવપ્રાપ્તિ । વીધનો ક્ષય કરનાર વસ્તુને પુસ્ત્તવોપધાતિ કહેવાય છે

ક્ષાર, મુર, તમાકુ ત્રિગેરે પુમત્વને હણનારા છે / કેટલાક એવા અન્નપાન પણ છે જે પુમત્વ હણનારા છે અને વીધ ક્ષય કરનારા છે વૃદ્ધ કહે છે કે અષ્ટે અસ્તોષ્ણ લગ્નને ધર્તિમાત્રોપસેવિતે સૌમ્યચાતુ ક્ષયો દષ્ટ । સૌમ્ય ધાતુ એટલે વીધ અશ્વ ઉચ્ચ અને લવણ રસવાળાં અનનો વિશેષ ઉપયોગ કર વાથી વીધનો ક્ષય થાય છે

વીધ પરિક્ષા (આધુનીક દષ્ટિએ) દશ વિધ સુધી સપૂજ્ય બ્રહ્મચર્યાણી કૌન્ડોમ ફેચલેધરમા આવેલા વીધને મૈથુનથી બે કલાકની અંદર તપાસવું એક મી ત્રી વીધ મા એકસો કરોડ વીધ અણુઓ Spermatozoa હોય છે તેમાના વીસ ટકા જેટલા વીધોણુઓના શિર વિરૂપ હોય છે સાઠ કરોડથી ઓછા અને વીસ કરોડથી વધારે વિરૂપ માથાવાળા વીધોણુઓ હોય તે તે પુરૂષ સપૂજ્ય વધ્યત્વવાળો કહેવાય છે

બીજા પ્રકારનો ટેસ્ટ હુંહનર ટેસ્ટ કહે વાય છે મૈથુન બાદ બે કલાકમા સજીવ અને સક્રીય વીધોણુઓ બે ગર્ભોશય ઓલા (Cervical Canal) ના સાવમા જોવામા આવે તો પુરૂષમા વધ્યત્વ નથી એમ કહી શકાય

વીધ પરિક્ષણમા ક્યાનમા રાખવાની બાબતો - (૧) વીધ નો નમુનો લેતા પહેલા કેટલા કિવસ બ્રહ્મચર્યા પાળ્યુ હતુ તે (૨) વીધ નો નમુનો લેવાની પદ્ધતિ (૩) વીધ સ્ત્રવ થાય ત્યારનો અને વીધ પરિક્ષણ એ બને વચ્ચેનો સમયતુ અંતર (૪) વીધોણુ વળતે વીધનું પ્રમાણ (૫) વીધની ઘટ્ટતા

(૬) એક મી મી વીર્યમા વીર્યોલુની સખ્યા (૭) અનીત વીર્યોલુઓની ટકાવારી અને વીર્યોલુના હલનચલનનો પ્રકાર (૮) વીર્યોલુની છત્રીત અવસ્થાની ટકાવારી (૯) અને તેની સૂક્ષ્મ રચના

વીર્યોલુની બનાવેલી સ્વાઈઝ ઉપર કવર ફીપ સુકવાડી તે એક પરિણિષ્ણ 'રક્ષક' તરીકે કામ આપે છે એ ઉપરાંત (૧) ડીગલુત્રુ ઘટતવ અને તેની સખ્યા નક્કી કરી શકાય છે (૨) વીર્યોલુના હલનચલનનો પ્રકાર અને તેની સખ્યા નક્કી કરી શકાય છે (૩) તેની સૂક્ષ્મ રચના જાણી શકાય છે (૪) આ ઉપરાંત વીર્યમા આવેલા વિજાતીય દ્રવ્યો જેવા કે ઝકતનાકલો, પસસેવ, વગેરે પણ તપાસી શકાય છે (૫) વીર્યની સ્વાઈડના એક ક્ષેત્રમા કાચપસ સેવથી વધુ સખ્યા હોય તો પ્રોસ્ટેટ (ખસ્તીશીર), સેમીનલ વેન્નિકલસ (વીર્યગ્રાથ)મા થોડાની શકા જાય છે (૬) પ્રે સર્જેન્સ ૧૯૫૮)

વીર્ય દોષની ચિકિત્સા - વાત દૂષિત વીર્યવાળા ઠરઠી નિરૂઢ અને અનુવાસન બંધિઓ આપી શુદ્ધ કરવો આ ઉપરાંત પ્રાણ રસાયન અને આમલકી રસાયન આપવું પિત્ત દુષિત વીર્યવાળાને ત્રિરેચન આપવું અને પછી પીપર, ગળો, લોહકાસ્ત, ત્રીફળાનુ રસાયણ આપવું દૃઢથી દૂષિત થયેલા વીર્ય વાળાને ભિન્નમો આપવો

અગ્રાજ અઘ્નમા શારીર મ્થાનમા વીર્ય દોષની ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે છે

વાત દુષિત વીર્યવાળાને - વસુક, મિધવ, દ્વાભલનુ ધી સિદ્ધ કરીને યવસાર નાખીને

તે પાણુ બીલા અને વિહારિકાથી દૂધ પકાવી તેની આરથાપન બંધિ આપવી જેડીમધ અને દેવદારથી સિદ્ધ કરેલા તેલની અનુવાસન બંધિ આપવી અને દૂધ ને કુતીરના રમથી સિદ્ધ કરેલા તેવની ઉત્તર બંધિ આપવી

પિત્ત દુષિત વીર્યવાળાને શેરડી, જોખર, ગળોથી સિદ્ધ ઘૂતને જેડીમધ અને મોર વેલળી સસ્કારી તેનું પાન કરાવવું ત્રીવૃત્ત ચૂર્ણનું ધી માથે ત્રિરેચન કરાવવું પયસ્યા-ઝાડી શ્રીપર્ણીથી ક્ષીરપાક કરી તેની આરથા પન બંધિ આપવી જેડીમધ, જગત્રી મગ ધી સિદ્ધ કરેલા તેલની અનુવાસન અને ઉત્તર બંધિ આપવી

કફ દૂષિત વીર્યવાળાને પાષાણુલો, ગરમાળો, આમગાથી સિદ્ધ ઘૂતને પીપર અને જેડીમધથી સસ્કાર કરી તેનું પાન કરાવવું મીઠાગનો કવાય પીડાવી વમન કરાવવું હતી અને ત્રિગ્ગ ચૂર્ણનું તેલ બનાવી તેનાથી ત્રિરેચન કરાવવું, ગરમાળો અને મીઠાગના ઉકાળાની ઉડી આરથાપન બંધિ આપવી જેડીમધ અને પીપરથી સિદ્ધ કરેલા તેલની અનુવાસન અને ઉત્તર બંધિ આપવી

રક્તદોષવાળા વીર્યમા જેમા શબ્દના જેવી ગધ આવતી હોય તેમા ધાવડીનાં કુલ, ખેર, દાઠમ, અનુન, એનાથી સિદ્ધ કરેલું ધી પાણું અથવા શાવાસારાદિ ગણુના ઓષધોથી સિદ્ધ તેલ પાણું

કફ અને વાયુથી દૂષિત થયેલા રક્તમા શડી-કપુરકાચનીથી સિદ્ધ ઘૂત અથવા પલાશ કાસ્તમા ધી સિદ્ધ કરીને પાણું

પિત્ત અને કફથી દૂષિત થયેલા વીર્યમા
પર્યાપ્ત અને વટાદિ ગણ્યુક્ત ઔષધીયોથી
સિધ્ધ કરેલા ધૂતનું પાન કરાવવું

ત્રિદોષથી દૂષિત થયેલા વીર્યમા ચિત્રક,
ખસ, અને હર્ષિગથી સિધ્ધ કરેલા ધૂતનું
પાન કરાવવું

વીર્ય દોષની સાધારણ ચિકિત્સા - ર્નેહન,
પમન, ત્રિરેચન, નિરૂહ અને અનુવાસન
ક્રિયાઓ કરીને બરાબર દરદીને શુધ્ધ કરવો
તેમજ તેને ઉત્તર ગસ્તિ પણ આપવી

અષ્ટાગ સચ્છમા વાજકરણ ઔષધો
આપતા પહેલાં દરદીને ર્નેહ સ્વેદ ગસ્તિ
વગેરેથી શુધ્ધ કરવાનું કહ્યું છે જીવનીય
ઔષધોનું ધૂત અવનપ્રાણ અને ચિલાજીત
જે વીર્યના દોષો દૂર કરનાર છે શાની, જવ
રૂમ, વગેરેનું ઘટ, દૂધ કે સ્વરસ વીર્ય
દોષમા ગસ્તિ કમમા પ્રશસ્ત છે

ક્ષીણ વીર્યની ચિકિત્સા - વીર્યની વૃદ્ધિના
માટે સમાન અથવા સમાન શુષ્કવાણુ દ્રવ્ય
ઉપયોગી છે તજાપિસ્વયોની ઘર્ષન દ્વયોપયોગ
(પ્રતિકાર) સુ સુ ૧૫ અહીં સમાન એટલે
સ્વયંવીર્યનું સેવન પણ વીર્યક્ષયમા ક્ષિત
કારી છે વીર્ય વધક દ્રવ્યો વૃધ્ધ કહેવાય છે
જ રેતો ઘૃણાણાં શ્રેષ્ઠમ્ । ચ સુ બ ૨૫
ખગત્તુ વીર્ય, વીર્ય વધત્વાત્, એટલે
આસેક્ય નામના ષડ નપુંસકો હોય છે
તેઓમા વીર્ય તો હોય છે ધ્વજોત્પ્લાય યતો
નથી એટલે તેઓ નપુંસક કહેવાય છે આવા
નપુંસકો જો વીર્યનું પાન કરે તો તેમને

ધ્વજોત્પ્લાય યાય જે વિજોત્પ્લાયનોત્પ્લાય
આસેક્ય પુરુષો મનેતા સ ગુરુ પ્રાણ્યુત્તમને
ધ્વજોત્પ્લાયમ્ અસશયમ્ । સુ શા બ ૨

અત્રે વીર્ય ન મળી શકે તો તે માટે
પ્રાણીઓના અડ લેવાનું શાસ્ત્રમા નિધાન છે
અને એ રીતે ચક્રી, હસ, મોર કુકડો,
અને મગરના ઈંડાનું સેવન કરવું અડ
શબ્દના જે અર્થ છે એટલે પક્ષીઓના ઈંડા
લેવા અને પશુઓના જમણ લેવા પશુઓમા
ખાડો, આખલો ધાડો, અને બકરાના અડનો
ઉપયોગ કરવાનું શાસ્ત્રમા કહ્યું છે બને પ્રકારના
અડ સમાન શુભ્રાણા હોવાથી વીર્યની
વૃદ્ધિ કરે છે હકીમોદ્દીશ નપુંસકત્વમા જુઠ
જે સ્તર અને જખાડ નામના પ્રાણીઓના
અડનો ઉપયોગ થાય છે

પાશ્ચાત્ય ચિકિત્સામા પણ વૃષભોના
સત્વના ઇન્જેક્શન બનાવી આપવામા આવે છે

પુરૂષના વૃષભના સ્થાને વા રાના વૃષભો
લગાડવામા આવતા હતા એક પૌરાણિક
ગાયમા કહ્યું છે કે ગૌતમરૂચિના શાપથી
ઈંદ્રના વૃષભ પરી ગયા એટલે દેવોએ
બકરાના વૃષભ લગાડી ઈંદ્રને સાજો કરી દીધો
આથી ઇન્દ્રનું બીજું નામ એવ વૃષભ પલ્લ છે

આ ઉપરાંત ક્ષીણ વીર્યવાળાને ચરકે
ચર દિનમ્, પ્રગ્રજના, વીર્યજનક, ઔષધો, જ્યા
છે જેમકે જીવક, રૂપમક કાઠેની કીર
કાઠેની, સુદગપર્ણી, માપર્ણી, મેઢા, વૃહરૂક્ષ,
જટીલા, અને કુર્લીંગા એમ દશ વનસ્પતિ
ઓનો ઉપયોગ કર્યો છે

આયુર્વેદ અને એલોપથીક વિજ્ઞાનનો સમન્વય

લેખક — મો મજેરી બેન, ઇયમી (ઓસ્ટ્રિયા)

આપણી અમૂલ્ય આયુર્વેદીક દવાઓને આધુનિક વિજ્ઞાનના પાયાપર મુકીને જનતાનું હિત વધારે નહીં આપી શકાય ?

ભારતની સંસ્કૃતિ — મન્વયશીવ છે તેના પરિણામ ઉપજ હોય તેમ દેશના જીવનના અનેક ક્ષેત્રોમાં જુની જુની પદ્ધતિઓ પ્રવર્તે છે વૈકિય પદ્ધતિમાં પણ આ પ્રમાણે જ છે એલોપથિક, આયુર્વેદ અને યુનાની પદ્ધતિને હેરો અપનાવી છે તેમાં પણ એલોપથિક અને આયુર્વેદિક પદ્ધતિને ઉપયોગ મોટા પાયા પર થાય છે

દેશમાં આજાદીની ઉપા ઉગી પ્રગતિ યુગનું પ્રભાવ કુમ્મુ લોકો જુના જુના પ્રશ્નોને અનેક દૃષ્ટિબિન્દુઓથી જોવા લાગ્યા વૈદિક્ય જેવી અગત્યની બાબતમાં પણ અનેક દૃષ્ટિ બિન્દુઓ રજુ થયા રાષ્ટ્રભાવનાથી પ્રેરિત આપણા નેતાઓ વર્ષોજૂની અને મૈકાઓ સુધી સેના આપીને સફળ પુરવાર થયેલી આયુર્વેદિક પદ્ધતિને અપનાવવા અતુરોદ્ધ કરના લાગ્યા “આયુર્વેદિક-પદ્ધતિ વર્ષો જૂની આપણને વારસામાં મળેલી પદ્ધતિ છે આપણા ભવિષ્ય દૃષ્ટા ઋષિઓએ તેની શોધ કરી છે અને અત્યારની દેશની આર્થિક સ્થિતિને વધુ અનુકુળ એ જ પદ્ધતિ છે

રાષ્ટ્રીય સંકાર રચાતા ઉપર મુજબની માન્યતાઓને સ્વાભાવિક રીતે જ સમર્થન મળ્યું અને દેશના જુના જુના ભાગોમાં આયુર્વેદિક પદ્ધતિથી ચાલતા અનેક દવા

ખાતા યોદ્ધામાં આગ્યા અને આયુર્વેદનું સંશોધન કરવા અને તેનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત થાય તે માટે સામાજિક અને રાજકિય તરફના પરથી પ્રયત્નો થવા લાગ્યા દવાખાનાના ઉદ્ઘાટન કે કોઈ પ્રવૃત્તિના આરંભમાં આપણા નેતાઓ ઇતિહાસની ઠસોટીએ સિધ્ધ થયેલી આયુર્વેદની પદ્ધતિ અચનાવવા અવારનવાર અતુરોદ્ધ કરે છે

અત્રેજી પદ્ધતિના ઠાકરો આ બાબતમાં શું કારણ છે ? આ પ્રશ્નમાં બિડા ઉતરી શકે અને પ્રશ્નને માત્ર માનવતાની દૃષ્ટિએ જ વિચારનારા ઠાકરો એમ માને છે કે કોઈ પણ ચોક્કસ પદ્ધતિ પર ભાર નહિ હોય માત્ર હર્દીઓનું હિત જ આપણે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ આજના પ્રગતિયુગના વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોને અતે અસરકારક સાબીત થયેલી દવાઓ નહિ વાપરતા ચોક્કસ પદ્ધતિને નામે અસરકારક નહિ એવી દવાઓ વાપરવી તે સુખી છે અને લોકો પર અન્યાય કરવા બરાબર છે એમ તેઓ માને છે તેઓ જોવા મત ધરાવતા હોય છે કે માત્ર વિજ્ઞાનની એરણુ પર સિદ્ધ થઈ શકે તે પદ્ધતિ જ અપનાવી શકાય અને માનવજાતને સ્પર્શ કરતા આવા પ્રશ્નમાં રાષ્ટ્રવાદ કે દેશપ્રેમ આપણને વૈજ્ઞાનિક ધોણે નિણયો પર આવતા બાધારૂપ ન બનવા જોઈએ. તેઓ ઘણીવાર જોવા અભિપ્રાય બદલ કરતા હોય છે કે સરકારના ટેકાથી અને ઘણી પ્રતિષ્ઠિત ખાનગી સંસ્થાઓના ટેકાથી બીજાની ટોપ જેવી

અનેક સરદાઓ આજે ઉગી નીકળી છે આવી સરદાઓમાથી પસાર થનાર વિદ્યાર્થીઓમા પાકારૂપ તરવેા હોતા નથી અને તેઓ પુર નિદાન કયો વગર એસ્પીરીન, કવીનીન અને બીજી એ ટીમાથેડીક દવાઓ અને ઇટેમ્પ્રોનો આટેપટ હેતા હોય છે આનું પરિણામ શું હોઈ શકે? એકદર આથી ખચનું અને મરજીનું પ્રમાણ વધી જાય છે વિશાળ દૃષ્ટિ ધરાવનારા ડોક્ટરો એ પણ સ્વીકારે છે કે રીસોનીન કે મ્વી નાઈન જેવી સોધી અને અસરકારક દવા પ્રાપ્ત હોય ત્યાં કરીયાતા જેવી દવાઓ એલેરીયાના દર્દીઓને આપવી એ કેવળ અયાય છે

હવે આપણા સામાન્ય વગની શું સ્થિતિ છે? આપણા મોટા જાગના વગ મા હજી આરોગ્ય વિવયક જાગ્રતિ આવી નથી આ હોઠોમા હજી પણ સામાન્ય રેગોમા ઉપચાર કરવામા આરતો નથી જ્યારે દ' બાયકર સ્પેડ હે છે ત્યારે પેદીઓથી જેની સાથે નાતો છે તેવા વૈદ્ય બાસેથી અગર શહેર મા રહેતા હોય તો ઠોણ ગમે તેવા ડોક્ટર પાઠેથી દવા વધ આવે છે અને આનું પરિણામ નિરાશાજનક હોય તેમા શું નવાઈ? અજ્ઞાનમા સળડતા આ વર્ગમા મરજી પાછળની કિયામા જેટલું ખચ યાય છે તેટલું મરનારની માહગી દર્શનયાન તેને રાહત આપવા નથી થતું એ આપણા સમાજનું એક અતિ ઠરૂણ પાતું છે ઘણા પ્રસંગોએ તો મરજોત્તર કિયા પાછળ ખૂબ મોટું દેવું પણ કરવોમાં આવે છે

આપણા સમજી મધ્યમવગની શું સ્થિતિ છે? આ વગની વિશિષ્ટતા એ હોય છે કે તેઓ અનુક્રમે એક પછી બીજા ડોક્ટર પામે જાય છે ઘણીવાર તેમની આધિક સ્થિતિ અવારનવાર ડોક્ટરો જાવવા તેમને દુરજ પાડતી હોય છે આજની દવાઓ ઇન્જેક્શનો મોઘા છે અને ઘણીવાર કરકસરના હેતુથી પણ આ વગને યોગે માગે જવાની અને આરોગ્યના અતિ મહત્વના એવા નિયમોનો ભંગ કરવાની દુરજ પડે છે

મધ્યમવગના ઉપવા ધરની ઉપર આ પરિસ્થિતિમા શી અસર થાય છે? આ વગ છુદ્ધિશાળી વગ છે આપણા નેતાઓના અવારનવાર આયુર્વેદ અપનાવવા બતાવતું રોધને લક્ષમા લેવા આ વર્ગ આચકો અનુભવે છે અને તેઓ આપણા નેતાની બેધારી નીતિ ટીકા કરતા હોય છે તેઓ પ્રસંગ આવે એ વાત રજી કરતા અચકાતા નથી કે આપણા નેતાઓ પ્રમતે આયુર્વેદ અપનાવવા અપીલ કરે છે અને તેઓ પોતાના કુદૃષ્ટમા છુટી વિલાયતી દવાઓનો ઉપયોગ કરતા હોય છે, અને કેટલીક વખત તો સારવાર માટે વિદેશમા પણ જાય છે નેતાઓની આ બેધારી નીતિ આ વગને ખૂબ સતાવતી હોય છે નેતાઓની પોતાની અને તેમના સર્ગા વહાલાની સારવાર માટે અવારનવાર એરોપ્લેનમાં થતી દોડાદોડીથી આ વગ વિમાસણમાં પડે છે કે જ્યારે પોતાનાં સગાઓને આયુર્વેદ પદ્ધતિથી સારવાર આપવા જેટલી શ્રદ્ધા આયુર્વેદમા આ નેતાઓને નથી તો જનતાને તે અપનાવવા કઈ રીતે

અનુરોધ કરતા હશે ? તેઓને આ પદ્ધતિમા પુરો વિશ્વાસ ન હોય તો તેઓએ આ જાતની વાતો કરતા અટકવું જોઈએ એમ પણ તેઓ કહેતા હોય છે

આજથી હજારો વર્ષ પૂર્વે આયુર્વેદનું સ્થાન વિશિષ્ટ હતું એ ખાત્રતમા એ મત નથી શસ્ત્રક્રિયા-(Operation) ખૂબ યશસ્વી રીતે કરવામા આવતી એ હકીકત તો પર દેશીઓના પુસ્તકમા પણ ભરી પડી છે

સમયના પ્રવાહ સાથે એતુ ધીરે ધીરે પતન થયું અને તે આજની સ્થિતિએ આવી પહોંચ્યું છે આજાદીની ઉષા ઉગતા આપણા દેશમા તેને તેના મૂળ સ્થાને સ્થાપવા આપણા નેતાઓ પ્રયત્નો કરે છે તે યોગ્ય છે તે જાતના પ્રયત્નો હોયેલા આવકારનાયક જ છે

મામાન્ય રીતે આયુર્વેદમા શ્રદ્ધા નહિ ધરાવનારા એવું તો સ્વીકારે છે કે તેમા અનેક રોગો ઉપર અસરકારક મુદ્યવાન ઔષધો ઘણા મળી આવે છે, અને આશ્ચર્ય ઉપજે એટલી હદ સુધી ઘણી દવાઓ તો અસરકારક સાબીત થઈ છે, પરંતુ તેમા એક માત્ર સ્ત્રિ એ છે કે વિજ્ઞાનની આગેકૂચની સાથે વિદ્યાવતી દવા માફક આ દવાઓની અસરકારકતા સાબીત કે વા અને તેનું વર્ગીકરણ અને તેના સરવેનું ધારણ, નિશ્ચિત કરવા વૈજ્ઞાનિક ઢંગે પ્રયોગો કરનામા આવ્યા નથી આપણા પૂર્વ કાલીન વૈદો પાસે નિદાનની જે પદ્ધતિ હતી તે સમય જતા બુલાઈ ગઈ છે અને આજના વૈદો નિદાન માટે અધારામા ક્ષણ મારતા હોય છે અને ઘણા તો રટેથેરકોપ, ઘર્મો

મીટર અને સીરીન્જો પેટીઓ લઈને ફરતા જોવામા આવે છે

આજથી લગભગ દોઢસો વર્ષ પૂર્વે પશ્ચિમમા પણ દવાઓની સ્થિતિ આપણી સ્થિતિ જેવીજ હતી ત્યાં પણ દવાઓનો ઉપયોગ તેના શુભ મુજબ થતો હતો, પરંતુ પછી વિજ્ઞાનની આગેકૂચ સાથે પ્રયોગશાળાના અનેક વર્ષોના ખતભયો પરિશ્રમને અતે દવાઓનું વર્ગીકરણ કરવામા આવ્યું અને તેની માત્રાઓ પણ નક્કી થઈ આ રીતે આજનું એતુ સ્થાન ઠાંધપણ જાતની શકાથી પર પહોંચ્યું છે આપણી આયુર્વેદની સારી ગણતી વચ્ચેનું પણ વિજ્ઞાનની પ્રગતિની મદદ લઈને પ્રયોગશાળામા પ્રયોગો પણ વર્ગીકરણ કરી તેની માત્રાઓ નિશ્ચિત કરવામા આવે તો એક નવું જ ક્ષેત્ર ઉદ્ભવે અને આજે (Incurable) અસાધ્ય ગણાતા દરોનો ઉચાથ એમાથી મળી આવશે અને પીડાતી માનવ જાતને તાજગી આપનાર આ ઔષધી જનશે

આયુર્વેદમા માનનારા ધારા સભ્યોને કે બીજા વર્ગને લાગે છે કે આયુર્વેદને જરૂરી અને યોગ્ય એવું પ્રોત્સાહન નથી મળતું આપણી રાષ્ટ્રીય સરકાર પણ આ પદ્ધતિ તરફ ઓરમાયું વર્તન રાખે છે એમ કહીને આ વર્ગ પોતાની હતાશા વ્યક્ત કરતા હોય છે અસરકારક અને મુદ્યવાન એરી દવાઓ શોધીને દેશ પરદેશમા તેની કીર્તિ ફેલાવાય તો આ વર્ગનું પણ સમાધાન થાય એલોપથિક અને આયુર્વેદીક પદ્ધતિઓને સમાન સ્થાને સ્થાપવામા આવે તોજ બધાને સતોષ થાય

અને આ જાતની વ્યવસ્થા માનવ જાતને આશીર્વા રૂપ બને

આપણા રોજીદા જીવનમાં સળગતા પ્રશ્નો માટે ઘણીવાર સમાધાનના હેતુથી મધ્યમ માર્ગ સ્વીકારવો પડે છે આજ પ્રમાણે આયુર્વેદ અને એલોપથીના પ્રશ્નમાં પણ સવના મનનું સમાધાન થાય તેવો ઉકેલ ન લાવી શકાય ?

હાંઓ તો માત્ર દુકા સમયમાં એછા ખર્ચે સારા થવાનોજ આગ્રહ રાખે છે તેમને કયો રોગ કે શું દવા આપવામાં આવે છે અથવા કઈ પદ્ધતિ મુજબ તેમની સારવાર થાય છે તે બધા પ્રશ્નોમાં તેમને રસ નથી હોતો આ બધી બાબતોમાં માત્ર ડોક્ટરોને જ રસ હોય છે આ દૃષ્ટિએ જોતાં સાચો માર્ગ તો એ છે કે હાંનું કિંતુ જોઈને જે જે પદ્ધતિમાં જે કઈ સાફ હોય તે બધાનું એકીકરણ કરવામાં આવે તો આ વાત માનવ જાતને કેટલી આશીર્વાદ રૂપ બને ? કેઈપણ પદ્ધતિમાં શરીર શાસ્ત્ર, શરીર વિજ્ઞાન વગેરે માં વપરાતા નામોમાંજ ફેર હોય છે બાકી તો મહાન કળાકારની એકમૂલિ માનવામાં અવિભાજ્ય સામ્ય સમાયું છે, અને તેને સ્વજ કાળનું બંધન નથી જુદી જુદી પદ્ધતિ મુજબ થતા નિર્માનમાં અને વપરાતી દવાઓમાં થોડા ફેર પડે છે ખરો એમ બી બી એસ ના અભ્યાસક્રમમાં આયુર્વેદનો અભ્યાસ ફરજિયાત બનાવીને દેશમાં ચાલી આવતી બને પદ્ધતિનો સમ વપ ન સાધી શકાય ? આ અભ્યાસના વર્ષો દરમિયાન એકજ વ્યક્તિને આયુર્વેદની દવાઓ અને એ પદ્ધતિથી વાકેફ

કરી શકાય આ યોજનાથી એક ડોક્ટર બને પદ્ધતિના શુભ અને અશુભની વાકેફ બને અને એનાથી દર્દીની જરૂરીયાત મુજબ અસરકારક દવા આપી શકાય અને દર્દીની જુદી રીતિ મુજબ જુદી જુદી આયુર્વેદીક અથવા એલોપથીક દવા આપી શકાય આ પદ્ધતિથી પરિચિત ડોક્ટર ન્યુમોનીયા જેવા રોગમાં કોરોક્ટીના સમયે પેનીસીલીનના ઈન્જેક્શનો આપ્યા બાદ આયુર્વેદીક ઔષધો આપી શકે આ પદ્ધતિમાં તૈયાર થયેલ ડોક્ટરને આયુર્વેદમાં વધારે રસ હોય તો અનુસ્તાતક વર્ગો પોનીને તેને અનુકૂળતા કરી આપવી જોઈએ

આજના વિશ્વવિદ્યાલયોમાં આયુર્વેદને એલોપથી જેટલું ઉંચું સ્થાન આપવામાં આવે તો આયુર્વેદનું કિંતુ વિચારનાશઓના દુર્લભ માથી દુષ્ક અને કડવાશ નાશ પામે અને બને શાસ્ત્રોનું તારણ કરીને માનવ જાતની મહાન સેવા કરી શકાય

સાથે સાથે આયુર્વેદમાં રસ લેનારાઓએ આયુર્વેદની અસરકારક દવાઓનું પ્રયોગશાળામાં સંશોધન કરી શુભકારક તત્ત્વોને છૂટા પાડી પ્રમાણ નક્કી કરી જનરમાં મુકવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જેથી અનેક વર્ષોની અજ્ઞાન અવસ્થામાં પડેલા ઔષધોને ફરી પ્રસિદ્ધિ મળે અને તે પુનઃજીવન પ્રાપ્ત કરે

ઔષધો માનવ જાત માટે છે આ દેશમાં સંકુચિત સંસ્કૃતિને સ્થાન નથી પરદેશી પ્રયોગશાળાઓ આ પ્રવૃત્તિને પોતાનો સહકાર આપી વેગ વધારીને પોતાનો અમુલ્ય ફાળો આપી શકે

સેન્ટ્રલ ડૂગ રૂલ્સની-રજીસ્ટર્ડ મેડીકલ પ્રેક્ટીશનરની વ્યાખ્યાના થનારો સુધારો

તત્ત્વસ્થાનેથી—

આયુર્વેદનો મિશ્ર અભ્યાસક્રમ ભારતમાં છેલ્લા ચાલીસ વરસથી ચાલી રહ્યો છે આ માટે સૌ પ્રથમ બનારસ યુનીવર્સિટીની આયુર્વેદીક ફેલોશિપ તે અભ્યાસક્રમ શરૂ થયો અને ત્યાર પછી મદ્રાસ, પાટણ, કનકતા વગેરે સ્થળે આ અભ્યાસક્રમની શરૂઆત થઈ સુબઈમાં પણ તે વખતના વયોવ્રદ ગણાતા વૈરાજ ડો. પોપ્પ પ્રભુતમે મિશ્ર અભ્યાસક્રમ પોતાની સરકારમાં શરૂ કર્યો હતો એ સમયના આયુર્વેદના જાણકાર અને વયોવ્રદ ગણાતા એચ. કેટલાક વૈદોને અને ડોક્ટરોને એમ લાગ્યું કે આયુર્વેદના અભ્યાસ સાથે સાથે એલોપથી-આધુનિક વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને આપવાથી તેઓ આયુર્વેદ સારી રીતે સમજી શકશે તથા જમાનાને અનુકૂળ આધુનિક વિજ્ઞાનથી પણ પરિચિત રહેશે એ દૃષ્ટિએ મિશ્ર અભ્યાસક્રમ છેલ્લા ત્રણચાર દાયકાથી ભારતમાં અસ્તિત્વમાં આવ્યો છે

નવા વૈદોને વૈદકનું જ્ઞાન કઈ રીતે આપવું મઈ પદ્ધતિથી આપવું, એકલા આયુર્વેદનું આપવું કે આયુર્વેદ અને એલોપથીનું મિશ્રજ્ઞાન આપવું ? આ અંગે ચાલુ સ્થિતિ વૈદો ડોક્ટરો કે સરકારે પણ ન શાખી આવી પરિણામ એ આવું કે વૈદોમાં શુદ્ધ અને મિશ્રના બે યોગ પડી ગયા શુદ્ધ અભ્યાસક્રમ અને મિશ્ર-અભ્યાસક્રમને દોઢે

વર્ગો છે ત્યાંથી જ અમારે કહેવું જોઈએ કે બે વિદ્યાર્થીને આયુર્વેદનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હોય અને સાથે સાથે એલોપથીનું જ્ઞાન પણ આપવામાં આવ્યું હોય તો આ નવો સ્નાતક શુદ્ધ આયુર્વેદના સ્નાતક કરતાં વધુ કાર્યક્ષમ બની શકશે

હાલમાં બે મિશ્રસ્નાતકો માટે ખોટી લાગણી પ્રવર્તે છે તેનાં ઘણા કારણો છે આ કારણો પૈકી (૧) અભ્યાસક્રમની અપૂર્ણતા (૨) અધ્યાપનની અપૂર્ણતા (૩) ઉત્તીર્ણ સ્નાતકનું રજીસ્ટ્રેશન સમાજમાં નક્કી થયું હોતું નથી આવા અનેક કારણોને લીધે મિશ્રસ્નાતકો ઉત્તીર્ણ થયા બાદ આયુર્વેદીય રીતે ભરાબર પ્રેક્ટીસ કરી શકતા નથી અને એલોપથી સંઘલાભદાયી, સર્વચિકિત્સા ફલદાયી અને સમાજમાં કઈક મહત્ત્વ પ્રદાન કરનારી હોવાથી તેઓ એલોપથી સુજળ પોતાનો ચિકિત્સા વ્યવસાય ચલાવે છે મિશ્રસ્નાતકોને એલોપથીથી સફળતા મળવાના કારણે સમાજમાં તેઓને સ્થાન મળતું જાય છે અને તેથી એલોપથી વિજ્ઞાનના નાતા ડોક્ટરોના વ્યવસાયી હોવામાં મિશ્રસ્નાતકો નવા પ્રતિસ્પર્ધી બનવાથી તેઓમાં ઇર્ષા પેદા થાય છે

એક બાબતથી અપજ્ઞા વેદનીય મુત્સદ્દીયો એલોપથીક ડોક્ટરોને અને તેના વિજ્ઞાનને દોષ આપતા હોય છે પરિણામે ડોક્ટરોની વિશેષ ઈતસાહનો લોભ આ મિશ્રસ્નાતકોને

બનવું પડે છે ભારતના વિવિધ પ્રાંતના આવા ડોક્ટરોના મઠો છે તેના પ્રમુખો સેન્ટ્રલ કાઉન્સિલ ઓફ હેલ્થને સમય આપ્યો બહા મળી શકે છે કે રજીસ્ટર્ડ મેડિકલ પ્રેક્ટીશનર એક્ટની વ્યાખ્યામાંથી વેબોને શાકાત રાખવા

વિવિધ પ્રાંતની ધારાસભાઓએ વેબોના રજીસ્ટ્રેશન અંગે કાયદાઓ પસંદ કર્યા છે અને તેમાં વેબોને ડોક્ટરની માફક જ રજીસ્ટર્ડ મેડિકલ પ્રેક્ટીશનર ગણવાનું સરકાર કળવ કરે છે ત્યારે સેન્ટ્રલ કાઉન્સિલ ઓફ હેલ્થ (જેમાં મોટે ભાગે ડોક્ટરો જ હોય છે)ની ગયા વરમે બેગલોરની મીટીંગમાં એવું ઠરાવ્યું કે રજીસ્ટર્ડ મેડિકલ પ્રેક્ટીશનરની વ્યાખ્યામાં સુધારો કરવો (જા યુઆરી માસનો આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો અ ક પેજ ન ૮૮ જુઓ) અને આ માટે જ્યાં જ્યાં પોતાને શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં એ બહામણ પહોંચાડી શકી

આ માટે સૌ પ્રથમ તેઓએ સેન્ટ્રલ ડ્રગ એક્ટની ૨૮૨૮૬ મેડિકલ પ્રેક્ટીશનરની વ્યાખ્યામાં સુધારો કરવાનું નક્કી કર્યું છે અને તેની બહારાત ૧૨ મી જાન્યુઆરીના સેન્ટ્રલ ગવર્નમેન્ટના મેટેમ્પા બહાર પડી ગઈ છે અને તેને માટે વાધા જરૂર મળ્યા વગરની સુદત ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી પછી પુઝી થઈ ગઈ છે રજીસ્ટર્ડ મેડિકલ પ્રેક્ટીશનરોને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી જાવી બહારાતો વેબ ડોક્ટરોના સમાજમાં પણ જરાબર ફેલા વળી નેહાં

આગળ જેમ કહ્યું તેમ આયુર્વેદનું વિજ્ઞાન જ હવે એલોપથી વિજ્ઞાનને કાટાની

માફક ખુબી રડું છે એલોપથી વિજ્ઞાનના ઉપાસકો પોતાની જ્યાં જ્યાં હાગવન પહેવે ત્યાં આયુર્વેદનો ઠેમ નાશ કરવો તેના પગલા ભરી રહ્યા છે ગઈ સાલ મુખ્યના વૈદ્યપિય કચ્છામાં સુધારો કરાવવાનું મુખ્ય સરકારે સુચયુ હતું એક વા બીજા કારણે એ સુધારો હાવ પુરતો મુલતવી રહ્યો છે ત્યાર પછી કામદાર વિમા યોજનામાં કામ કરતા મિશનરનાતકો ઉપર નવો કાયદો મુક વામાં આ યો કે તેઓએ હવે ફક્ત આયુ વેદીક ઔષધો જ પ્રીસ્ક્રાઇબ કરવા અને રીડયુલમાં જવાવેલા એલોપથીક ઔષધો પ્રીસ્ક્રાઇબ કરવાની મન ઇ ફરમાવવામાં આવે છે આ માટે અનેક મેમોરેન્ડમ મુખ્ય રનાતક મઠો મોક યા, મુવાકતો યોજઈ છતાં હજી સુધી કઇપણ નક્કર પરિણામ આપ્યું હોય એમ જાણવામાં નથી

હવે કે દ્ર સરકાર તરફથી ડ્રગ એક્ટની ૨૮૨૮૬ મેડિકલ પ્રેક્ટીશનરની વ્યાખ્યામાં સુધારો, વધારો કરતો એક ખરડો મીડીસ્ટ્રી ઓફ હેલ્થ ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયાના ન ૭ I 69/57 તા ૧૨ મી જાન્યુઆરીએ પ્રગટ થયો છે આ ખરડો ડ્રગ ફર્મનો હોવાથી ઇડિયન જનલ ઓફ ફામસીના તેના ફેબ્રુઆરીના અકર્માં પ્રગટ થયો વડ કીય ઠોઇપણ પત્રમાં તે પ્રગટ થયેલો જોવામાં આવ્યો નથી તેમાં જણાવ્યું છે કે આ ખરડા અંગે જેને કઇ વાધો કે સૂચના હોય તેમણે ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી સુધીમાં મોકત્રી આપવી ત્યાર બાદ સરકાર તે ઉપર વિચાર કરી લક્ષમાં લેશે

મજકુર બહેરાત વાલી મુંબઈના કેટલાક મિશ્રસ્નાતકોએ આધાત અનુભવ્યો તેમના મહોળા દ્વારા તેમજ કેટલાક વ્યક્તિગત મિશ્રસ્નાતકોએ તારથી આ અરહાગા મુધારે થતો અટકાવવા તથા તેમાં મિશ્રસ્નાતકોને ગણવા વિનંતિ કરી છે

અત્રે માની લઈએ કે એકલા આયુર્વેદ સંશોધાને એલોપથીના સિધ્ધાંતોનું કંઈ જ્ઞાન ન હોય પણ જેઓએ અને પક્ષનો અભ્યાસ કરેલો છે તેમના માટે મિશ્ર સ્નાતકો એલો પથીક બહુતા નથી એવી શકા રાખીજ કેવી રીતે શકાય? વિજ્ઞાને જ્યાં સુધી લાગે વળગે ત્યાં સુધી તેની મનોહા બાધીજ ન શકાય કોઈ પણ દેશના વિજ્ઞાને આ પ્રકારની બીજા વિજ્ઞાન ઉપર મર્યાદિત બધન બાધ્યુ નથી જ્ઞાનપિપાસુ માણસ આ જગત માથી જ્યાથી પણ જ્ઞાન મળી શકે ત્યાથી તે મેળવી શકે છે પણ બારતમાં સ્થિતિ વિચિત્ર છે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિથી રંગાયેલા બારતને પોતાની આયુર્સંસ્કૃતિ સમી આયુર્વેદની મહત્તા પીછાનવી નથી

વળી સે દ્રવ, ગવર્નમેન્ટના ગેઝેટેડ ઓપીસર ડૂગ રૂફસમાં ફેરફાર કરે અને એ રીતે વેદો અને મિશ્ર સ્નાતકોના મૂળભૂત અધિકારો ઉપર ત્રાપ મારે એ ન બનવું એકંદ્રે અનેક પ્રાતિય ધારાસભાઓએ વેદોને ડોક્ટરોની માફક સમાન અધિકાર આપતા કાયદાઓ પસાર કર્યા છે તો એ કાયદાનું મહત્ત્વ શું રહ્યું? સરકાર અને પ્રધાનો

એક બાબુથી આયુર્વેદી વેદોને નવા વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન ગ્રેજવવા અને તેના વ્યવસાયમાં ઉપયોગ કરવા ભવામણ કરે છે જ્યારે સરકાર રચીત હોદ્દા કાઉન્સીલ, ડૂગ રૂફસ, વગેરે અનેક પ્રકારના લેડભાવ સર્જે છે આ પ્રકારની સરકારની બેધારી નીતિ હોવાથી આયુર્વેદનો વિકાસ રૂધાવ છે, આયુર્વેદ અગે સરકારની ચોક્કસ નીતિ બહેર થતી નથી અગર ચોક્કસ નીતિ બહેર કરતા સરકાર કંઈક બીજી પદ્ધતિઓના આગેવાનોથી ગંભીર છે એમ માનવું રહ્યું

વેદ મહોળા, અને વેદોને અમારી વિનંતિ છે કે તેઓ હવે અપૂર્ણ બચત અને પોતાના અગત રાજકારણમાંથી દૂર થઈ રચનામાં પ્રવૃત્તિઓ આદરે જાણે આ પ્રશ્ન મિશ્રસ્નાતકોનો છે, એમ ન માનતા સમસ્ત વેદોનો છે, ઔષધ નિર્મીતાઓનો પણ છે એમ ચોક્કસ સમજાને કારણ કે દિનપ્રતિ દિન આયુર્વેદનો વિકાસ રૂધવા માટે અનેક પ્રતિબંધો આવવાના છે તેની આ એધાળી છે આયુર્વેદીક ઔષધો, નિર્મીતો, અને તેના પ્રચાર ઉપર પણ અકુશ આવશે માટે વેદોએ પોતાના અગત રાગદ્રેષ ભુલી જઈ જ્યાં જ્યાં પોતાની શક્તિ પહોંચે ત્યાં આયુર્વેદની પ્રગતિ થાય અને તેના અવરોધો દૂર થાય એવા પ્રયત્નો કરવા

‘સવેશકિ કલોં યુગે’ આ કલિયુગમાં સઘશક્તિ એ જ ખરો ઉપાય છે

* દ્રવ્યગુણ વિજ્ઞાન *

શ્રી ઈશ્વરદાસ ડી. દેસાઈ, L A M, જૂનપૂર્વ પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-પાટણ

પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-નડીઆલ

(મર્તાકથી આણુ)

વિપાકલેહથી દ્રવ્યના લેહો —

વીર્યલેહથી દ્રવ્યના લેહો —

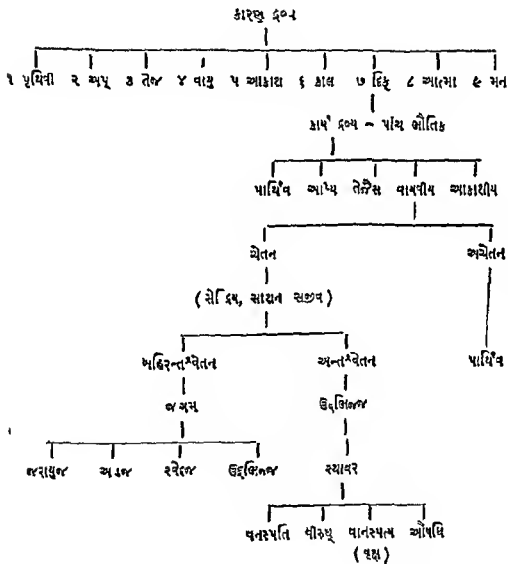
ચરખમેલે વિપાકમેલેન ૧ મધુર વિપાક,
૨ અમ્લવિપાક ૩ કટુ વિપાક એવે ત્રણે
મેલામળે. સુશુતમેલે વિપાક મેલેન ૧
ગુરુવિપાક (મધુરવિપાક) ૨. લઘુવિપાક
(કટુવિપાક) એવે દ્વિમેલો મળે.

વીર્યમેલેન અષ્ટવિધવીર્યવાદિમેલે ૧ ગુરુવીર્ય,
૨ લઘુવીર્ય, ૩ સ્નિગ્ધવીર્ય, ૪ રુક્ષવીર્ય,
૫ મૃદુવીર્ય, ૬ તીક્ષ્ણવીર્ય, ૭ શીતવીર્ય,
૮ ઉષ્ણવીર્ય એવે દ્રવ્યના અષ્ટમેલો મળે
દ્વિવિધવીર્યવાદિમેલે, ૧ શીતવીર્ય ૨ ઉષ્ણવીર્ય
એવે દ્વિમેલો મળે.

અથ — ચરખના મત પ્રમાણે વિપાક
લેહથી ૧ મધુરવિપાક, ૨ અમ્લવિપાક
અને ૩ કટુવિપાક એમ ત્રણ લેહો છે, અને
સુશુતના મત પ્રમાણે ૧ ગુરુવિપાક (મધુર
વિપાક) અને ૨ લઘુવિપાક (કટુવિપાક)
એમ બે લેહો છે.

અથ — વીર્યલેહથી અષ્ટવિધવીર્યવાદિ
એના મત પ્રમાણે ૧ ગુરુવીર્ય ૨ લઘુવીર્ય
૩ સ્નિગ્ધવીર્ય ૪ રુક્ષવીર્ય ૫ મૃદુવીર્ય
૬ તીક્ષ્ણવીર્ય ૭ શીતવીર્ય અને ૮ ઉષ્ણ
વીર્ય એ રીતે દ્રવ્યના આઠ લેહો અને છે
અને દ્વિવિધવીર્યવાદિએના મત પ્રમાણે
૧ શીતવીર્ય અને ૨ ઉષ્ણવીર્ય એમ બે
લેહો અને છે.

દ્રવ્યના ભેદો

* કેટલાક સમાચાર *

૧ દેશભરમાં એપ્રિલ માસથી આવતી સપ્ત અક્ષીણ બધી - કે દ્ર સરકાર તરફથી બહેરાત કરવામાં છે કે ભારતની આતર રાષ્ટ્રીય જવાબદારીઓ અનુસાર આ વર્ષની એપ્રિલની પહેલી તારીખથી અક્ષીણ આવતું સપ્ત પછે બધ કરાવાયે આ તારીખથી આબકારી કુખનેએથી અક્ષીણ મળી શકશે નહીં આમ છતાં રીલા થઈ ગયેલા અને નોંધાયેલા અક્ષીણના બધાણીઓને તબીબી પ્રમાણપત્રો રજુ કરેલી તેમને અક્ષીણનો પુરવઠો આપવાનું ચાલુ રાખવામાં આવશે આવા હોંકોને આ રીતે પણ અક્ષીણ ખુબજ મર્યાદિત પ્રમાણમાં આપવામાં આવશે અને તેમનો આ નિયત કરાયેલો જગ્યાએ પણ કેમચ ઘટાડાના ભાગ રૂપે આપવામાં આવશે વિવિધ રાજ્ય સરકારો દ્વારા અક્ષીણનું બધાણુ ફર કરવા અંગેના પગલા હેવાશે આના માટે ૨૧થી ૨૩મી માચ સુધીમાં હેદ્રાબાદ ખાતે બધા રાજ્ય સરકારોના પ્રતિનિધિઓની એક બેઠક યોજાવાશે

૨ આયુર્વેદના વિકાસ માટે એક કેન્દ્રીય આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની જરૂર - જામનગરની શુભા બેટ વરના આયુર્વેદીક સોસાયટીની સામાય સભામાં સભાના ચેરમેન તરીકે બોલતા શ્રી યુ એન દેબરે કહ્યું હતું કે જો

આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની સ્થાપના થાય તો જ આયુર્વેદનો વિકાસ શક્ય બને

૩ બનારસની આયુર્વેદીક કોલેજના નવા પ્રીન્સીપાલ - બનારસ યુનિવર્સિટીની આયુર્વેદીક કોલેજના પ્રીન્સીપાલની જગ્યા ઘણા સમયથી પુરાઈ નહતી આ જગ્યાએ હાલમાં જ બોલીતી બનેલી ઉડુપા સમિતિના અધ્યક્ષ શ્રીયુત ડો કે એન ઉડુપાની પ્રીન્સીપાલ તરીકે નિમણૂક થઈ છે

૪ આયુર્વેદીક ઔષધોની વૈજ્ઞાનિક ચકાસણી - સ્કવીન (ફાર્માસ્યુટીકલ)ના સહકારથી અમદાવાદમાં આવતા એપ્રિલ માસથી આયુર્વેદીક ઔષધોના વિપુલભંડારની વૈજ્ઞાનિક ચકાસણી કરી તેના વૈજ્ઞાનિક પાયા ઉપર વિશ્વના ઉપયોગ માટે લાભ હેવા માટે સારાભાઈ કેમીકલ્સ તરફથી રીસર્ચ ઈન્ટીટ્યુટની સ્થાપના થનાર છે

૫ મહાસમેલનની સ્થાયી સમિતિનું અધિવેશન - નિર્જા આયુર્વેદ મહાસમેલનની સ્થાયી સમિતિનું અધિવેશન ૫ મી માચ ને શુક્રવારે નાગપુરમાં મળનાર હતું તેમાં ૨૬, ૨૭, અને ૩૧ મી માચે દિલ્હીમાં અધિવેશન યોજાવવા દિલ્હીની સ્વાગત સમિતિએ વિનંતિ કરી હતી આ માટે જો તબીબી ધ્યુ હશે તો સ્થાયી સમિતિમાંથી ત્રણ સભ્યોની

એક ઠમીડીના સહકારથી વિ હીમા અધિવે
શન મળશે

ઇન્ડિયન મેડીકલ કાઉન્સિલે સરકારને
વિનંતિ કરી છે કે “આધુનિક ઔષધ

પ્રણાલી” અર્થાત્ “હોમોપથી” સિવાયની
અન્ય બધી બાતની ચિકિત્સા પ્રણાલીઓને
અમાન્ય કરવી આ બાબતમા પણ સ્વાધી
સમિતિ વિચાર કરશે

સાર સચય

કાર્યાલય તરફથી—

હોર્મોન ચિકિત્સામા સાવચેતી રાખવી —
બ્રિટીશ મેડીકલ જર્નલના જુલાઈ માસના
એક લેખમાં એવી ચેતવણી આપવામા આવી
છે કે સગર્ભાવસ્થામા હોર્મોનથરેપીનો અવિ
ચારી ઉપયોગ કરવાથી સગરૂ દિર્ઘાગીય
બાળકો પેદા થાય છે (Pseudo Her
mu Phrodite children).

શ્રીઓ નોકરી કરવાનું શા કારણથી
પસંદ કરે છે?—બ્રિટનનાં લીવરપુલ પર
ગણના ડોક્ટરોએ એક સંશોધન કર્યું છે
તેઓએ ૬૬ શ્રીઓ, જેઓ નોકરી કરતી
હતી તેઓને પુછ્યું કે તમે શા માટે નોકરી
કરો છો? તેઓમાંથી એક જણીએ કહ્યું કે
અમને કામ કરવું ગમે છે બે જણીઓએ કહ્યું
કે અમેને કામ કરવાનું ગમતું તો નથી પણ
અમેને શોખ છે તેથી કરીએ છીએ જ્યારે
બાકીની ૬૩ શ્રીઓએ કહ્યું કે અમે અમારા
ધરને ખર્ચ નીલાવી શકતા નથી અને
અમારા ઘણીઓ અમને પુરતા પૈસા નથી

આપતા તે કારણે ખર્ચને પહોંચી વળવા
અમે નોકરી કરીએ છીએ ત્યાંના ડોક્ટરોએ
એ પણ નક્કી કર્યું છે કે લગભગ આઠાનુ
કરોડ પરીણીત શ્રીઓ નોકરી કરે છે આ
બધાનું મૂળ કારણ આર્થિક કષ્ટાલીયત છે
જે આ શ્રીઓ ઘર રહેલી હોય તો ગૃહ
જીવનના બીજા પ્રશ્નો ઉભા થાય નહીં તેઓ
તેમના બાળકોની સમાજ વિશેષ કાળજીથી
લઈ રાકે જે સરકાર શ્રીઓને ઔદ્યોગિક
કારખાનામા નોકરીઓ કરાવવા ઈચ્છતી હોય
તો તેમણે તેમના બાળકોની સમાજ લેવાનું
માથે રાખવું જોઈએ

(બ્રેકટીશનર ૧૮૦-૬૪૭-૧૯૫૮)

ઉપક્રમના રોગો—બ્રિટનના મીડલ સેક્સ
પગથાના તદુરસ્તી ખાતાના ડોક્ટરે તેના
૧૯૫૬ ના વાર્ષિક રીપોર્ટમા જણાવ્યું છે કે
૧૮ વર્ષથી નાની છોકરીઓમા મીડીનીસને
વેપ ધણે જ વધી રહી છે એકલા ચીકા
ગેમા જ ગોનોરોમા એ સસર્ગજન્ય મુખ્ય
રોગ ૧૫ થી ૧૯ વર્ષની ઉંમરની છોકરી

ઓમા હોય છે ૬૨ વર્ષે એક કરોડ નવા કેસો
 ગોનોરીયાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં નોંધાય છે
 જેમાંના ૨૦ ટકા દરદીઓ ૧૫ થી ૧૯ વર્ષની
 ઉંમરના હોય છે આ સંખ્યા વધારે હોવાનું
 કારણ એ છે કે ત્યાં વેશ્યાવૃત્તિ દ્વારા એ રોગ
 ફેલાઈ રહ્યો છે ત્યાંની કેટલીક સ્ત્રીઓ બીજી
 કેટલીક નાની નાની છોકરીઓની બિનપણી
 બનીને તેઓને ફેલાવે છે અને આમાં ખાસ
 કરીને મધ્યમ વર્ગનાં માણસો ફેલાઈ બંધ
 છે અને તેથી તેમનું ગૃહસ્થ (જીવન સુધાઈ
 બંધ છે (મેકડીથનર ૧૯૦-૬૪૮-૧૯૫૮)
 બચાવક દ્રોણ માટે પ્રાયોગિક નવું

ઔષધ —યુલેવન (અમેરિકા)માં આવેલી
 એલ યુનિવર્સિટીની મેડીકલ સ્કુલના ડૉ
 ઇરવીન પેરન્ટજેવ જણાવે છે કે કુતરાની
 ઉપર પ્રયોગ કરતા સગર્ભા બનેલી કુતરાને
 એબોશન કરાવ્યા વગર કે બીજી કોઈપણ
 માઠી અસર થયા વગર મેલ્યુસીડીન
 (Malutidin) નું ઇન્જેક્શન આપવાથી ગર્ભા
 શયમાં જ બચ્ચુ ઓગળી જઈને ફરીથી
 દોહીમાં એક રૂય બની ગયું હતું આ ઔષ
 ધના શોધક હબ્બ પ્રયોગો કરી રહ્યા છે
 (એન્ટીસેપ્ટીક ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬)

AYURVEDA VIGNAN

Which is published by
ZANDU PHARMACEUTICAL WORKS LTD,
BOMBAY-28.

Under [Rule 8 of the Registration of News Papers (Central) Rules 1956]

Form IV

- 1 Place of Publication Bhavnagar
- 2 Periodicity of its publication.. MONTHLY
- 3 Printers Name Shri Jayantilal Morari Mehta
Nationality .. INDIAN
Address Victor Square, Bhavnagar
- 4 Publisher's Name... .. Shri Jayantilal Morari Mehta on
behalf of ZANDU PHARMACEU
TICAL WORKS LTD Gokhala
Road, South BOMBAY 28
Nationality INDIAN
Address .. Victor Square, Bhavnagar
- 5 Editor's Name (1) Shri Gopal M Parikh
(Karayavahak Tantri)
(2) Shri Navnitlal B Pandya
(Sahayak Tantri)
Nationality .. INDIAN
Address .. C/o Zandu Pharmaceutical Works
Ltd Gokhale Road, South
Bombay 28

6 Name and address of Individuals who own the newspaper and partners or shareholders holding more than one per cent of the total capital,

Owners Zandu Pharmaceutical Works Limited Gokhale Road South Bombay 28

SHARE HOLDERS

- (1) The Bank of India Ltd Mahatma Gandhi Road Fort BOMBAY-1
- (2) Shri Haresh Jngatram Vaidya & Mrs Devhnti Haresh Vaidya Maheshwari Manamon Napean Sea Road, BOMBAY-6
- (3) Mahesh Anantra Pattani & Mrs Vidyadevi Mahesh Pattani, Vishwa Villa, Laburnam Road Gamdevi Road, BOMBAY-7
- (4) Kamlaben Durgashanker Shastri Bar Bungalow, Vila Parle, BOMBAY-24
- (5) Ratanbai Chhotalal Jerajani Tara Nivas Ghodbunder Road, Borivlee, BOMBAY-48
- (6) Shri Mahendra Chunilal Bhatt 35 D Ganesh Baug 208 Vincent Road Matunga BOMBAY-19

I, Jayantilal Moraraji Mehta hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief

JAYANTILAL MORARJI MEHTA

Date 15-3-59

Signature of Publisher

आयुर्वेद विज्ञान

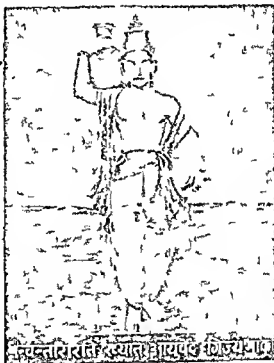
वैद्यक सिद्धांताने पुनर्जातक दृष्टिची तथा अनुभवनी दृष्टिची अर्थाना १३ भासिक

पुस्तक ७]

१२ २०१५ मे १९ १९९६

[अंक ७]

नमामि धनतन्मिदिदेव सुखासुरैः वदितपादपद्मम् ।
लोके जराहमयमृत्युनामम् आवासीय विविधोपवीनाम् ॥

तद्वत् युज मेपज्य यदायोग्याय कल्पते ।
स चक्ष मिपजा ज्येष्ठो यतोभ्यो य प्रमोचयद ॥

आव तत्रा स्व रा रा दुर्भाशम् देवगणराभ शास्त्री

१९९६ वा ११ नी रा रा श्री गोपा न भ पजीभ.

सदायक तत्रा न-नीत-न-न ७ प-७७, जे. जे. जे. ११ जे. जे. जे. (जे.जे.)

४६ दामिन्मुद्रित व-७७, वि-७७, त-७७,
६ गोपने १७ (द-७७) मु-७७ २८

અનુક્રમણિકા

વિષય	સેખર	પૃષ્ઠ
૧ શ્રેષ્ઠ આહુત્યકથા ^૧ માસાહાર કે અન્નાહાર ^૧	વૈદ શ્રી મગદેવપ્રસાદ પનારા આ. વિહારક	અમદાવાદ -- ૧૪૫
૨ લી ૧૭૧	... વૈદ ચરતકુમાર વ્યાસ આયુર્વેદ વિદ્યાલય	સુ ત -- ૧૫૨
૩ ૧૮૫૨ ૧ વિજ્ઞાન	.. શ્રી ઇશ્વરદત્ત ડી કેસાઈ, L. A. M., જૂનપૂર્વ	અધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-પાટણ
	અધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-નડીયા	૧૫૬
૪ બા ત રત્નકાન્તી આચારનીતિ અને આયુર્વેદ	તત્ત્વચિંતેથી	૧૬૧
૫ અખિન બારતીય પાર અનુસંધાન સંચયન (મનેડા-કૃષ્ણગોપાલ) અશ્વમેર	(અમા ૧ પ્રતિનિધિ તરફથી)	૧૬૩
૬ સમાનોચના	આ ૧૫ કાર્યાલય	૧૬૫
૭ સ્ત્રીમાર અને સમાનોચના	..	૧૬૭
૮ કેક નાક સમાચાર		૧૬૭

વિજ્ઞાપિ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો આ અંક વાંચીને આપ જાણી શકશો કે આયુર્વેદના વિજ્ઞાનને સ્પષ્ટતા ગૌણિક દોષોનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે

આયુર્વેદના જ્ઞાન અને પ્રચાર માટે વૈદોને વલકના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી નીવડે તેવું આ માસિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ પાળવું અને રોગોથી કેમ બચવું તે વિશે પણ આ માસિકમાં માત્ર દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે આ માસિક દર અશ્વમેર મહીનાની પદ્મની તારીખે પ્રગટ થાય છે લવાજમ રૂકા રૂા ૪- -૦ (૫૨૨૯ના રૂા ૬- -) ૮૫૫ ખૂચ સહિત રાખવામાં આ યું છે લાઇબ્રેરી આ દ્વારા આ માસિકનો જહોલો પ્રચાર થાય તે હેતુથી લાઇબ્રેરીઓ માટે ભવા ૧૫ રૂકા રૂા ૩- - રાખવામાં આ યું છે અત્યારના આ જમનામાં આ લવાજમ ખર્ચે ઓછું છે છતાં આયુર્વેદી સેવા ખાતર અમોએ લવાજમ ઓછું રાખ્યું છે આદ્ય છે કે આપ સર્વે વૈદ જહોલો આ માસિકના પ્રાદેશ જૈમ જર્ને તેમ જહદિયા યહજર્નો તેમજ આપના જામિ ઇટ મિત્રોમાં તેનો પ્રચાર કરી વધુને વધુ પ્રાદેશ કરી મોકલો અથવા વી પી. થી અંક મોકલવા માટેના પત્ર લખશો એજ વિનંતિ

પત્રવ્યવહારનું સરનામું

તત્ત્વ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન,

કે-ઈ-કે ફાર્માસ્યુટિકલ્સ વર્કસ નિ.

ગોખને રોડ (દક્ષિણ) મુંબઈ ૨૮

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

प्रत्यक्षतो हि यदृष्ट शास्त्रदृष्ट च यद्भवेत् ।

समासतस्तदुभय भूयो ज्ञानविवर्धाम् ॥

પુસ્તક	૭	આદ્ય તત્ત્વો મહાગત દુર્ગાશંકર દેવજીરામ ગાન્ધી	ચેત્ર	૨૦૧૫
અંક	૭	માયનાદ તત્ત્વો શ્રી ગોપાલ મ. પર્ડીય	એપ્રિલ	૧૯૫૮
		સહાયક તત્ત્વો શ્રી નવનીતનાન બ. પટ્ટા		
		હુડુ માર્મસી તરફથી		

શ્રેષ્ઠ આહાર કયો ?

માસાહાર કે અન્નાહાર ?

લેખક - વૈદ્ય શ્રી બળદેવપ્રસાદ પનારા આયુર્વેદ વિજ્ઞાન (અમ.નાદ)

આ દુનિયામાં બે પ્રકારના મનુષ્યો રહે છે એક માસાહારી અને બીજા બિન-માસાહારી અથવા અન્નાહારી

જે મનુષ્યો પશુ, પક્ષી તથા પ્રાણીઓના લોહી, માંસ, ચરબી વગેરેનો પોતાના ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરે છે, તેઓ “માસાહારી” કહેવાય છે. માસાહારીના પશુ બે પેટા વિભાગો થાય છે એક તે પૂર્ણ માસાહારી અને બીજો તે અર્ધ માસાહારી માંસ સિવાય અન્ન કે વનસ્પતિ કાઠ પશુ ન હોનાર “પૂર્ણ માસાહારી” કહેવાય છે જ્યારે માંસ સાથે અન્ન, ફળ, શાક વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર “અર્ધ માસાહારી” કહેવાય છે

જે મનુષ્યો જમીનમાં થનારી વનસ્પતિઓ, ધાન્યો, શાક-ફળફળાદિ વગેરેનો તથા ગાય, બકરી જેવા પ્રાણીઓના દૂધ અને દૂધની બનાવટોનોજ પોતાના આહાર તરીકે

ઉપયોગ કરે છે, તેઓ ‘બિન માસાહારી’ કે “અન્નાહારી” કહેવાય છે

આજે દુનિયાનો મોટો ભાગ એમ્લે કે લગભગ ૬૦ થી ૬૫ ટકા લોકો માસાહારી છે ભારત સિવાય લગભગ દરેક દેશમાં માસાહારી લોકોનું પ્રમાણ વધુ છે ભારતમાં પશુ લગભગ ૭૦ ટકા લોકો માસાહારીજ છે

દિવસે દિવસે માસાહારનું પ્રમાણ વધતું જ જાય છે અને અન્નાહારનું પ્રમાણ ઘટતું જ જાય છે આ પશુ એક કાળ ગળનોજ પ્રભાવ છે !

માસાહારી થવાના કારણો બિંબ બિંબ છે કેનેડા તથા બહુજ ઠંડા પ્રદેશો, જ્યાં બારે માંસ બરફ છવાઈ રહે છે અને જ્યાં કાંઈ જાતની ખેતી સમર્પી શકતી નથી ત્યાં માણસોને દેશ અને કાળને આધીન થઈને માસાહારજ કરવો પડે છે કેટલીક ભૂતિઓ જેમકે

હીન, કોળી હળસી વગેરેમા માસ ખાવાને વશપરપરાગત વિવાજ હોય છે એથી નવી પ્રજા માસાહારી થાય છે અત્તાહારીઓ માસાહાર તરફ વળી જવાના કારણોમા તેમનામાં રહેલી શોષ-વૃત્તિ અથવા ત્રિવિધ પ્રકારના ભોજનની સ્વાદ-વૃત્તિ કે વધુ બઠાને મળ્યૂત થવાની વૃત્તિ હોય છે

આજે સવત્ર માંસાહાર અને અત્તાહાર વિષે બારે ઉદ્ઘાપોક આવે છે મોટા મોટા વિદ્વાનોમા પણ એ વિષે યજ્ઞા મતલેહો પ્રવર્તે છે

હુ માગી આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ એ વિષય વિષે મારા વિચારો અને રજૂ કર છું

શુજરાતી ભાષામા કહેવન છે કે “અત્ર તેવો ઓઠકાર” અથવા ‘બી તેવું ફળ’ હિંદીમા પણ કહેવન છે કે “વેસા સગ્ર વૈસા હકાર ઓર જસા ધીજ વૈસા જઠા.” આ બંને કહેવતો પાછળ ધણોજ ગૂંપાયેલુ રુચાયેલો છે એ કહેવતો પાછળ તો વૈક શાસ્ત્ર અને વનસ્પતિ શાસ્ત્રનું ઉંડું જ્ઞાન છુપાયેલું છે એ કહેવતોનો ગૂઢ અર્થ જ્યારે જોને પૂણ પછે સમજાયે, ત્યારે તે આશ્ચર્ય અકિત થયા વિના નહિજ રહે

માણુસ જે જોરાક ખાય છે, તે જોરાક માથીજ તેના શરીરને જરૂરી લોહી, માંસ ચરબી, હાડકા, વીર્ય જેવી ધાતુઓ અને છુદ્ધિ, માદશક્તિ, ધીરજ, ક્ષમા, શીલ જેવા શુભાવો જ મે છે

માણુસનો જોરાક જેવો હોય છે તેવુંજ તેનું પરિણામ આવે છે અર્થાત માણુસનો

જોરાક જે ગળ્યા રચનાઓ હોય, તો તેનું પરિણામ પણ તે પ્રમાણેજ આવવાનું અર્થાત તે જોરાક પાચનના પરિણામે માણુસના શરીરમા ગળપણનો અશ વધવાનોજ

જમીનમા જેવું બી વાવીએ તેવુંજ ફળ મળે છે જેમકે બાબુનું બી વાળ્યું હોય તો તેમાથી બાબુ જ થાય તેમાથી કંઈ આમો ન થાય આભામાય વળી જેવી જાતના આખાનો જે દેલો વાવીએ તેવીજ જાતના ફળ આવે, એ તો સામાન્ય જ્ઞાનની વાત છે

આહારમા જે લાડુ લઈશું તો લાડુનો શુભ ભારે, મજા, જડતા અને અગતિ હોવાથી, તેના પરિણામ રૂપે માણુસમા પણ ભારપણું, મદપણું જડપણું અને અગતિપણું આવવા નાજ પરંતુ એને બંને આહારમા જે ચોખ્ખા લીધા હોય તો ચોખ્ખા હલકા હોવાથી તે શરીર હલકું બનાવે છે અને તેથી શરીર સ્ફૂર્તિવાળું પણ બનવાનું જ

આટલા ઉપરથી અગાઉ કહેવાઈ ગયેલી બંને કહેવતો ખરાબર સમજાઈ જશે

આયુર્વેદનો સિદ્ધાંત છે કે, “માણુસ જે જોરાક ખાય છે તેમાથીજ તેનું શરીર પોષાય છે, તેમાથીજ છુદ્ધિ બને છે તેમાથીજ તેને બળ મળે છે અને તેમાથીજ તેનું મન થાય છે” આ સિદ્ધાંત દરેક માણુસે યુગજ મનન કરવા યોગ્ય છે

હવે આપણે માસાહાર ઉપર આવીએ

માસાહાર એટલે માસનો આહાર માસનો આહાર કરવો હોય તો માસ મેળવવું પડે માસ મેળવવું હોય તો તે માટે

જીવતા પશુ, પછી કે પ્રાણીને મારવા જોઈએ કે મરાવવા જોઈએ માસાહારમાં મરેલા પ્રાણીઓના માસ કવચિત્તજ ઉપયોગમાં લેવાય છે બાકી તો મોટે ભાગે નાના, તાજા જ મેલા કે જુવાન પ્રાણીઓનીજ માસ માટે કતલ કરવામાં આવે છે આ કતલ માટે કેટલે દેશમાં મોટા મોટા કારખાનાઓ આવે છે તેમાંય યુરોપાદિ દેશોમાં તો વધુ પ્રમાણમાં

આમ જીવતા પ્રાણીઓને ૨૫ સોજનાથે મારવા તે ચોખ્ખી હિંસાજ છે કોઈ વ્યક્તિ બંને હિંસા ન કરે તો પણ તે હિંમકના કોષમાંથી સુખ ગળી ચકલી નથીજ કારણ કે તે બંને બન્ને કોઈ પ્રાણીને ન મારે, પણ તેને ખાવા માટે જે માસ જોઈએ છે, તેની તે જઠરિયાતને પૂરી પાડવા માટે બીજા માણસને પ્રાણીઓની કતલ કરવાનો ધંધો કરવો પડે છે આમ મામાદારી ત્રીટી રીતે નહિ તો આડકતરી (Indirect) રીતે, બીજાને હિંસા કરવાની ઉત્તેજના આપીને હિંસાનીજ ભાવ નાને પોચે છે

“જ્યાં હિંસાની કારના હોય છે ત્યાં સાર્વિકતા રહેતી નથી જ્યાં સાર્વિકતા રહેતી નથી ત્યાં સુખ રહેતું નથી ત્યાં સુખ રહેતું નથી ત્યાં આરોગ્ય રહેતું નથી ત્યાં આરોગ્ય નથી રહેતું ત્યાં બુદ્ધિ સ્થિર રહેતી નથી જ્યાં બુદ્ધિ સ્થિર રહેતી નથી ત્યાં સત્ય સત્ય અને હિતાહિત પારખવાની શક્તિ રહેતી નથી ત્યાં તે શક્તિ રહેતી નથી ત્યાં ત્યાં મામ, ક્રોધ, અધર્મ, પરિગ્રહ, યોગી, વ્યવિચાર, અસત્ય દેષ, વૈર જેવા અસખ્ય દુશુંઓ ધર કરી બાધ છે”

આ સમય વિશ્વ પ્રકૃતિના સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ ત્રણ ગુણોને કારણેજ આવે છે તેથીજ રીતે માનવી માવના શરીરની દુનિયા પણ એજ સત્ત્વ, રજસ અને તમસના ગુણો પ્રમાણે આવે છે

જે માણસમાં સત્ત્વગુણ જેટલા અશે વધુ હશે, તેજલાજ અર્થ તે વધુ ઉચ્ચ માનસિક ભૂમિકા અને આત્મિક ભૂમિકા ઉપર વિહરના હશે

રજસ અને તમસ એ બે તો મનના દોષો છે એ દોષો જેટલા અશે બગવાન હશે, તેજલાજ અશે માનવી વધુ ઉત્તરતી કક્ષાની માનસિક તથા આત્મિક ભૂમિ ઉપર વિચરતો હશે

સત્ત્વગુણ એ તો શરીરનો મોટામાં મોટો કૌમતીમાં કૌમતી અને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ગુણ છે સુખ માત્ર સત્ત્વગુણમાં સમાયેલું છે સત્ત્વગુણ વિવાયતું સુખ એ સુખ નહિ પણ ભાસ માત્રજ છે

બીજાને પોતાનું આપણ, સત્ય જ્ઞાન સપન ઘણું-રહેણું, દયા, અકીડ દુષ્મા, ધર્મ પાલન, સર્વ પ્રત્યે પ્રેમ, અહિંસા એ સર્વ ગુણો સત્ત્વગુણનાજ લક્ષણ રૂપે છે

જે પ્રાણી કે મનુષ્ય બળજબરીથી, આલાકીથી, ચોરી-છીનીથી, હરથી, લાવચ આપીને કે કમાઈ કરીને બીજાની પરતું લઈ લેવાની વૃત્તિવાળો ન હોય પરંતુ તેથી વિરુદ્ધ બીજાને કંઈક આપવાની વૃત્તિવાળો હોય તેને સત્ત્વગુણ પ્રધાન બાળુને

મરઘા, બતક, બગલા, ચકલી, સમડી જેવા પક્ષીઓ, અને વાઘ, સિંહ, રીંછ,

ચિત્તો જેવાં પ્રાણીઓ પોતાના કરતાં નિબળ અને નાના પ્રાણીઓને મારીને અર્થોત્તેમના પ્રાણ હરીને પોતાનું ઉદર પોષણ કરવાની ભાવનાવાળા હોય છે એ ભાવના હિંસાનીજ પ્રતિકરૂપ છે વળી તેઓ ખીબતની વસ્તુ લેવાનીજ વૃત્તિવાળા હોય છે, પણ આપવાની વૃત્તિવાળા નથી હોતા.

એથી એ સાબિત થાય છે કે પ્રાણી માત્ર હિંસાની ભાવનાવાળા અને લેવાનીજ વૃત્તિવાળા હોય છે

અને સહજ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે કે બકરાં, ઘેડા જેવા નિદોષ પશુઓ કયા કોઈની હિંસા કરે છે? તેમનામાં હિંસાની ભાવના છે, તે કેમ કરી શકાયે? વળી તેઓ મનુષ્યોને દૂધ વગેરે આપે છે, તેથી માત્ર લેવાની વૃત્તિવાળાજ તેઓ હોય છે તે કઈ રીતે કહી શકાયે? પ્રશ્ન બરાબ જ છે તેનો પ્રત્યુત્તર એ છે કે કોઈ પણ પ્રાણી હોય તેનામાં હિંસાની ભાવના રહેવાનીજ એક ગાય અથવા માખેનો દાખલો હોય તેને તમે મારો તો તે તમારો સામનો કરશે પોતાને મારવા માટે તમને શિક્ષા કરવા માટે પૂરતા યત્નો પ્રયત્નો એ તે નિબળ હશે તો તે સમયે તે પ્રાણી નાસી જશે, પરંતુ પાછળથી તે તમને ઓચિત્તજ મારવાનું કે ઠરઠવાનુંજ એ ત્યારેજ બની શકે કે જ્યારે તમે દેશભાવ મનમાં સંઘર્ષો હોય દેશ માત્ર અહિંસાની ભાવનામાંથી બાળે છે એ કોઈ પ્રાણી દેશ ન કરે તો મનમાં ને મનમાં કોઈ તો જરૂર કરેજ એ કોઈ પણ અહિંસાની ભાવનામાંથી જ જ મે છે વળી ગાય, બકરી જેવા દૂધ આપનારા પ્રાણીઓને આપણે દોહીએ છીએ, ત્યારે તે દૂધ

આપે છે એ કઈ માગ્યા વિના આપણને આપતા નથી ખીબત શબ્દોમાં આપણે તેની પાસેથી લઈ લઈએ છીએ, એમ કહીએ તો ખોટું નથી આપણે કોઈ પાસેથી તેની વસ્તુ લઈ લઈએ, એથી સામા માણસને આપવાની ઈચ્છા જ હતી, તેમ ન કરી શકાય તદ્દઉપરાંત ગાય, બકરા જેવા પ્રાણીઓ ગમે તે રથએ ફરે છે અને ભ્રમ્ય-અભ્રમ્યના વિચાર વિના ગમે તે વસ્તુ ખાય છે, એ તેની અનિશ્ચિત યુદ્ધિનું જ લક્ષણ છે અનિશ્ચિત યુદ્ધિ રાજ્યસત્ત્વ લક્ષણ છે આ બધા ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે ગાય, બકરી જેવા પ્રાણીઓ પણ અહિંસાની ભાવનાથી કે લેવાની વૃત્તિથી પર નથી જ વળી અનિશ્ચિત યુદ્ધિ એ પણ અ-સાત્ત્વિકતાનું જ પ્રતિકરૂપ છે

એથી જ પ્રાણીઓ ખીબતને મારીને ખાવાની હિંસાત્મક વૃત્તિવાળા હોય છે અર્થોત્તેમ જેઓ મહદંશે અ-સાત્ત્વિક ભાવવાળા હોય છે, તેઓનું નત્યેક અંગ અને અંગે અંગનું અર્ણવે અર્ણુ હિંસક તથા અ-સાત્ત્વિક ગુણધર્મ સપન્ન હોય છે તેવા પ્રાણીના લોહી માંસ, ચરબી દરેકમાં હિંસા અને અ-સાત્ત્વિકતા જ ભરેલા હોય છે

એવા હિંસા અને અ-સાત્ત્વિકતા સપન્ન પ્રાણીઓના માંસાદિ ખાનારા માણસો ઉપર પણ તેનો પૂરું પહોં પ્રભાવ પડે જ છે

દુનિયા માને કે ન માને પણ માંસાહાર કરનારા લોકો સાત્ત્વિકતાની ઉચ્ચતમ કક્ષાએ કદી પહોંચી શકતા નથી અને તેમની યુદ્ધિ પણ વિશુદ્ધ રહી શકતી નથી, એ એક સત્ય છે

જે વસ્તુ જેવા શુભવાળી હોય તેવો જ તે પ્રભાવ ખતાવે છે બીજેના શુભવાળી હોય તેવું જ તેમાથી કૃષ્ણ મળે છે આથી મહાશુદ્ધિવાળા, મૃદ, હિંમત ભાવનાવાળા, પરિશ્રદ્ધ (ખીજતી વસ્તુ ગમે તે પ્રકારે લઈ લેવાની વૃત્તિ)ની ભાવનાવાળા કે અશન દોહાણ (ગમે તે સમયે ગમે તેવી વસ્તુ ખાઈ લેવાની વૃત્તિવાળા) પ્રાણીઓના મામાર્ગ ખાનાર મનુષ્યોમા પણ તે તે પ્રાણીઓના તે તે શુભ અને વૃત્તિઓ પે. શાય જ છે

હવે આપણે તેના ચોરાક ઉદાહરણો જોઈએ એક અતિ વિષયી બકરો છે જે દિવસમા અનેક બકરીઓનો સયોગ કરે છે તે બકરાના માસ અને હોદીના અણુએ અણુમા વિષયવાસના બંધૂત હોય છે તેથી તે બકરાનું માસ, હોદી કે તેના કેઈ પણ અંગતુ ભક્ષણ કરનાર માણસ પણ વિષયી બનવાનો જ છે અને તે વ્યભિચાર કરવાનો જ છે એ માણસ કદાચ એક સીને વફાદાર નહીં રહી શકે

એક વાઘ છે વાઝ કૂર છે, ઘાતપી છે, હિંસક છે, શુરસાળાજ છે અને અર્થહીન પણ અ યના પ્રાણુ હરવાના સ્વભાવવાળો છે તે વાઘનું માંસ ખાનાર માણસ ઉપર તેની અ ર વલાઈ ગયેલા શુભો અને સ્વભાવ ઉતરશે એથી એ માણસ પણ કૂર, ઘાતપી, શુરસાળાજ અને અર્થહિન, અન્યતા પ્રાણુ હરવાના સ્વભાવવાળો થવાનો જ

પ્રાણીના જેવા શુભ અને સ્વભાવ, તેવા તેના માંસ-હોદીના સ્વભાવ અને તેવા જ તે

મામાર્ગ ખાનારના સ્વભાવ બને છે એ વિષેનું એક ઘણું જ ઉત્તમ ઉદાહરણ મળ્યું છે -

અમારા શુરુશ્રી રસિકભાઈ પરીખ સાબર કાઠાની વનસ્પતિઓ લેવાના પ્રવાસમા ગયેલા ત્યાં તેમના એક ઉચ્ચ દરજ્જાના સરકારી અમલદારમાર્ગ પેમની સાથે પ્રવાસમા જોડાયા બોલ્વનનો સમય થયો એટલે પેલા સરકારી અમલદારભાઈ પોતે માસાહારના શોખીન હોવાથી બે ત્રણ કુકડા મગાવ્યા અને તેનું ખાપું રાધવાનો પોતાના માણસોને હૂકમ આપી દીધો અમારા શુરુશ્રી તો ખિન-માસાહારી હતા એથી એમને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમણે કહ્યું, “ભાઈ આપણે તો તમારા એ ખાણુને અડકીશું નહીં મારા માટે તો ખીચડી ને શાક તૈયાર કરાવો” એથી અમારા શુરુશ્રી મારે ખીચડી શાક તૈયાર થયા બધા સાથે જમવા બેઠા અને પેલા સરકારી અમલદાર પૂછ્યે ચર્ચો ઉપાડી, “શું, રસિકભાઈ તમે તો સાવ નાત બહાર જ રહ્યા તમે માસાહાર કેમ કરતા નથી? અમને જુઓ, અમે માસ ખાઈએ છીએ તેથી કેમ હૃદયુષ્ઠ અને તદુરસ્ત છીએ જ્યારે તમે કાળ-લાત આનારામા તે શું કમ હોય?” ત્યારે શ્રી રસિકભાઈએ જણાવ્યું, “ભાઈ તમારી બધી વાત સાચી તમે માસાહાર કરો છો તેથી બગવાન છો કેમાવડા છો અને હૃદયુષ્ઠ છો એ વાત સાચી પરંતુ તમે તદુરસ્ત છો એમ નહીં કહી શકાય કારણ કે માણસ તદુરસ્ત ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે તેના શરીર ઉપરાંત મન પણ તદુરસ્ત હોય મન તદુરસ્ત ત્યારે જ હોઈ શકે છે જ્યારે રજસ અને

તમસ એ બે મનના દોષો સાર્વત્રિક શુભના પ્રભાવ નીચે ક્ષણાંક ગયેલા હોય

માસ ભલે અ-સાર્વત્રિક છે તેથી તેનું કામણ કરનાર માણસમા જોગુણ અને તમો શુભ વધવાના જ રજોશુભ અને તમોશુભ એ બે તો મનના રોગોને જન્માવનાર દોષો છે જ્યાં એ દોષોની સ્થિતિ હોય ત્યાં તદુરસ્તી હોઈ શકે નહીં તેથી તમે શરીરે ભલે તદુરસ્ત દેખાતા હો પણ મનથી તો તમે રોગી જ છો વળી ખીજો મુગે એ છે કે આજે તમે આ મરધાનુ માસ ખાધુ મરધો નાના-જીવજીવેને મારવાની ભાવનાવાળો અર્થાત્ હિંસક ભાવનાવાળો અને બીજાની વસ્તુ (વગર કંઈ) લઈ લેવાની વૃત્તિવાળો અને બીજાને કંઈ પણ ન આપવાની વૃત્તિવાળો ખતે છે આ એક સત્ય છે તમે આજે એવા કુકડાનું માસ ખાધુ તેથી તમારામા તેના તે તે શુભો ઉતરવાનાજ, તમારામા હિંસાની ભાવના બ્લમવાનીજ, તમારામા બીજાની વસ્તુ 'થેન ઠેન પ્રકરેણ લઈ લેવાની વૃત્તિ બાગવાનીજ અને તમે બીજાને તમારી વસ્તુ આપી દેવાની વૃત્તિવાળા કદાપિ નહિ બની શકો" શ્રી રસિકભાઈની આ વાત સામળી એ સફળકર્ય જોવા, "રસિકભાઈ ! હું તમારી આ વાત સાથે સહમત થતો નથી તમે મને એ વસ્તુ સમિત કરી આપો તો ખરા" ત્યારે રસિક ભાઈએ કહ્યું, "સાર સમય આ યે, તે હું સમિત કરી આપીશ" એ પછી તેઓ પ્રથમ સમા આગળ વધ્યા એક રથળે તેઓ વન સ્થિતિઓ જોતા હતા, ત્યાં એક બીવનુ ઝું પડ્યું હતું તે બીલ પાસે એક જહુજ મુર, દેખા

વડો અને તદુરસ્ત મ ધો હતો એવા મુર મરધાને જોગ પડ્યા મ કાગી અમલદારમાં ઉરતજ તે મરધાના માનીક બીલ પાસે જઈ પહોંચ્યા અને કહ્યું "અભા, આ મરધો કેટલામા આપવો છે ?"

શીલે તો સરકારી અમલદારને જોગે ગભરાતા અવાજે કરગરતા કહ્યું "પણ સાહેબ એ મરધો તો અમારું જીવન છે, તે છે તો અમારી મરથી ઈડા આપે છ તે ન હોય તો અમે જૂળે મરીએ મા? મારે એ મરધો વેચવો નય"

"પણ હું તને પૈસા આપુ છું મારે કંઈ તારો મરધો મફત નવા જેઠતો ' પેલા સરકારી અમલદારે જરા હિંસા ધઈ કહ્યું

"પણ, સાહેબ ! પૈસા કરો અમને રગ વાનું બીજુ કંઈ સાધન નથી" શીલે ફરી કરગરતા કહ્યું

"એ કંઈ નહિ આવે, વે આ રૂપિયો કહીને એ સરકારી અમલદારમાંએ ખીરસા માથી રૂપિયા કાઢીને બીવન આપવા માડ્યો

એજ ક્ષણે અમારા શુરુ શ્રી રસિકભાઈ જોની ઠહયા 'શું સાહેબ ? આ મરધાની કીમત એક રૂપિયો થાય ? બીજુ એ બીચા રાને મરધો વેચવો નથી, આપવો નથી, છતમ તમારે ત લઈ લેવો છે, એ શું બતાવે છે ? જુઓ સાહેબ ! આજે તમે મરધાનું માસ ખાધું છે ત તેના શુભસ્વભાવનુ આ પ્રત્યક્ષ ઉત્કર્ય છે મે તમને શું કહેવું ? કે મરધો બીવનની વસ્તુ 'થેન ઠેન પ્રકારેણ' લઈ લેવાના સ્વભાવનો છે તેનો તે શુભ

તમાગમા ઉતર્યો અને આ પીયારાનો મરવો લઇ લેવાની કૌશલ્ય કરે છે

ત્રીજે મુદ્દા એ કે મરવો હિંસક છે તેવું માસ તમે ખાધું તેથી તમારામાં પણ એ હિંસાની ભાવના ઉતરી અને આ પીયારાના આત્માને હુ ખા ચાવીને, તેના જીવનના સુખની અવગણના કરીને તમે એજ હિંસાની ભાવના અત્રે પ્રદર્શિત કરી છે”

આ વાત સામગ્રી તો જ એ ગૃહસ્થ ધણા જ ઊંડા વિચારમાં ઉતરી ગયા અને શેઠી વારમાં જ તેમણે હાથમાં હીથેલો કુકડો નીચે મૂકી દીધો. તે જ દિવસે તેમણે પ્રતિના કરી કે આજથી કોઇ દિવસ માંસાહાર કરવો નહિ

આમ વિવિધ ઉદાહરણોથી આપણે એ સિદ્ધ કર્યું કે માંસાહાર અ-સાત્વિક છે માંસાહાર મનના દોષો રજસ અને તમસ એ બંનેને વધારનાર છે અને મા-ગ્રાથ તથા સંસ્કારથી પ્રાપ્ત થયેલા સર્વશુભનો નાશ કરનાર છે

એથી ઉત્તમતા ચાહનાર પુરુષે માટે માંસાહાર હિતકર નથી શ્રેષ્ઠવની કામના કરનાર માટે માંસાહાર અપદ્ય-અહિતકર છે શ્રેષ્ઠ સાધના કરનાર માટે માંસાહાર ઈષ્ટ નથી શુભરત્નને ચાહનાર માટે માંસાહાર શ્રેયકર નથી શરીર સાથે મળી પણ તડું વસ્તી ચાહનાર માટે માંસાહાર અયોગ્ય છે સાત્વિક જનવાની અભિલાષા ધરાવનાર માટે માંસાહાર અહિતકર છે

આમ માંસાહારનું વિવેચન થયું અને એ સિદ્ધ કર્યું કે માંસાહાર શ્રેષ્ઠ નહિ પણ

અધમ છે હવે આપણે અનાહાર ઉપર આવીએ

અનનો એક હાથો જમીનમાં વાવીએ તો તે એકમાથી અનેક હાથો ઉત્પત્ત કરી આપણને આપે છે ફેરીની એક ચોટની જમીનમાં વાવીએ તો તે એકમાથીજ અસંખ્ય ફેરીઓ ઉત્પત્ત કરી આપણને આપે છે એટલી “વનસ્પતિ લેવાના સ્વભાવવાળી નહિ, પણ આપવાના સ્વભાવવાળી છે”

આયુર્વેદ કહે છે કે વનસ્પતિમાં પણ જીવ રહે છે આ વાત આજનું વિજ્ઞાન પણ સ્વીકારે છે પરંતુ વનસ્પતિ એ મનુષ્યોની જેમ પૂર્ણ ચેતનાવાળી નથી તે વો પૂર્ણ ચેતના અને પદ્ધત જેવી અચેતનાવાળી ભૂમિકાઓની વચ્ચેની અધ્યક્ષેતનાની ભૂમિ કામાં રહે છે પ્રાણીઓની જેમ તે પણ આહાર લે છે, વધે છે, ઘસડી યાય છે અને મૃત્યુ પણ પામે છે

આ વનસ્પતિઓ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખવા માટે અ ય પ્રાણીઓની જેમ ધીજી જીવોની હિંસા કરતી નથી કોઈ પણ વનસ્પતિને કાપી નાખો, મરડી નાખો કે તોડી નાખો તો પણ તે કંઈ તમારો સામનો કરશે નહિ એજ વસ્તુ તેની અહિંસક ભાવના દર્શાવે છે એથી વનસ્પતિ અહિંસક સ્વભાવની છે તે સિદ્ધ થાય છે,

વળી વનસ્પતિ માત્ર અપરિમિતના સ્વભાવવાળી છે અ-પરિમિત એટલે ધીજીની વસ્તુ કદા પગર કે બળજબરીથી લઈ લેવાના સ્વભાવથી રહિત અને કોઈ આપે તો જ લે એવા સ્વભાવ યુક્ત હા ત :—એક આજોજ

લઈએ, આમે વાળીએ અને તેને ખાતર તથા પાણી આપીએ તોજ તે રવીકારે છે પણ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખવા માટે તે ગમે ત્યાંથી કોઈ પણ વસ્તુ લઈ લેતો નથી જગલોમા ઉગતી વનસ્પતિઓ પણ આકાશ પાણી આપે તો તે રવીકારે છે જમીન સત્ત્વ આપે તો રવીકારે છે, અને પોતાનું જીવન આગળ વધારે છે જો કોઈ ન જ આપે તો તે પોતાનો નાશ થઈ જવાડે છે જોથી વનસ્પતિ માત્ર અપરિશ્કૃત અથવા આકાશીય વૃત્તિવાળી હોય છે (આકાશીય વૃત્તિ તેને કહે છે કે કોઈ આપે તો લેવું, ન આપે તો કોઈ પાસે માગવું નહીં સુખમાએ જે વૃત્તિ ધારણ કરી હતી)

વનસ્પતિ જ્યાં સુધી જીવે છે ત્યાં સુધી તે પ્રાણી માત્રના ઉપયોગમા ખપી જાય છે પોતાના ફળ, ફૂલ, પાન, શુદ્ધ, કુંધ, છાલ, મૂળ જેવા અંગો આપને આપીને તે પર-સેવા જ બતાવે છે વળી તે જ્યારે મૃત્યુ પામે છે ત્યારે પણ લોહાને બગતણ આપીને કે તેમની અથ જરૂરિયાતોને પૂરી પાડી તે પણ લોક સેવાજ બતાવે છે આમ જીવતા અને

મૃત જાત પણ તે પર-સેવા અર્થે પોતાની જાતનું અભિમાન આપી જાય છે આમ અમનું કલ્યાણ કરવાની ઉત્તમ ભાવના વનસ્પતિ માત્રમા હોય છે

ખીજને આપવાનો સ્વભાવ, અહિંસક ભાવના, અપરિશ્કૃત અથવા આકાશીય વૃત્તિ અને અમનું કલ્યાણ કરવાની ભાવના-આ સર્વ સાર્વિક ગુણના લક્ષણો છે

વનસ્પતિ માત્રમા એ સર્વ ગુણો હોવાથી તે સાર્વિક ગુણવાળી છે એ સાર્વિક ગુણ ગુણ વનસ્પતિનું સેવન કરનારમા પણ સાર્વિક ગુણ વધે છે

સર્વ ગુણો સાર્વિક ગુણમા જ વમે છે શ્રેષ્ઠ તદુરસ્તીનું મૂળ પણ સાર્વિક ગુણમા જ રહેલું છે

જોથી જે આહાર લેવાથી સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થાય અને રજોગુણ તથા તમોગુણ ન થાય તે શ્રેષ્ઠ આહાર કહેવાય

માસાહારથી રજોગુણ અને તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે જ્યારે અનાહારથી સત્ત્વ ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે માટે અનાહાર જ શ્રેષ્ઠ છે

લીમડો

લેખક વેદ્ય શરતકુમાર બ્યાસ, આયુર્વેદ વિશારદ સુરત

લીમડો સમસ્ત ભારતમા સુલભ અને સુપરિચિત છે સામાયરીતે કોઈ પણ ભૂમિમા ઉત્પન્ન અને પ્રચલિત હોવાના કારણે તે સ્વભાવને કારણેજ ઉષ્ણિજ શાસ્ત્રમા એને 'આજાયાદરતા' (આજા દરખત) નામ અપાયું છે પરંતુ અતિપરિચયાદયશ આ

અભ્યાસસાર ઔષધરૂપમા અતિફલદાયી આ વૃક્ષનો જોડો તેમજ ઉપયોગ વેદ્ય સમાજ કરતો નથી તેથી અમને શુરુપરમ્પરા તથા વંશ પરંપરાથી જે ઉપયોગ જાણવા મળ્યો છે તે સ્વાતંત્ર્યથી પ્રમાણિત કરીને આ લેખમા

લીમડો શીત વીર્ય, લઘુ, ઘ્રાહી, કટુ
પાત્રી, હૃદયને અગ્નિ અને અગ્નિ, વાયુ,
શ્લેષ્મ, તૃષ્ણ, જ્વર, અરુચિ, કૃમિ, મલ, પિત્ત
કંક, વમન, કુષ્ઠ, (ત્વકરોગ) હૃદયના અને
પ્રમેહનો નાશ કરે છે લીમડાના પાન આખને
હિતકારી, વાયુ કરનાર, કટુપાકી અને સર્વ
પ્રકારની અરુચિ, કુષ્ઠ, કૃમિ પિત્ત તથા
વિષનો નાશ કરે છે લીમડાના ફળ (લીંગાળી)
તિષ્ઠત, કટુપાકી, ભસ્ક સ્નિગ્ધ, લઘુ ઉષ્ણ
અને કુષ્ઠ, શુભ, અથા કૃમિ તથા પ્રમેહનો
નાશ કરે છે

નિમ્બવૃક્ષસ્ય પચ્ચાક્ષ રક્તગ્રોવહર મતમ્ ।
પિત્ત કષ્ઠ મળ કુષ્ઠ દાહ ચેવ વિનાશયેત્ ॥

(નિમ્બ રત્નાકર)

લીમડાના પચાગધી રક્ત રોષ દૂર થાય
છે તથા પિત્ત, કટુ, મલ, કુષ્ઠ અને ઢાઢનો
નાશ થાય છે

પારિમદ્રો ગુહુ શીતસ્તિજો પ્રાહી કટુસ્મૃતઃ ।
અગ્નિમાચકરચેવ મળશોધન કારક ॥
હોયપક્વકરો વાલે દિતો હૃદો મતો પુષ્પે ।
કૃમિ ધાન્તિ મળવક્ષશોષ પિત્ત વિપાપહ ॥
વાત કુષ્ઠ ચ હૃદાદ ધમ વાસ જ્વર વપામ્ ।
મર્દચિ રક્તરોષ ચ મેદ રોષ વિનાશયેત્ ॥
(નિમ્બ રત્નાકર)

લીમડો લઘુ શીતવીર્ય, તિક્ત, ઘ્રાહી,
કટુપાકી, અગ્નિમાચકર, મળનું શોધન કરનાર,
શોધને પકાવનાર, ખાળક મારે હિતકારી,
હૃદય અને કૃમિ, વમન, મલ, કંક, શેય, પિત્ત,
વિષ, વાત, કુષ્ઠ, હૃદયદાહ, શ્લેષ્મ, કાસ, જ્વર,
તૃષ્ણ, અરુચિ, રક્તરોષ અને પ્રમેહનો નાશ
કરનાર છે

કોમલ પહ્લવશ્ચાસ્ય પ્રાહ્લકો વાતકારક ।
રક્તપિત્ત નેત્રરોગ કુષ્ઠ ચેવ વિનાશયેત્ ॥
જીર્ણ ણ વિશેષેણ વ્રણનાશકર મતમ્ ।
નિમ્બસ્ય સૂક્ષ્મશાલા તુ કાત્તાર્થ ધ્વાત્
ગુલ્મહા ॥

કૃમિમેહદહા પ્રોક્તા ફલ ચામ લઘુ સ્મૃતમ્ ।
સ્નિગ્ધ ચ મેદક ચોષ્ણ મેહ કુષ્ઠ વિનાશકમ્ ॥
તત્પન્ન મધુર સ્નિગ્ધ તિષ્ઠન ગુરુ ચ
પિષ્ઠિલમ્ ।

કપ્પરોગ નેત્રરોગ રક્તપિત્ત ક્ષત ક્ષયમ્ ॥
નાશયેદિતિ ચ પ્રોક્ત યોગમજ્ઞા તુ કુષ્ઠદા ।
કૃમિનાશકરી પ્રોક્તા નિષ્કાંટે ચિકિત્સકે ॥
(નિમ્બ રત્નાકર)

લીમડાના કુમળા પાન ઘ્રાહી, વાયુ કર
નાર અને રક્તપિત્ત, નેત્ર રોગ અને કુષ્ઠનો
નાશ કરે છે લીમડાના પાકા પાન (ભુના
પાન) ખાસ કરીને મલ નાશક છે લીમડાની
નાની નાની શાખા કાસ, અથા રવાસ, શુ મ,
કૃમિ અને પ્રમેહનો નાશ કરે છે લીમડાના
કુમળા (કાયા) ફળ લઘુ, સ્નિગ્ધ લે ક,
ઉષ્ણ અને પ્રમેહ તથા કુષ્ઠનો નાશ કરે છે
લીમડાના પાકા ફળ મધુર સ્નિગ્ધ તિક્ત,
શુર અને પિષ્ઠિવ હોય છે તથા કંક રોગ,
નેત્ર રોગ, રક્તપિત્ત અને ક્ષતક્ષયનો નાશ
કરે છે લીમડાના ખીજના મીઝ કુષ્ઠ તથા
કૃમિ નાશક છે

નિમ્બસ્તિકત રસ શીતો લઘુ શ્લેષ્માઘ
પિત્તગુહ ।
કુષ્ઠવૃક્ષ પ્રણાદતિ લેંગાદારદિ શીતક ॥
અપક્વ પાચયેલ્લો મ મળ પક્વ વિશોધયેત્ ॥
(પન્વન્તરી નિમ્બરુદ્ધ)

લીમડો તિજા રસવાળો, શીતવીર્ય, લઘુ અને ઠંડ તથા પિત્તને શાત કરનાર છે કુષ્ઠ, મણુ અને ઠંડનો નાશ કરે છે લેપ, આઢાર વગેરેમા શીતલ હોય છે અપકવ શોથનુ પાચન કરે છે અને નળનુ શોષન કરે છે

મમત્રક મમવતિ શીત તિષ્ઠ ૧
કફમળક્રિમિવમિ શોષ શાન્તયે ॥

ચલાસમિદ્વહુ વિપ પિત્ત દોષજિત્ ॥
વિશેષતો દ્વય વિદાદ શાન્તિકૃત્ ॥

(૧૪૧ન૫૨૬)

લીમડો શીતવીર્ય, તિક્ત અને ઠંડ, મણુ, કૃમિ, વમન, તથા સોજને શાન્ત કરે છે ઠંડનું હેન કરનાર, ઉષ્ણ વિષ, અને પિત્ત દોષને જીતનાર છે ખાસ ઠગીને હુ ય દાહને શાત કરનાર છે

મહર્ષિ ચરક, સુશ્રુત અને વાગ્બટૈ લીમડાની ગણના શાક વગમા ઠગી છે

નિમ્બ શાક પાષ્ટક જ્વ યત્ ॥
કફપિત્તહર તિષ્ઠ શીત કટુ વિષવ્યતે ॥
(ચરક સુ. ૨૭)

લીમડાનુ શાક ઠંડ પિત્તને હરનાર છે તિક્ત, શીતવીર્ય તથા કટુ વિપાવી છે

.. અરિષ્ઠફલ જતુ પ્રમેદનુત્ ॥
(સુશ્રુત સુ. ૪૬)

લીમડાના ક્ષુણ જ તુ તથા પ્રમેહનો નાશ કરનાર છે જ તુ એમ્લે અહિ વીર્ય પ્રકારના કૃમિનો નિર્દશ કરવામા આવ્યો છે

નિમ્બ ફલ તૈલાની તીક્ષ્ણાનિ
લઘુન્યુષ્ણવીર્યાણિ કટુનિ કટુ ગિપાકાનિ સ્વપ્પનિલ કફ કૃમિ કુષ્ઠ પ્રમેદ શિરોરોગ દ્વરાણિ
ચેતિ ॥ (સુ. સુ. ૪૫)

લીમડાના ક્ષુણનું તેવ તીક્ષ્ણ, લઘુ, ઉષ્ણ, કટુ, કટુ વિપાવી, સારક (મલ પ્રવૃત્તિ કરાવનાર) અને વાત, ઠંડ, કૃમિ, કુષ્ઠ, પ્રમેહ તથા શિરો રોગનો નાશ કરે છે.

.. નિમ્બ પપટ ૧
.. તિજા પિત્તરુપાપદા ॥
(સુ. સુ. ૪૬)

લીમડો તિક્ત તથા પિત્ત અને ઠંડ નાશક છે

.. નિમ્બલ્પ ૧
કફપિત્તહર પુષ્પ કુષ્ઠજન ॥
(સુ. સુ. ૪૬)

લીમડાના ફલ ઠંડ પિત્તને હરનાર અને કુષ્ઠનો નાશ કરનાર છે

પટોલ સત્ત્વારિષ્ટ ગાઢેદ્રાવસ્થુનામૃતા ૧
.. તિક્ત પાકે કટુપ્રાદિ વ્રાતલ કફપિત્તજિત્ ॥
(અષ્ટાંગ હૃલ્લ સુ. ૬)

લીમડો તિક્ત, શીતવીર્ય, કટુપાકી, ઘાહી વાતકર, તથા ઠંડ અને પિત્તને શાત કરનાર છે

લીમડાનો સ્વાનુભૂત ઉપયોગ

ચાત્રમા જો કે લીમડાના ફરેકે ફરેકે અગના શુભુ કર્મ લખ્યા છે, છતાં અમે ચિકિત્સા કાર્યમા જે રોગો પર એનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેનોમ ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે તથા ચિકિત્સક નિમ્બ ચંદને આ ઉપયોગોને કામમા લાવી શકે છે

કુષ્ઠ પ્રણુમા લીમડાના પાન
લીમડાના લીલા પાન લાવી ધોઈ ચાકરી લેવા પછી તેને ખૂંચ બારીક પીસી કક

(અટલી) બનાવી એની લેપડી ઠીજ મલુ પર મુકી પાગે બાધી દેવો આ પ્રમાણે સવારે બાધેલા લીમડો ફર કરી સાળે નવો તાલો કઠક બાધવો આમ કરવાથી ગમે તેવો જીનો ખરાબ મલુ પણ રૂઝાઈ જાય છે નાડી મલુ અને ખરજવા પર પણ આજ લીમડાનો દહક બાધવો અને સાથે ખાવા માટે કોઈ ગુગળોનો યોગ જેમકે પદ્મા ગુગળ, કિશોર ગુગળ અથવા ત્રિકુળ ગુગળ પણ જરૂર આપવો જોઈએ

મમૂરિકા વિગેરેમા લીમડાનો ઉપયોગ

આ તરફ જોવામા આવે છે કે જ્યારે કોઈ ઘરમા કોઈ વ્યક્તિ મસૂરિકાથી પીડાય છે ત્યારે તેના ઘરની બહાર ઓઢલા પર લીમડાની એક ડાળખી લાવીને બાધી દે છે સિલ્લત ભારતના બીજા ભાગોમા પણ આ પ્રથા ચાલુ હશે રોગીને બીલકુલ અધારા ઓરડામા જ્યાં એના પર કોઈનો પડછાયો ન પડે એવા સ્થાનમા રાખવામા આવે છે તેની કોઈ પણ જાતની સફાઈ રાખવામા આવતી નથી રોગીના કપડા, ચાકર અને તેનું શરીર બીલકુલ સાફ કરવામા આવતું નથી રોગીના પિતા પોતાના કપડા બાંધના નથી, સ્નાન કરતા નથી હજમત નથી કરાવતા તથા રોગીની માતા પણ એજ પ્રમાણે વતન રાખે છે કહેવાનો બાવાય એ કે રોગીની આસપાસ એની જદકી પેદા કરવામા આવે છે કે રોગી ન મરતો હોય તો પણ મરી જાય છે એ સિવાય કોઈ પણ જાતની ચિકિત્સા કરવામા નથી આવતી આ બધી પ્રથાઓનું મૂળ જરૂર બુદ્ધિગમ્ય હોવું

જોઈએ લીમડાની એક ડાળખી રોગીથી દસ-પદર ફુટ દૂર રાખવાથી એના રોગ પર એની શું અસર થઈ શકે? એનો બાકાત્ય તર ઉપયોગ જરૂર રોગની શાંતિ કરી શકે ન જણે કયા કારણની આ પદાર્થ ઉપયોગ છુટી ગયો અને લીમડાની એક ડાળખી દરવાજા પર બાધવાની તથા ચાલુ થઈ ગઈ? આ તે સાપ બધા અને લીસોટા રક્ષા જેવું થયું

રોગીને અધારા ઓરડામા રાખવામા જરૂર કોઈ કારણ હોય જોઈએ અને તે કારણ, રોગી કોઈ બીજાના સપકમા ન આવે તથા એ રીને રોગનો પ્રસાર થવાની બીજ ન રહે, એ હોય જોઈએ

મસૂરિકાને માતાનો કોપ માનીને આ જાતની અસ્વચ્છતાને માતા માનવામા આવે છે તો પણ દેવદેવિયોને પણ અસ્વચ્છતા તો પસંદ ન જ હોય પણ રોગને માતાનો કોપ માનવા છતાં પણ એ તો સ્વિકારવું જ પડ્યો કે સ્વચ્છતા તો રાખવી જ જોઈએ એ વાત તો સ્પષ્ટ છે જ કે રોગીને ખુ વા એ ડામા રાખવો જોઈએ અને તેના કપડા વિગેરે ખૂબ ઉકાળી સાફ કરવા જોઈએ બની શકે તો રોગીના કપડા દિવસમા બે વખત બદલવા જોઈએ ન બને તો એકવાર તો જરૂર બદલવા જ જોઈએ રોગીને માટે લીમડાની ડાળખીઓ લોગી બાધી પખા જેવું બનાવી તેનાથી હવા નાખવી જોઈએ રોગીની પથારી પર લીમડાના લીલા પાન સાફ કરીને પાથરી દેવા જોઈએ લીમડાના લીલા પાન લાવી તેને સાફ કરી પાણીમા ખૂબ ઉકાળી તે પાણીથી રોગીને રોજ એક

વાર રનાન કરાવતું જોઈએ અને શરીર ખૂબ
સારી રીતે સાફ કરવું જોઈએ આ ઉપગત
સૌથી વધુ આવશ્યક વાત એ છે કે રોગીને
રોજ સવાર-સાંજ લીમડાના લીલા પાનનો
સ્વરસ અડધો-અડધો તોલો પાવો જોઈએ
આ સ્વરસ પાવાથી મલમવૃત્તિ સાફ થાય છે,
જ્વર ઠાળુમા રહે છે અને રોગની લીધવા
ઘણી જોઈથી થઈ જાય છે નવમે દિવસે
રોગીને લીની આદરમા લપેટી ઉપર ધાળે
ઝોઢાડી દેવો આ ક્રિયા રિવસમા ત્રણથી ચાર
વાર ૬ વી જોઈએ અને દરેક વખતે પાચથી
સાત મિનિટ સુધી ચાલુ રાખવી જોઈએ
આમ કરવાથી મસૂગના દાણા એક મ
જોમી જાય છે અને તેમાનું બધું પર જઠાર
નીકળી જાય છે તેથી રોગીને ખૂબ કષાર
વળી જાય છે અને ખૂબ સાગી રીતે ઉઘે
છે આમારો રોગીમાથી કોઈના પણ ઉકારાને
અસૂરિકા નીકળે તો ઉપર યતાવેરી બધી
ક્રિયા કરાવી છે ગયે વર્ષે મારા ઉકારાને
આજ રોજ થયો હતો ત્યારે ઉપરી બધી જ
ક્રિયા કરવામા આવી હતી જેનાથી એના
શરીર પર એક પણ ડાઘ લેવામા આવતો
નથી આ ચિકિત્સા એવી છે જેમા કોઈ
લુકસાન થવાનો જરાય સંભવ હોતો નથી
બન્ને હું મેશા લાભ ધાય છે

નાના કુષ્ટ ત્રિગેરેમા

લીમડાની લીંઝાળીના મીજ કાઢી તેમાથી
તેલ દઢાવી લેવું આ તેલ મહાકુષ્ઠાજા
રોગીને શરીર પર લગાડવાથી ઘણો લાભ
ધાય છે. આજ તેલ ૦૦૦૦ કેમ્પ્યુલમા બગી
રોગી પાસે ગળાવવાથી વધુ ફાયદો થાય છે
રોગીના અંદર તેમજ બહારના દોષો યાવ

થઈ નિમૂળ થઈ જાય છે

દણુપુષ્પમા લીમડાનો ઉપયોગ

૧૦ તોલા લીમડાના લીલા પાન લઈ
૪૦ તોલા તવના તેલમા થોડા થોડા કરીને
બધા લળી લેવા આ તેલને સ્વચ્છ વસ્ત્રથી
ગાળી લેવું આ તેલ, કાનમાથી પર નીકળતું
હોય ત્યારે કાનને બરાબર સાફ કરી દિવ
સમા બે ત્રણ વખત કાનમા નાખવાથી
થોડાજ દિવસોમા પડે આવતું બધું થઈ જાય
છે અને કાનની વેડના પડુ દૂર થઈ જાય છે
આ જ તેલમા રૂનું પુમડું બોળી ત્રણમા મુકી
પાગે બાધી દેવાથી ત્રણનું શીઘ્ર રોપણ થાય છે

બાદાશરમા લીમડો

લીમડાની લીંઝાળીના મીજ કાઢી એક
સાફ ખરલમા નાખી ખૂબ પૂનું બધારે
મીજ બીલકુલ બારીક થઈ જાય ત્યારે તેમા
એરડીયુ (હીનેલ) નાખી ફરીથી ખૂબ પૂનું
આ રીતે જે મતમ તૈયાર થાય તે મલમ
અર્થે પીડિત રોગીના અર્થે બહાર નીકળી
ખૂબ વેડના કરતા હોમ ત્યારે તે અર્થોકુરો
પર લગાડી ધીમે ધીમે તે અર્થોરોને અંતર
ધકેરી દેવા ત્યાર બાદ રોગીને કોઈ કઠણ
જાડીન પર પવાડીવાળીને દબાવી પકર મિનિટ
લેસાડવો આમ કરવાની રોગી ઉત્તો થાય
ત્યારે અર્થે પાછા બહાર આવી જતા નથી
આ રીતે દિવસમા બે ત્રણ વાર આ મલમનો
ઉપયોગ કરવો આનાથી અર્થે સંકોચાઈ
નાના થઈ જશે અને વેડના પડુ જોઈથી થઈ જશે

જ્વરમા નિમ્બાદિ ચૂણું

નિમ્બ પત્ર ઘટા વ્યોષ યમાતી લગ્ન વચમ્ ।
ફાતો દિગ્વહિતમેષુ ત્રિનેત્રક્રમસોઽચ્ચનાત્ ॥

સંધ્યેનીશ્વર જૂર્ણ પ્રત્યુષે મશ્વરેષ્વર ।
 યજ્ઞદિક દયા દિકઝા તથ ત્રિદિવસ જ્વરમ્ ।
 પાતુર્ધિ મદાધોર સતત સતત દિગ્ ।
 માતુસ્ય ચ ત્રિદોષોત્થ જ્વર દન્તિ ન સશય ॥

(ભાવપ્રમથ)

લીમડાના પાન ૧૦ ભાગ, અજમે ૫ ભાગ, હરદે ૧ ભાગ, ગહેડા ૧ ભાગ, આમળા ૧ ભાગ, સુંઠ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, સિંધવ ૧ ભાગ, સત્થળ ૧ ભાગ, ઠાળો સત્થળ ૧ ભાગ, જવખાર ૨ ભાગ, આ બધાને એકત્ર કરી કપડે આળી ચૂણ તૈયાર કરી લેવું માત્રા અડધા વાલથી ચાર વાલ સુધી ઠંડા પાણી સાથે બધાજ પ્રકારના જ્વરમા પડી તે રોજ આવતો હોય, દિવસમા બે વાર આવતો હોય એકાદરિયો હોય, બે વિષને આવરે આવતો હોય અથવા ત્રણ દિવસને આવરે આવતો હોય, ગમે તેવો જ્વર હોય આ નિબાદિ ચૂણ એકતુલ્ય આપવામા આવે છે કઢાય ઠાંઈ ધરણસર જ્વર ન ઉતરે તો સાથે રાધેથી ફટકડીનું ચૂણ મેળવી આપવાથી જ્વર જરૂર ઉતરી જાય છે સાથે રિખધ હોય તો નિબાદિ ચૂણ, સૌરાષ્ટ્રી ચૂણ અને માકડી ચૂણ (સોનામરીનું ચૂણ) મેળવી આપવાથી જ્વર પણ ઠાણુમા આવી જશે અને રોજ એક થા બે મહ પ્રવૃત્તિ પણ સાફ થઈ જશે

આ નિબાદિ ચૂણ ઘણજ સરતુ તથા બનાવવામા સરળ હોવા છતા ઘણજ ઉપ યોગી છે ચિન્તિસાનો ધધો કરતા દરેક નિર્બંધપણે એનો ઉપયોગ કરી શકે છે ધર્મોદ ચિંતિસાલયોમા ખાસ કરીને મિલ

એરીયા વિગેરેમા તથા મોટી સંખ્યામા રોગીઓની આરવ બાવન હોય ત્યા આ ચૂણ ખાસ અપનાવવા જેવું છે

પારવ શુક્રમા નિબત્વદ્

લીમડાનું છોડું, સરળવાનુ છોડું અને સાબર શાગિડું—આ ત્રણેનો ઘસારો સરખે ભાગે લઈ મેળવી જે પારવમા થાળ હોય ત્યા એનો લેપ કરી દેવાથી પારવ શુક્રમા ઘણા ફાયદો થાય છે આ લેપ સસ્તો અને એ ટીફ્થોઇરીડીન કરતા વધુ ફાયદો કરનાર છે

ઠા વીરે દ્રનાથ ધોષ પોતાના વિરવ માં ૫ મેડીરિયા મેડીકામા લીમડાના વિષયમા પોતાનો અનુભવ લખતા કહે છે

Neem Bath —It is prepared by adding the decoction of leaves of Melia Azadirachta to the ordinary bath. It may be general or local and is largely employed in India in various skin diseases.

Externally — The leaves in the form of decoction or poultice are largely employed to stimulate foul and indolent ulcers to a healthier action. Weeping eczema quickly heals if a cold poultice of the banished leaves is applied and allowed to remain till drops off

The oil is a valuable local stimulant antiseptic and bactericide. Alone or in combination with Chaulmoogra oil it is considered to be an efficacious application in Leprosy

Internally — Before the introduction of quinine into this country the bark either in powder (1 dr) or in concentrated decoction was largely employed in Malaria. Its decoction is used in many cases of Malaria where quinin fails to effect a cure or as a tonic during convalescence. The root bark possesses Anthelmintic properties.

આથ ઉપયોગ

લીમડાનું સ્નાન — લીમડાના પાનનો કવાથ તૈયાર કરી સ્નાન કરવાના પાણીમાં મેળવી દેવો આ પાણીથી આખા શરીરને સ્નાન કરાવવું, અથવા જે જગને સ્નાન કરાવવું હોય તેનું પ્રક્ષાલન કરવું ભારતભરમાં વિશિષ્ટ ત્વચ્ચોગમાં એનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

લીમડાના પાનનો કવાથ અથવા કદક (ઉપનાહ) દુધ (દુર્ગંધ યુક્ત) તથા જે તરત રૂઝાતા નથી તેવા મણોમાં શોધન અને

રોપણ કરવા માટે એનો ઉપયોગ ક વામાં આવે છે ખરજવા (એઝીમા) પર લીમડાના પાનના ક કનો ઉપનાહ કરવામાં આવે છે ઉપનાહ રૂઝાઈને ખરી ન બંધ ત્યાં મુઘી મહેવા દેવાથી ખરજનું જલદીથી મટી બંધ છે.

લીમડાની લીંબોગીની ચદ્દના મીઝતુ તેલ ઉડીપક, સડો દૂર કરનાર અને જતુમ છે આ તેલ એકતુ અથવા ચોલમોગરાના તેલ સાથે મેળવી મહાકુષ્ઠમાં તગાવવાથી આરો કાયદો થતો જોવામાં આવે છે.

આર્ય તર ઉપયોગ

ભારતમાં કવીનાઈનના આખ્યા પહેલાં લીમડાની છાલતુ વૃથા ૧ ક્રામ માત્રામાં અથવા સાદ્ર કવાથ મેટેરિયામાં મોટા પ્રમાણમાં આપવામાં આવતો હતો મેટેરિયાના ઘણાખરા રોગીઓમાં જ્યાં કવીનાઈન કામ નથી કરતું ત્યાં લીમડાની છાલનો કવાથ આપવામાં આવે છે રોગીત દોર્બંદ્યમાં જ્યાં જીવધના રૂપમાં પણ જે આપવામાં આવે છે લીમડાના મૂળની છાલમાં દુમિને નષ્ટ કરવાનો ગુણ છે.

✽ દ્રવ્યગુણ વિજ્ઞાન ✽

શ્રી ઇથર ત ડી કેસાર્ક, L.A.M., જૂનપૂર્વ પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-પાટણ પ્રાધ્યાપક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-નડીઆ.

(જ્ઞાતકથી માણુ)

ક્રમેપિયોગિતા લેદથી દ્રવ્યના લેદો — આયુર્વેદમાં શાસ્ત્રકારોએ દ્રવ્યોના તેમના કમોનુસાર અર્થાત જીવિત માનવ શરીર ઉપર થનારી તેમની ક્રિયાનુસાર વર્ગીકરણ કર્યું છે વમન, વિરેચન, આર્યાધન, અનુવાયન અને

શિરોવિરેચન-આ પચ કમમાં ઉપયોગી દ્રવ્યોના પાચ વર્ગો પાઠવામાં આવ્યા છે તે ઉપરાંત લઘન, પૃહણ, ચક્ષુ રનેહન, રવેન, રત્નભન-ક્રમેની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે તદુપરાંત ઉર્ધ્વભાગદર અધોભા

ગહર, ઉભયતો ભાગહર, વાતસ શમન, પિત્ત સ શમન અને કફ સ શમનના પાચ વર્ગો આપ્યા છે. શસ્ત્ર કર્મોપયોગી આઠ વર્ગ પશુ આપવામાં આવ્યા છે. ચરક, સુશ્રુત વિ શ થોમા પ્રત્યેક વર્ગના ઉદાહરણરૂપે અનેક દ્રવ્યો આપ્યા છે. અહીં દરેક વર્ગનાં બહુ સંખ્યક નહિ પણ ઉપયોગી ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યા છે. દરેક ગણ કે વર્ગની સમ સ્તુતી ખાતર મૂળ ગ્રંથોમાંથી મૂળ વ્યાખ્યાઓ ઉપલબ્ધ થઈ છે તે અહીં ઉતાતી છે, અને ન્યાં નથી ત્યાં યથાવકાશ શ્લોકગણ કરી મુકવામાં આવી છે, જેનું કથક ચિહ્ન (૨) પ્રમાણે બંલુડુ

૧ જીવનીય

પર્યાય —

જીવનીયમ્, જીવનમ્ ।

વ્યાખ્યા —

આયુષ્યત્વહિત યત્તજીવનીય પ્રકીર્તિતમ્ ।
પ્રાણસંચારકં તત્તુ સંજ્ઞાજનકં મેવ ચ ।
મૃત્યુમ્નુ ગુણ વોદૃત્પાજીવનીયમિતિ રુતમ્ ।
॥ ૬ ॥

અર્થ — જે દ્ર વ્ય આયુષ્ય અર્થાત જીવનને માટે હિતકારી હોય, પ્રાણ સંધારક હોય અને સંજ્ઞાજનક હોય તેને જીવનીય કહે છે

મૃતાધિક્ય-જીવનીય દ્રવ્યોમાં પૃથિવી અને જલ-ભૂતોનું પ્રાધાન્ય હોય છે

ઉદાહરણ —

જીવન્તી કાકોલ્યો મેદે દ્વે મુદ્ગામાપવર્ણો ચ ।
ઋષમક જીવક મધુક ચેતિ જ્ઞાનો જીવની વાચ્ય ॥

૧ જીવ તી ટાડી, ૨ કાકોની, ૩ ક્ષીરકા કોની, ૪ મેદા, ૫ મહામે, ૬ મુદ્ગપર્ણી, ૭ માધવર્ણી, ૮ ઋષમક, ૯ જીવક, ૧૦ જેઠીમધ

વસ્તુ ય-ચરકે દ્રવ્યને જીવનીય દ્રવ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ગણ્યુ છે, અને વિદ્યારીક તે પણ જીવન કહ્યું છે. સુશ્રુતે કાકોલ્યાગિણને જીવન તરીકે ગણ્યો છે. જોજ રીતે ૪મ જીવક વિગેરે દ્ર વ્યો સિન્ધ-શીત-મધુરાદિ ગુણધુકત હોવાથી જીવન માટે હિતકારી છે, તેવીજ રીતે દ્રાક્ષ, વિદ્યારીક ક, દ્રવ્ય વિ દ્રવ્યો પણ જીવનીય છે

શરીરમાં પ્રતિક્ષણ ધાત્વગ્નિઓની પરિ પાક ક્રિયાને લીધે ધાતુઓને ક્ષય થતો રહે છે તેની પૂર્તિ માટે જીવનીય દ્ર વ્યોના પ્રતિ દિન ઉપયોગ કરવો આવશ્યક છે. જો કે ચોખ્ખા, ઘઉં, દ્રવ્ય વિગેરે દ્રવ્યો પ્રાણધારણ કરવામાં ઉપયોગી હોવાથી જીવનીય છે, છતાં તે આહાર દ્ર વ્યો હોવાથી તેનો સંગ્રહ આ ગણોમાં કરવામાં આવ્યો નથી તેવીજ રીતે જૃહણ વિગેરે ગણોમાં જૃહણ કમ પ્રધાન માસ વિગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નથી. મધુર રસના ગુણમાં આયુષ્યો જીવનીય (ચ સ્ જ ૨૬) એ પ્રમાણે કહ્યું છે, જેનો અર્થ મૃત્વિહતને સંજ્ઞા આપનાર યાવ છે. આયુ-જીવનની વ્યાખ્યા —

શરીરેન્દ્રિય સત્ત્વામ સ્વયોગો ધારિ જીવિતમ્ ।
નિત્યગધ્યાનુવચ્ચ 'પદાવેરાયુરુચ્યતે ॥
જીવનીયમ્ - પ્રાણાગ સંચારકમ્ ।
જીવન પ્રાણધારણ ।

૨ પૃષ્ઠીય

પર્યાય —

વૃદ્ધનીયમ્, વૃદ્ધનમ્ ।

વ્યાખ્યા —

વૃદ્ધત્વ યચ્છરીરસ્ય જનયેત્ તત્ત્વ વૃદ્ધનમ્ ।
શુરુ શીત મૃદુસ્તિથ વદલ સૂલપિચ્છિલમ્ ।
પ્રાચી મન્દ સ્થિર શ્લેષ્મણ દ્રવ્ય વૃદ્ધનમુચ્યતે ।

અર્થ — જે દ્રવ્ય શરીરને યુગ્મ બનાવે તેને પૃષ્ઠીય કહે છે પૃષ્ઠીયદ્રવ્ય શુરુ, શીત, મૃદુ, ગ્નિગ્ન, ઘટ્ટ, રથૂવ, પિપ્પિલ, ઘર્તુ કરીને મ દ, સ્થિર અને શ્લેષ્મણાશુભયુક્ત હોય છે

જૂતાધિક્ય — પૃષ્ઠીય દ્રવ્ય પૃથિવી અને જળજૂતપ્રધાન હોય છે

ઉત્પાદક —

૧ ક્ષીરિણી-શીવણ, ૨ રાપદશક-રાજ કાવઠ, ૩ અશ્વગન્ધા-આમ ન, ૪ કાકોલી-કામેલી, ૫ ક્ષીરકાકોલી - ક્ષીરકામેલી, ૬ વાટવાયતી-ખીતપુષ્પ બના, ૭ મદ્રોદની-

નાગખના, ૮ માર્દવાજી-મોખના, ૯ પવ સ્થા-ત્રિહાની મો, ૧ ઋષ્યગન્ધા-ક્ષીરવિતારી (શ્વેત શરે ક દ)

વસ્તુત્વ — ચરકે પૃષ્ઠીયોગ્ય નીચે પ્રમાણે ગણ્યા છે —

ક્ષીણા મતા કૃશા વૃદ્ધા દુર્બલા નિત્યમધમા ।
સ્ત્રીમયનિત્વા પ્રાણે ચ વૃદ્ધનીયાનરા સ્મૃતા ॥

ધાતુક્ષીણતાવાળા, ક્ષત-ધાવાળા, કૃશ, વૃદ્ધ, ઢળળ, નિત્ય આવાનારા, સ્ત્રી અને મધનુ નિત્યસેવન કરનારા અને સ્ત્રીમય પૃષ્ઠીયોગ્ય છે

માસ વૃદ્ધનીયાના—પૃષ્ઠીય દ્રવ્યોમા માસ એક છે તે ઉપરાત સાતમંત્રી, વિહારીકન્દ, દ્રાક્ષ, ખજૂર, અછર, તાકડળ, નારીયળ, ગદામ, અખરોડ, પીસતા, ચારોની વિગેરે દ્રવ્યોને પણ ચરકે પૃષ્ઠીય ગણ્યા છે મુચુને કાકોલીયાદિ ગણને પૃષ્ઠીય ગણ્યા છે વદ વૃદ્ધનાય દિત વૃદ્ધનીયમ્ (ગ) ॥

(અપૂર્ણ)

ત ત્રીસ્થાનેથી—

ભારત સરકારની આયાતનીતિ અને આયુર્વેદ

આયુર્વેદીક ઔષધોમા વપરાતી એવી અનેક વીજો છે, જેની પરદેશથી આયાત કરવી પડે છે પાવઠ, ગધક, કેસર, દ્રાક્ષ, લવગ, તજ, જેઠીમધ, એળીયો, રસકપુર વગેરે દ્રવ્યો આયુર્વેદના અનેક યોગોમા વપરાય છે તેના માટે પરદેશોના બજાર ઉપર મુખ્ય આધાર રાખવો પડે છે આ ઔષધો પરદેશથી આવે છે તેનો અર્થ એ

નથી કે તે આયુર્વેદીક ઔષધ નથી પણ આ નીજો ભારત કરતા અન્ય પ્રદેશમાં વધુ સારા પ્રમાણમા અને સારી બાતની મળી શકે છે એકલા પારદશાવી રસસિદ્ધર, ચદ્રો દય, રસકપુર, હીંચુલ વગેરે અમ બનાવળો અને છે જે બીજા યોગોમા વપરાય છે અને ચારો ગોથો ધવાથી આ બધા ઔષધો ઉપર પણ તેની અસર પડે છે

આયુર્વેદના ઔષધો ઉત્તમ ક્ષેત્રના બનાવવા માટે આવા ઔષધો ઉપર-આયાત નિયંત્રણ જો ન હોય તો અત્યારે જે ઔષધો, જે ભાવે મળે છે તેનાથી પણ વધુ સસ્તા ભાવે મળી શકે ઔષધી નિર્મોતાઓને ના હતાં જે ઔષધોના ભાવ વધારવા પડે છે એટલે આકર્ષકરી રીતે તેનો બોલો પ્રબલને જ દેખાવવો પડે છે

આયાત નિયંત્રણ નાબવાની બાબતમાં સરકાર કહે છે કે બહારના દેશોમાંથી માત્ર મગાવવા માટે આપણી પાસે વિદેશી હુડી યામણ નથી અને તેથી આ નિયંત્રણો શુક્રવાર્મા આપ્યા છે દેશનો મોટો ભાગ ગામડાઓમાં વસેલો છે ગામડાના માણસોને આયુર્વેદ ઉપર ગ્રહા છે આયુર્વેદનો પ્રચાર દેશમાં ખુણે ખુણે થઈ રહ્યો છે વેદિકના અન્ય વિજ્ઞાનના ઔષધો કરતા આયુર્વેદના ઔષધો સસ્તા, સારા અને સચોટ છે એટલે આપણી પ્રજાના આરોગ્ય માટે આયુર્વેદીક ઔષધો વધુ સસ્તા બને, તેની કિંમત ન વધે, જે જોવાની આપણી સરકારની ફરજ છે

આપણી પ્રાતીય તેમજ મધ્યસ્થ સરકાર આયુર્વેદના વિકાસ માટે સત્તત છે અને બનતા બધા પ્રયત્નો કરી રહી છે અમેને જાણ છે ત્યાં સુધી અનેક નાની નાની સરકારોએ આયાત નિયંત્રણને કારણે, અમુક ઔષધો બનાવવા ઓછા કયાં છે અગર તો બધા પણ કયાં હશે ઘણા નિર્મોતાઓએ તો ભાવો પણ વધાર્યા છે પ્રજાના જીવનમાં

જોડી અનાજની જરૂર છે તેટલી જ ઔષધોની પણ જરૂર છે એ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી આયુર્વેદીક ઔષધોમાં વપરાતા દ્રવ્યો જે પરદેશથી આવે છે, તેના ઉપરના નિયંત્રણો હળવા કરવા જોઈએ કે જેથી રેશન દા જીવનમાં વપરાતા આયુર્વેદીક ઔષધો પ્રબલને સસ્તા ભાવે મળી શકે

એલોપથીમાં ટાકટરો સંપૂર્ણપણે ક્ષમ્ સીએ ઉપરજ આધારીત છે ત્યારે આયુર્વેદમાં તેમ નથી ઘણા ખરા વૈદ્યો પોતાની જરૂરિયાત માટેના કાચા દ્રવ્યો (આયાત થતા) બહારમાંથી બહુ મોટી કિંમતે ખરીદે છે માટે આવા વૈદ્યોને પોતાની જરૂરિયાત માટે કાચા દ્રવ્યો આયાત કરવા માટે પદ્ધતિ વધુ સરળ બનાવવી જોઈએ આ બાબતમાં વેદમંડળોએ પણ સરકાર સામે વાટાઘાટ કરવી જોઈએ અને યોગ્ય શ્રેણ ભાગ કાઢવો જોઈએ એમ અમારું માનવું છે

અમેને વાદ છે ત્યાં સુધી મધ્યસ્થ સરકારને આયાત નિકાસમાં સલાહ આપવા માટે એક સલાહકાર સમિતિની રચના પણ કરવામાં આવી છે આ સલાહકાર સમિતિમાં જો આયુર્વેદીય ઔષધી નિર્મોલકારોના પ્રતિનિધિને પણ સ્થાન આપવામાં આવે તો તેઓ પોતાના વિચારો વધુ સારી રીતે સમિતિ સમક્ષ રજુ કરી શકે આયુર્વેદીય ઔષધીના નિર્મોલક માટે હાલના સમયમાં પુરતું રક્ષણ આપવું જરૂરી છે, એમ અમે માનીએ છીએ

અખિલ ભારતીય પારદ અનુસંધાન સંમેલન (કાલેડા-કૃષ્ણગોપાળ) અજમેર

(અમારા પ્રતિનિધિ તરફથી)

માય' માસની તા. ૨૭ થી ૨૮મી સુધી કાલેડા-કૃષ્ણગોપાળ (અજમેર)માં અખિલ ભારતીય પારદ અનુસંધાન સંમેલન મળ્યું હતું. આ સંમેલન કૃષ્ણગોપાળ આયુર્વેદ ભવન તરફથી જોલાવવામાં આવ્યું હતું. કૃષ્ણગોપાળ આયુર્વેદ ભવનમાં મુખ્ય પ્રેરક બ.ગ. શ્રી સ્વામિ કૃષ્ણાનંદજી મહારાજ છે. જેઓના જ્ઞાનનો લાભ આયુર્વેદના હોતમાં ભણીતો છે. વેદકતા હોતમાં આયુર્વેદીય પુસ્તકપ્રકાશનમાં કૃષ્ણગોપાળ આયુર્વેદભવન નો કાળો નાનોસુનો નથી. આ સરથા તરફથી ઔષધ બનાવવા માટેની એક મોટી રસાયનશાળા પણ આવે છે. ઔષધો કેમ સારા અને શાસ્ત્રોપજી બને તે માટે તેઓ શાત્રિન પ્રધાન કરી રહ્યા છે. આ સરથામાં એક ઔષધાલય ઉપરાંત ૨૭ પચારીની એક ઈન્ડોર હોસ્પિટલ પણ છે. આયુર્વેદના ઔષધોમાં રસરસાયણોમાં વપરાતા પાર ના યોગ ઉપર પણ તેઓ સંશોધન પણ ચલાવી રહ્યા છે. આ પારદ અનુસંધાન કાર્ય' શા શા રાજવૈદ્ય શાત્રિનાલ પ્રા. જોશી છેલ્લા સવા વર્ષથી કરી રહ્યા છે અને આ અમ્ય દરમ્યાન તેમણે કરેલા રચના અનેક પ્રયોગો જેવા કે પારદના અદ્યસ્તકારો, ધાતુઓના ઉપધાતુઓના સત્વપાતન, સત્વોની ભરમો, અબ્રકસત્વ, પુત્ર સત્વ, બુનાગ સત્વ, શુદ્ધ નાગ, વરનાગ, લાલ સત્વ, શીલા સત્વ,

મ લ સત્વ, મલ્લતેવ, અબ્રકદ્રુતિ, સૌમાગ્ન કાચ, અગ્નિસ્થાપી નવદ્ધાર, અગ્નિસ્થાપી સુરોખાર વગેરે અનેક દ્રવ્યો જે પારદના અદ્યસ્તકાર પછીના સસ્તકારો માટે ઉપયોગ મા આવે છે તે બતાવ્યા હતાં. સંમેલનમાં ત્રણે દિવસોમાં તેમનું પ્રવચન રહેતું. જે ઉપરાંત બામનગર અનુરનાતક અધ્યાસકંમના રસશાસ્ત્રના પ્રોફેસર શા શ્રી વાસુદેવ મૂ. દિવેરીનું પ્રવચન પણ થયું હતું. આ વક્તાએ બામનગરની રસાયનશાળાના કરેલા પારદ ઉપરના અદ્યસ્તકાર પછી વેધન સસ્તકાર સુધીના સસ્તકારોની સવિસ્તર માહિતી આપી હતી. અદ્યસ્તકાર શુદ્ધિપારદને માસ આપવા માટે અબ્રકસત્વ ભરમ અને માક્ષિકસત્વ ભરમ સાથે સુવર્ણ આસ (બરણા) પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યા હતાં.

પારદ અનુસંધાનનું કાર્ય' સારી ગીતે અહીં ચાલી રહ્યું છે તે બાજીને આ સંમેલનમાં પવારેલા શ્રી નારાયણ સ્વામિ, જેઓ કનખત્તમાં પારદ અનુસંધાન કાર્ય' કરી રહ્યા છે અને રસ ઉપર વિશિષ્ટ જ્ઞાન ધરાવે છે તેમણે શા શા શ્રી શાત્રિલાલ પ્રા. જોશીને રમ્યાનાચાર્ય'ની માનં ઉપાધિ અર્પણ કરી હતી.

આ ત્રણે દિવસમાં બીજા પણ અન્ય વિદ્વાનોના પ્રવચનો થયાં હતાં. ત્રણે દિવસના

માઈ માનતા નથી આધુવેદને જે આપતા
વૈજ્ઞાનિક યુગમાં દ્રષ્ટા ભારતમાં જ નાજ્ય
માન્યતા નહીં પણ સમસ્ત જગતની સઘળી
વૈજ્ઞાનિક ચિકિત્સાપદ્ધતિની હરોળમાં સુકડું
હોય તો અણગમ આધુવેદના ખડીત અગોની
પુન રચાવતા માટે જ્યાં જે કાંઈ સાઈ હોય તે
ત્યાંથી શ્રદ્ધા કરીને પ્રગતિશીલ બનાવવું જ
પડશે અને તે માટે આધુવેદ પ્રયોગાત્મક
બનીને પોતાની પ્રતિષ્ઠા પ્રરથાપિત કરી
આગળ વધશે તો જ આધુવેદ આતરરાષ્ટ્રિય
ચિકિત્સાપદ્ધતિની હરોળમાં ઉભું રહી શકશે
એમ તેઓ માને છે અગ્રો પણ તેમની આ
વિચાર શૈલીમાં સહમત છીએ

આધુવેદ એ એકલું ક્ષણ શાસન નથી
કેવળ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર નથી એમાં આવશ્યક
જોડું જીવનશાસ્ત્ર છે એમાં કેન્સર છે,
બોટેની છે, સાઈકોલોજી છે, સુન્નેનીકસ
(પ્રજનન શાસ્ત્ર) છે, સોશીયોલોજી-સમાજ
શાસ્ત્ર છે અને મનોવિશ્લેષણ શાસ્ત્ર પણ છે
જીવનને પૌષ્ઠ સર્વ શાસ્ત્રોનો એમાં સમન્વય
છે એ બધું એમણે અનેક દશતોથી સમ
લેવું છે

આપણા બધા શાસ્ત્રો બીજા શાસ્ત્રો માફક
લખવા ખાતર લખાયેલા નથી પરંતુ એ
મહાધિઓએ ચિરકાલીન તપ્સ્યાથી જે સ્વપ્ન
દયાન અત ચક્ષુઓ વડે કયું, પ્રજ્ઞાથી
પારખ્યું તે બધું આત્માની કલા સ્વરૂપ હોઈ
આયોઆપ જ વિપિબદ્ધ થયું છે તેઓ
વિશેષમાં કહે છે કે “આધુવેદ એ કેવળ

ચિકિત્સાશાસ્ત્ર જ નથી પરંતુ જીવનના સર્વોચ્ચ
વિકાસ માટે આવશ્યક એવું જીવનશાસ્ત્ર
(Science of Life) છે અને એમાં જન્મને
નવી દૃષ્ટિ આપવાની શક્તિ છે એટલાજ
ખાતર હું એને ચાહું છું” એમના આ
ચાર પુસ્તકો પૈકી એમની “આધુવેદીય
આખ્યાનમાળા”, “અને આધુવેદ અને વૈજ્ઞાનિક
દૃષ્ટિ” એ બે અમને વિશેષ ગમ્યા છે, વૈદ્યોની
નાડી એ વિષયનો એમનો લેખ અને દેશી
દવાઓની સમિતિઓનો લેખ ખુબ મનન
કરવા યોગ્ય છે

આ સશ્લેષો, ટુંકી નજર ધરાવતા
ચિકિત્સકોને વિચારણ દૃષ્ટિ આપીને આધુ
વેદને સમજવામાં મુખ્ય અતોષી કેડી
ચીધરો આજના આ પ્રત્યક્ષવાદમાં માનનારા
જનસમાજને આધુવેદ તરફ વાળવો હશે તો
આજની વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જ એમને આધુવેદ
સમજાવવો પડશે

આધુવેદ કથમાળાના આ ચારે પુસ્તકો
પ્રકટ કરવા માટે સુજનર અચરત્ન કાયાલથને
ધન્યવાદ થો છે અને આધુવેદના સિદ્ધહસ્ત
લેખક અને જ્ઞાનયોગીમાં રા શ્રી બાપાલાલ
ભાઈ સુજરાતમાં ઘણું જ ઉંચું સ્થાન ધરાવે
છે આ જ્ઞાનપત્રને સદૈવ પ્રજનનનીત રાખવા
એમના દીર્ઘ જીવન માટે અગ્રો પ્રાર્થાએ
છીએ

સ્વીકાર અને સમાલોચના

આયુર્વેદ જગત (૨૦૦મો અંક) —

આયુર્વેદ જગતનો ૨૦૦મો અંક ફેબ્રુઆરી માસમાં પ્રકાશ થયો છે. આયુર્વેદના પત્રકારિત્વના હેતુમાં આ પ્રતાપકુમારભાઈ અને શ્રી રત્નાવધારાએ છે. સ્વતંત્ર વર્ષ સુધી એકધારે આયુર્વેદ માટેનો એમનો પત્રકાર તરીકેનો પ્રયત્ન પ્રશંસનીય છે. આ વર્ષે દરમિયાન આયુર્વેદના રાજકારણનું જ્ઞાન વેળોને આ પત્ર દ્વારા ઘણું પ્રાપ્ત થયું છે. એમના ટેટલાક વિચારો માધે આપણે કદાચ સમત ન હોઈએ છતાં વિષયને સ્પષ્ટ કરવાની એમની લેખન શૈલીને ધન્યવાદ છે. આ માસિક દ્વા. આયુર્વેદ સાથે સંકળાયેલા રાજકારણને સમજાવવાની અને તે દ્વારા વેળોને સાચો માર્ગ બતાવવાની જે રીત એમણે શરૂ કરી છે તે પ્રશંસનીય છે. શ્રી પ્રતાપકુમારભાઈ નિરુપણ, સ્પષ્ટ વક્તાવળ, અને ધ્યેયને

વળગી રહેવાના સિદ્ધાંતમાં મધ્યમપણે માને છે. તત્ત્વીયમાં તેમણે રજૂ કરેલી નિષ્ણા લક્ષણ તેમના અનેક લેખોને શુદ્ધ કરનારી અને ઉચ્ચતમ છે. આ પત્રને અને તેના સંચાલક આ શ્રી પ્રતાપકુમારને વધુ યશ અને કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

આયુર્વેદીય ચિકિત્સા સૂત્ર —

લેખક આ વેવ પ્રજાલાઈ મકનલ બક્ત, આયુર્વેદાચાર્ય

પ્રકાશક — આ શ્રી ભુલાભાઈ મકનલ બક્ત, શ્રી દીગમ, તા. કામરેજ, ડી સૂરત

કિંમત રૂ. ૬-૦૦, કાઢિત ૧૬ પૈસા, કુલ પૈસા ૩૧૬

આ પુસ્તકની સમાલોચના હવે પછી આપણામાં આવશે

※ ટેટલાક સમાચાર ※

(૧)

વૈદ્યકીય તપાસ માટે વધુ એક સમિતિ — ભાગ્ય સરકાર તરફથી વૈદ્યકના વિષય અંગે એક સમિતિની દૂકમાં રચના થનાર છે. એમ બહુવા મળે છે. તા. ૨૬મી માર્ચે ભારતના આરોગ્ય મંત્રીશ્રી કરમચંદ્રે પાલીમેન્ટમાં બહેર કહ્યું હતું કે બહેર

આરોગ્યના હેતુમાં શુ પ્રગતિ થઈ છે, તે બહુવા માટે તેનો અદ્યક્ષ હાલના, ભાષિ માટેનો કાર્યક્રમ ઘડી હાલના ઉચ્ચ કક્ષાની સમિતિ દ્વારા સમયમાં નીમશે. આ સમિતિના પ્રમુખશ્રી મદ્રાસ વિશ્વવિદ્યાલયના ઉપકુલપતિશ્રી જે એલ મુલ્લિયાર એસએ અને હવાની વિવિધ યાખાઓમાં

નામના પ્રાપ્ત કરેલ વ્યક્તિઓ સમિતિના સભ્ય હશે આ સમિતિ દુકામા ખાહેર થશે

(૨)

આરોગ્યમત્રી મિશ્રસ્નાતકોની સહાયતા

તા ૨૦-૭-૧૮૫૬ની સવારે મુખર્ધની ધરાસભામાં વેદપ્રીયખાતાની લગભગ ૩ ટા કુરોઠની માગણીની ચર્ચા જ્યારે કરવામાં આવી, ત્યારે તેના ઉત્તર રૂપે, આરોગ્યમત્રી શ્રી કમલવારે એમ કહ્યું હોવાનું જાહેર થયું છે કે જે ૨૧૮૬૦ મિશ્રસ્નાતકોના પ્રમાણ પત્રો ધરાવે છે અને જે વિદ્યાર્થીઓ એ પ્રકારનું શિક્ષણ આપે હર્ષ રદ્ધા છે તેઓને ડાકટરી ક્ષમ્યોનો ઉપયોગ કરવા દેવાની વિનંતિ કે દ્રસરનારને કરવા દેવામાં આવી છે મુખર્ધ રાજ્યમાં સર ચિકિત્સકોને તથા વિદ્યાર્થીઓને બંને પ્રકારના ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા દેવાની બાહેધરી આપવામાં આવી છે એટલે, બાપીમાં બલે લુટી વ્યવસ્થા થાય પરંતુ અત્યારે, જેઓ એ ધધામાં છે તેઓને જ ને પ્રકારના ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા માટેની રજા મળવી જોઈએ

શ્રી આરોગ્યમત્રીએ એમ પણ જાહેર કયું હતું કે વધારીય કાયદાઓનું એકીકરણ કરતો ખરડો ધારાસભાની હવે પછીની બેઠકમાં રજુ કરવામાં આવશે અને તે વખતે આયુર્વેદ અને એલોપથીનો મિશ્ર અભ્યાસક્રમ આડું રાખવો કે કેમ તેની વિચારણા કરવામાં આવશે (સકલિત)

(૩)

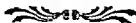
સૌરાષ્ટ્ર વૈવસભા

મોરબી ખાતે મળનાર અધિવેશન

હવે પછીના મે માસની તા ૨ અને ૩ ને રોજ સૌરાષ્ટ્ર વૈવ સભાનું અધિવેશન મોરબી ખાતે ભરવાનો નિશ્ચય દેવામાં આવ્યો હોઈ સ્થાનિક કાયદેશ્રીઓ તે પરત્વે ની તૈયારીમાં મગ્ન થયા છે સૌ વૈવ સભાની કાયવાહી મમિતિની બેઠક તા ૨૬-૨-૫-ને રોજ મોરબી ખાતે મળતા સદર બેઠકમાં મોરબી વૈવ સભાના સર્વે સભ્યોએ પણ હાજરી આપી હતી અને ચોડુ સૌરાષ્ટ્ર વૈવ સમ્મેલન ઉપરોક્ત તિથિઓએ મેળવવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો હતો બેઠકના પ્રમુખરથાને વૈ દેવે દ્ર દેસાઈ (ભાવનગર) હતા

સમ્મેલનને નિમત્રણ આપનારી સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખપદે સુપ્રસિદ્ધ ઉદ્યોગપતિ શ્રી પરશુરામ ગણપુત્રેની યોજના થઈ છે અને કાયવાહક પ્રમુખ તરીકે સૌરાષ્ટ્રના ભૂતપૂર્વ આયુર્વેદ નિયામક વૈવ વાસુદેવ મૂળશર દિવેગીની વરણી થઈ છે સ્વાગત સમિતિના મત્રીપદોએ વૈ હેમશંકર વ્યાસ અને વૈ વસંતગમ ભટ્ટ યોજાયા છે

આ અધિવેશનના પ્રમુખરથાને જામનગર ખાતેની શુભાબકુ વરણા આયુર્વેગીય સંસ્થાના મત્રી વૈ બાવકુબ હરિરામ દવેની વરણી થઈ છે

ઝંડુ કેસરી જીવન

આ કેસરી જીવન તાજા લીલાં આનંદપ્રાપ્તિ જનારેલા વ્યવસ્થાપક (જીવનમાં) રસધાર
અમકલરમ કેસર કરતુરી તથા ખીન્ન અનેક દિવનપાત્રન પોષિક વસાધાઓથી ભરપૂર છે

આ કેસરી જીવનથી શરીરમાં જળ આવે છે આજાવ વદ્ધ જો પુરવની દરેક પ્રકારની
નિર્જળતામાં ઉપયોગી છે

રેતન ૦૧ ની બાપલી ૧ ની મિમ્ત ૩૧ ૨ ૦૦૦

રેતન ૧ ,, ,, , ,, ૩૧ ૮-૮-૦

ઝંડુ કેસરી જીવન

શારીરિક ઔર માનસિક શક્તિ
બઢાનેવાલા સ્વાદિષ્ટ, પૌષ્ટિક ઘાટણ

વડ માટે પુરો

ઝંડુ માર્બેસ્ટિકલ વર્કસ વિમિડ,

ગોખલે રોડ (દિલ્હી) પો. બો. નં. ૭ ૧૫,

મુબઈ-૨૮

ઝંડુ માર્બેસ્ટિકલ વડ માટે વડી જોડે શી ગોખલે મ, પરીખ ગોખલે રોડ (દિલ્હી) મુબઈ ૨૮
પ્રદેશ અને પ્રદેશ : અવધીયલ ગોખલે મદેલા જ્ઞાનના સમાચાર પ્રેસ, મીડિયલ કલેર પાસે, અમદાવાદ

आयुर्वेद विज्ञान

वैद्यसिद्धांतोने तुलनात्मक दृष्टिधी तथा अनुभवनी दृष्टिधी अर्थनाइ भासिके

पुस्तक ७]

वैशाख २०२५ मे १९५८

[अंक ८]

नमामि धन्यन्तरिमादिवैद्य सुरासुरै वदितपादपद्मम् ।
छोके जरायुगमयमृत्युनाशम् धातारमीश विविधौषधीनाम् ॥

धन्यन्तरिमादिवैद्य आयुर्वेद इति ज्ञेयम्

तदेव युक्तं भेषज्यं यदायोग्याय कल्पते ।
स चैव म्रियतां श्रेष्ठो योरोम्यो यः प्रमाद्ययेत् ॥

आरु तत्र २५ । न. दुर्भाग्यम् इव यशसि शास्त्री

हार्वाढक तत्र २४ रा रा श्री गोपात्र न परीषत्

सदायक तत्र नवनीतानां प ५५, जे ५५, जे ५५, डी जे ५५, जे ५५ (गोपत्रे)

अड डाभरिभुक्तिन पडिस, निमिड, तरुंधी,
१ गोपत्रे रा (दृष्टि) गुण २८

વિષય	લેખક	
૧ સામાનાથી તાત્પર્ય	વલ્લભ વાસુવે મૂ દિવેગી-જામનગર	૧૬૬
૨ આયુર્વેદના ગર્ભપરીક્ષા	મુરે ન ના પાંડક આશ્વેદાચાર્ય-પાટણ	૧૮૭
૩ માસાહાર અને અતાહારના લેખ ઉપર એક વિચાર	રા વૈદ્ય પ્રભાસકર રાવળ-જામનગર	૧૮૫
૪ બોડે ઓફ રીસર્ચ ઇન આયુર્વેદ (મુબઈ સ્ટેટ)	તાત્રીરમણેથી	૧૮૬
૫ બોડે ઓફ રીસર્ચ ઇન આયુર્વેદની મર્થપદ્ધતિ	આ વિ કાર્યાયમ	૧૮૮
૬ રેટના સમાચાર		૧૯૦

વિજ્ઞાપિ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો આ એક વર્ગીયો આપ જાણી શકશે કે આયુર્વેદના વિજ્ઞાનને રચના માલિક લેખોનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે

આયુર્વેદના જ્ઞાન અને પ્રચાર માટે વલોને વલકના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી નીવડે તેવું આ માસિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ પાળવું અને રોગોથી કેમ બચવું તે વિષે પણ આ માસિક માં માત્ર દર્શન કરાવવામાં આ પુ છે આ માસિક દર અઢેલ મહીનાની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે લવાજમ ફક્ત રૂ ૪- - (પરેડના રૂ ૬- -) ઉપાન ખચ સદિત રાખવામાં આ પુ છે લાઇબ્રેરી ઓ દ્વારા આ માસિકનો બહોળો પ્રચાર થાય તે હેતુથી લાઇબ્રેરીઓ માટે લવાજમ ફક્ત રૂ ૨- - રાખવામાં આ પુ છે અપારના આ જમાનામાં આ લવાજમ મળું ઓછું છે છતાં આયુર્વેદની સેવા ખાતર અમેએ લવાજમ ઓછું રાખ્યું છે આશા છે કે આપ સવે વૈદ્ય બધુઓ આ માસિકના માદક જેમ બને તેમ જલદીથી ચર્ચ જશે તેમજ આપના બીજા છટ મિત્રોમા તેનો પ્રચાર કરી વધુને વધુ પ્રસાર કરી ચોક્કસો અપાર. વી.વી.સી. અ.ક.એસ.સ.સ. યાત્રા.પર. લખણો એલ નિર્મિત.

પત્રબ્યવહારનું સરનામું

તાત્રી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન,

કે-૪૪ રામસ્ટુડિકન વર્ડ્સ લિ.

ગાંધી રોડ (દક્ષિણ) મુંબઈ ૨૮

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પ્રત્યક્ષતો દિયદદુષ્ટ શાસ્ત્રદુષ્ટ ચ યદ્વેત્ ।

સમાસતસ્તદુભય મૂયો જ્ઞાનવિવર્ધનમ્ ॥

પુસ્તક	૭	આલ તત્રી સદ્ગત દુર્ગાગર કેવળગમ શાસ્ત્રી	વૈસાખ ૨૦૧૫
અવ	૮	કાવવાલક તત્રી શ્રી. જોધાન મ. પરીખ	મે ૧૯૫૮
		સદાશક તત્રી શ્રી નવનીતનાથ બ. પઠ્યા	
		મહુ માર્ગસી તરફથી	

સોમનાથી તાત્રભસ્મ

લેખક — વૈદરાજ વામુન મૂ દિવેદી પ્રાધ્યાપક, રસશાસ્ત્ર-લેખન્ય કલ્પના આયુર્વેદીય-અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમ-અમનગર

[પ્રસ્તુત લેખના મૂળ લેખક રા રા વૈદરાજ વામુન મૂરાશ્વર દિવેદી છે તેઓશ્રી સૌરાષ્ટ્રના ખૂતપુર આયુર્વેદ કાપરેકટર હતા હાલમાં તેઓ પોષ્ટ્ર ટ્રેન્યુએટ ટ્રેઇનીંગ મેન્ટર અને આયુર્વેદમાં રસશાસ્ત્ર અને લેખન્ય કલ્પના વિભાગમાં સીનીયર પ્રોફેસર છે આ ઉપરાંત હોસ્પિટલ સુપ્રીટેન્ડન્ટ તરીકે તથા સરનાના કાર્મસી વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે સ્થાન ભોજવે છે

આયુર્વેદીક અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમમાં લેખન્ય કલ્પનો અને રસશાસ્ત્રના વિષય ધણે જ ગંભીર નાથી થીખવાય છે પાર ના અલ્પસંકલિત સત્વચાતન ક્રિયા જ્ઞાનથી અને મુજબ ક્રિયા વગેરે પ્રાયોગિક તાન વિદ્યાર્થીઓને અપાય છે રસશાસ્ત્રના વિષયમાં આપ ક્રિયાકૃષ્ણ વિદ્વાન છે તેમજ એક સારા વક્તા હોવાને લીધે અધ્યાપનનું કાર્ય પણ સભાગી વિદ્યાર્થીઓનો પ્રેમ સપાદન કરે છે

સોમનાથી તાત્રાચારમ ઉપરનો આપનો આ લેખ સશોધનાત્મક ભૂમિકા ઉપર રચાયેલો છે આપને ત્યાં થતા બીજા પ્રયોગો ઉપર પણ આપ વિદ્યાર્થીઓ

પાસે સશોધનાત્મક અને પ્રયોગાત્મક આધાર સહિત અન્ય નિમ્નો લખવા પ્રેરણા આપે છે

આપનો આ લેખ અમોરે ઉચ્ચ કક્ષાનો લાભ વાધી ધન્વન્તરીના વિશેષાક્રમાંથી સામાર અનુવા સહિત ઉપ્પૂન કર્યો છે

અનુવા ક-નવનીતવાન પઠ્યા]

(૧) નામાભિધાન અને ઉદ્દેશ —

પ્રગતિશીલ માનવ માર્ગમાં અતરાય સ્વરૂપ રોગોને દૂર કરનાર, ચિકિત્સક વર્ગને સુપરિચિત આ ભસ્મ સૌથી પ્રથમ કથારે અને ઠોળી મારફત પ્રસિદ્ધિમાં આવી તે અંગે વિચાર કરતા જણાય છે કે રસશાસ્ત્રના ગણેશઠાગમાં એટલે કે ઈ સ ૧૨મા શતકમાં સોમનાથ નામના એક સુયોગ્ય ચિકિત્સક થઈ ગયા તેમણે પોતાના નામથી એક સચ્છ મથ જનાયો તેમાં એણે પોતે સરો ધન કરેલા એવા કેટલાક યોગો પણ લખ્યા છે કે આ મથ હાલમાં ભવામાં આવેલો

નથી છતાં રસકામધેનુ વગેરે સ શ્રદ્ધ શ્રદ્ધોના રચના કાળમા અવશ્ય મળતો હશે રસકામ ધેનુમા 'સોમનાથ સ શ્રદ્ધે' એમ પદ દેવેદેક રથળે લખાયેલ છે એટલે આપણને ૧૭મા મૈકા સુધી (રસકામધેનુનો કાળ) તે શ્રદ્ધની ઉપલબ્ધિનું પ્રમાણ મળે છે આથી સોમ નાથે તામ્રભરમના ચાણુ પ્રકારેમા તામ્ર સાથે પારદ-ગ ધક-હરતાલ અને મનશીલને યોગ કરી એક વિશિષ્ટ યોગ બનાવવાનું વિધાન કરેલ છે આ પાઠનો અક્ષરશ રસે દ્ર ચૂડામણી વગેરે શ્રદ્ધોમા ઉપ્પત થયેલો છે આ સોમનાથી તામ્રભરમ જુનામા જુની ખારમી કે તેરમી શતાબ્દીના મધ્યકાળમા બનેલા રસે દ્ર ચૂડામણી નામક શ્રદ્ધમા મળે છે રસેન્દ્ર ચૂડામણીનો ક્ષતો સોમદેવ આ સોમનાથથી જુદો હતો એ તો નિશ્ચિત છે નહીં તો "તત્સોમનાથમિષમ્" એમ આ સોમનાથી તામ્રભરમના અનિમ પાઠમા 'તત્સોમદેવામિષમ્' એ પદ છદોભગ કરી લખી શકાત આથી ખારમી શતાબ્દીની લગભગ રસે દ્ર ચૂડામણીના સમાન કાળમા

આ સોમનાથે આ પ્રકાર તૈયાગ કર્યો અને તેનું નામ પોતાના નામ અનુસાર રાખ્યું વૈયાકરણો તેની નિરૂક્તિમા કહે છે કે- 'સામનાથેન નિવૃત્તામસ્મ તેન નિવૃત્તમ્ । (પા ૫ ૨-૬૮)" આ પ્રકારે નામાભિધાનનું મહત્વ વિચારતા જ્યારે આપણે આ યોગના ઉદ્દેશનો વિચાર કરીએ છીએ તો આપણને જણાયે કે 'તામ્રભરમ' નામથી પ્રધાન દ્રવ્ય તામ્રની સાથે — "અલ્પમાત્રોપયોગિત્વાદુષ્ણે પ્રસંગત" ક્ષિપ્રમારોગ્યદાયિત્વાદુષ્ણે વૈદ્યકિત્વા રસ" । તેને નાની માત્રામા શરીરને ઉપ યોગી બનાવવા માટે, અરૂચીકરત્વ દોષ દૂર કરવામાટે અને શીઘ્ર-જઘ્ની આરોગ્ય મેળવવા માટે શુદ્ધ પારદના પારદીય દોષોને દૂર કરી સાથે સાથે શુદ્ધ વધારનાર શુદ્ધવારિ (તામ્રની શીઘ્ર ભરમ કરવાવાળો) ગ ધક સૂક્ષ્મ સ્ત્રોતો ગામી હોવાથી તથા સ પૂર્ણ શરીરમા એકદમ પ્રભાવ કરવાવાળો હોવાથી તથા વિષ (મદ્દ) યોગીકે હરતાવ અને આસકાશ્રદ્ધ મનશિલનો સયોગ કરી એક વિશિષ્ટ પ્રભાવશાળી યોગ બનાવવાનું વિધાન છે

સોમનાથી તામ્ર અંગુલ માપ -

	અ યાધાર	સમય શતાબ્દી	સમયથી અધક	દિગ્બળ ધક	અગ્નિમાત્રા	ધ ત્ર	વિશેષ
(૧)	રસે દ્ર ચૂડામણિ	૧૨મી સદી	+	—	૧ યામ	અકાચત્ર	
(૨)	રસપ્રકાશસુધાકર	૧૩મી સદી	+	—		"	
(૩)	રસાત્નસમુચ્ચય	૧૩મી સદી	+	—			
(૪)	રસપદ્ધતિ	૧૬મી સદી	—	+		ભાંડયત્ર	
(૫)	અયુર્વેદપ્રકાશ	૧૭મી સદી	+	—		અભયત્ર	
(૬)	રસકામધેનુ	૧૭મી સદી	+	—			
(૭)	રસચૂડામણિ	૧૭મી સદી	—	+	અધો દિવસ પુન (૪) યામ	વાલુકાયત્ર	
(૮)	યોમરનાકર	૧૭મી સદી	+	—	૧ યામ	અકાચત્ર	પદ્માલ
(૯)	રસપદ્ધતિગીતા	૧૭મી સદી	+	—	૧૨ પ્રહર	વાલુકાયત્ર	તીવ્રમ
(૧૦)	રસતરંગીણી	૨ મી સદી	૨૫૫	—	અજપુટ	ચરાવપુટે	
(૧૧)	રસયોગસાગર		—	+	અધો દિવસ	વાલુકાયત્ર	તાલ ૬
(૧૨)	ખારતોગીયરનાકર		+	—	૧ યામ	અકાચત્ર	

(૨) પાઠનિર્ણય — સોમનાથી તાઝ
બરમના મુખ્યત્વે એ પાઠ ઉપલબ્ધ છે અને
તેજ પાઠોને લગભગ બાર તેર અથોમા
ઉલ્લેખ છે એમા પણ પહેલા પાઠમા થોડા
ફેરમાર કરેલા, અગ્નિમાત્રામા, પાઠના કેમમા,
અને યત્રનો પાઠલેહ લેવામા આવે છે
વિદ્વાન વેધો સમક્ષ આ બંને પાઠ હું મૂક
છું (અન્ય પાઠાન્તરો સાથે)

પાઠ ૧ —

શુલ્વ તુલ્યેન સુતેન યલિતા તત્સમેન ચ ।
તદ્દયાશેન^૧ તાલેન શિલયા ચ તદ્દયયા ॥
વિધાયકાન્તલીન્દ્રક્ષણા મિદ્ધ કન્નલ સતિનામ્ ।
યન્નાધ્યાય વિનિર્દિષ્ટ^૨ ગર્ભયત્રો દરાન્તરે ॥
૨ ક-કન્નલો તામ્રપત્રાણિ પર્વાયેણ વિનિર્મિપેત્ ।
૨ જ-પ્રપત્તે ધામ પર્વ ત સ્વાગશીત^૩ પ્રચૂનયેત્^૪ ॥
તત્તત્રોગદરાનુપાનસદિવ તામ્ર દિવહોમિતમ્ ।
સલીટ પરિણામ શલમુદર શલ ચ પાડચ્ચર ॥
ગુલ્મગ્રીહ યકૃત્સ્યાગ્નિસદન મેદ ષ મૂવામદમ્ ।
દુષ્ટા ચ પ્રહર્ણીદિરેદૂધુચમિદ્^૫ તત્સોમનાયામિચમ્ ॥
(રસેન્દ્ર ચૂડામણિ અ ૧૪)

પાઠલેહ —

- ૧ તદ્દય એટલે કે પાર થી અડધુ તાઝ અને
તાલથી અડધુ મનશીલ (આપુર્વેદપ્રકાશ)
- ૨-વાલુકાયત્રગપચેત એમ પાઠને છે
- ૩ ક-કન્નલ્યા તામ્રપત્રાણિ પર્વાયેણ ચિલેપયેત્ ।
- ૪ જ-પ્રપત્તે છુગયામ તુ સ્વાગશીત સમુદરેત્ ॥
(આ પાઠાન્તર છે-યોગરતનાકર)
- ૫-સમુદરેત્ (રસકામધેનુ)
- ૬-વિચૂનયેત્ (રસરત્નસમુચ્ચય)
- ૭-“યત્સ્યા પદ્ય સ્ત્રવે પિપ્પ વિધાયકા ચ કૂપ્યા
વાલુકાયત્રે દ્વાદશ મહર તીત્ર વદિ વત્વા
સ્તમસ્મોઠિત તામ્ર જાયતે” इति अधिक
પાઠ કચિદુપલબ્યતે (રસપદ્ધતિ ઉપર મિડુની ટીકા)
- ૮-શ્રીસોમનાયામિચમ્ (ભારતભવપરતનાકર)

કેવળ રસચૂડામણીમા જ નીચે મુજબ
એક શ્લોક વધારાનો લેવામા આવે છે—
યત્તત્તામ્રમમ નાન્યમધૂર દોષર્જિતમ્ । નાન્ય
નિરોષ દોષઘ્ન વૃષ્ય સ્વસ્થોચિત નૃણામ્ ॥
(રુ. ચૂ. ૧૪ ૬૨)

આ પ્રકારે આ પ્રથમ પાઠના મૂળ દ્રવ્યોના
પ્રમાણમા જરાક પણ પરિવર્તન ન કરતા
પાઠલા છ અથોમા પાઠોથી જેમા અગ્નિમાત્રા,
અને પાકાર્થ યત્રનું પરિવર્તન કે પરિવર્ધન
લેવામા આવે છે

(૩) મૂળ દ્ર વોના પ્રમાણનો નિશ્ચય —

ઉપર લખેલ પાઠ અનુસાર જેટલા તાઝની
બરમ કરવાની હોય તેની બરાબર પારક અને
ગધક લઈ ગધકથી અરધી માત્રામા હરતાલ
અને હરતાલથી અરધી માત્રામા મનશીલ
લેવાનું કહ્યું છે એટલે તાઝ, પારક અને ગધક
એ ત્રણે શ્રમાન માત્રામા લેવું જોઈએ

મૂળ દ્રવ્યોનું પ્રમાણ નક્કી કરતા જેટલાક
વેધો ‘શુલ્વ તુલ્યેન સુતેન એ પદ અતુ
સાર તાઝ અને પારક ૧-૧ ભાગ અને
“યલિતા તત્સમેન ચ” એ પદથી ગધક એ
ભાગ (તાઝ અને પારકના પ્રમાણમા),
તદ્દયાશેન તાલેન એટલે ૧ ભાગ (ગધકથી
અડધી), અને શીલયા ચ તદ્દયયા અડધી
ભાગ (હરતાલથી અડધી ભાગ) મનશીલ
નાખવી એમ અર્થ કરે છે જે રમયોગ
સાગરના બીજા પાઠ અનુસાર મળતો છે
યલિતા તત્સમેન ચ ના અર્થ મા તપો=તામ્ર
પારવ્યો સમેન યલિતા=તત્સમેન યલિતા
એમ અર્થ કરે છે જે આમ થાય તો
અન્યથા આ સિદ્ધાંતનું અવલંબન આગળ
બીજા અર્થો માટે કરવું પડશે અને તેથી

ઉત્તરોત્તર પ્રગતિશીલ અને વિગ્રહમાન વિજ્ઞાનના આધાર પર અમોએ રસતરંગીણીના ગજપુત્ર તથા ચોગરત્નાકરના ૪ ચામતુ વિધાન જોઈને અને “ન વિપ વિપ મિત્યાહુ તામ્ર તુ વિપમુચ્યતે” ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી તામ્રના આઠ વિધાના સઘાત યુક્ત સોમલના ચોગને બરાબર પકાવીને તૈયાર કરવો જોઈએ એ રીતે તામ્રના નુકસાદકારક ગુણોનો વિચાર કરી વાલુકા યત્રમા ૩૬ કલાક પાક કરવાનું વિધાન નક્કી કર્યું. આ ક્રમ મુજબ પાચ છ વાર જુદી જુદી રીતે ઔષધ તૈયાર કરવામા આવ્યું જેનાથી અવશ્ય કઈક લાભ પણ થયો. એનું વલુન આ લેખમા આગળ કરેલું છે. ૩૬ કલાકના અગ્નિ માપ માટે અમોને રસ પદ્ધતિના ટીકાકાર બિ હુનુ સમયન મળ્યું છે ‘પ્તસ્થાપય લઘ્વે પિષ્ટ વિધાય કાચકૂપ્યા વાલુકા યત્રે દ્વાદશ પ્રહર તીવ ઘર્ષે દત્વા રસમસ્મરતિ તામ્ર જાપતે’

(રસપદ્ધતિ ત્રિ દુ/કા ૫૪ ૨૫)

(૫) પ્રત્યક્ષ વિચારણીય મુદ્દા —

અમોએ સૌ પ્રથમતાબાના તાર મ ગાળ્યા જે ઇલેક્ટ્રીકમા ઉપયોગી છે તેના ઇલેક્ટ્રીક પ્રેક્ષમા મોકની પાતળા પતરા કરાયા જે કટકવેધી બયા હતા. આ તામ્રપત્રના નાના ટુકડા હાથથી તોડી તેમાથી ૧૦ તોલા તામ્ર શોધવા માટે સોમનાથી તામ્રમરમ કરવા માટે લીધું. આ તામ્રને ‘તેલે તલ્લે’ ઇત્યાદિ ક્રમથી તૈલ તક, ગોમૂત્ર, કાણુ, કળયીનો ક્ષાય વગેરેમા પ્રત્યેકમા સાત સાત વાર તપાવીને જુઝાવ્યું ત્યારપછી વિશેષ શુદ્ધિ દોલાયત્રમા કાણુમા અષ્ટમાશ સ્થિત નાળીને કરવામા આવી

આ પ્રમાણે શુદ્ધિ કર્યો પછી તામ્ર ૮ તોલા અને ૬૦ રતી થયું. આ તામ્ર સાથે પારક ૧૦ તોલા શુદ્ધ ગધક તો ૧૦, શુદ્ધ હંઠતાલ તો ૫ શુદ્ધ મનશીલ તો ૨૫ લઈ ચોગ તૈયાર કર્યો.

સૌ પ્રથમ તામ્રના ચૂર્ણને પારક સાથે ઘુટી પછી ગધક નાખી ઘુટ્યું અને કબજલી બનાવી જ્યારે પારક, ગધક અને તામ્ર બરાબર મળી ગયા ત્યારે પણ તામ્રની ઝીણી ઝીણી ચમક દેખાતી હતી ત્યારપછી હંઠતાલ અને મનશીલનું ચૂર્ણ મેળવવામા આયું. આ પ્રમાણે મિશ્રણ તૈયાર કરવામા ૧૦ દિવસ લાગ્યા.

પછી પકાવવા માટે શાસ્ત્રમા કહેલા પ્રમાણ મુજબ સાતવાર કપડમીટ્ટી કરેલી શીશીમા, બીજી વાર બીજા પ્રકારને સાધારણ શીશીમા, ત્રીજા પ્રકારને શરાવસપુટમા અને ચોથા અને પાચમા પ્રકારને કાચની શીશીમાજ રાખી વાલુકા યત્રમા પ્રથમ ૨૪ કલાક પછી ૨૮ કલાક, બીજાને ૩૬ કલાક, ત્રીજાને ૧૨ કલાક અને ચોથા તથા પાચમાને ૩૬-૩૬ કલાકનો ક્રમાગ્રિ આપવામા આવ્યો હતો.

પહેલા પ્રકારમા સાતવાર કપડમીટ્ટી કરેલી શીશીમા ઔષધી બરીને વાલુકા યત્રમાં મુકી તાપ આપવામા આવ્યો. સવારે ૬૫ વાગે અગ્નિ આપવો શરૂ કર્યો તે વખતે તાપમાન ૨૫ સે હેતું પછી ધીરે ધીરે તાપ વધતા વધતા રાત્રે ૮૫ વાગે શીશીમાથી લાલ ધુમાડી નીકળવા લાગી આ વખતે તાપમાન ૨૩૫°સે હેતું રાત્રે ૧૦૫ વાગે ૨૬૦°સે તાપમાન વખતે શીશીનું તળીયું લાલચોળ

હતું શીશીના મુખ ઉપર તામ્રપત્ર મુકી જોયું
તો તેની ઉપર પારા કણ દેખાવા લાગ્યા
રાત્રે ૨૫ વાગે ૩૬૦°સે તાપમાન વખતે
ગધકનો ધુમાડો નીકળતો ન હતો શીશીનું
તળીયું લાલ હતું ત્યારે શીશી ઉપર ડાટો
લગાડવામા આવ્યો બીજે દિવસે સાંજના
યા વાગ્યા પછી ૩૫૦ સે તાપમાન પછી
અગ્નિ આપવો બધ કયો અને એ રીતે
રાત્રે ૬૫ વાગે સ્વાગશીત થયો ત્યારે તાપ
માન ૫૦°સે હતું આ પ્રમાણે કુલ ૩૬
કલાક અગ્નિ આપ્યો.

અહીં વાલુકાપત્ર માટીના ઘડામા તૈયાર
કરવામા આવ્યું હતું અને લાકડાને અગ્નિ
આપવામા આવ્યો હતો ગધકનું બરણ
થયું ત્યાં સુધી વારવાર શીશીનું મોઢું
તપ્તશલાકાથી સાફ કરવામા આવતું હતું
શીશીનું મોઢું ગધકનું સ પૂર્ણ બરણ થયા
બાદ બધ કયું હતું શીશીને ડાટો મારવા
માટે અગાઉથી તેના મુખના માપનો ઇંટને
ફુકડે તૈયાર કરી ધુમ્બ બનાવવામા આવ્યું
હતું તપ્તશલાકાથી જોતા તેની ઉપર
શીશીના તળીયેથી જે માલ ચોટીને આવતો
તેને ખરલમા નાખી છુટી જોતા જ્યારે તે
બરાબર લાલ બનેલો જણાયો ત્યારે મુખમુદ્રા
કરી હતી મુખમુદ્રા ઠારા ઉપર મુલતાની
માટીનીજ કરવામા આવી હતી શીશીના
મળાની આલુબાલુથી તપેરી રેતી ફર
કરવામા આવી હતી જેથી કઠ પ્રાપ્ત માલ
કઠમા જોડી ગરમી લાગવાથી ત્યાજ ચોટી
જાય છેવટના વખતે મધ્યમાગ્નિ અપાતો
હતો જોને એક કલાક સુધી એમજ રાખી
પછી તીવ્ર અગ્નિ આપવામા આવ્યો હતો.

બીજે દિવસે સ્વાગશીત થયું, એટલે
કષડમીટી સાફ કરી જોયું તો ફૂંપીના કઠમા
અને તળલાગમા ઔષધ હતું શીશીને
કેરોગીન લીંઝવેલો દોરો વીટી તે સળગાવી
તેની ઉપર પાણીની પટ્ટી મુકી કે જેથી
શીશીના માપસરના બે ફુકડા થઇ ગયા

કુપીકઠસ્થદ્રવ્ય=— તોલા ૭૨ રતી હતું
કુપીતલસ્થદ્રવ્ય=૧૦ નોલા ૪૮ રતી હતું
મૂળ દ્રવ્ય=૩૬ તો ૪૨ રતી હતું
દ્રવ્ય બનાવતા ઉડી ગયું=૬ તો ૧૮ રતી
અગ્નિ કુલ ૩૪ કલાક અપાયો હતો.

અહીં અમને એમ લાગ્યું કે શીશીના
તળીયે જે માલ રહ્યો છે તે કઈક વધારે રહ્યો
છે આ અગ્નિ જોઈએ મળવાથી હશે એટલે
૧૨થી ૧૮ કલાક સુધી વિશેષ અગ્નિ આપ-
વામા આવ્યો હોત તો કદાચ અવશ્ય કઠમા
વધારે દ્રવ્ય મળ્યું હોત આ વિચારને ફરીથી
અમલમા મુકયો અને તલસ્થદ્રવ્યને છુટી
શીશીમા બરી શીશીના મુખ ઉપર મુદ્રા
લગાડી (ગધકનું બરણ અગાઉ થઇ ગયું
હતું તેથી) ૨૮ કલાક સુધી તીવ્ર અગ્નિ
આપવામા આવ્યો ૭ કલાક પછી શીશીના
મળા આગળ તાપમાન ૩૦૦ સે હતું અને
શીશીના તળીયે ૫૦૦ ડીગ્રી સુધી હશે
(સાધનના અભાવથી તે માપી શકાયું ન હતું)

વિશેષ વિવગ્નુ—અહીં પારક અને
સોમલના ઉદ્યુનગકથી પચુ વધુ અગ્નિ આપ
વાનું આચરણ હતું આથી અમોએ કુપીપત્ર
માટેની મૂઠી વિશેષ રીતથી તૈયાર કરી હતી
(આમા ૫૦૨ કામતા સળગે છે વાલુકાપત્ર
લોખ હતું બનાવાયું હતું આ વાલુકા પત્રને
૬ ભાગ મૂઠીમા રહેતો હતો એટલે અગ્નિને

તાપ વાલુકા યત્રને બરાબર લાગેના હોતો)
અને તેમા પાક કરવામા આ યો હતો

બીજી વખત કુપીપકવ ચઢાવ્યું ત્યારે
તેમાથી ઉર્ધ્વસલગ્ર સિદુર=૬ તોલા ૪૦
રતી હતું તલસ્થતાઅયોગિક ૧૬ તોલા ૪૮
રતી હતું શીશીના સુખ ઉપર છુગે પારદ
૪૫ રતી હતો (આ પારદ અગ્નિની વધુ
માત્રા અપાયાથી છુગે પડી ગયો હશે) આ
પ્રમાણે બીજી વખતના પાકથી ઠોઠ લાભ
ન થયો પણ વધારાના પારદને લીધે તુક
શાન જ રહ્યું

આથી અમે એવા નિષ્ક્રિય ઉપર પહોચ્યા
કે તામ્ર પોતાના મિત્ર વગ ને પકડીને પોતાની
સાથેજ રાખે છે અને પારદને અગ્નિસ્થાઈ
બનાવનામા મદદ કરે છે નહીં તો તામ્રના
પ્રમાણમા વધારો થઈ શકેજ નહીં ઉપરવાળો
માલ આપણને ૧૦થી ૧૪ તોલા સુધી મળે
છે જેમા દસ તોલા પારદના નિશ્ચિત પ્રમા
ણના નિયમથી (According to law of
Proportion) આ માલ પુરતા પ્રમાણમા
આપણને મળે છે પરિણામે અમેએ તલસ્થ
ભસ્મનું વિશ્લેષણ કરા પુ તો તેમા તામ્રની
સાથે પારદ, ગંધક, અને મલ્લના અ યો પણ
જણાયા હતા આથી નીચેની કાલ્પમુક્તિ પ્રમાણે
“તન્મિત્રમાપદિ સુલે વ સમક્રિય વત્”
વથાથ જણાવુ આથી આપણા ભુલાર્થ મરેલા
રસશાસ્ત્ર ઉપર શ્રદ્ધા વધુ બેઠી જેના પરિણામે
માત ઢી ગુટી વગેરેનુ પ્રત્યક્ષ કયુ એનો
વિચાર ભવિષ્યમા કરીશું જેમા અમેએ
પારદને અગ્નિસ્થાઈ બનાવ્યો છે

ઉપરના વિધાનમા વિશેષ સ્પષ્ટિકરણ
મેળવવા અમેએ બીજીવાર ૧૦ તોલા તામ્રના

પ્રમાણમા યોગ તૈયાર કરી ૩૬ કલાક વાલુકા
યત્રમા શીશીમા પાક કર્યો એનું પણ પરિ
ણામ પૂર્વવત્ હતું આ પ્રયોગથી અમેને
૬૬ ખાતરી થઈ હતી અને ભવિષ્યનો માર્ગ
સ્પષ્ટ થયો હતો તે છતાં અમેએ રસપ્રકાશ
સુધાકરના પાઠ મુજબ ૧૦ તોલા તામ્રના
પ્રમાણમા અ ય દ્રવ્યો મેળવી માટીના
વાસણમા વાલુકાયત્ર તૈયારી શરૂવસ પૂટમા
ઔષધ મુકી યોગરત્નાકરની વિધિ મુજબ
બાર કલાક અગ્નિ આપ્યો શરૂવસ પૂ
વાલુકાયત્રની મધ્યમા મુકી ઉપર નીચે વાલુકા
ભરી હતી શરૂવની ઉપરની રેતીનુ ઉષ્ણતા
માન ૩૦૦°સે થી ૫૦૦°સે સુધી હશે બાર
કલાક બરાબર અગ્નિ આપ્યા પછી સ્વાંગ
શીત થયે દાઢયુ તો સપુટમા તામ્રભસ્મ
બનેલી હતી તામ્રપન ભસ્મ જેવા બની
ગયા હતા હાથના મૃદુ સ્પર્શથી પણ તે
ભસ્મ જેવા બની જતા

ગૃહીતદ્રવ્ય-૩૭૩ તોલા હતું જ્યારે ભસ્મ
તૈયાર થઈ ત્યારે ૨૨૩ તોલા થયું હતું આ
યોગને ત્રણ વખત બનાવના બે વસ્તુ બહુ
વામા આવી એક વાત એ કે પહેલી રીત
મુજબ બનાવતા બે વખત શીશી ચઢાવવી
પડી ત્યારે માલ બરાબર તૈયાર થયો જ્યારે
બીજી રીત મુજબ એકજ વખતમા ઔષધ
તૈયાર થયું આ પ્રમાણે બે વાર એકજ ક્રમથી
અને એકવાર બીજી રીતથી તૈયાર કરતા
અમેએ એ નિષ્ક્રિય કર્યો કે વાલુકા યત્રમા
કાચની શીશી દ્વારા પાક કરવો એ વધુ યોગ્ય
છે આ વસ્તુ લુલનાત્મક કાષ્ટકથી વધુ
સારી રીતે સમજાયે

(૬) લુહનાત્મક વિચાર —

વાયુકાય ત્રમા પાત્રવિધાન

કાચની શીશીને મુકીને

ચરાચ સપુટ કરીને

(ક) માત્રા-તોલા માપ અનુસાર

(૧) પ્રાપ્તન્ય પ્રથમવાર ૬૬૨ તોલા કઠરથ

૧૭૬ તોલા તલરથ

બીજાવાર ૬ તોલા ૪૦ રતી કઠરથ

૧૬૬ તોલા તલરથ

મુખ્યરથ પારદ ૪૫ રતી

મૂળ મહીતદ્રવ્ય ૩૬ તોલા ૪૨ રતી

નષ્ટ દ્રવ્ય ૬ તોલા ૧૮ રતી (પ્રથમવાર)

+ ૧ તોલા ૩૨ રતી (બીજાવાર)

બધુ ચર્ષને કુલ દ્રવ્ય ૨૫ તોલા ૮૮ રતી મળ્યું

(૩) મહીતદ્રવ્ય ૩૭ તોલા ૪૮ રતી

પ્રાપ્તદ્રવ્ય કઠરથ ૧૦ તો ૧૪ રતી

તલરથ ૨૦ તો

નષ્ટ દ્રવ્ય ૭ તોલા ૩૪ રતી

(૪) મહીતદ્રવ્ય ૩૮ તોલા ૭૨ રતી

પ્રાપ્તદ્રવ્ય કઠરથ ૧૪ તોલા ૨૪ રતી

તલરથ ૧૫ તોલા ૪૮ રતી

નષ્ટ દ્રવ્ય ૪ તોલા

(૫) મહીતદ્રવ્ય ૩૮ તોલા ૭૨ રતી

પ્રાપ્તદ્રવ્ય કઠરથ ૧૩ તોલા

તલરથ ૧૬ તોલા

નષ્ટ દ્રવ્ય ૪ તોલા ૭૨ રતી

(સ્વ) પચગાને દ્રવ્ય ચાનાનુસાર

(ભૌતિક પરિક્ષા)

વધુ — કઠરથ-ચગકગતો દાલો પસવાથી

સિદ્ધુર જેવો

તલરથ-કાગાચ પડતો તામ્રચર્ષનો

() પ્રાપ્તન્ય સીંદુર જેવી પર્પંગી ૧૬ તોલા

મહત્વપુરુષ ૨ રતી

તામ્રનો ઝાળો ૨ તો ૬૪ રતી

બધુ ચર્ષને કુલ દ્રવ્ય ૨૨૬ તોલા

મૂળ મહીતદ્રવ્ય ૩૭૬ તોલા

નષ્ટ દ્રવ્ય ૧૫ તોલા

પ્રાપ્તદ્રવ્ય ૨૨ તોલા ૪૮ રતી

૬૭૭

૨૫ થી - કઠરથ-કઠીન સ્વદુષ્કારી ચૂર્ણ
 ૨ વાથી ચૂર્ણ રેખાપૂર્ણ
 તત્ત્વ મધુ બાકીનું ઉપર પ્રમાણે
 ૩ ધ નિમ ધુ

રસત - મધુર જેવો નિસ્વાદ

(જ) કમ્પ્રેમ્સ -

- (૧) વાંતિ ભાંતિ વગેરે દોષ વચરનો
- (૨) રોગીઓ ઉપર પ્રયોગ કરવાથી તે વધારે
 મુશ્કેલીઓ કેમકે આમાં કઠક ધ અને
 તલસ્થ બને માલ મેળવીને તેના ઉપ
 યોગ કરવામાં આવે છે એટલે તાત્કા
 લિકે મેળવી અ ધ દ્ર યોના મુશ્કેલી પડે
 એમાં આવે છે સોપનાથનો આ યોગ
 આ કારણથીજ દશે અમિ માત્ર અને
 યતના પ્રકારથી તે જાણી શકાય છે

(ઘ) રસાયન શાળામાં પ્રત્યક્ષીકરણ (સ્ક્રૂબેસા)
 (Lab Analysis)

તાત્કાલ પા ૬ ગંધક અને સોમન હોય છે

રેખાપૂર્ણ મધુ શીત,
 કિચિત ગંધક મુક્ત

વિચિત્ર બધ

મધુર જેવો, નિસ્વાદ

- (૧) વાંતિ ભાંતિ વગેરે દોષ વચરનો
- (૨) કુપીપકવ કરતાં ઓછા મુશ્કેલીઓ કારણકે
 આમાં ઘરાવની મધુરમયી અને સધી
 બધનમયી પારદ બંધક દડતાલ અને
 માસિકનો અથ વધુ તાપ યવાથી ઉડી
 જાય છે જેથી ઘટ્ટ સિદ્ધિ થતી નથી

કુપીપકવ કરતાં ઓછા
 પ્રમાણમાં બજારમાં દર્તા

ઉપરના પરિણામ ઉપરથી એમ માની
 શકાય કે સોમનાથી તાત્કાલિક એ તાત્કા
 લિકરનો એક પ્રકારનો વિશિષ્ટ યોગ છે આ
 સિદ્ધાંતને દૃષ્ટિમા રાખીને આ યોગ બનાવવો
 જોઈએ આ યોગ બનાવતા જે પદાર્થ તલસ્થ
 મળ્યો તે વધુ પ્રમાણમાં હતો એટલે તેનું
 અમોએ સ્વલ વિશ્લેષણ કરા યુ તેમાં પણ
 અમને સોમલ, પારદ અને ગંધકના અથ
 જણાયા કઠરથમા તો પારદ ગંધક અને
 મલ્લનો યોગ નિશ્ચિત છે તેથી અમે તેને
 હાફાજરી આપેલો સલ્ફાઈડ ક્લી ચકીએ

કઠરથ પારદીય સગંધ યોગીક અને
 મલ્લ યુક્ત પારદીય સગંધ યોગિકમા ધર્મજ

અવર હોય છે જે પારદ ગંધક અને
 મલ્લના યોગથી કઠરથ તરીકે તૈયાર થાય છે
 તે એક કયાઉંડ હોય છે કાચરી શીયોની
 જે બાળુ તે માલથી ચોતેની હોય છે તે
 બાળુ ચમકદાર હોય છે તેના પ્રતેક અણ
 અણમાં વિશેષ સહિષ્ણુ હોય છે જેને
 પરિણામે આ માલ કાઠિન્ય યુક્ત માર્ત
 હોય છે જ્યારે કેવળ પારદ ગંધકના યોગથી
 બનાવેલ રસસિદ્ધ મધુ ક્ષણભણુર હોય છે
 તેમાં એટલી ચમક પણ હોતી નથી તેમજ
 તેના અણના બેઠાણમાં પણ ફેરફાર હોય છે
 આ મારે નમ્ર અપલોકન છે

(૭) ફલશ્રુતિ ગુણદોષ —

(૧) તત્ત્વોગ્ધરાનુપાનસહિત તાત્ર દિ વલ્લો
મિત્તમ્ । સલીઢ પરિણામ શૂલમુદર શૂલ ચ
પાણ્ડુજ્વરમ્ ॥ ગુલ્મ પ્લોદ યદ્દત્કારણિ
સદન મેદ ચ મૂત્રામયમ્ । ડુષ્ટ ચ પ્રદર્શી
હરેદ્ ધુચમિદ ધીસોમનાથામિધમ્ ॥

(રત્ન રકાષે રપ, ચોર,
આપ્ર, રરસ, મા મે ટ)

(૨) લેહ્યેનમધુસયુક્તમનુપાનૈર્ધોચિતૈ । વલ્લ
દ્વિતયમાન તુ પ્રવાળ્હે મિયગુત્તમમ્ ॥
પરિણામ મર શૂલ તથા ચોષ્ટવિધ ચતમ્ ।
ઉદર પાણ્ડુ શોક ચ ગુલ્મ પ્લીહ યદ્દત્
ક્ષયાન્ ॥ અક્ષિન્નાદ અવકૂતાન મેદા દોન
વ્રત્તણી નવાન્ । જયેદ્ યદુચિવાન્ રોગાન
નુપાન વિશેષત ॥ (ર પ્ર સુ)

(૩) તત્કાસ ધ્વસનાગ્નિર્માય ગુત્પાન કાર્તિ
પાણ્ડુવામય પ્લિહોદર પ્રવિરોષ કોષ્ટ મદતો
રક્ત જયેષોજિતમ્ ॥ વલ્લ દ્વદ્ મિત્તિ
કળા મધુ યુત ક્ષારાર્દ્રધારાપિત્તા । યુક્ત
સન્નકામયમ્મવિરાદ્ યત્સોમનાથામિધમ્ ॥
(ર ચો રા)

(૧) અગ્નિમાધ, હૃદય, હૃદયોગ, ગુલ્મ,
અવર, પાડુ, મૂત્રામય, યદુદોષ, વિષધ
શોફ, ક્ષય અર્થ, ઉરક્ષત, કાસ, ગુલ્મીદોષ
પરિશ્વામશૂલ, પ્લીહાદોષ, મેહ, પાતરોગ,
શૂળ, શ્વાસ અને રક્તરોગ વગેરે ૨૨ રોગ
ઉપર તેના ઉપયોગ થયેલો માલમ પડે છે

(૮) ગાત્રીય માત્રા —

પર્યેક અથમા તેની માત્રા “વલ્લ દ્વિતય”
એટલે કે એ વલ્લ અતલાવી છે વલ્લ એટલે
વાલ હલેવાય ૧ વલ્લ=૩ રતી, લીલાવતી
(નયોતિય અથ), ૧ વલ્લ=૨૦તી, પરિશાયા

પ્રદીપ (વેદક અથ), અને ૧ વલ્લ=૧૩ રતી,
સન્નિધિ (વેદક અથ) એમ પ્રમાણ છે

આ ઉપરથી એ છામા એણુ ૩ રતી અને
વધુમા વધુ ૬ તી સુધીની માત્રા આપી શકાય

(૯) મત્યક્ષ ચિકિત્સાનુલ — નીચે
લખેલા તમકશ્વાસના હરી ઉપર સોમનાથી
તાત્રજન્મનો પ્રયોગ કરાવવામા આવ્યો.
આ બધા રોગી શ્વાસરોગના પ્રકાર રૂપ તમક
શ્વાસના હતા એમાથી ૬ હરીએ ઉપર
નિદાન ચિકિત્સાની દૃષ્ટિએ પ્રયોગ માટે ઉપ
ચાર થયો અને રોકાઈ રાખ્યો હિક્કાશ્વાસની
નિદાન વ્યવસ્થામા અવસ્થા લેવાથી એ પ્રકાર
મા યા છે (૧) હોષની દૃષ્ટિથી (૨) રોગીના
બળની દૃષ્ટિએ એવ સૂત્ર ચરક ચહિનામા
આપણને મળે છે જેમકે દિવા શ્વાસમયી
એકો વલ્લાન્ દુગ્ધોપર । કફાધિકસ્ત
થેષ્કો રક્તો વદા નિલોપર ॥ (ચ ચિ જ ૧૭,
અહીં ૮૨-૮૪) તથા આમ-પચમમાન-
પચ વગેરેને છોડીને ક્ષત્ર હરીના બળ તથા
દોષનેજ મહત્વ આપ્યું છે શ્વાસ રોગમા
આ એક વિશેષતા છે એનો ઉપયોગ આપણે
રોધન વમન ચિકિત્સામા લગાડીએ છીએ
આમળ જતા પુનઃસુએ બગવાન અને કફ
પ્રધાન હરીને વમન વિરેચનવાની રોધન
ચિકિત્સાનો નિર્દેશ કરેલો છે અને વાત
પ્રધાન તથા દુર્બળ રોગીને વમન વિરેચનથી
રોધન કરવાનો નિર્દેશ પણ કરેલો છે જેમકે
કફાધિવે વલ્લસ્યે ચ વમન સ વિરેચનમ્ ।
કુર્યાપ્તવાશિને ધૂમલેહાદિશમન તત ॥
પાત્તિકાર્ કુરુલ્લાન્ વાલાન્ વૃદ્ધાશ્વાનિલ્લ
દ્વને । તપ્યે દ્ય શમને સ્નેહ યૂપ રસાદિમિ ॥
(ચ ચિ જ ૧૭) શ્વાસ રોગ એ પ્રાણવહ

સોતોની દુષ્ટિથી યાય છે અને તેના માટે શોધન ચિકિત્સા યુક્તિ યુક્ત હોય છે અને તેથી શોધનની પ્રધાનતા માટે કહ્યું છે કે સર્વેષામ્ વૃદ્ધૈર્હૃદય શક્યમ્ પ્રાયશો મયેત્ । નાત્યાથ શમનો પાયો મૃદોડશન્યમ્ કર્ષણે ॥ (ચ ચિ અ ૧૭) યદપિ શોધન ચિકિત્સા શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે તો પણ તે અમુક જગ્યાએ જ ઉપયોગી થઈ પડે છે જ્યાં જ્યાં અવસર મળે ત્યાં ત્યાં પ્રાણાભિસર વૈદ્યો દ્વારા શોધન ચિકિત્સાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ પણ જ્યાં શોધન ક્રિયા ન થઈ શકે એમ હોય ત્યાં રોગીના બળનો વિચાર કરીને દેહને કષ્ટ દેનારી વમનવિરેચન વગેરે શોધનક્રિયા છોડીને શમનની સાથે સાથે સોતોશોધન ઔષધીઓનો પણ ઉપયોગ કરવો જોઈએ અહીં “સ્રોત” શોધન” એટલે કે આમપાચન અને સામ દોષનું વિલયન અને કોષ્ટમા આનયન એમ સમજવું

જ્યારે શોધન ચિકિત્સા છોડી દેવામાં આવે છે ત્યારે ચિકિત્સાનો બીજો ભાર શમન ચિકિત્સા ઉપર રહે છે એટલે શમન ચિકિત્સામાં ઉત્તમ કાર્ય કરે એવા અને દોષોનું પ્રશમન કરે એવા ઔષધો જો ન મળે તો શોગનિવારણમાં ઘણી મુશ્કેલી આવી પડે છે અહીં પ્રભાવી, દોષશમન કરવાવાળી અને તમકન્ધાસમાં વાયુ અને કફના રચાન રૂપ ઉર રચાન ઉપર કાય કરવાવાળી સોમનાથી તામ્રભસ્મ બધીજ રીતે કામ આવે છે એ દૃષ્ટિએ તમકન્ધાસના રોગીઓ ઉપર આ ઔષધનો ઉપયોગ કર્યો નેથી ઘણાજ લાભ થયો હતો હમનાં દરદીઓમાં છ ઓંચો ત્રણ પુરૂષો હતા ઉમરની દૃષ્ટિએ ચાર જણ

પચાસથી ૬૦ વર્ષની ઉમરના અને પાંચ દરેક ૨૦ થી ૪૫ વર્ષની ઉમરના હતા આ દરદીઓમાં કેટલાકને રોગની અવસ્થા ૬ માસથી ૪-૪ વર્ષ જુની પણ હતી બધાજ રોગી કુશ ચરીરે હતા હમેશા આપવામાં આવતી બીજી ચિકિત્સાઓથી જ્યારે બરાબર કાયદો ન થયો ત્યારે આ ભસ્મનો ઉપયોગ કરવામાં આ યો હતો

આ પ્રયોગ ઉપરનું મારું અવલોકન નીચે મુજબ છે

(૧) સવ સામા ય ચિકિત્સામાં સોમનાથી તામ્રભસ્મથી કફ સારી રીતે છુટે છે અને ખાત્રીમાં જલ્દી લાભ થાય છે પ્રયોગ શરૂ કર્યો પછી એક બે દિવસમાં કફ છુટતો બધ થાય છે, ખાત્રીમાં આરામ થાય છે, અને બળમાં પીડા ઓછી થાય છે

(૨) ક્ષાસવેગ-ક્ષાસાવરોધ જલ્દી જોછો થાય છે શ્વાસ વેગનો કાળ પણ જોછો થાય છે

(૩) કફનું શોષણ થઈ જવાથી પ્રાણવહ સોતોમાં વાયુનો સ્થાવર બરાબર થાય છે અને તેથી છાતીના કુળન અવાજ, અને પુષ્પર-અખડાટવાળો અવાજ જોછો થાય છે

(૪) ક્ષાસના રોગીઓમાં સામા ય રીતે અગ્નિમાઘ જલ્દી ઠીક થાય છે અને તેથી શુષ્ક લાગે છે અને ખાધુ પચે છે

(૫) આ ઔષધના પ્રયોગથી હમનાં દરદીઓને છાતીમાં જે ભારેપણુ-ગીરવ લાગે છે, તે પણ જોછું થાય છે

(૧૦) આવશ્યક ધ્યાનમાં રાખવા જેવી
બાબતો —

ઉપર લખેલા ગુણ હોવા છતાં આ
ઔષધની પ્રખરતા પણ ધ્યાનમાં રાખવી
જોઈએ (૧) જો દમના દરદીને સાથે પિત્તને
અનુબંધ હોય અને માથે વિશેષ કરીને
જવરતુ લક્ષણ પણ હોય તો આ ઔષધનો
ઉપયોગ કરવાથી તેના લક્ષણો વધે છે પ્રાર
ભમાં જવર હોય તો જવરનો ભેગ વધે છે
માટે પ્રતમક અને સતમક શ્વાસમાં જો
જવરતુ પ્રમાણ વિશેષ હોય તો આનો ઉપ
યોગ સાવધાનીથી કરવો આથી જવર ઉત્પન્ન
થવા ઉપર તથા જવર જમારે વધે ત્યારે
ગોઠાતિ મિશ્રણ, પ્રવાહિયિષ્ટી, ધૃત પ્રદ્ય હરિદ્રા,
મિતોપલાદિચૂલ, યષ્ઠિમધુ વગેરે પિત્તશામક
અને શ્વાસના અવિરોધી દ્રવ્યોનો ઉપયોગ
કરવો.

(૨) પિત્તના અનુબંધવાળા રોગીઓમાં
કદાચ જો પ્રસેક, હૃદલાસ, ઉપસ્થિવમનત્વ,
વગેરે લક્ષણો હોય તો આ ઔષધના પ્રયોગ
સાથે એકાદ વિદેશન આપવાથી લાભ થાય
છે આ સુક્તિથી અગર જો લાભ ન હોય તો
પ્રયોગ એક જો દિવસ થોભાવી ફરીથી પાછો
આહુ કરવો.

(૩) શ્વાસ, દમના કેટલાક રોગીઓમાં
ચક્રતલ્લહિ પણ જોવામાં આવે છે તથા શોથ
પણ જણાય છે આવી અવસ્થામાં જો એનો
પ્રયોગ કરવો હોય તો સાવધાનીથી કરવો
આવા દરદીમાં પ્રયોગ કરવાથી કદાચ રક્ત
ધિવન પણ થાય છે, એટલે જો પ્રયોગ કરવો
જ હોય તો વાસાવલેહ જેવા અનુપાન સાથે

કરવો અથવા સિનોપવાનિ રૂથ જેવી
ઔષધી સાથે આપવી.

(૪) પિત્તપ્રકૃતિવાળા રોગી અને ગળા
શયી પીડીત દરદીઓમાં પણ ઉપર કહેની
બધી સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખવી.

તમકશ્વાસ સિવાય આ ઔષધનો પ્રયોગ
આમવાત, વિબધરોગ, વાત વાધિ, શિશ્નપદ,
જીર્ણકાસ, છુદ્રશ્વાસ વગેરે રોગો ઉપર કરી
જોયો છે આમવાત અને વિબધમાં તો
એનાથી ઘણાજ ફાયદો થયો છે આ સિવાય
જવર, શ્વાસ, ઉર્જશૂળ, શ્વેતપ્રદર, આર્કમાન
ગીરજ ઉદિગાર બાહુલ્ય વગેરે લક્ષણોવાળા
રોગીઓને જ્યારે આરોગ્યવધ ધી કે સુતરેશ્વર
રસથી પણ ફાયદો ન થયો ત્યારે આ ઔષ
ધના ઉપયોગથી ઘણો જ ફાયદો થયો હતો
અને દરદીને રોગ મટયો હતો.

(૧૧) માત્રા વિમર્શ —

આજકાલ માનવશરીરની સજ્જાહકશક્તિ
જોતા અડધી રતીથી જ રતી સુધીની માત્રામાં
અમોએ પ્રયોગ કરાખો છે પ્રકૃતિ વિશેષથી
વધુ માત્રા આપવાથી કોઈકને ઉત્કલેહ, વાતિ,
ત્રિપ્તિ પણ થતું હતું આવે વખતે માત્રા
ઘોડી કરવાના આવતી એટલે ઉપદ્રવો શાન
થઈ જતા હતા ખાસ કરીને કોઈ ઉપદ્રવ
જો ન હોય તો સોમનાથી તામ્ર દ્રે રતીથી ૨
રતી સુધી આપી શકાય છે અમે અમારા
અનુભવથી કહીએ છીએ કે અડધી રતીથી
જે રતી સુધીની માત્રાનો ટોપ અગ્નિ, બળ
વચ્ચે વ્યાધિ કોઈ વગેરેનો વિચાર કરીને
ઉપયોગ કરવો.

(૧૨) અનુપાન —

દરેક શયમા પીપર અને મધ સાથે કે એકલા મધ સાથે આ ઔષધ વાપરવાનું લખ્યું છે બીજું જે જે રોગમા આ ઔષધનો પ્રયોગ કરવાનું લખ્યું હોય તે રોગનાશક કવાય, સ્વરસ વગેરેનો પ્રયોગ પણ કરવો કફ, ઉષ્ણવીર્ય, લેપન અને યોગવાદી મધ કફસ્થાનમા કફ તથા વાયુથી ઉત્પન્ન થનાર તમક શ્વાસ જેવા રોગમા અનુપાન તરીકે આપવાથી ઉત્તમ લાભદાયક છે એમા શકા કે કાંઈ સંદેહ નથી અનુભવના આધાર ઉપર પણ આ સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે તો પણ દરેક રોગીમા અને બધા રોગોમા બધી અવસ્થાઓમા આ અનુપાન યોગ્ય થતું નથી પિત્ત પ્રકૃતિના રોગીમા પિત્તના લક્ષણો અધિક હોય અને રક્તનિષ્ઠિ વન હોય તો અનુપાનમા મધનો પ્રયોગ લાભકારી નથી એવી જ રીતે વાતપ્રધાન તથા અત્યંત દુર્બળ અને કુશરોગીમા પણ મધનું અનુપાન ઠીક નથી અવસ્થા દોષ, ક્ષય, શક્રાંશ, તથા કાઠીમાવલેહનો પ્રયોગ અમને લાભકારી જણાયો છે

(૧૩) પૃથક — આ કષ્ઠમા આવતા ઔષધીના ઘટકોનો વિચાર કરતા તથા તેના દીપન, પાચન કાયનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ જોતા અમને લાગે છે કે આ કષ્ઠના સેવન વખતે ક્ષત દ્વંધનો આહાર જ પ્રેષ છે ભો રોગીને દ્વંધ અનુકુળ ન હોય તો અથવા કષ્ઠપ્રધાન દોષ સુક્ત રોગ હોય તો આહારમા મગની દાળ, ઘઉં, પત્રશાક (તાલજાની ભાણ)

ખાવા આપવું અને લવણ રમ વગેરે કરાવવો

અપૃથક — મીઠું, મરચું, તેલ, ખાદું વગેરે જે પિત્તવધક હોય તે ન ખાવું

(૧૪) સેવનકાળ — ભો કે રસ પ્રકાર સુધાકરે આનો સેવનકાળ પૂર્વાક્ષ લખ્યો છે તો પણ સવાર સાંજ તેનો પ્રયોગ આવશ્યકતા અનુસાર કરી શકાય છે ઋતુઓને ધ્યાનમાં રાખી એનો સેવનકાળ હેમત, શીશીર અને વર્ષાકાળ અનુકુળ છે આ ત્રણ ઋતુઓમા આનો પુરો માત્રામા ઉપયોગ કરી શકાય છે ખોરાકની સાથેના સજ્જનો વિચાર કરતા ભુખ્યા પે ન લેતા જમ્યા પછી આ ઔષધનો ઉપયોગ કરવાનું વધુ અનુકુળ છે

ઋતુ, અહોરાત્ર અને લોજન કાગમા પિત્તજનિત કાળ હમેશા વણત ગણવો

(૧૫) ઉત્તરના પ્રમાણમા —

ઉત્તરના પ્રમાણને ધ્યાનમા લેતા કઈ ખાસ દેરદાર જણાયો નથી બાળ, તરૂણ અને વૃદ્ધાવસ્થામા માત્રાના પ્રમાણનું ધ્યાન રાખવા સિવાય બીજો કઈ વાધો નથી લિંગલેહ-જાતિ ઉપર પણ તેનો કઈ વિશેષ પ્રભાવ નથી

(૧૬) પ્રકૃતિ અનુસાર —

વાત વાતકફ, અને કફની પ્રકૃતિમા આનો પ્રયોગ ઉત્તમ ફલદાયી છે સ્ફૂટ અને કૃશ બને દેહ ઉપર ઉપયોગ કરી શકાય છે

આ ઔષધના કલ્પના ઘટકોને ધ્યાનમાં રાખી તેનો ઉપયોગ અર્જુન, ગરમાળ, ગ્રી રોગ, ક્ષિર ગ રોગ વગેરેમાં કરી શકાય છે

સ્યાદેયમે લક્ષતયા મતિમાયતો વા ।
દોષ વ્યસિત્વવચ્ચિદ્યાપિનકાપિ ગઢા ॥

નસર્ગિકા ઘટુ ગુણી કરણ પ્રવીણા ।
શક્તિ સદા વિજયતે મુવિ સજ્જનાનામ ॥
વૈદ્ય વાચુદેવ મૂ દ્વિવેદી
પ્રાધ્યાપક રસધામ ૧૯૧૫-૧૬

નૈવ-પ્રાચીન મહોદય શ્રી બા વિ ગોખને
દેવો આ લેખને પ્રમથનાથે અનુમતિ આપના
બદલ આભાર માનું છું

— આયુર્વેદમાં ગર્ભપરીક્ષા —

લેખક - સુરેન્દ્ર ના પાઠ L. A. M. D. A. S. F. (Bom) આયુર્વેદશાસ્ત્ર-પાઠ્ય (૭ મું)

[નોંધ - આયુર્વેદનાં નિદાનમાં ફક્ત વસ્તુના પ્રયોગો જ નહીં પણ નિદાન અંગે અન્ય સાહિત્યમાં પણ શોધક પ્રયોગો પ્રચારમાં હતા તે આ લેખ ઉપરથી જણાય છે. ઉત્તરરાષ્ટ્ર રત્ના લેખક અવખૂત પોતાના આ મોઝમાં વૈદ્યની નિદાન પદ્ધતિ કેટલી શોધક વધુ છે તે જણાઈ આવે છે. “કરતલ પરમથ ફલયા દ્વિધા ગર્ભપરી” એ મોઝમાં આધુનિકની Abdominal Grip Examinationને પણ જુનાવી એમ કે વધુ સિવાયનાં અન્ય સાહિત્યમાંથી પણ આવાં વચનો ગ્રહણ કરી આયુર્વેદનું સાહિત્ય ધરતુ એ પણ એક પ્રકારનું સંગ્રહન જ છે. નિદાન લેખકને તેમનું આ સંગ્રહન કાવં ચાતુ રાખવા અને આમલ રાખીએ છીએ તત્રી-આ વિ]

“આયુર્વેદ વૈજ્ઞાનિક નથી,” એવી, એનો ક ખ ગ પણ જાણ્યા સિવાય, કે જાણવાનો પ્રયાસ સરખો પણ થયો સિવાય જુમરાણુ અચાવનાર કાકદરો, કે “અમે તો નાહી પરીક્ષા કરીને જ સઘળું જાણી જઈ શકીએ” એવી અત્યુક્તિભરી હકારો હાક નાર વૈદ્યો, સરખા જ અજ્ઞાની છે વસ્તુતઃ આયુર્વેદમાં પણ અત્યારની વૈજ્ઞાનિક ગણતરી

પદ્ધતિને બહુધા મજાતી જ એવી રોગી પરીક્ષા પદ્ધતિ છે એ મહોપમા દર્શાવવાનો આ લેખનો નમ્ર ઉદ્દેશ છે

હવે છે કે—

દર્શનસ્પર્શનપ્રત્ને સપરીક્ષત રોગીણામ ।

(અપાગ દ સૂત્ર ૧)

એટલે કે (૧) દર્શન, (૨) સ્પર્શન અને (૩) પ્રશ્ન આ ત્રણે વડે રોગીની પરીક્ષા કરવી હવે ત્રણેનું વિચિત્રવાર વર્ણન કરીએ

(૧) દર્શન — દર્શન પરીક્ષા એટલે આધુનિક વિજ્ઞાનમાં જેને Inspection કહેવામાં આવે છે તે—પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા જે હાથ ઈન્દ્રિયો વડે અને મન વડે જાણી શકાય તે પ્રત્યક્ષ ચક્ષુ કહે છે કે “પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી રોગતત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા નાખનારા વૈદ્ય રોગીના શરીરના બધા જ ઇન્દ્રિયાઓની ચોક્કસ બધી ઇન્દ્રિયો વડે પરીક્ષા કરવી.” (વિમાન ૪/૭) એમાં માત્ર જાણી જ પરીક્ષા કરવાની નથી, અને તે પ્રશ્ન વડે કરવાની રહે છે બાકી, આતરહામાનો શુક

શુગટ, આગળના ટચાકા કૃત્ છે તે-તથા ખીજા જે કોઈ સ્વરો દરદીના શરીરમાં થતા હોય” તેની પરીક્ષા કાન વડે સાંભળીને કરવી ‘ખીજા કોઈ સ્વરો’ એટલે ઉધરસ-હેડકી વિમાં થતા વિશિષ્ટ સ્વરો એવો અથ લેવાનું શ્રી અકષાયિહત સમજાવે છે અને એટલે, જો તે યાજ્ઞ્યાને વિશાળ કરીએ તો આધુનિક શ્રવણયંત્ર (Stethoscope) વડે કરાતી Auscultation પરીક્ષાનો સમાવેશ તેમાં થઈ જશે રોગાનુસાર શરીરનો વલ્લ, પ્રમાણ, છાયા, સંસ્થાન તથા પેસાળ, ઉદર, જાડો વિની તપાસ અશુભી એટલે કે તે જોઈને કરવી આજ પ્રમાણે, દરદીના શરીરમાંથી આવતી ગંધની પરીક્ષા સુંઘવાથી એટલે કે નાક વડે કરવી

(૨) સ્પર્શન — સ્પર્શન પરીક્ષા હાથ વડે કરવામાં આવે છે તેનાથી જ્વર, શીતતા ઉષ્ણતા જે જે ભાગોમાં સ્પર્શ થાય છે ત્યાં તે થાય છે કે નહિ તે, ચામડીનો ખર કે શ્લેષ્મણ સ્પર્શ, ગુદમ, વિદ્રધિ વિ જાણી શકાય છે વિદ્રધિની પરીક્ષા માટે વપરાતો આજના વિનાનનો જાણીતો Fluctuation Test પણ સુશ્રુતે આજેહૂજ વર્ણવેલો છે નાડી પરીક્ષા આમ, માત્ર રોગી પરીક્ષાનું એક અંગ માત્ર છે અને “જ્ઞાનના અવયવ માત્રના જાણવાથી પુર જ્ઞાન થતું નથી” એ તો આસોપદેશ છે વળી, અરિષ્ટપાપક વિગ કે જે જાણવાની દરેક ચિકિત્સકને ખાસ જરૂર હોય છે તે માટે તો ઇન્દ્રિયસ્થાનનો આખો ત્રીજો અધ્યાય ‘સ્પર્શન’ માટે ચરકે રોક્યો છે, અને ત્યાં કહ્યું છે કે ‘પ્રકૃતિસ્યેન પાણિના શરીરમસ્ય

કેચલ સ્પૃશેત્” અર્થાત્ આખા શરીરના તમામ અવયવોની પરીક્ષા સ્પર્શથી કરવાનું જણાયું છે એમાંયે વળી “તસ્ય ચેન્માયે પરિમૃદ્યમાને ન સ્પર્દેવાતામ્”—ત્યાં J.C. Jhar Pulsation તથા ‘તસ્યા ચેતસ્યા ધીતમામ શોષીતા પક્ષજાવરણાં સ્યુ”—ત્યાં, Cyanosis નો ઉલ્લેખ મળે છે એ જાણીને “કયું વૈનાનિક નથી” એમ માનનાર આશ્ચર્ય મુગ્ધ થાય તેમ છે, એટલું પ્રસંગોપાત્ ઉપરાત સ્પર્શ પરીક્ષાથી ગર્ભ છે કે નહિ તેનું પણ જ્ઞાન થાય છે એ પણ “નાડી ઝાલતા કહી દેનારા” નહિ જાણતા હોય કે એવું પૂર્વે જરૂર નહોતું ચર, એનો ઉલ્લેખ તો સાહિત્યમાં પણ મળે છે, અને જવલૂતિ, જેવા આધુનિકના તો પૃથગ્જનને પણ એ જ્ઞાન હતું જુઓ ઉત્તર રામચરિતના અંક છઠ્ઠોનો અઠ્ઠાવીસમો શ્લોક—લવકુશને જોતા જ, મીતાળને ઉદરમાં જે ભાગ હોવાનું પોતાને સ્પર્શવડે અનુમાન થયાનું રામને યાદ આવે છે અને ત્યાં રામ કહે છે “પુરા રહે સ્નેહે પરિચયવિકાસાદુપચિતે રહો ચિન્નધાયા એપિ સદ્જલજ્જાગ્રદંદશ મયેવાદો જ્ઞાત કરતલપરામશક્ત્યા દ્વિધા ગર્ભગ્રનિય, સ્તદનુદિયસૈવેરપિ તપા”

આને, આપણા અશ્વત્થી કવિ ઉમાશંકર ભેશીએ કરેલો સુંદર સમશ્લોકી અનુવાદ આ પ્રમાણે —

પુરા પ્રીતિ જામ્યે પરિચયવિકાસેની વિગતે
અણી વિષ્ણુને ત્યાં જડ સદ્જલજ્જાગ્રદંદશ
હૃદયેથીથી જાણ્યો કળાધકી દત્તા સ્પર્શધીજ મે
દ્વિધા ગર્ભગ્રનિય પ્રથમ, પછી એણે કંઈક વિનિ

અહીં કરતલપરામશક્તિ એટલે હૃદયની વડે થતી પરીક્ષા, જેને અત્યારે Palpation કહે છે તે એટલે સ્પર્શન પરીક્ષા વડે ગભ નિશ્ચિતિ પણ થઈ શકે છે

(૩) પ્રશ્ન દરદીને પૂછીને જે હકીકત બાળીએ તે પ્રશ્નપરીક્ષા એના વડે શૂળ, અશ્વિ, જઠરાશ્વિ બળાબળ, મૃદુરૂર ઠોણતા, દેશ, કાળ, બળિ, સાત્ત્વ, રૂદ્ધત્વ કારણ, આઠા પેસાબની પ્રવૃત્તિ, કુદૃબની હકીકત વિગેરે બાબતો બાળી શકાય છે અત્યારની વૈજ્ઞાનિક પરીક્ષામા એને Interrogation કહે છે

આ દર્શન, સ્પર્શન અને પ્રશ્ન પરીક્ષામાજ યોગરતનાકરોક્ત અષ્ટવિધ પરીક્ષા એટલે કે

નાડી, મૂત્ર, મળ, હૃત્, શ્વેત, સ્પર્શ, નેત્ર અને આકૃતિ—એ આઠની પરીક્ષાનો, તથા સુશુતોક્ત ધર્મવિધ—અર્થાત્ પાચ દીપ્તિયો વડે તથા પ્રશ્ન વડે કરવાની રોગીપરીક્ષાનો સમાવેશ થઈ જાય છે

આ રીતે, શાસ્ત્રવચનરૂપી આસોપદેશ, પ્રત્યક્ષ તથા અનુમાન એ ત્રણે પ્રમાણો વડે કરાવી આ દર્શનાદિક પરીક્ષા પૂરેપૂરી વૈજ્ઞાનિક જ છે, એ અહીં દર્શાવવા અત્ય પ્રયાસ થયો છે આથી, જો પૂર્વશ્રદ્ધાવિત માનસ ધોડીને, ઠોણને પણ આયુવેદમા વધુ રસ લેવાની છજાસા બળ્યત થશે તો આ લખાણ સાર્થક થશે. મદ્રમાગમશાલીનામ્ ।

માસાહાર અને અન્નાહારના લેખ ઉપર એક વિચાર

સમાલોચક—રા. વૈ. પ્રભાકર રાવળ-જામનગર

[આયુર્વેદ વિદ્યાનના એમિન માસના અકર્મા ઉપરના વિષય ઉપર એક લેખ લખી જળદેવપ્રસાદ પનારાનો પ્રસિદ્ધ થયો છે એ લેખ ઉપર મારા કંઈક વિચારો હું પ્રગટ કરું છું]

શ્રી જળદેવપ્રસાદ પનારાનો લેખ અતિ નદનીય છે સ પૂર્ણ રીતે આયુર્વેદ દીપ્તકાલુથી રજુઆત થઈ છે સાત્વિક આહારનું શ્રેષ્ઠત્વ સિદ્ધ થયું છે છતાં આ એકાતવાદ બહુઅ. બધાજ અન્નાહારીઓ સાત્વિક વૃત્તિવાળા, અહિ સક હોતા નથી વિપક્ષે બધાજ માસાહારીઓ ગાન્ધસ પા તામસ પ્રકૃતિવાળા હોતા નથી—તેમજ નિતાન્ત હિ સક હોતા નથી આહાર ઉપરાંત અનેક કારણો પ્રકૃતિ ઘડવામા

કારણભૂત છે એટલે શ્રી પનારાએ રજુ કરેલ માન્યતાઓ પ્રાયોગિક છે

હિ સા અહિ સાના નિયમો મનુષ્યને લાગુ પડી શકે તેટલા બીલાવી, સિદ્ધ વિગેરેને લાગુ ન પડે કેટલીક વનસ્પતિઓ પણ માસાહારી છે છતાં તેમનામા હિ સાની સાવના છે એમ કહેવું અશુભ છે

એવીજ રીતે સાપ, ગાય કે ઠાટાવાળો બાવળ સ્વરક્ષણાર્થે શીંગડા કે ઠાટા રાખે તેમાં હિ સાની સાવના નથી એવીજ રીતે બાળા ઠેરી પકાવે અને માણીઓ તેનો ઉપયોગ કરે એમા પણ આજાની દાનવૃત્તિ

નેવી એ અતિરેક છે જો કે વૃથા સ્વાભાવિક રીતેજ પરોપકારી છે “પરોપકારાય ફલન્તિ વૃક્ષા ॥”

પાતુ ૧૪૮મે છપાયુ છે કે ક્રોધ પણ અહિં સાની ભાવનામાથી જન્મે છે એ સુદ્રા રાક્ષસને કે લેખિની દોષ વા પ્રમાદ છે કારણ કે ક્રોધ અહિં સામાથી ન જન્મે

કોષિત હિંસા કરે-વિપક્ષે અકુદ્ધ બિલાડી ઉદરનો શિકાર કરે છે

ભાષ, કૃતરા બિલાડા બદ્ધજ ખાધ છે-અબદ્ધ ખાતા નથી-એ પ્રજાપરાધ માનવીજ કરે છે પણ્યોમા પ્રજા નથી

મુસાફરીમાં માસાહારી અમલદારનો દાખલો અપાયો છે-આ પણ પ્રાયોવાદ અણ્યાય,

અજ્ઞાહારી અમલદારોમા આમ પડાવી લેવાની વૃત્તિ નથી જ એમ ન કહેવાય

આયુર્વેદમા વનસ્પતિને સજીવ કહ્યું છે એ સાચુ, વનસ્પતિ અધ ચેતનાની ભૂમિકામાં છે એ પણ સાચુ પણ એ અસંખ્ય ફેરીઓ આપે છે તે સરાન નહિ, સહેતુક નહિ કારણ કે વનસ્પતિમા પ્રજા, કૃતિ વિગેરેના આવિર્ભાવ નથી એનામા સઠ્ઠપ વિકલ્પાત્મક મન નથી-આમ વનસ્પતિ સજીવ છે પણ સમનસ્ક નથી-

પાતુ ૧૫૧ — વનસ્પતિ અપરિશ્કળ સ્વભાવવાળી છે એ વાક્યમા ભાવ સાચો છે, પણ ભાષા ખોટી છે બળજબરીથી લઈ લેવું તેને ચોધ કહે છે અદત્તાદાન સૌય અને પરિશ્ક અને સર્વગ્રહ પરિગ્રહ એટલે કે જરૂરીયાતથી વધુ ભેગુ કરવું તે પરિશ્ક છે

તત્રીથાનેથી—

બોર્ડ બોર્ડ રીસર્ચ ઈન આયુર્વેદ (મુખર્ધ સ્ટેટ)

નોંધ -મુખર્ધ સરકાર તરફથી આયુર્વેદીક અનુસંધાન માટે એક બોર્ડની સ્થાપના કરવામા આવી છે ઉદ્દેશ આઠ વષ મા બે વખત આ બોર્ડના સભ્યોમા ફેરબદલી કરાઈ ને હવે તે સ્થિત કરવામા આવી છે

અત્યાર મુખીમા અગાઉની બોર્ડે આયુર્વેદીક વિષયના ત્રણ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા હતા તે સિવાય બીજી કઈ પ્રગતિજનક કાર્ય જણાયુ ન હતું વળી જે પુસ્તકો પ્રગટ કરાયા હતા તે પણ પૂર્ણ સરકૃત સાધામાજ

લખાયેલા હોવાના કારણે બહુ પ્રચલિત થયા ન હતા

આયુર્વેદીક સંશોધનને લાગે વળગે છે ત્યાં મુખી આયુર્વેદના અનેક અગ્રોમા ભુદ્ધિ ભુગી રીતે સંશોધન થવું ભોળાએ એકલા પાઠ્ય પુસ્તકો પ્રગટ કરીને કે રૂબ પત્રો પ્રસિદ્ધ કરીને સતોષ ન માનવો ભોળાએ આ કમીટીમા ભેગાયેલા સભ્યો સ પૂર્ણ વિદ્વાન છે તે માટે બે મત નથી પણ જે ગોઠળ આપની ગતિથી કાર્ય થઈ રહ્યું છે અગર

તેનું સચાલન થઈ રહ્યું છે તેમા ફેરફાર કરવો આવશ્યક છે એમ અમેને લાગે છે

ગોડે ઝોફ રીસચની જે અનેક નાની મોટી કમીટીઓ છે તેઓની કાર્યપદ્ધતિની રૂપરેખા વૈધો સમક્ષ મુકવી જોઈએ તેઓએ વૈધોના વિચારો પણ જાણવા જોઈએ આયુર્વેદીક સંશોધનની બાબતમા અન્ય વૈધો યાસેથી પણ એમને અનેક વિચારો મળી શકશે માટે 'પ્રશ્નવાક્ય જનાર્દન' એવો સિદ્ધાંત ન માખતા બીજાઓ શું કહે છે તે સમજવા પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

ગોડે ઝોફ રીસચ ઇન આયુર્વેદની રૂપરેખા જોતા જણાય છે કે તેઓ બધા શુદ્ધનોજ આગ્રહ રાખે છે શુદ્ધાયુર્વેદ હોવું જોઈએ એમ અમે પણ માનીએ છીએ પણ આધુનિક વિજ્ઞાનની સહાયથી અનેક સમસ્યાઓ, સંદિગ્ધ અથો આયુર્વેદના સમજ શકાય છે જેનો સ્વિકાર તેઓએ કરવો જ જોઈએ આયુર્વેદના સિદ્ધાંતોની ચકાસણી આયુર્વેદીક પદ્ધતિ મુજબ કરવી જોઈએ એ ખરૂં છે પણ વિકસતાં જતા વિજ્ઞાનમા નવા યુગના માણસોથી નવી રીતે આયુર્વેદ સમજ શકાય તે રીતે તેનું ઘડતર-કલેવર રચાય, પાઠ્યપુસ્તકો થાય એ આવશ્યક છે

આયુર્વેદીક ઔષધોની બાબતોમા પણ આવુંજ છે ઔષધોના શુદ્ધરોપો, તેની જોગબ, તેના કાર્યો વગેરે પુસ્તકોમા જણાવ્યા કરતા હાલમા ઘણા ભિન્ન ભેવામા આવે છે એક ઔષધનું પ્રમાણીકરણ કયું તે આધપનું પ્રમાણ (Standard) આખા દેશ માટે એક સરખું હોવા સમ્ભવ નથી દક્ષિણમા થનારી, મધ્ય

પ્રદેશમા થનારી અને હિમાલયમા થનારી વનસ્પતિઓના શુદ્ધરોપમા, તેની શારીર સ્થનામા અને તેના સત્વોમા પણ તફાવત ભેવામાં આવે છે એટલે અમુક જ દષ્ટિથી નક્કી કરેલુ સ્ટેન્ડર્ડ ચોગ્ય પણ ન હોય આ માટે નિષિધ પ્રાતની વનસ્પતિઓનું વિશ્લેષણ, અનુભવ પછીજ થઈ શકે

અત્યાર સુધી લખાઈ ગયેલા આયુર્વેદીક પાઠ્યપુસ્તકોના સ્થાને ગોડે તરફથી અમુક રીતેજ લખાયેલા પુસ્તકો વધુ સારા હશે એમ માનવાને પણ કંઈ કારણ નથી કારણ કે જે રીતે હાલમા આયુર્વેદીક અને એવો મશીકની ઉભય દષ્ટિથી રચાયેલા પુસ્તકો વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ માટે અનુકૂળ પડ્યા છે એમ અમે માનીએ છીએ એટલે દક્ષા આયુર્વેદીક દષ્ટિદેશથીજ લખાયેલા પુસ્તકો, જે તેમા આધુનિક દષ્ટિએ તે વિષયો કેવી રીતે ઘટાવી શકાય તેનું જે દિશાસૂચન પણ નહીં હોય તો તે પુસ્તક પ્રથમનીય નહીં બને

દુકમા ગોડે ઝોફ રીસચને અમારી વિનંતિ છે તેઓને આયુર્વેદીય અનુસંધાન માટે સરકારે આપની નિમણૂક કરી છે આ એક ભગીરથ કાર્ય છે એમ અમે માનીએ છીએ છતાં તે કાર્યમા સફળતા જે તેમને મેળવવી હોય તો વૈધોનો, આયુર્વેદીક ઠાઠે જોના અધ્યાપકોનો આયુર્વેદીક હોસ્પીટલોનો, આયુર્વેદીક ફાર્માસીઓનો અને અ ય પચીના વિદ્વાનો, જેઓ આયુર્વેદાનુસારી છે તેઓનો સહકાર લઈ આ સંશોધનનું કાર્ય આગળ ધપાવે.

બોર્ડ ઓફ રીસર્ચ ઈન આયુર્વેદની કાર્યપદ્ધતિ

(કાર્યાનય તરદ્શી)

મુખ્ય સરકારે ૧૯૫૧મા સૌ પ્રથમ આ બોર્ડની સ્થાપના કરી ત્યારબાદ ૧૯૫૫મા આ બોર્ડમા ફેરફાર થઈ પુન સ્થાપના થઈ આ બોર્ડના પ્રમુખ તરીકે રા રા જી વી પુરાણીક અને સેક્રેટરી તરીકે રા રા જી જીન નામજોશી છે આ સિવાય બીજા સાત સભ્યોનો સભ્ય તરીકે બીરાજે છે આ પ્રમાણે કુલ નવ સભ્યોની આ કમીટીને સલાહ આપવા માટે રા રા વૈ નરેશશાસ્ત્રી જોશી, રા રા વૈ જીવરામ ઠા શાસ્ત્રી અને રા રા વૈ હરિદત્ત શાસ્ત્રીનું મંડળ છે

બોર્ડના વર્તમાનમા અને ભૂતકાળમા થયેલા કામની સમજૂતી આપવા માટે એક પ્રેસ કોન્ફરન્સ તા ૧૧-૪-૫૯ના રોજ બોલાવવામા આવી હતી વર્તમાન પત્રોના અને વૈદકીય પત્રોના સંપાદકોને આમ ત્રણ આપવામા આવ્યું હતું વૈદકીય ગતના સંપાદક વગ માથી આયુર્વેદ જગતના સંપાદક રા રા પ્રતાપ કુમાર અને આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના સહસંપાદક શ્રી નવનીતલાલ બા પડયા એમ બે જણ હાજર રહ્યા હતા

પદ્ધતિના બોર્ડ પ્રમુખે ભૂતકાળમા કરેલા કાર્યોનું વિવરણ, બોર્ડનું બંધારણ, અને કામ પદ્ધતિ વગેરેનું વિવેચન કર્યું હતું બોર્ડના પ્રમુખ, મંત્રી કે અન્ય સભ્યોને એક મીટીંગના રૂા પદર અને પ્રવાસ ખર્ચ સરકારી નિયમાનુસાર મળે છે તે સિવાય બોર્ડના મેમ્બરોને ઈઈ પણ મળતું નથી બોર્ડ તરફથી

આયુર્વેદના કૅટલાગ પુસ્તકો ખરીદવામા આવ્યા છે

બોર્ડ તરફથી ચાર પેટા કમીટીઓ નિમવામા આવી છે જેમા (૧) ઔષધ પ્રમાણીકરણ વિભાગમા (૧) રા રા વૈ જી વી પુરાણીક (૨) રા રા જી જીન નામજોશી છે

(૨) આયુર્વેદીય વાઈઝમથ અનુસંધાન તથા માધ્યપુસ્તક નિર્માણ વિભાગમા (૧) રા રા જી જીન એચ જોશી અને (૨) રા રા રણજીતરામ દેશાઈ છે

(૩) આયુર્વેદીય ફૂગ્જિથિસિક અનુસંધાન વિભાગમા રા રા રામશિરોમણી દિવેગી અને રા રા જી જીન બી જોશી છે

(૪) આયુર્વેદીય સ્વસ્થવૃત્ત તથા આયુર્વેદીય ઉપચારો દ્વારા રોગ ઉત્પત્તિ સંબંધના અનુસંધાન વિભાગમા રા રા જી જીન વૈદ અને રા રા વેલ્લીમાધવ શાસ્ત્રી છે આયુર્વેદ નિયામકની કોઈ પણ વિભાગના સહસ્ય તરીકે નિમણૂક થઈ નથી

સમિતિની પ્રવૃત્તિઓ — આયુર્વેદીય ઔષધ પ્રમાણીકરણ વિભાગમા ગંગો, વડલ, કાકડાર્ચીંગી, શરપુ જો, કુટજ, કટકારી, જુહી, અથગધા અને ગાંભારી એ વનસ્પતિઓની સૂક્ષ્મ શારીર રચનાનો અભ્યાસ થઈ રહ્યો છે

વળી આ વિભાગમાં નીચે જણાવેલા ઔષધોમાં થતી લેળસેળ, પારખવાની, પદ્ધતિ નક્કી કરવામાં આવી છે તેમાં આધુનિક બધાજ સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે જેમકે કીમેટો ગ્રાફીક પદ્ધતિ કેટલાક દ્રવ્યોના વિનિશ્ચય માટે ઘણી ઉપયોગી પુરવાર થયેલી છે કેસરની પરીક્ષા માટે તે ખાસ ઉપયોગી છે આ વિભાગમાં એક આયુર્વેદીય નિર્માણશાળા ચાલે છે જેમાં શાસ્ત્ર કહેલા ઔષધો નિશ્ચિત પાઠપદ્ધતિ, અનુસાર બનાવાય છે અને તે રૂઝબિજિતસક અનુસધાન કેન્દ્રોને મોકલવામાં આવે છે

આ મિલાય અનુસધાન પ્રયોગશાળામાં અહીંદ્રેન અને વિજયાની મુદ્દિનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે વળી કેટલાક આસવ અરિષ્ટ ની વિશિષ્ટ કોમેટો ગ્રાફીક પદ્ધતિથી પરીક્ષા કરી શકાય છે આ માટેનું કાર્ય આણુ છે

આયુર્વેદીય વાર્જુમયનું અનુસધાન અને પાઠ્યપુસ્તક નિર્માણ વિભાગ — વિષયપ્રધાન અભ્યાસક્રમ માટે વિષયપ્રધાન ગ્રંથોની આવશ્યકતા છે અને તે માટે સમિતિએ આયુર્વેદ હશંન, આયુર્વેદીય શારીરમ્, પ્રત્યક્ષરચના શારીરમ્, દોષધાતુમલવિજ્ઞાનમ્, રસાદિ વિજ્ઞાનમ્, પ્રતિદ્રવ્યવિજ્ઞાનમ્, લેખનનિર્માણમ્, રસશાસ્ત્રમ્, બ્યાધિવિજ્ઞાનમ્, રોગપરીક્ષ, કાયચિકિત્સા, રસાયન વાણિકરણતત્ત્વમ્, શલ્ય શાલાકચતત્ત્વમ્, ક્રીમારભૂતમ્, ઔરોગ વિજ્ઞાનમ્, મનોરોગસહિત મનોવિજ્ઞાનમ્,

બ્યવહારાયુર્વેદ, આયુર્વેદતિલાસ, સ્વસ્થ વૃત્તમ્, અગ્રહતત્ત્વમ્ આયુર્વેદીય યોગસંગ્રહ વગેરે વિષયો ઉપર પુસ્તક લખાવવાની વિચારણા ચાલે છે ગઈ ગોડ'ના કાળદરમ્યાન આયુર્વેદ હશંન અને આયુર્વેદીય શારીરમ્ છપાઈ ગયું છે આ નવી ગોડ' તરફથી દોષધાતુમલવિજ્ઞાન અને રચનાશારીરમ્ની રૂપરેખા તૈયાર થઈ છે અને તે અનુસાર અન્ય પુસ્તકો તૈયાર થશે પુસ્તકની ભાષા સંસ્કૃત યુક્ત હોંદી હશે

આયુર્વેદીય રૂઝબિજિતસાત્મક અનુસધાન વિભાગ — સમિતિ તરફથી મુબઈ, પુના, અમદાવાદ નાસિક, સૂરત સોનાપુર, રીષ વગેરે રથગોએ હોસ્પીટલોમાં અનુક્રમવારીઓ રીજન્ડ' રાખી કાર્ય ચાલે છે ઉદરરોગ, શોથ, બામવાત, અસ્થિમજ્જાગત વાત, સધીગત વાત, જ્વર, અતીમાર, પ્રવાહીકા, ગ્રંથણી, શ્વાસ, અગ્નિપિત્તમ્, શૂલ, કામલા, એમ કુલ ૧૩ રોગ ઉપર અનુસધાનનું કાર્ય થશે આ માટે આ બધા રોગોના આયુર્વેદીય રૂઝપત્રક, ઉપર લખેલા ૧૩ રોગોની પૃથક પૃથક લક્ષણ મારણી, દોષધાતુમલ લક્ષણ સારણી, રોગીઓના જરોખોમાં વગેરેનું બોધક પત્રક, ચિકિત્સા અનુસધાન પદ્ધતિનું બોધક પત્રક, રોગઉપક્રમના વિવરણનું બોધક પત્રક અને સાશ્રીત્ય પદ્ધતિથી થયેલી તપાસનું બોધક પત્રક એમ અનેક પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે

આયુર્વેદીક સ્વસ્થવૃત્ત તથા આયુર્વેદીક પદ્ધતિથી રોગોની અનુરૂપતાના વિષયમાં અનુસંધાન વિભાગ — આ વિભાગમાં આયુર્વેદીક સિદ્ધાંતાનુસાર, પચ્યાપચય, યુક્તાહાર, પ્રકૃતિ વગેરે ઉપર વિચાર થશે પાઠ્ય પુસ્તકોમાં આયુર્વેદીક સિદ્ધાંતોનો ઠેવી રીતે સમાવેશ કરવો તેની પણ વિચારણા થશે

આ ઉપરાંત બીજી ધણીક બાવી યોજનાઓ છે નાગપુરની આયુર્વેદીક હોસ્પિટલમાં વાતરૂણ વોડ, ઠક્કરૂણ_વોડ, પિતરૂણ

વોડ, જે પ્રમાણે દોષાનુસાર વોડની રચના કરી રોગીઓને દાખલ કરી નેનો અભ્યાસ કરવો આયુર્વેદના વાર્ધક્યનું સંકલન કરવું પ્રકૃતિવિનિશ્ચય અને સ્વાસ્થ્યપરીક્ષા વિષયમાં અનુસંધાન, અખિલ ભારતીય આયુર્વેદીક યોગસંગ્રહ, કોઈ ચમત્કારી ગુણદોષવાળા ઔષધ ઉપર અનુસંધાન, આયુર્વેદીક સુખખ આહારવિહારની યોજના, ઉંઘાઈની આયુર્વેદીક ચિકિત્સા ઉપર અનુસંધાન, અરિષ્ઠ લક્ષણો ઉપર અનુસંધાન વગેરે અ ૫ ૧૩ પ્રકારની બાવી યોજનાઓ છે

✽ કેટલાક સમાચાર ✽

૧ ભોમ્બે સ્ટેટ ઇંડીસ્ટ્રીઝ એસોસિએશન (મુંબઈ પ્રા ચ)ની સામાય સભા તા ૧૭-૪-૧૯૬૦ ને નીચેના કામ માટે મળી હતી

(૧) તારીખ ૩૭ મેને દિવસે મુંબઈ સ્ટેટ ઇંડીસ્ટ્રીઝ એસોસિએશન ડે ફર સ બોલાવવાનું નક્કી થયું હતું અને તે અંગે યોજના પણ નક્કી થઈ હતી

(૨) સરકાર તરફથી ચાલતા કામદાર વિભાગ યોજનામાં ડીએએસએકેને બીજા ડોક્ટરો કરતાં ઓછા પૈસા હવે પછી મળનાર છે તે અંગે વિરોધ કરતો ઠરાવ થયો

હતો અત્યાર સુધી ડોક્ટરો, મિથસ્નાતકો, અને વૈદ્યોને દરેક એકસરખા વાર્ષિક એક હરદી દીઠ છ રૂપિયા મળે છે હવે કુટુંબ દીઠ આ યોજના લાગુ પડતી હોવાથી તેમાં ડોક્ટરોને એક હરદી દીઠ રૂા ૧૮, મિથસ્નાતકને રૂા ૧૫ કે ૧૩ અને વધેને રૂા ૧૨ આપવાનું સરકાર વિચારી રહી છે

આ પ્રમાણેનો ભેદભાવ ઉભો કરવાનો સરકાર વિચાર કરે છે અત્યાર સુધી આગવી સરકારે વૈદ્યો અને ડોક્ટરોને એકસરખા અધિકાર આપ્યા હતા જ્યારે આ

નવુ દ્વિભાષિક થયુ ત્યારથી વૈદોના હક મા આ પ્રમાણે લેઈલાવ ઉભો થવા માડયો છે

(૩) છ એફ એ એમ ના ઉપાધિવાળા આયુર્વેદીક ડીગ્રીવાળા સ્નાતકોને ઉપાધિપ્રદાન સમારંભ યોજનાનો વિરોધ કરતો ઠરાવ થયો હતો. સ્નાતકોનું એમ કહેવું હતું કે અમારી ડીગ્રીના અંગ્રેજી અક્ષરોમા આયુર્વેદીકનું નામ આવી નામ છે માટે આયુર્વેદ નિષ્ણાત એવો બીજો શબ્દ લખવાની જરૂર નથી અને જો આયુર્વેદ નિષ્ણાત એમ અમારા સર્ટીફિકેટ ઉપર લખાયો તો તે સર્ટીફિકેટ અમારા સ્વીકારવા ખુશી નથી ફક્ત છ એફ એ એમ એટલાજ શબ્દો લખો

૨ લ કા ખાતે આયુર્વેદીય શિક્ષણનો પ્રચાર — લ કા ખાતે આયુર્વેદીય શિક્ષણના વિકાસ પ્રચાર અનુસંધાન તથા સંગઠન માટે ઠેલ જો યોજનાની ટેકનીકલ સહયોગ યોજનાને અન્વયે ભારત સરકારે મુખર્ષના વૈદ શ્રી શિવશર્માને લ કા મોકલવાનું ઠરાવ્યું છે આયુર્વેદને સ્પર્શતી આ નિમણૂક અભિનવ છે અને તેને માટે નિમનાર અને નિમનાર બંને અભિનંદનને પાત્ર છે આ નિમણૂક છ માસ માટે છે અને પોતાના સ્થાનિક કાર્યવહનને પહોંચી વળવા વૈદ શિવશર્માએ પ્રત્યેક માસનો પૂર્વાર્ધ લ કા ખાતે અને ઉત્તરાર્ધ મુખર્ષ ખાતે

માળયે વળી એક અનધિકૃત સમાચાર જણાવે છે કે ૧ વૈ શિવશર્માએ રૂ ૫૦૦૦)નું માસિક વેતન અને આવવા જવાનું વિમાન ભાડું મળશે

(આ જ)

૩ વૈદવત્તન ૫ શિવશર્માએ લ કામા આયુર્વેદના વિકાસની યોજનાને કાયોન્વિત કરવા માટે ઠેલ જો યોજના અતર્ગત લ કા સરકારની પ્રાધનાયી અને ભારત સરકારના આદેશ અનુસાર લ કા જર્ઝ રજા છે તેમને વિદાયમાન બાપવાનો એક સમારોહ મંગળવાર તા ૭-૪-૫૬ને દિને મુખર્ષ રાજ્ય વૈદ સ મેલન તરફથી માનનીય સ્વાસ્થ્ય પ્રધાન કનમવરજીના પ્રમુખપણા નીચે થયો હતો

૪ તા ૨૩ એપ્રિલ ૧૯૫૬ને દિને પ્રભુરામ આયુર્વેદિક ઠાણેજના આવાસમા આમંત્રિત વૈદહરીમોની એક સભા ભાગત સરકારના ડૂગ એક્ટના વિષયમાં સંયોધન દ્વારા રજીસ્ટર્ડ પદવીધર, તથા ઇતર વૈદ હરીમોના બધસાથમા ઔષધ નિષ્ણ જોજવાનો જે પ્રવલ્લ થઈ રહ્યો છે, તેનો વિરોધ કરવા માટે અને તે માટે આવશ્યક કાર્યવાહી કરવા માટે મળી હતી

૫ મેડીકલ પ્રેક્ટીશનરની બધા ખ્યા — તા ૨૨-૪-૫૬ને રાજ દિવ્દી ખાતે મળેલી રાજ્ય સભાની બેઠકમા કાર્મની

કાયદામાં સંશોધન કરતા ખરડાની ચર્ચા વખતે આરોગ્ય મંત્રીશ્રી કરમચંદ્રે એક ટેબિલેટી સભ્ય શ્રી જેઠાલાલ કોશીને એ સુધારો માન્ય રાખ્યો હતો કે “મેડીકલ પ્રેક્ટીશનરની વ્યાખ્યામાં એ ચિકિત્સકોનાં સમાવેશ કરવો કે જેમના નામ રાજ્યોના મેડીકલ રજીસ્ટ્રારમાં હોય અને જેઓ મોડલ સાયન્ટિફિક સીરીઝ્સ ઓફ મેડીસીનની પ્રેક્ટીસ કરતા હોવાની રજુઆત રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવે ’

આ સુધારાને માન્ય કરતા શ્રી કરમચંદ્રે ખુલાસો કર્યો હતો કે ઇંડિયેન વૈદ્યકાનુસાર ચિકિત્સા કરતા ચિકિત્સો પરંતુ ભારતના વિભિન્ન રાજ્યોમાં એકવાક્યતાનો અભાવ હોવાથી, જેઓ ઇંડિયેન આયુર્વેદીય વાસુનાની વ્યવસાય કરતા હોય તેમને ‘મેડીકલ પ્રેક્ટીશનર’ની વ્યાખ્યામાં સમાવવાની સુન સફી ઉપરોક્ત સુધારાને પરિણામે રાજ્યોની સરકારોને મળશે ’

૬ સૌરાષ્ટ્ર વૈદ્ય સંમેલનનું ચોથું અધિવેશન મોરબીમાં તા ૨૩-૨૪ મેના રોજ મળશે એમ જણાય છે આ સંમેલનમાં

આયુર્વેદીય ઔષધો, વનસ્પતિઓ અને યજ્ઞોનું વિશાળ પ્રદર્શન યોજવામાં આવશે આ સંમેલનમાં સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને મહાગુજરાતના વૈદ્યો મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપશે એમ ધારણા છે

૭ સેન્ટ જોન એમ્બ્યુલેન્સ એસોસિયેશન (ઇંડિયા) ઉમરેઠ સેન્ટરમાં હસમો વિશ્વ આરોગ્ય દિન મહોત્સવ તા ૭-૪-૫૧ના રોજ આજીઠની મીશન હોસ્પિટલના ડોક્ટર વીલીયમ ફ્યુફેર્ડ સાહેબના પ્રમુખપણે ઉજવાયો હતો તે વખતે ડૉ બી જી શેલવ, ડૉ સોની, અને ડૉ ત્રિવેદીએ માનસિક હદો અને સ્વાસ્થ્ય એ વિષય ઉપર પ્રવચનો કર્યા હતા

૮ દુ ખંડ અવસાન—શ્રી હતાચ કૃષ્ણ સાહુ પ્રધાન પ્રાઇવેટ લીમીટેડ નામની બાણીતી આયુર્વેદીય નિર્માણ સંસ્થાના મૂળ સ્થાપકો પૈકી એક અને વિદ્યમાન મેનેજમંટ હાયરેક્ટર વૈ જોવિદ્યાશ્રી (આભાસાહેબ) સાહુનું અવસાન તા ૫-૪-૫૧ના રોજ થયું છે

આ માસિકના આદકો અને લેખકોને સૂચના

૧ મોખાજર સાગતા આકલીક આપુવે વિગાનું વપ ચર સાલ નવા પ્રકાશ થતાં સવાળમતા પેમા ને ન જો થી મોખરો તો તેમને દેકે આક ત ન મળે.

૨ વર્ષની અધવચથી આક યનારને પણ વર્ષની સરવાળથી માદક રહેતો નથી પણ વર્ષના અંતે મોખરમાં આવે છે.

૩ આદકોની સગતામાં ગણતરી તેવકે જ થાં હોય તો તેમને પુરુષ જ નહીં સગતામાં તરવ મોખરી આપવું કે જોથી આ જોગ ને જાય નહિ.

૪ આદક સુધિ કે આક મેગવરા સખધે તેમજ તેઓ મોખરના માટે સવળા પન વ્યવહાર કારવાર નથી આપુવે વિગાન કે જહુ કામગીરિ વર્કમ નિ જોખને રાંડ દરિયા મુખર્ ૨૮ એ સરનામે કરવો.

૫ આ માસિકમાં હાપવા માટે લેખો, વિવાદોના તેમજ આમ જનતાને ઉપોગી હોય તેવા આપુવેના શિષ્ટિદુષ્ટી લખાવેના તેણે લખી મોકલવા માટે સો કોઇને આમતમ્મ કે ખી ન માસિકમાં હાપવા મોખરના કે હપારેના લેખો નમો હાપતા નહી.

૬ લેખોનું લખાણ વધારે હોય તો તેને કમસ હાપવામાં આવે કે નહિ સ્વીકારવાના હોય ને ગણતરી મીઠી રહે તો પાછા મોકલવામાં આવશે પ્રાચીન પદ્ધતિથી લખાવવા તેઓ હાપવા પ ને પેખકો થે અ પુરુષર આપવામાં આવે કે આપુવક વિગાનમાં પ્રકાશિત લેખો વ્યજેના મવ ૬ નમરકને આધીન છે લખ મતમની એ માલુ લખારેના તથા દુવરે ના આડ પાનાથી વધુ માટે ન લેવો નોંધએ.

૭ જરૂર લાખજેગીએ માટે આ માસિકનું લવાજમ ફક્ત ૩૦ રૂપિયામાં આપુવ.

૮ આ માસિકમાં હપતા લેખોમાંની વિગતો કે અનિપ્રાપ્તોની માથે તનોજો કે સમાન પ્રમતના ખાંને જે તેમ માનવાન નથી વિગતો અને અનિપ્રાપ્તો માટે લેખકોજ જવાબદાર છે.

૯ આ માસિકના લેખોને અને જહુ કામગીરિ વર્કમ ધિની કાપનીતિ (શિલ્પ) ખે રા મ મધ નથી.

ડોક્ટર, વૈદ તથા હકીમ બાહ્યોને વિનંતિ

આપુવેના પ્રધાનના મુજબ રસ, જરમો, માત્રાઓ વિગેરે આ કામસીમાં ચાલવી પડે અપુરુષાવરોની જેમજેન નીચે જવાવવામાં આવે. ૬ જૂનું સ્વાથ અરતેડ તેમજ ખીજ આપુવે. ૭ પેટર નવાઓ પણ અનાવવામાં આવે છે જે શુભની દરિયા અને બનાવટની દરિયા ૫ રિજ મેક નાવમ પડી ૭ શુદ્ધ ખો જોના નયોમાં આપુવે. ૮ પદ્ધતિથી અવધનિર્માણ મરી ના સરથા મુખર્ ઈલાકા પી જુની અને ૫ પી જી પીરી જે આ કામગીમાં જોગવામાં લવાએ તેવિ દીવરો લોકીસ એક્ટેકટ રીરપ હોરેકસલ સીવર એક્ટેકટ અને નિટામીનની દવાઓ સિગીસ કામગીમાંના મુજબ આપુવો તેવા વિગાન હાથે બનાવવામાં જ વે કે અને તે અધી બનાવટની દરિયા અને મુખર્ દરિયા ઉત્તમ પ્ર વાર મજેન છે તો આપ નવ ડોક્ટર, વૈદો તથા હકીમ બાહ્યોને વિનંતિ છે આપ જ પદા જ પાન આપારી આપુવે. ૯ ડોક્ટરો જાઓએક્ટકટ તથા પેટર દવાઓએ ઉપરે ન કરી ખાઓ કરી તે જા નયોએ તે રાખીની કાદામખ મગી અધી ઉત્તમ રવન શુદ્ધ ન આવ સખી દવ જો અપતા આપ નુકસ માટે કહુ નામ બારવતરમાં બનાવી રે.

વડુ માટે પૂઝો —

જહુ કામગીરિ વર્કમ નિ, જોખવે રાંડ દરિયા, મુખર્ ૨૮

ઝડુ કેસરી જીવન

આ કેસરી જીવન તાજા લીલાં આનંદાનાથી બનાવેલા અવનપ્રાચારનેક (જીવનમાં) રસધિવ,
અમકભરમ, કેસર કસ્તૂરી તથા બીજા અગ્ર દિવનપ્રાચાર પૌષ્ટિક વસાણાઓથી ભરપૂર છે

આ કેસરી જીવનથી શરીરમાં બળ આવે છે આબાલ વૃદ્ધ ઓ પુરૂષની દરેક પ્રગતી
નિર્ભરતામાં ઉપયોગી છે

રતન ૦૧ ની બાટલી ૧ ની કિંમત રૂ. ૨૦-૦

રતન ૧ " " , , રૂ. ૬-૮-૦

ઝંડુ કેસરી જીવન

શારીરિક ઓર માનસિક શક્તિ
બઢાનેવાલા સ્વાદિષ્ટ, પૌષ્ટિક ઘાટણ.

વડા મહે પ્રમુખ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ નિમિટેડ,

ગોમલે રોડ (દક્ષિણ) પેટા મે. નં. ૭૧૫,

મુંબઈ-૨૮

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ., પંચી, વડોદરા શ્રી ગોમલે મે. પંચી ગોમલે રોડ (દક્ષિણ) મુંબઈ ૨૮
પ્રદેશ અને પ્રદેશક : અધ્યક્ષશ્રી ગોમલે મે. પંચી, અમલદાર શ્રી ગોમલે મે. પંચી અને અમલદાર શ્રી ગોમલે મે. પંચી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

વૈદ્યક મિદ્ધાતોને ઉત્તનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા અનુભવની દૃષ્ટિથી ચર્ચનાર મામિકે

પુસ્તક ૭]

જેઠ ૨૦૨૫

જુન ૧૯૫૬

[અંક ૯]

નમામિ ધન્યન્તરિમાદિદેવ સુરાસુરે પ્રદિતપાદપદમ ।
લોક જરારમ્ભયહત્યુનાશમ ધાતારમીશ વિવિધોપધીનામ ॥

તદય મુક્ત મૈવજ્ય યદારામ્યાય વસ્તે ।
સ સૈવ મિત્તના ક્ષિપ્તો રાગેભ્યો ય પ્રમાણયેત્ ॥

આથ તત્ત્વ ૨૫ રા. ૨૬ દુર્ગામ્ ૨૫.૧.૧૫ ગામ્

કર્ણવદક તત્ત્વો રા રા શ્રી ગોપાન મ પરીખ.

પદાપક તત્ત્વો નવનીનનાન બ પદ્યા, એ. એ. એમ. ડી. એ. એસ. એ. (નિમ્નો).

જે. દુર્ગામ્બુદ્ધિન વર્કસ, નિમિટક, તારધો,
૧ ગોખને શેઠ (દક્ષિણ) મુંબઈ ૨૮

વિવર

લેખક

પૃષ્ઠ

૧ 'સમિતિ' વિજ્ઞાનમ	૨૧ નવનીતભાઈ જોતાય ૫૩૧-મુ મર્ક	૧૬૭
૨ જેટીમથ	૩૧ મહિષ ૨૨ પોપટલાલ ભા-અમદાવાદ	૨૦૭
૩ મીરાજ વેદ સમેનન અતુર્થ અધિવેગન	(કાપાલય તરફથી)	૨૧
૪ બોમ્બે સ્ટેટ ઇન્ડીપેન્ડન્ટ એડીકેન્ડ એસોસીએશન	(અમારા પ્રતિનિધી તરફથી)	૨૨૭
૫ આયુર્વેદીય અભ્યાસક્રમ ઉપર યુનિવર્સિટી	(તત્ત્વચિંતકો)	૨૧૨
૬ દેવનાથ સમાચાર	આ વિ કાપાલય	૨૧૫

વિનંતિ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો આ એક વર્ગીકરણ આપ જાણી શકો છો કે આયુર્વેદના વિજ્ઞાનને સ્વચ્છતા મોલિક લેખોનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે

આયુર્વેદના જ્ઞાન અને પ્રચાર માટે ફોલોવિંગ વૈદ્યકના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી નીવડે તેનું આ માસિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ જાણવું અને રોગોથી કેમ બચવું તે વિષે પણ આ માસિકમાં માત્ર થઈ શકેલા વર્ગોમાં આવેલ છે આ માસિક દર અમેશ મહીનાની ૫૬૨મી તારીખે પ્રગટ થાય છે નવાજમ ફ્રમ ફ્રા ૪-૦૦ (પરિચરના ફ્રા ૧-૦૦) દરમિયાન અથવા સહિત રાખવામાં આવેલ છે તાજેતરની જો દ્વારા આ માસિકનો નવોનો પ્રચાર થાય તે હેતુથી તાજેતરની જો માટે સવા ૧ મ ફ્રમ ફ્રા ૩-૦૦ રાખવામાં આવેલ છે અત્યારના આ જમાનામાં આ લવાજમ થઈ શકે છે છતાં આયુર્વેદની સેવા આતરે અમેશ લવાજમ થઈ શકે છે આથી છે કે આપ સર્વે વધુ બંધુઓ આ માસિકના માલિક જેમ બન તેમ જાણીથી થઈ જશે તેમજ આપના ખીજા છંદ મિત્રોમાં તેનો પ્રચાર કરી તેમને વધુ માલિક કરી મોકલશે અથવા તો તેથી એક મોકલવા માટેના પત્ર લખશે એ વિનંતિ

પત્રવ્યવહારનું સરનામું

તત્ત્વ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન.

૭-૪૪૪ રામસ્થિટિકન સ્ટ્રીટ

અમદાવાદ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

प्रत्यक्षतो हि यद्वदुष शास्त्रदृष्टं च यद्ववेत् ।
समासतस्तदुभय भूयो हानविघर्षणम् ॥

પુસ્તક ૭	{ આજ તારી સહગત દુર્ગાશક્તિ કેવળરામ માર્તી	જેઠ ૨૦૨૫
અંક ૯	{ કાપવાહક તારી આ ગોપાન અ પરીખ	
	{ સહાયક તારી શ્રી નવનીતનાથ બ પટ્ટા	જુન ૧૯૫૮
	બહુ કાર્મસી તરફથી	

“ રસક્રિયા વિજ્ઞાનમ્ ”

લેખક — નવનીતનાથ બટ્ટનાથ પટ્ટા, શ્રીતાયુવેદશાસ્ત્ર L A M આયુર્વેદવિદ્યારઠ
DASb (Bom) પ્રધાન વૈદ અને આયુર્વેદીક પરામયાદાતા ઝકુશમ સી, મુબમ્બઈ-૨૮

[રસક્રિયા વિજ્ઞાન ઉપરનો આ લેખ હૈમશ્ચુ વૈષ્ણુ સમેલના ચતુર્થ અધિવેશન મોરબીમાં શાસ્ત્ર ઈમાણા પરિષદમાં વચારો હતા આયુર્વેદની ધાતુઓની ભરણી એ ધાતુઓ (Colloidal) સ્વરૂપ છે, અને ગોપાન મારણ ક્રિયા અને ધાતુઓને સેન્દ્રિય ધાતુ કંઈ organic metallic compound બનાવવાની ક્રિયા છે એ ધાતુનું સમયન શાસ્ત્રાધાર સહિત લેખકે આ લેખમાં દર્શાવે છે તારી, આયુર્વેદ વિજ્ઞાન]

આયુર્વેદિક ચિકિત્સામાં રસચિકિત્સાનું પ્રાધાન્ય સ્વિકારાયેલું છે કારણ કે રસથી ચિકિત્સા કરનારને અદ્ય માત્રામાં તેનો ઉપયોગ થતો હોવાથી, અસ્યિકર ન લાગ પાથી અને જલ્દી આરોગ્ય આપનાર હોવાથી બીજી બધી ક્રિયાઓ કરતા તે વધુ અનુકૂળ પડે છે અને તેથીજ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—
ન લોપાણા ન રોગાણા ન પુસાઞ્ચપતિન્નમ્ ।
ન વેદાસ્ય ન કાલસ્ય કાર્ય રસચિકિત્સિત્વે ॥
સપશાન્નાર્થ સ્તવલો ન જાનાતિ રસ યદા । સર્વે
તસ્વોપહાસાય ઘમ્હીનો યથાનુષ ॥ (મૈ ૮)
અચિકિત્સા કરવાથી વાતપિત્તાદિકે દોષોના તરતમ ભાવના જ્ઞાનની આવશ્યકતા ઘણે ભાગે નથી તથા રોગીપરીક્ષા, સળજ કે નિર્જળ પુરૂષ પરીક્ષણ, દેશપરીક્ષા અને ઠાળ પરીક્ષાની પણ કંઈ જરૂર હોતી નથી કારણ કે રસોષધીઓમાં એક એવી અસિત્ય શક્તિ અવસ્થિત છે કે તેના પ્રયોગ વખતે દોષ

દિકોના વિશેષ નિર્ણય ન હોય તો પણ રોગની બધી અવસ્થામાં તે લાભદાયી છે અને તેથીજ જેવે આયુર્વેદનો જ્ઞાની હોય પણ જ્યાં સુધી એને રસચિકિત્સાનું જ્ઞાન હોતું નથી ત્યાં સુધી એનું સર્વશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધર્મોચરણ વગર ના પડીતની માફક ઉપહાસ કારક હોય છે

આયુર્વેદિક ચિકિત્સાના વૈદો સુખ્યત્વે ચાર પ્રકારના હોય છે ઉત્તમોત્તરવૈદસ્તુ મધ્યમ મૂલિકાદિમિ । જ્યમ શજ્ઞદાહમ્યા સિદ્ધ વેદાસ્તુ માત્રિકા ॥ જે વૈદો રસ ચિકિત્સા કરતા તે ઉત્તમ વૈદ કહેવાતા કાષ્ઠોષધી વાપરનાર વૈદોના મધ્યમ વર્ગ હોતો કાઠ, અગ્નિ, અને શસ્ત્રકર્મ કની શબ્દ ચિકિત્સા કરનાર વૈદો અધમ કોટીના ગણાતા હતા અને ચોથો વર્ગ જે મત્રાપચારથી ચિકિત્સા કરતા તે માત્રિન્ કોટલે કે સિદ્ધ વૈદો કહેવાતા હતા ચરક મુનિએ પણ

ચિકિત્સાના ત્રણ પ્રકાર હૈવ વ્યપાશ્રય, યુક્તિ વ્યપાશ્રય અને સત્વાપશ્રય એમ ગણાવ્યા છે એટલે હૈવ વ્યપાશ્રય ચિકિત્સા શાસ્ત્રાધારિત છે રસચિકિત્સામાં પણ રસેશપૂર્વક અચન વગેરેની અનેક ક્રિયાઓ બતાવેલી છે એટલે રસચિકિત્સા એ હૈવ વ્યપાશ્રય ચિકિત્સાનો જ એક ભાગ છે આ ઉપરાંત યુક્તિ વ્યપાશ્રયનો સમાવેશ પણ એમાં થઈ જાય છે

કાષ્ઠીવધીચિકિત્સા અને રસચિકિત્સા એ આયુર્વેદના બે હાથ છે તેમાં પણ રસચિકિત્સા અપમાનોપયોગિત્વાત અરુચેર પ્રસંગત । અપ્રમારોગ્યદાયિવાત ઔષધેભ્યોઽધિકોરસ ॥ એટલે કે તે શીઘ્રફળદાયી હોવાના કારણે વ્યવહારમાં રસચિકિત્સાનો વધુ પ્રચાર થયો

આ રસચિકિત્સાનું પ્રધાન અગ પારદ છે પારદને રસરાજ પણ કહેવામાં આવે છે વાતુ, ઉપધાતુ, રસ, ઉપરસ, મહારસ, સાધા રસ વગેરે દ્રવ્યો પારદના સરખારથી વિશેષ કાર્યનિવૃત્ત બને છે પારદ યોગવાહી હોવાથી અનેક દ્રવ્યો માથે તે સહેલાઈથી મળી જાય છે અને તે યોજના દ્રવ્યોના શુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરે છે

આપણે માનવશરીર સજીવ કોષોનું બનેલું છે Man is a Polycellular Organism આયુર્વેદે પચમહાભૂત દ્વિયા, કાજ આત્મા અને મનને દ્રવ્ય (Substance) તરીકે ગણાવ્યા છે જીવંત શરીરમાં પચમહાભૂત, આત્મા ઇન્દ્રિયો મન એ બધાનો સંયોગ હોય છે ‘શરીરેદ્રવ્યસત્વાત્મા સયોગો ધારિ જિવીતમ્ ॥’ શરીરમાં રહેલી રસ રક્તાદિ ધાતુઓ પચ મહાભૂતના જ રૂપ તરેછ આ સાતે ધાતુમાંથી કોઈ પણ વધતી ઓછી થાય તો તેની ઉચ્ચ પણ

તેવાજ શુદ્ધધર્મવાળા દ્રવ્યોથી ઉમેરી કરી શકાય છે (“સર્વદા સર્વ ભાવાનામ્ નામામયૃદ્ધિકારણમ્”)

રસાદિધાતુઓ મર્યાદામાં પચમહાભૂતનું પરિણામ હોવાથી નિર્જીવ Inorganic છે માનવશરીરની અદર આત્મચૈતન્યનો નિવાસ હોવાથી બધા કોષ સજીવ બની જાય છે એટલે નિર્જીવ ધાતુઓનું મજીવીકરણ કરવાની ક્રિયાઓ આયુર્વેદમાં છે શોધન મારણ ક્રિયાઓ દ્વારા સજીવત્વ ચેતનાચકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે કોઈ નિર્જીવ દ્રવ્યનો ચિકિત્સારૂપે ઉપયોગ શુદ્ધિકરણ કર્યા વગર અગર માગ્ન્ય કર્યા વગર કરી શકાતો નથી અગર જો કરવામાં આવે તો તે શરીરને તુકશાન કરે છે શરીરને ઉપયોગી દ્રવ્યોમાં વનરૂપિતિઓ એ જ મનદ્રવ્યો છે એટલે તેના સેદ્રિય તત્વો શરીરમાં સહેલાઈથી પચી શકે છે જ્યારે ધાતુઓ નિરીદ્રિય Inorganic છે તેનું જીવંત શરીરમાં પાચન થઈ શકતું નથી અને તેથી આયુર્વેદના વિદ્વાનોએ વનરૂપિતિઓ અને અને પ્રાણીઓના રસથી શોધન-મારણના સરકાર આપીને તે તે ધાતુઓનું Organic સેદ્રિય તત્વોમાં રૂપાંતર કર્યું છે જે જે વનરૂપિતિઓની ભાવના આપી તેના પુર અપાય છે તે તે વનરૂપિતિઓના શુભો અને ચેતનાશક્તિનો પણ તેમાં પ્રવેશ થાય છે જેમકે લોહદ્રવ્ય સ્વભાવથી કાર્બિક વિઘ્ન-કમજીઆત કરે છે પણ ત્રીફળ કે કુવારથી મારણ કરેલી કબજીઆત કરતી નથી એ અનુભૂત વાત છે

આ પ્રમાણે રસાદિ ધાતુઓનું સેદ્રિય કરણ કરવાની પદ્ધતિ એટલે આયુર્વેદની શોધન મારણ ક્રિયા આ ક્રિયા એક

પ્રકારના સરકારના રૂપમા છે સરકાર એટલે
 “ સસ્કારોદ્દિનામ ગુણાતરાધાનમ ”
 પદાર્થને અસુક જાનના સસ્કારો આપવાથી
 તેના ગુણોમા ફેરફાર થાય છે આ સરકાર
 ગોઘનના રૂપે, ભાવનાથી, મર્દનથી અને
 અગ્નિ સસ્કારથી થાય છે પદાર્થના ગુણોનું
 એક જાતિમાથી બીજી જાતિમા પરિ
 વર્તન પામવું તેનું નામ તે સરકાર
 (Chemical Changes in the form of
 Compound) શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે-
 “ વહ્નિ સયોગેન ગુણાતરાધાનમ ”
 અગ્નિના સયોગથી-સરકારથી ગુણોમા પરિ
 વર્તન કરી શકાય છે અને “મદનમ્ ગુણવર્તનમ્”
 મર્દન કરવાથી વિદ્યુત્તની ઉત્પત્તિ થવાથી
 ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે

આ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ માની
 શકાય છે કે આયુર્વેદિક રસાદિ ધાતુ
 ઓની ભસ્મ બનાવવાની પદ્ધતિ એ
 ધાતુઓના એકલો બાગીકલુકો નથી પણ
 નિરોન્દ્રિય ધાતુઓનું સેદ્રિય ધાતુઓમા
 પરિવર્તન કરાવીને શરીરમા તેનું પાચન
 થઈ શકે એવો સેદ્રિય Organo
 metallic Compound છે

રસાદિ ધાતુઓનું શોધન કરવાનું પ્રયો
 જન — રસાદિ ધાતુઓના શોધન મારણ
 કરતી વખતે અસુક ગુણ વધક વનસ્પ
 તિના ક્ષાર, અમ્લો, વિષ અને ઘી-તેલ
 વગેરે રનેહોથી સરકાર આપવા પડે છે
 સર્વમલદ્વાર દ્વારા સર્વે ચામ્લા પ્રતોષકા ।
 વિપાણિચ તમોદ્ગાનિ સ્નેહા માદ્વકારકા ॥”
 (રસાણવ પચમ પટલ) વનસ્પતિઓના
 ક્ષારો ધાતુઓમા મળને છૂગ પાડે છે દરેક

અમ્લ દ્રવ્યો (વનસ્પતિઓના અમ્લ રસો)
 ધાતુઓને પ્રતોષ કરનાર-બદ્ધત કરનાર
 Activo બનાવનારા છે ધાતુઓમા જે તમે
 ગુણ-જડતા રહી હોય તે વિષના સયોગથી
 દૂર કરી શકાય છે રનેહમા શુદ્ધ કરવાથી
 અને રનેહ દ્રવ્યોથી મારણ કરવાથી ધાતુ
 ઓમા માર્દવતા-કામળતા પ્રાપ્ત થાય છે
 આ ઉપરાંત ખનીજ ધાતુઓને શોધન કરવા
 અંગે નીચેના કારણો છે - (૧) ખનીજ
 ધાતુઓ સાથે નેત્રગીક રીતે બીજી વસ્તુઓ
 પણ મળેલી હોય છે એટલે તે અશુદ્ધિઓ
 દૂર કરવા માટે શોધન ક્રિયા કરવી પડે છે
 (૨) ધાતુઓનાં અણુઓનું સેન્દ્રિય તરવોમા
 રૂપાંતર થાય છે (૩) શોધન કરવાથી
 ધાતુઓ મૃદુ-નરમ બને છે તેનું વૃક્ષ
 સહેલાઈથી બને છે (૪) જે વનસ્પતિ
 યા ખનીજ એક હોય છે તેની શુદ્ધિ કરવાથી
 તેના એકી તરવો કંઈક નિર્બળ બને છે, અને
 તેના ગુણોથી શરીરને પોષણ કરનારા તરવો
 ની વૃદ્ધિ થાય છે

રસાદિ ધાતુઓની મારણક્રિયા કરવાનું
 પ્રયોગ ન “ત્રિપતે જ્ઞેતેત્તિ મારણ”
 જેનાથી ધાતુઓ મરી જાય (મહા મૂચ્છાની
 પ્રાપ્તિ થઈ જાય) એટલે કે ધાતુઓ પોતાનું
 ધાતુપણ્વ metallic form છોડી કે તેને મારે-ની
 ધાતુ અથવા મારણ કહે છે મારણ કર્મ
 એટલે ધાતુઓનું મૂળ પદાર્થ કરતા વિજ
 પદાર્થમા પરિવર્તન કરાવવું તે ધાતુઓ ભસ્મ
 બની ગયા પછી તે ભસ્મની મૂળ ધાતુની
 Physical properties ભૌતિક ગુણો મૂળ
 રૂપમા વિદ્યમાન રહેતા નથી પણ તેનાં રૂપ
 તરમા તે ભસ્મ Oxide Sulphide કે
 Carbonateના રૂપે બને છે

મારજીક્રિયા જે પ્રકારની છે એક સામાન્ય મારજી અને બીજી વિશેષ મારજી સામાન્ય મારજીક્રિયામાં થઈ કરીને ૧૫-૨૦ પુટમાં ભસ્મ તૈયાર થઈ શકે છે જ્યારે ૫૦, ૧૦૦ કે ૧૦૦૦ પુટ આપવા પડે છે ત્યારે વિશેષ ક્રિયા કહેવાય છે સામાન્ય મારજીથી તૈયાર કરેલી ભસ્મ રોગહર કરવા માટે ઉપયોગી છે, જે તેના રસાયણ ગુણ મેળવેલા હોય તો વધુ પુટ આપીએ તોજ થઈ શકે

ધાતુઓમાં મારજીમાં પારક મેળવાય તો વિશેષ ગુણોત્ક્રમ થાય છે પારક યોગવાદી છે, તે Catarrh ઉત્પન્ન કરતા તરીકે ક્રાપ કરે છે ક્રાપ પણ ધાતુઓની જે ભસ્મ બનાવવી હોય તો તે પારકના યોગથી બનાવેલી હોય તો તે શ્રેષ્ઠ પ્રકારની હોય છે ક્રાપના મારણ શ્રેષ્ઠ સર્વેષા રસ મસ્તના ।

મુલિમિ મધ્યમ પ્રાદુ કનિષ્ઠ મધ્યમદિમિ ॥
(આયુર્વેદ પ્રકાશ અધ્યાય ૧૧) કાષ્ઠીયધીથી મારેલી ભસ્મેથી શરીરમાં કુખી પેદા થાય છે 'ઉદરે તસ્ય કિટ્તાનિ જાયન્તે નાત્ર સ્તાય' મારજી ક્રિયામાં પુટનું મહત્ત્વ - રસાદિ ધાતુ ઓના મારજી માટે પુટ એ અગ્નિના બતાવતેના માપવાનું એક સાધન છે અસતતા વખતમાં થર્મોમિટર જેવા ઉપજ્ઞતા માપક યંત્રો આપણે ત્યાં નહતા ત્યારે કપા ઔષધને કેટલો અગ્નિ આપવો, કેવો અગ્નિ આપવો એ બધું પુટની પરિભાષાથી સમજાવવું સહેલું સમજાવવામાં આયું છે વિશેષતઃ સદ્ગુરુની સન્નિધિમાં રહીને શિષ્યો જાણી લેતા હતા રસાદિ દ્રવ્ય પાકાના પ્રમાણ જ્ઞાન પુટમાં નેપ્ટો યૂનાચિક પાક સુપાક

હિતમૌપધમ્ । 'પુ' આપવાથી ધાતુઓ લઘુ બને છે શરીરમાં તે જલનીથી ફેલાઈ જાય છે તેનું પાચન સારી રીતે થાય છે શરીરની ક્રિયાઓને દીપન કરે છે Stimulation આપે છે, અને તેમાં પણ જે પારકથી માન્ય કથું હોય તો ધાતુઓ અધિક ગુણ મારે છે તેથીજ ક્ષુ છે કે 'પુટનાત્ સ્વાત્ લઘુ ચ જ્ઞ શીઘ્ર-શક્તિઃ પૈપનમ । જારિતાદ અપિસુતે દ્ર લોહાના અધિકો ગુણ ॥ (આ પ્ર ૧૧) કઈ કઈ ધાતુઓને કેટલો કેટલો પુ' આપવો તેના પણ શાસ્ત્રકારે નિયમ નિશ્ચિત કરેલો છે પહેલાના સમયમાં સુવચ્છ કેવી ડીઝીએ ઓગળે છે કે પારે કેવી ડીઝીએ ઉડે છે તે નેઓ બાજુના નહતા પણ પુ'ની દષ્ટિએ કેટલા પ્રમાણમાં કઈ ધાતુ અગ્નિ સહન કરી શકે તે તો ચોક્કસ જાણી હતા અને તેથી "સ્વપ્ન રપ્ત ઘેવ દ્રવ્ય કુસ્કુટકાદિકમ્ । તાન્ને જ્ઞાપાદિજોગદિલોહે ગજપુટાનિ ચ ॥ સુવચ્છ રીપ્ત વગેરે થોડા અગ્નિમાં જલની ઓગળી જાય છે માટે તેને શરૂઆતમાં કુકકુટ પુ' લઘુ પુ' આપવો અને પછી ધીરે ધીરે જેમ જેમ અગ્નિ સહન થતો જાય તેમ તેમ મેળે પુ' આપતા જવો જ્યારે તામ્રને લાકડાનો અગ્નિ આપીને મારજી કરવું લોહને ગજપુટથી અગ્નિ આપવો મતલબ કે લોહ તામ્ર વગેરે ધાતુઓને શરૂઆતમાં કકક પુ' આપવાનું કહ્યું છે

કુકકુટ પુટ, ગજ પુટ, વારાહ પુટ મહા પુટ, ભૂધર પુટ વગેરે પુટની આકૃતિ અથવા પુ'નું ક્ષેત્રફળ Area બતાવે છે કુકકુટ પુ' એટલે એક કુકકુ જેમે તેટલી જગ્યાનો સમ ચારસ ખાડો ખોદીને તેમાં છાણા ભરીને

પુટ આપવો તે ગરુડામાં સમયોગ્ગસ એક રાજદસ્ત પ્રમાણનો ખાટો કરી તેમાં અડધા છાણા ભરી વચ્ચે સપુરુ સુપ્રી બાકીના છાણાભરી અગ્નિ આપવો તે પુર આપવા માટે બીજી કોઈ વાસણ કે ચત્ર કરતાં જમીનને વિશેષ મહત્ત્વ અપાયેલું છે કારણ કે તેમાં પ્રમાણસર ખાટો બોલીને અદર ઇંટોથી બાંધીને પુટ આપવાનો હોવાથી પ્રમાણસરજ છાણા ભરી શકાય છે તેમાં સળગેલો અગ્નિ બહાર બીજે આણુબાણુ ફેલાઈ જતો નથી એટલે ભસ્મ દ્રવ્યને પ્રમાણસર Constant એક સરખો અગ્નિનો તાપ મળે છે. વળી ત્યારે અગ્નિ હોલવાઈ બચ ત્યારે આણુબાણુની તપેરી જમીનને ઠંડી થતા વાગ લાગે છે એટલે અમુક પ્રમાણમાં ગરમી લાગે સમય સુધી ટકી રહે છે જેથી ભસ્મનો પાક ચારી રીતે થાય છે વળી સ્વાગશીત થયા પછીજ મપુરને બહાર કાઢવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે અગ્નિથી પરિપક્વ થયેલું ઔષધ ધીરે ધીરે પાછું કંડું પડે છે ભસ્મમાં થયેલા પાકનું સ્વરૂપ જળવાઈ રહે છે

ભસ્મ પરીમા — “લોહાગ્નિર પુનર્મયો ગુણાઽધિક્ય તતોઽગ્નતા । ન ચાપ્તુમગ્નન રેયા પુણતા પુટતો મવેત્” ॥ લોહ વગેરે ધાતુઓની ભસ્મ બનાવતા ત્યારે તેમાં અપુનર્ભાવ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે ભસ્મ બની છે એમ કહેવાય આ પ્રકારની ભસ્મ શુદ્ધમાં ઉત્તમ હોય છે આ ઉપરાંત તેને પાણીમાં નાખતા તે ડુબતી નથી આગળની રેખામાં તે પ્રવેશ પામે છે આખમાં અજન કરાથી

તે આખમાં પુરે નહીં તેવી અજનપ્રદશ સુલાયમ અને દેવડાની રજ જેવી સ્તિગ્ધ ‘વેતકીરજોપમમ્’ હોવી જોઈએ ભસ્મને જેમ જેમ પુર આપતા જઈએ તેમ તેમ તેના રંગમાં પણ પરિવર્તન આવે છે “પુટાત્ રાગો” એટલે કે ભસ્મના અમુક પ્રકારના જે રંગ થાય છે તેમાં પુર એ પણ એક કાલદ્રવ્ય છે (સાથે સાથે ભાવનાદ્રવ્ય પણ રંગનું કારણ છે) ભસ્મની બે પ્રકારની પરીક્ષા છે એક સ્પૃશ્વપરીક્ષા અને બીજી સૂક્ષ્મપરીક્ષા એમાં સ્પૃશ્વપરીક્ષામાં ઠેલકાક બે છે —

(૧) સ્પૃશ્વપરીક્ષા — (A) સ્પર્શપરીક્ષા — આગળની રેખામાં પ્રવેશ પામે તેવી ભારીક સ્પર્શપરીક્ષાથી ભસ્મના ખરસટ સ્વદૃશ્ય મુદ્ ગીત ઉપ્પ વગેરે ગુણ બહી શકાય છે “અગુપ્ત તર્જનીમધ્યે ઘ્રપ્યત્ રેચાન્તર વિશેત । મૃત લોહ લમુદીપ્ત રેચાપૂર્ણ નિષાનત ॥” (૪ સ) અગુપ્ત અને તજનીની વચ્ચે અપરી ભસ્મ લઈ ચોળવાથી જો રેખા પ્રવેશ થાય તો તે લોહ મૃત યઈ છે એમ સમજવું

(B) ઉપરીમા — જોકે ભસ્મનો ભુટે ભુટે રત્ન હોય છે આ એક રૂપપરીમા છે રૂપપરીક્ષાથી ભસ્મનો રંગ, પ્રમા (તેજ), વર્ણ, સ્તિગ્ધ સૂક્ષ્મતા વગેરે જણાય છે ભસ્મમાં ચક્રીકા છે કે નહીં તે પણ રૂપ પરીક્ષાથી જાણી શકાય સાધારણરીતે ભુગી ભુગી ધાતુઓની ભસ્મોના રંગો નીચે સુગ્રમ છે —

મુવલ્લ ભસ્મ — મૃતના કંડ જેવી “મ્વળ કપાતનઠામમ્”
તામ્રભસ્મ — મોરના કંડ જેવી “ગુલ્લ મયૂર કઠામમ્”

૧૫ ગભરમ — હળદરના જેવા રંગની “દ્વિદ્વામ
ત્રિવળ ચ

જસદ્ ગરમ — પીળા રંગની “જસદ્ પોતક
મતમ્”

તાલભરમ — ‘તાલબુદ પ્રમાણશમ્’ રંગના
ઢેલી જેવે હોય છે (નિ ૨)

તીલક લોહભરમ — ‘સ્તવણ દ્વી તદ્મરમ
યોજનીય યથાયથમ્ ॥ (૨૨ સ) લાલ રંગની
હાય છે

મતરોહભરમ — ‘ગોણિત પાયતે મરમકૃત
સિદ્ધર વિદ્યમમ્’ (૨૨ સ) સિદ્ધર જેવી લાલ

નામભરમ — રક્ત જાયતે મરમકપોતચ્છાય
મેઘ વા ॥ (૨૨ સ) લાલ અથવા કણ્ઠરના રંગની

મુક લોહભરમ — ‘શોણવણ સમુદ્ગય’
(૨ જ્ઞ સ ૧૦-૩૬) રક્તના જેવી લાલ

ઉપર પ્રમાણે ભરમોના અનેક પ્રકારના
ગો શાસ્ત્રમા વર્ણવેલા છે આ રંગો બના
વાનો આધાર તેને ભરમ બનાવવાની પદ્ધતિ,
બાવનાદ્રવ્ય અને અગ્નિના પ્રકાર ઉપર નિર્ભર
છે અહીં જે વર્ણન લખેલું છે તે અથમા
લખેલ છે તે જ છે એટલે જુદા જુદા પ્રકારથી
બનાવેલી ભરમોના ૨૨ જુદો જુદો હોવા
પણ મબલ છે આ માટે સંશોધનની ખાસ
જરૂર છે હાલ લોહભરમને ફિ જુલ મેળવીને
પુર અપાશે તો રચામતા આવશે કુવારની
બાવના આપી હશે, તો ૨૨ રંગાબ્ર આવશે
જનજની છાલનો કવાય આપશે, તો ભરમ
નીલાબ્ર પણ બની જાય છે આવી જ રીતે
બીજા ઔષધિઓ અને કૃતિવિધિ લેઈ ૨૨મા
અતર થઈ જાય છે

(C) રસપરીક્ષા — જાણથી અથવા રસ
વિષાકથી ભરમના રસની પરીક્ષા થઈ શકે

ધાતુની ખરેખરી ભરમ સ્વાદ વગરની હોય છે
પચન સરથાનમા ગયા પછી વિષાક થયેથી
રમનુ અનુમાન અથવા અનુભવ થાય છે
ભરમનો ઉષ્ણત્વ કે શીતત્વ, કારત્વ, કાર
હીનત્વ મુજબ પણ ઘણે ભાગે જાણ દ્વારા
(રસને દ્રવ્ય દ્વારા) જાણી શકાય છે

(D) ગધપરીક્ષા — નાકથી સુંઘીને પણ
પરીક્ષા થઈ શકે ભરમમા યોગ્ય સુંઘ છે
કે કુર્ગંધ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે, તે જાણી
શકાય છે જેવી રીતે કે ગધક વગેરેનો
શેષ અશ રહી જશે તો બાવના દ્રવ્યની
વિકૃતિના સમાન વાસ આવવા લાગે છે

(E) શબ્દપરીક્ષા — ખરસ, કચકચાદ
વગેરે જાણી શકાય ખરલમા નાળીને ઘુટતા
ખરસટતા કે કચકચા, જાણી શકાય અથવા
હાત સાથે ઘસવાથી જાણી શકાય. ઘણે ભાગે
કપડાથી ગાળવાથી અપકવ અશ જુદો
નીકળી આવે છે

(F) નિશ્ચ દ્રિકા — ભરમમા ચ દ્રિકા છે કે
નહીં તે રૂપપરીક્ષાથી જાણી શકાય જ્યાં સુધી
ભરમોમા ચ દ્રિકા જણાય ત્યાં સુધી પુટ આપ્યા
કરવા યાવન્નિશ્ચ દ્રિકાપાતિ તાવદેવ પુટ કમાદ
અબ્રકભરમ ચ દ્રિકાવાળી હોય તો તે વિષવત
ત્યાજ્ય છે નિશ્ચ દ્ર ભરમ અમૃત સમાન છે
નિશ્ચ દ્રક સુસુક્ષ્મ ચ લોચનાજ્ઞન સનિમ્ ॥
તદા તુ મૃતમિત્યુક્તમન્નક નાયથા મૃતમ્ ॥
મૃન નિશ્ચ દ્રતા યાતમરુણ ચામૃતોપમમ્ ॥
સચંદ્ર વિવરણાય મૃત્યુફ્દ યાત્ર રોમવત્ ॥
દેટલીક વાર અગ્નિ જોછા પ્રમાણમા લગાડતા
ચકેવાથી ઘણા પુગે થઈ જતા છતા પણ
અબ્રક ભરમમા ચ દ્રિકા બાસે છે આવ

કાચ્છ હોય તો ૫-૧૦ મહાપુષ્પ વધારે છાણા બગીને આપવાથી ચન્દ્રિમા દૂર થઈ જાય છે

(G) લઘુત્વ — ભરમના લઘુત્વનો આધાર ઘણે ભાગે તેના વારિતરત્વ ઉપર છે “મૃત-તરતિ યત્તોયે લોહ વારિતરત્મ મરેત” (ર ર સ) પ્રાચીન વિધિ અનુસાર બનાવેલી હોય તો ભરમ પાણીમા નાખવાથી તે તરવી નેધંજી આ એક Surface Tension છે ભરમને મથાંત અને યોગ્ય વિધિઅનુસાર જેમ જેમ પુષ્પ આપતા જઈએ તેમ તેમ તેમા વારિતરત્વ ગુણ વધતો જાય છે “તાવલ્લોહ પુટેવાવવાવચ્ચૂર્ણ કૃતો ચલે। નિસ્તરો લઘુસ્તોયે સમુચરતિ હસવત્” ॥ (ર મા)

(H) સૂક્ષ્મત્વ — “કચ્ચકવિતિ ન દતાગ્રે કુચન્તિ સમાનિ કેતકિ રજસા। યોગ્યાનીદ પ્રયોગે રસોપરસ લોહ ચૂર્ણાનિ ॥” (આ પ્ર) ભરમને દાત ઉપર લગાડતા કચ્ચકયાટ ન થાય તેમજ કેવગની રજ જેવી ઝુવાળી બને ત્યારે તે રસકપરસ કે લોહની ભરમ પ્રયોગમા વાપરવી સ્પર્શધીક્ષાનો જ આ પ્રકાર છે રેખાપૂર્ણતાથી પણ સૂક્ષ્મત્વ જાણી શકાય છે ‘નિશ્ચ દ્રવક સુસક્ષ્મ ચ લોચનાજ્ઞન સનિમમ્ ॥” (આ પ્ર) અબ્રક ભરમ આખમા આછ શકાય એવી બનવી નેધંજી ભરમને વધુ ઘુટવાથી અને વધુ પુટ આપવાથી ભરમના અણુઓનું સૂક્ષ્મતમ વિકાજન Final State of Division થાય છે

(I) અપ્રતાપ્ય — તસ્યોપરિ ગુરુ દ્રવ્ય ધાન્ય ચોપજયેદ્ ધમ્મ। હસવત્ તીપતે વારિણ્યુત્તમમ્ પરિકીર્તિતમ્ ॥ (ર ર સ) ઉત્તમ થયેલી ભરમ જે તે ચારી હોય તે

તે પાણીમા તરે ત્યારે તેની ઉપર ધા ધના દાણા મુકવા છતાં તે પણ તરતા રહે ત્યારે તે ઉત્તમ ભરમ નાની જાય છે

(J) અગ્નિસ્થિતરત્વ — ભરમને અગ્નિમા નાખવાથી તે નિર્દૂમ બને, અગ્નિમા મૂગ સ્વરૂપમા સ્થિર રહે, વજન ઓછું ન થાય, તેમજ ભરમ બળને (અતિ ઉષ્ણ થવા) છતાં પણ તેમાથી કંઈ પણ મધ ન આવે, ત્યારે અગ્નિસ્થાથી મનાય છે પારદની ભરમ માટે અગ્નિસ્થાથી જે સ્થિતિ પર વિશેષ મહત્ત્વ આપવામા આવ્યું છે પણ જ્યાં સુધી પારદનું સંપૂર્ણ યક્ષ્મકેશન ન થાય ત્યાં સુધી તે અગ્નિસ્થાથી થઈ શકતો નથી અને આ માટે પારદમા અબ્રક સત્ત્વનું અને માણિક સત્ત્વના શ્રામેતુ બદલુ યથાવિધિ કરવામા આવે છે અબ્રક અને માણિક જે મિશ્ર ધાતુ છે આ મિશ્ર ધાતુમાથી મૂગ ધાતુને છુટી પાડવાની ક્રિયા તેનું નામ તે સત્ત્વધાતન ક્રિયા સારા ઉત્તમ પ્રકારના વજાબ્રકમા લોહ વિશેષ હોય છે આ ઉપરાત તેમા મેગેનીઝ, પોટેશીયમ અને જે યુમીનીયમના તત્ત્વો પણ હોય છે ઉત્તમ માણિક સત્ત્વ (Copper pyrite) ઘણે ભાગે તામ્ર જેવું હોય છે એન્ડે આ સત્ત્વો જે એક પ્રકારના વિચિત્ર જાતના લોહ યા તામ્ર છે એમ સમજી શકાય

દૈર્ઘ્ય પણ દ્રવ્યમા તે દ્રવ્ય કરતા વધારે ગરમી સહન કરી શકે એવું દ્રવ્ય મેળવી તેનો કષાઉન્ડ બનાવે હોય તો તે મળ્ય દ્રવ્યનું ગલનબિંદુ Melting Point અને કવચન બિંદુ Boiling Point વધારે છે જેમકે પાણી સામા ય ગતે ૧૦૦ સે ઉપ ઉકાયે છે પણ જે તેમા મીઠું ઓગાળી

પત્રી તેને ઉકાળવામાં આવે તો તેનું કવચન બિંદુ Boiling Point વધી જશે એટલે કે મીઠાના પ્રમાણમાં ૧૧૦°સે કે તેથી વધારે ગત્રી મળે પછીજ ઉકળશે આનીજ રીતે પારદ સામાયિક રીતે ૩૫૬°સે અથવા ૩૫૭°સે ઉપર વરાળ થવા માટે છે પણ જો તેની સાથે હોહાં યા તામ્ર જેવો વિશિષ્ટ યોગ મેળવી પછી તપાવવામાં આવે તો તેનું કવચન બિંદુ Boiling Point વધી જાય હોહાંનું ગલન બિંદુ ૧૫૩૬°સે અને કવચન બિંદુ ૩૦૦૦°સે છે અને તામ્રનું ગલન બિંદુ ૧૦૮૪°સે અને કવચન બિંદુ ૨૩૦૦°સે છે આ પ્રમાણે પારદ કરતા હોહાં અને તામ્રના ગલનબિંદુ અને કવચન બિંદુ વધારે હોવાથી તેમજ આ બંને ધાતુઓ પારદની મિત્ર ધાતુઓ ગણાતી હોવાથી તે પારદને પોતાની શક્તિના કરતા ઓછી ગરમીમાં ઉડના હેતુ નથી પણ તેને અગ્નિમાં પકડી રાખે છે અને અગ્નિને વધુ પ્રમાણમાં સહન કરી શકે એવો શક્તિવાળો પારદ જનાવી શકાય છે આને જ આચાર્યોએ પદ્મિજ પારદ કહેવો છે પારદમાં પ્રથમ ગધકનું યથાવિધિ જ્વરણ કર્યા પછી યથા વિધિ બીડ અને ગધક મેળવીને અબ્રકસત્વ (હોહાં) અને માસિક સત્વ (તામ્ર)નું જ્વરણ થાય છે એમાં પણ પારદને અજીણ ઘર્ષ ન જાય તે રીતે ગ્રાસ અપાય છે આ ક્રિયા બહુજ સમાજપૂર્વક કરાવાય છે આ ઉપરાંત એમ માની શકાય કે પારદની પગલેહન ક્રિયા એ અબ્રક, માસિકના ગ્રાસમાન, ચારણ, ગર્ભાવસ્થા અને જ્વરણ ક્રિયાનું કાર્ય એ પારદના ગલનબિંદુ Melting Point અને કવચન બિંદુ Boiling Point વધારવાની ક્રિયા છે

અગ્નિરધાર્થ શબ્દથી અગ્નિનો આપણે જેમ સામાયિક 'અગ્નિ' એમ અર્થ કર્યો તેમ આયુર્વેદની પરિભાષા મુજબ જઠરાગ્નિ એ અર્થ પણ ધર્ષ શકે વહેવારમાં ગણના અનેક અગ્નિઓમાં જઠરાગ્નિ પણ ગણાય છે પારદનું ગધક, અબ્રકસત્વ, અને માસિક સત્વ સાથે યથા વિધિ વાગળ કરવાથી તેના ગલનનું કાર્ય ન થાય છે ત્યાર પછી એને સખીજ બનાવી યથાવિધિ બરમ બનાવવામાં આવશે, તો તે પારદ રસાયન ગુણપદ અને મૂર્ચ્છિત થાય છે તેજ વ્યાધિનું હરણ અને રક્તાયન ગુણપ્રદાન કરવામાં સમર્થ ધર્ષ શકે છે મૂર્ચ્છિતો દરતે વ્યાધિ

આયુર્વેદની અનેક ઠવાઓને મુખદ્વારાજ લઇ શકાય છે અને તે તેના રસગુણ વીંધ વિપાક અને પ્રભાવની રીતે કાર્ય કરે છે મૂર્ચ્છનાના બે પ્રકાર છે એક સગધ મૂર્ચ્છના અને બીજી નિગધ મૂર્ચ્છના નિગધ મૂર્ચ્છના વાળા પારદના યોગિકે રસ કપૂર, રસ પુષ્પ વગેરે જઠરાગ્નિમાં સ્થિર ધર્ષ શકતા ન હોવાથી અર્થાત તેનું પાચન બરાબર ન થવાથી તેની ઝેરી અસર અમુક સમયે દેખાય છે જ્યારે પારદના સગધ મૂર્ચ્છનાવાળા યોગો જેવા કે વિશુદ્ધ પારદની કનજલી, રસસિંદૂર, અદ્રોહય, પર્પટી વગેરે યોગ્ય બની જાય પછી એની ઝેરી અસર જણાતી નથી આ ઉપરાંત તે જઠરાગ્નિમાં સ્થિર થવાને લીધે તેનું રસ વીંધ વિપાક અને પ્રભાવને બહુકુળ પરિણામ પામી તેનું શરીરમાં રસ રક્તાભિની અદર ધાત્વાગ્નિના બળે પાચન ધર્ષ શકે છે અને રોગહર તથા રસાયન ગુણ, યોગ્યની શક્તિના પ્રમાણમાં આપે છે આવીજ રીતે પરિપક્વ

ભસ્મ પણ મહાભૂષિત યોગની અદર મળી જાય છે એ પ્રબળ રમાયત ગુણ આપી શકે છે આ ઉપર ડી અગ્નિસ્થાપિત શબ્દનો મધુ વેર્નની પરિભાષા મુજબ આર્ય વિચારવો ઘટે અગ્નિ ગુહ્યથી બાહ્યાગ્નિ, જઠરાગ્નિ ધાત્વાગ્નિ ભૂતાગ્નિ અર્થ પછી થઈ શકે છે જેવી રીતે સ્નેહ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ પ્રેમ છે પણ આયુર્વેદની પરિભાષામાં સ્નેહ ચાર પ્રકારના (ધી-તલ-વસા અને મત્તજ) ગણવાય છે તેમ અગ્નિસ્થાપિત પણ નિરિધ અર્થ થઈ શકે છે તસાદિ ભસ્મોત્તુ સેનન કયાં પડી અગ્નિ માટે આ લૌકિક અર્થ ન ઘટાવતા જઠરાગ્નિ અને ધાત્વાગ્નિના સ્થાનએ અનુસાર અર્થ ધરાવાય એ રીતે તાત્પર્ય અનુકૂળ અર્થ કરવો તે આયુર્વેદની પરિભાષાને વધુ અનુકૂળ છે વિજ્ઞાન વૈદ્યોને નિવે ન છે કે મારી આ વિચાર સરળી ઉપર અવરથ વિચાર કરે

(૨) સૂક્ષ્મપરીક્ષા — ભસ્મની ધીમ પ્રકારની પરીક્ષા એ સૂક્ષ્મ પરીક્ષા છે ઉપર લખેલી રચ્ચ પરીક્ષા એ ભૌતિક પરીક્ષા Physical Test કહી શકાય સૂક્ષ્મ પરીક્ષામાં રાસાયણિક પરીક્ષા Chemical Test નો પણ સમાવેશ થઈ શકે

(A) નિરૂદ્ધ - સર્વમેવ મૃતલોહ પ્લાવય મિત્રપચયૈ । इत्येवस्यात् निरुद्यानम् सेव पारितर मयेत् ॥ (નિ ૨) જે ધાતુઓની ભસ્મની પરીક્ષા કરવાની હોય તેને મિત્ર પચક સાથે મેળવીને તપાવવામાં આવે તો પણ તે ભસ્મમાં કંઈ પણ ફેરફાર ન થાય તો તે ભસ્મ નિરુદ્ધ થઈ છે એમ સમજવું અથવા ચાલી સાથે ભસ્મ મેળવી તપાવવાથી ચાલીડ વળન વધે કે ઘટે નહીં

(B) અપુનર્ભવ - શુદ્ધગુણ સુવસ્પર્શ મધ્યાગૈ સદયોજિતમ । નાયાઽઽતિ પ્રકૃતિ ધ્માનાદ અપુનર્મવ મુચ્યતે ॥ (૨૨ સ) ધી, અલ્પોઘી, શુભળ, મધ, અને ટકણ સાથે ભસ્મ મેળવી તિનાશિ પર તપાવવાથી જે ભસ્મ મૂળ ધાતુ રૂપમાં પાડી ન આવે તેને અપુનર્ભવ કહે છે

કેટલીક ધાતુઓની વિશિષ્ટ પરીક્ષાઓ પણ છે જેમકે -

તામ્ર ભસ્મ - તામ્ર ભસ્મને હર્ષી કે ઢોધ ખાટા દ્રવ્યમાં નાખીને ચોવીસ કલાક રહેવા દેવું જે ભસ્મ બરાબર બની હશે તો તે હર્ષી લીલુ નહીં થાય, અપકવ હશે તો લીલુ લીલુ બની જશે

હઠતાલ ભસ્મ - હાઇડ્રોકોરિક એસીડ મા નાખવી, નીચે પીળી ભસ્મ બેસે તો ભસ્મ થઈ બાકી

પારદ ભસ્મ - દેવતા ઉપર નાખવાથી નિર્ધૂમ, તેજ હીન, શુભ્ર, ધાતુઓને ખાવા વાળી વજનમાં ભારે તેમજ અપલતા દૂર થયેની હોય છે આયુર્વેદ પ્રકાશમાં લખ્યું છે કે -

અતેજા અગુચ શુભ્રો લોહદ્વાડચન્વલો રસ ।
યદા નાવતતે વદ્ધો નૌર્ધ્વ ગચ્છેત્તદા મૃત ॥

૧-૮૦૭

અગુચ રતેજા શુભ્રો વદ્ધિ સ્થાવી સ્થિરોઽખૂમ ।
દેમાદિ ધાતુભોક્તા તત્કર્તા સ્યાન્ મૃત સૂત ॥

૧-૮૦૮

રસાદિ ભસ્મના ગુણો - ધાતુઓની ભસ્મ ને આપણા શરીરમાં પાચનને યોગ્ય બનાવવાની હોવાથી તે શરીરમાં રસ રક્તાદિ ધાતુઓની અદર મળી શકે તેવા સ્વરૂપથી તે બને છે આ માટે એક સુંદર શ્લોક આયુર્વેદ પ્રકાશમાં જણાવેલો છે

સ્ત્રીભવન્તિ લોહાનિ મૃતાનિ સુર ઘટિતે ।
વિનિમ્લન્તિ જરાગ્ન્યાધિન્ રસયુક્તાનિકિં પુનઃ ॥
(આ પ્ર અ ૧૧)

આજ શ્લેષ્ઠ ધીમા ધ્યેમા પાઠા તર રૂં છે
મૃતાનિ લોહાનિ રસી ભવન્તિ નિમ્લન્તિયુક્તાનિ
મહામયાશ્ચ । અભ્યાસ યોગાત્ દદ દેદ
સિદ્ધિ કુવન્તિ દગ્ન્ય જરાધિનાશમ્ ॥

આદિધાતુઓની ભરમો રસયુક્ત એટલે
કે રસ જેવી બની બચ છે પાણીની માફક
તે શરીરની શ્લેષ્મ કળાઓના કોષાણુઓ
Tissues મા ચૂસાઈ શકે છે અર્થાત્ ધાતુ
ઓને Colloidal form મા બનાવવાની ક્રિયા
એ આયુર્વેદની યોગ્ય મારણ ક્રિયા છે અહીં
'રસીભવતિ'નો અર્થ Reducing to
colloidal form એમ થાય મૂળ ધાતુઓ
કરતા ધાતુઓત્ colloidal સ્વરૂપ શરીરમાં
વિશેષ શુભકારી હોય છે આધુનિકોએ
ધાતુઓની કૌટોઈડલ અવસ્થાની વ્યાખ્યા
નીચે સુગમ કરી છે —

A substance is said to be in colloidal state when its particles are sufficiently finely divided in sub microscopio size as can be kept in solution without any mechanical suspension. The particles in the colloidal solution do not separate out in the liquid owing to brownian movements and to the electric-charges which they carry. In some this charge is Positive but in the majority it is negative and the mutual repulsion of Similarly charged particles keep them in suspension.

The use of colloidal solution in medicine is based on the fact that the minute particles remaining in the solution give a larger surface area and therefore confer greater activity. Colloidal metals have been extensively used as internal antiseptics in many forms of infection chiefly puerperal and other septicemia. Colloidal lead has been used in the treatment of cancer and silver in the form of Electargol in septic conditions and infections (Pharmacology and Materia Medica by Ghosh).

આયુર્વેદની પદ્ધતિથી બનેલી અનેક ધાતુ
ઓની ભરમો આ પ્રમાણે રસી (Colloidal)
સ્વરૂપ પામેલી છે અને તે અમોએ સ્નાતુભૂત
કરેલું છે આ પ્રકારની ભરમોમાં વિચુરણનિ
છે તેના અપ્પ્રોચમાં 'ક્રીપન (Brownian
movement) ગતિ છે તેઓ સેંચ રૂપાન
પામેલ છે અને તેથી તે શરીરની ગરકના
વાતુઓને પોષણ આપે છે, રોગોને દૂર કરી
શકે છે અને યુક્તિપૂર્વક એના યોગ્ય વર્ણી
ગરીરને બચાવવા અને નિરોગી મનાવે છે
વૃત્તાવસ્થાને દૂર રહે છે અમાન વૃત્તર આપવા
તે નથી આ છે આપ્તી ભરમોના સામાયિક
શુભો મનાનિ લોહાનિ રસોભવન્તિ એ શ્લેષ્ઠ
ઉપર રા રા થી વાસુદેવ મૂ દિવેનીએ
મો પ્રથમ કાલેકામાં ભરાયેલા પરજનુસધાન
સમેલન વખતે સુંદર વિવેચન કયુ હતું
અને એમના એ વાચમાન ઉપરથી આ લેખ
લખવાની અને રેરણા મળી છે

રમાદિ ધાતુઓની ભસ્મની માત્રા —

યમનુષ્ઠ્યા પ્રયોક્ત-૨ દેમગુજાણકમ્ રવિ ।
તાર દ્વિગુણ લોહ મન્યતુ ત્રિગુણાધિકમ્ ॥
ગુજામેશ સમારભ્ય યાન્ત્યુત્તર રક્તિકા ।
તાવલ્લોહ સમન્ત્રીયાયયા દોષ વલત્તર ॥
(આ પ્ર અ ૧૧)

એક જવની માત્રા ગુજળ શકિતના પ્રભાવમા કેમબદ્ધ ભસ્મની માત્રા વધારતા જળી શરૂઆતમા સુવર્ણભસ્મ એક જવની માત્રામા આપવી તારા વધુમા વધુ આઠ રતી સુધી આપવું રોષ્યભસ્મ બે રતી સુધી આપવી લોહભસ્મ ત્રણ રતી સુધી આપવી

એક ગુ જળી શરૂ કરીને વધુમા વધુ ત્રી રતી સુધી માત્રાક્રમ વધારી ચક્રાય અને તેમા પણ દોષોડ બળાશળ બેધ કરીને વિચાર કરીને માત્રાનો નિર્ણય કરવો

ઉપર પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે બનેલી ભસ્મોની માત્રા ૪૦૦ વર્ષ પહેલા સમજ શરીરવાળાઓ માટે લખાયેલી છે વર્તમાનમા શારીરિક અને માનસિક શકિતનો હાસ થયેલ છે તેમજ ભસ્મ કેટલીક વિશેષત ઉચ્ચ બતાવવામા આવે છે એ કારણે આ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીને માત્રા નિર્ણય કરવો બેધએ

* જેઠીમધ *

લેખક — ડૉ. મહિરામર પોપાવાય ભટ્ટ ડી એ એમ-અમદાવાદ

શુ — જેઠીમધ, સસ્કૃત-યદિ, યદિમધુ, મધુક, કનીતક, હી — મૂલહરી, દે — ગ્રીસ ગીઝા ગ્રેષ્મા

જેઠીમધ એ શક્તિવર્ધક-રસાયન દ્રવ્ય છે તેનું લાકડું-તેના છોડના મૂળ અને ઢાખળાની ઉપયોગીતા છે તે ઇજીપ્ત, અરબ સ્તાન, ઇરાન, પંજાબ અને સિંધમા થાય છે સૌરાષ્ટ્ર ખાણુ તેનો નાનો છુપ થાય છે, જેઠીમધનો રસાદ ચીઠો, કંઈક કડવો હોય છે તેનો મધુર રસ અને શીત શુષ્ક-વાતાધિતના રોગોમા અને કડવો રસ કફજન્ય રોગોમા અસર કરે છે

મધુક ચામુખ્ય કેદ્ય કળ્પઘ ઘર્ણ્ય વિરજ નીચ રોપણીવાણામ્ (ચરક સૂત્ર અ ૨૫) જેઠીમધ અશુના તેજને સુધારનાર, વાગને વધારનાર, કઠને સુધારનાર, શરીરને રંગ

સુધારનાર અને મળ-મૂત્રને રંગ આપનાર અને રૂપ લાવનાર છે

તેની રૂઝ લાવનાર શકિતથી જેઠીમધ-મધ અને વીમા મેગની મધુપર ચોપકવાથી રૂઝ લાવે છે, તેમ જેઠીમધ ત્રિદ ઘીથી મધુની વેદના શરૂ છે અને રૂઝ જલની આવે છે

વા વેદનાશ્ચન્નિવાતજાતા ...

છૂતેન સા શાન્તિમુપેતિ સિકા-

કોળ્લેન યદિમધુકાન્વિતેન ।

(સુત્ર-સુત્રસાન)

શરીરની અદર પિત્તની વૃદ્ધિ કે દુષ્ટિને કારણે મધુ-કે અર્ધુદ થાય છે ત્યાં યદિમધુ શુષ્ક કરે છે તથા પિત્ત-ઉદરમા પણ શુષ્ક કરે છે, આશુવેદ વિજ્ઞાનના બનેવારી-પદના અકર્મ સારસથ-વિષયમા ડૉ. એફ-ઈ-રીવસે યુનીવર્સીટી કવીનીક નેધરલેન્ડના

વૈનાગિકે પૈશ્વીક અદસર હોજરીના આદ્યમા જેઠીમધને ઉપયોગ મદ્યજાતાપૂર્વક પીધાની વાત છે તેમા 'આદ્ય ક્ષાતા પશુ રોગીને હાથેયને કઈક શોથ-સોજનો ઉપદ્રવ પશુ જણાયો હતો, દુઃશ અને મૂરપિડના ઉપદ્રવો કઈ ન હતા' એમ લખે છે, જેઠીમધ પિત્ત મળુને શમાવે છે તે જરૂર હમીકત છે, આયુર્વેદમા પિત્ત-મળમા કમલ-અદન-ચંદ્ર મધુનો અને ખીજા મધુર-કવા ગ્રીનગ દ્રવ્યોનો-કવાથ-તરીકે પાવામા પ્રયોગ થયો છે, તેથી પિત્ત એાધુ થઈ રક્તપ્રસા ન થઈ પિત્તમળુ થયે છે

પિત્તમળુનુ સ્વરૂપ હોજરીનુ આદુ-ગેરૂદીક અદસર માનવામા વાધો નથી, એટલે જેઠી મધ ત્યા સ્પર્શ થયુ ને યાત્રીય પરતુ સિદ્ધ થઈ એમ ગણી શકાય, પિત્તશુ મમા એ જેઠીમધ વાપરી જ્યું છે અને તેથી પિત્ત શુદ્ધમની હાલ અને વેદના કમે કમે શા ત થાય છે

એક રોગ ને મદ્યપ્રદેશ-આમારથ અને આત્રદેશમા પીડા-હાલ અને એપે ડીસ પાસે વેદનાસહ સોજે હતો, તેમા યદિમધુથી શાતિ થઈ હતી-સખેર 'પદમા

અણુ હમા જેઠીમધસિદ્ધ ધૂતનો પ્રયોગ છે- 'ઘત પિત્તેત્ત વર્તીતક સપ્રસિદ્ધ પિત્તાલુદી તજ્જટરીચજતુ' સુતવિદિસાધાન અ/૧૮/૩૧ અણુ હમા જેઠીમધ સિદ્ધ ધૂત-ધી પીડુ અને અણુ ૬ કે સરનો પ્રકાર હોય કે મળુ-સ્વરૂપે હોય ત્યા આપી શકાય, તેમજ પિત્ત-ઉરમા યદિમધુ-જેઠીમધ સિદ્ધ ધૂત આહી છે-તેવોજ યોગ ચરકમા છે ત્યા તક-છાશ સાથે જેઠી મધ ચૂર્ણ આપવાનુ કહે છે,

"વાતાદરી પિત્તેત્ત તત્ત પિપ્પલી લવણાગ્નિત્ત શર્કરા મધુકો પેન સ્વાદુ પિત્તોદરી પિત્તેત્ત ચાક ચિકિ અ/૧૧

આહી મીડી છાશ તો ૨૦ સાથે જેઠી મધનુ ચૂર્ણ તો ૦૧ અને સાકર તો ૦૧-મેગવી લેવુ, આ પ્રકારે છાશ-દિવસમા ૪થી ૬ વાર ૧૫-૨ કવાકને અતરે લેવી, છાશ માધી અધુ માખણ કાની લેવુ આ પ્રયોગથી ઉરોગમા જ્યા વાયુ અને પિત્તની પ્રબળતા હોય ત્યા લાભ થવાની અપેક્ષા રહે છે

શયમા અને કઠમાગમા જેઠીમધ રોપવુ અને બદ્ય તરીકે શુભ કરે છે, બાળકોને શોષ થયો હોય કે ગમ સુકાતો હોય ત્યા જેઠીમધ સિદ્ધ દુધ આપવુ બેઠએ-

ર્ગર્ભનુપ્પતિ વાતેન વાલાનાવાપિ નુપ્પતામ સિતા કાદમર્મમધુકૈ દિત્તમુત્વાપને વય ચરક ચિ/અ/૪

વાતરોગની ગલ સુકાય ત્યારે અને બાળક સુકાતુ હોય ત્યારે દૂધમા સાકર જેઠીમધનુ ચૂર્ણ અને શીરણના ક્ષવનુ ચૂર્ણ ઉકાળીને પાવુ

પાડું કે જવર પડી દુબળતા માટે જેઠી મધનુ ચૂર્ણ વા ૪થી ૬ દૂધમા ઉકાળી દિનમા બે વાર આપવાથી શક્તિ આવે છે પાડું અને દુબળતા મટે છે કારણ કે જેઠી મધના શીતળ ગુણથી પિત્તનો હાસ થાય છે તેથી ધાતુઓને પોષણ પ્રાપ્તનો નિત્યનો કમ આહુ થાય છે, જેઠીમધનો મધુર રસ શરીરને પ્રત્યક્ષ પોષણ આપે છે તેથી તે રસાયન અને વાજકર ગુણ કરે છે જેમને પ્રજા ન થતી હોય કે નબળી-ચોચી-દુર્બળ પ્રજા થતી હોય તે સ્ત્રી પુરૂષોએ જેઠીમધનુ એક-દોઢ માસ સેવન કરવુ બેઠએ, શ્રમથી

ક્ષીણ, સ્ત્રીક્ષીણ અને પ્રમથી પિડિતો માટે જેડીમધ ઉત્તમ રસાયન છે

યદિમધુ પિત્ત જ્વરમા અને વિષમ જ્વરમા ચરક સંહિતામા વર્ણાયેલ છે-
‘મધુક ત્રિફલા વલામ્’ ચરક ત્રિ/૩/૨૦૫
ચૌવનમા ‘રસાયણ તરીકે’ સ્ત્રીરેણ યદિમધુષ્ઠ
ષ્ઠાણ (વ-ચિ ૯/૧) દ્વંદ્વ સાથે જેડીમધનુ ચૂક
અપાય છે તે પિત્તશામક અસર કરી શરીરને
દૃઢ બનાવે છે

ચરકસૂત્ર-અ/૪મા રહેનોપગ- યેમાનિમા
તેને ગણેદ છે જેથી આપણે જે દ્વંદ્વ-થી-
તેલ વગેરે ખોરાકમા લઈએ તેનો શરીરના
ઉપયોગ માટે તે ઉદ્યોગ કરે છે

જેડીમધમા ઠંઈક ઉત્તેજક ગુણ છે-તેથી
તે મધુમા રૂઝ લાવે છે તેમ શરીરમા રસાયન
ગુણ કરે છે મધુમા રૂપણકાય કરવામા વધુ
શક્તિની જરૂર પડે છે પણ તે રૂપણકાય
ધર્મ રહે તે પછી વધારે સમય ઉપયોગ
કરવાથી જેમ-મધુમા ઉત્તેજ માસ થાય તેમ
શરીરમા અસાધ્ય કાય ધર્મ રહ્યા પછીય જો
ઉપયોગ ચાલુ રહે છે તો હાથ પગના
આગળામા નખ પાસે સોળે આવે છે, મધુ
થાય છે અને યોડી રમી નીકળી જાય છે,
માટે જ રસાયન તરીકે કે વાજકર તરીકે
તેનો પ્રયોગ ૪૦ દિવસ સુધી જ કરવો જોઈએ,
તે સમય હામિયાન શરીરમા રાસાયનિક
પરિવર્તન પર્યાપ્ત પ્રમાણમા ધર્મ જાય છે, એ

૧-૫૨મા જેડીમધનો રસાયન તરીકે પ્રયોગ
કરેલ છે ૬૦ દિન પછી આગળામા નેત્રો
આવવો શરૂ થતા એ પ્રયોગ બધ કરેલ
તે પછીય આગળા પામેથી ચામડી ઉખડી
જતી, પરંતુ યંતુ અને નવા નખ આવવાનું
ચાલુ રહ્યું, બીજે વર્ષે પ્રયોગ શરૂ કરતા
આગળા પર નેત્રો આડી ગયો તેથી પ્રયોગ
બધ કરેલો, અભાવનો પ્રયોગ છઠ્ઠીમા
એકજ વાર ‘સરૂદ્રેય પ્રયોગ’ કરવો એ
આશાના બરાબર છે, જેડીમધ પાચનને
સુધારે છે અને અગ્નિને પ્રતીક્ષ કરે છે તેના
સેવનથી હરત બધાયેલ આવેલ છે, હાજત
જતા ગુદા ખરડાતી નથી

કદ્ધપ્રધાન સ્થિતિવાત-યુગ્મોનિયામા અને
શરદીમા યદિમધુસારવાણ મિશ્રણ ઠાકારો
આપે છે તે કદ્ધ અને રૂપણ અસર ઠી
દેહસાને કરી તદુરસ્ત કરે છે, વાતરજા-
જનકપ્રેશરમા યદિમધુ સામ-બ ય અસર
કરી લોહીનું દબાણ બોધ કરે છે, કાળકમે
રસાયન ગુણ કરી શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે
જેડીમધમા આગમ ખાપવાનો જન નિત્રાપ્રક
ગુણ કહે છે તેથી શરીરને અને મનને
સુખકર અસર કરી શરીરના બગ અને વર્ણને
રિયત ગણે છે માત્રા ચૂકની, વા ૪થી ૮=
ગ્રેન ૨૪થી ૪૮, પ્રવાહીસાર-ટીપા ૩૦થી ૬૦,
ચૂક મધ સાકર અને મી સગે કે દ્વંદ્વ ૧૧
ઉગ્રાગીને પીવું

સૌરાષ્ટ્ર વૈદ્ય સમેલન ચતુર્થ અધિવેશન

(માર્ચાલિય તરફથી)

ભારતી સુકામે સૌરાષ્ટ્ર વૈદ્ય સમેલનનું
૬મું અધિવેશન રા રા વૈધરાજ બાલકૃષ્ણ
હ દવેના પ્રમુખ રથાને બરાયુ હતું
આ અધિવેશનનું ઉદ્ઘાટન કરતા નામદાર
આરોગ્ય પ્રધાન શ્રી કન્ટમવરજીએ કહ્યું હતું
કે આયુર્વેદ માત્ર સરકારી મદદ ઉપર નથી
ચલે નહીં પણ આયુર્વેદના ઉત્કૃષ્ઠ માટે વૈદ્યોએ
જાતે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને જામડાઓમા
જઈને કાર્ય કરવું જોઈએ આને તો સામજનો
પણ છૂટથી એલોપથીનો ઉપયોગ કરે છે પણ
એ રોકવો હોય તો જામડામા જઈને સેવાભાવ
નાથી આયુર્વેદ માટે લેખધારી બનવું જોઈએ
આયુર્વેદનું જ્ઞાન માત્ર પુનઃક્રમાજ ન રહે પણ
એ અંગે સંશોધન પણ થવું જોઈએ આયુ
ર્વેદની દવાઓનું જે ડોઝ નક્કી થવું જોઈએ
તોજ આયુર્વેદની ખીલવણી થશે આયુર્વેદના
અભ્યાસક્રમ અંગે જાણતા એમણે જણાવ્યું
હતું કે અમારો અનુભવ છે કે આયુર્વેદ અને
એલોપથીનો મિશ્ર અભ્યાસક્રમ બધ કરવો
કારણકે એનાથી આયુર્વેદની ઉત્પત્તિ થઈ નથી
મિશ્ર રનાતકે અધિકાંશ એલોપથીક દવાઓ
વાપરે છે તેઓને આયુર્વેદમા શ્રદ્ધા હોતી
નથી તેઓ પોતાની પદ્ધતિમા અપ્રેરણા આપ
શાની માગણી કરે છે આયુર્વેદીક પદ્ધતિ તેઓ
ઈચ્છતા નથી લોકો એમને ડોક્ટર તરીકે
જાણે એમ તેઓ ઇચ્છે છે હવે મૂળ પ્રશ્ન
એ છે કે આયુર્વેદનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય
અમારો અને તમારો મૂળ હેતુ એક છે,
કાર્ય પદ્ધતિ જૂની છે અમારે શુદ્ધાયુર્વેદનો

અભ્યાસક્રમ ચાલુ રાખવો કે મિશ્રનો અભ્યાસ
ક્રમ? આયુર્વેદીક સંશોધન કેવી રીતે કરવું?
એની વિચારણા અમે કરી રહ્યા છીએ અમે
માનીએ છીએ કે શુદ્ધક્રમનું આયુર્વેદી
શિક્ષણ ચાલુ રાખવું અને મિશ્રક્રમ બધ
કરવો કારણ કે મિશ્રક્રમ પાછા અનુસાર
ચશસ્ત્રી થયો નથી એટલે આયુર્વેદની પ્રગતિ
જેવી થવી જોઈએ તેવી થઈ નથી મુંબઈ
રાજ્યમા આયુર્વેદ અને એલોપથી એમ બે
અભ્યાસક્રમ અમે રાખવા માગીએ છીએ
આયુર્વેદ અંગે કેવો અભ્યાસક્રમ રાખવો
તે માટે તમે બધા એકમત થઈને અમોને
કહી શકો છો.

સમેલનના પ્રથમ દિવસે પ્રદર્શનનું ઉદ્ધ
ઘાટન રા રા વૈધરાજ વલ્લભરામભાઈએ કહ્યું
હતું એમણે તેમના પ્રવચનમા કહ્યું હતું કે
ચરકનું વનરપતિ જ્ઞાન આપણી પાસે પરપરા
ગત એટલું બધું છે કે જે આપણે તેનો દિન
પ્રતિદિન બરાબર અભ્યાસ કરતા રહીએ તો
બધું જાણવાનું મળે આપણે જગતની બધી
વનરપતિઓનો અભ્યાસ ન કરી શકીએ તો પણ
આપણી આજીવનજીમા જે થાય છે તેવી પાયા
પયાસ વનરપતિઓનું જ્ઞાન, તેની જોખમ,
શુભદોષ, વગેરે જે જાણતા હોઈએ તો તેટલું
પણ આયુર્વેદ માટે ઘણું છે ચરકે પુનર્નવાને
દરોમાની અભ્યાસમા કાર્ય ગણી છે સામાય
રીતે પુનર્નવાને આપણે રોગચાળા અને મૂળ
કહીએ છીએ અહીં કાસમ શુભ માટે
વિચાર કરવો જોઈએ વેદમા ૧૫૦ દિવ્ય

વનસ્પતિઓ વર્ણવેલી છે સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ ની વનસ્પતિઓનો સંગ્રહ તેનું વિજ્ઞાન તેની જોળખ, શુભદોષ વગેરે સ્વ જ્યોત્સ્ના ઇન્દ્રજીએ તેમના વનસ્પતિ શાસ્ત્રના પુસ્તકમાં લખેલ છે આ જોઈ શુભરાતી ભાષાનો અર્થ મોલ ગ્રંથ છે વગેરે વનસ્પતિઓનું જેનું સાર અને શાસ્ત્રીય નાન ધરાવશે તેટલું તેઓ આયુર્વેદને સાર સમજી શકશે” પ્રદર્શનમાં અનેક વીવી સૂરી વનસ્પતિઓ ખનીજ વગેરેના નમુનાઓ હતા, કેટલીક ક્ષામ્નીઓએ પોતાના સ્કોલ પણ ત્યાં રાખ્યા હતા.

વાગત પ્રમુખ તનીકેનું પવચન કરતા મેરખીના રા રા પરશુરામ ગણપુત્રેએ કહ્યું હતું કે આપ બધા અત્રે જોઈત મળીને આયુર્વેદના ઉત્કર્ષની યોજના નક્કી કરો.

સંમેલનના અધ્યક્ષ સ્થાનેથી જાવતાં ગ રા બાલકૃષ્ણ વૈદે જણાવ્યું હતું કે સરકાર ની કૃપના વિહોણી અને અસ્પષ્ટ આયુર્વેદ અંગેની નીતિને લીધે આયુર્વેદનો વિકાસ જેવો થયો જોઈએ તેવો થયો નથી સરકારે આયુર્વેદમાં કમિટીઓ ઘણી ઘણી નીમી છે કમિટીઓએ બહુરે પણ કહ્યું છે કે આયુર્વેદ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ ધરાવે છે છતાં અત્યાર સુધીનો કોઈપણ રીપોર્ટ સરકારે સ્વિકાર્યો નથી સરકારે વૈજ્ઞાની અને આયુર્વેદની સમિતિ તો ઉપયોગ દેશના આરોગ્ય તંત્રમાં કરવો જોઈએ એ માટે જરૂરી આધુનિક શિખણ આપવા માટેના વગેરે ચલાવવાની સૂચના કરી છે અને એના દુકા અગ્રમાસકોમાં પણ તૈયાર કરી આપ્યા છે આવડા મોગ દેશમાં ફક્ત એક આયુર્વેદનું સંયોધન કેંદ્ર અને જોકે અત્યસ્નાતક શિક્ષા કેંદ્રો સ્થપાયા છે, અત્યંત

રૂપીયાની બે પચત્રવિંશ યોજનાઓ થઈ અને એકોપથી પાછળ કરોડો રૂપીયા ખર્ચાયા છે આયુર્વેદ પાછળ આખા દેશમાં મળીને ૫-૬ કરોડથી વધુ ખર્ચ સ્વિકારાયેલું નથી.

ટાકટદોની સંખ્યા વધારવા નીતિની મેડીટા કોલેજે કાઢવામાં આવે છે ન્યાયે આયુર્વેદીક કોલેજના સ્નાતકોને બહાર નીકળીને કયા જગ્યાએ પ્રશ્ન મુજબ છે ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે ભાગનગરના અત્યસ્નાતક કેન્દ્ર મિવાય ખીજે કયાય મગરડ નથી ખાતરી વ્યવસાય માં વેગે જનતાની મોટી ભેરા કરી રહ્યા છે પોતાની આજીવીકા પ્રતિષ્ઠા પૂરક અવાધી રહ્યા છે પરંતુ આયુર્વેદની આત્મી અવજ્યા પૂરતી ન હોય તેમ હમણા સરકારે એક નવો ઘડાકો કર્યો છે બધા રાજ્યોમાં આરોગ્ય પ્રધાનો જેમાં સભ્યો છે તે હે થ કાઉન્સિલ એવો નિષ્પત્તિ લીધો છે કે આધુનિક દવાઓ જે ટી બાયોટીકલ્સ-સહ વગેરેના દૂર ઉપયોગ થયો અપકાવવા માટે ૧૯૭૮-૮૯ મેડીકલ પ્રેક્ટીસ નાની વ્યાખ્યામાં સુધારો કરી વૈજ્ઞાને એમાંથી બાકત ગણ્યા આ નિર્ણય પ્રમાણે પાડી મેડીકલ બીડ આયુર્વેદને વગર વિરોધે પસાર થઈ ઈર્ષ્ય ગયું રાજસભામાંથી પણ પસાર થઈ જત પણ આયુર્વેદના સ્નાતકો અને વિદ્યાર્થી એસે જે આદોડન જગાડ્યું એથી શ્રી જેઠાલાલ જોશીએ સુધારો મુક્યો કે ફરેક રાજ્યમાં લે નિયમ પ્રચલીત હોય એને બાધ ન આવે મુળમાં રાજ્યના આરોગ્ય પ્રધાને બીલનો વિરોધ કર્યો અને મુળમાં ને હા છે તે આજી રાખવાની બંદેશત કરી. આથી આ સુધારો મંજૂર નહોતો શુદ્ધાયુર્વેદવાળા અને છે કે આધુનિક વિજ્ઞાન સાથે આયુર્વેદ

શીખવાયે તો આયુર્વેદ જ Cતિને મંદગાર નહીં થાય પરંતુ એનું કારણ અધ્યાત્મિક નથી શિક્ષણની ટેકનીકની ખામી છે એકલો શુદ્ધ અધ્યાત્મિક વિદ્યાર્થીને આયુર્વેદનો ભક્ત નહીં બનાવી શકે અને કોઈપણ મહત્ત્વાકાંક્ષી વગરનો વિદ્યાર્થી શુદ્ધાયુર્વેદ ક્ષેત્રે શું કરશે ?

આ ઉપરથી સરકારે હવે આયુર્વેદનું સ્થાન દેશમાં કયા પ્રકારનું છે તે નક્કી કરવું જોઈએ અને એ પાર પાડવાની ફરજ મેડીકલ આર્ટ્સ ઉપર મુકવી જોઈએ દેશના ડોક્ટરો આયુર્વેદથી અજાત રહીને આયુર્વેદની હર પ્રસંગે વિડબના જ કમી કરે છે, આયુર્વેદના માગ માં રોજાજ નાખ્યા કરે છે, એ આયુર્વેદની નહીં પણ રાષ્ટ્રની અવગણના છે આયુર્વેદના ચિકિત્સકો અને વિદ્યાર્થીઓ ઉપર મિથ્યા અકુશી ન લાદશે એમના પુરુષાચ માટે જે ઘોડી ઘણી જગ્યા છે તેટલામાં ઉડવાની એમની પાછોને પણ કાપી નાખીને તેઓને વધારે હતાશ ન કરશે તેઓ પણ આ દેશની અણમોલ મૂળ છે એ ન ભૂવશો

આધુનિક વિજ્ઞાનની જે આપણે આયુર્વેદને પણ પ્રભવિ છ અને વર્ધિછ (Dynamic and Progressive) રાખવો જોઈએ એ માટે આયુર્વેદ જે પાયા ઉપર રચાયેલું છે તે દર્શનશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને પણ લક્ષમાં લેવા જોઈએ આહારના પ્રશ્નને કેવળ શરીર પોષણની દૃષ્ટિથી જોઈ નહીં શકાય કારણ કે આપણે આખલા નહીં પણ માણસ તૈયાર કરવાના છે આહારથીજ મનનું પોષણ થાય છે મનના વિકાસને પણ અકુશમાં રાખવાનું જાણ મળે એવી રીતે આહારની પસંદગી કરવી

પડશે કુટુંબનિયોજનના પ્રશ્નને કેવળ બાળક થતું રોકવાની દૃષ્ટિએ જ નહીં પણ કાપલ્ય પ્રેમને શરીર સંબંધથી પર રહીને પણ જીવત રાખી શકાય એવી સુક્ષ્મ સૂચક વસ્તુની પરસ્પરની દૃષ્ટિ, અધ્યાત્મ પ્રધાન માનસશાસ્ત્ર માથી શોધવી પડશે રોગને ક્ષત જતું જ મધી કોઈ તત્ત્વની Cલુપ્તી, દૃષ્ટિએ જ ન વિચારતા પ્રનાપરાધ અને અધમની દૃષ્ટિએ પણ વિચારવો પડશે મક્ષિતાના જીવનની સમતુલા જેનાથી જળનામ એજ ચાવી સમાજની સમતુલા બાળવ્યર્મા ઉપયોગી થઈ પડશે, અને એ આયુર્વેદમાથી જડશે

સ મેલનના કાલવાહક સ્વાગત પ્રમુખ સારા વૈજ્ઞાનિક વાસુદેવ મંદિરેલીએ કહ્યું હતું કે આયુર્વેદના વિકાસમાં વૈદ્યો દરેક રીતે ક્ષણો આપે છે પણ સરકાર વૈદ્યોને અને આયુર્વેદનો વિકાસ થતો અટકાવવા અનેક કાયદાઓ કરે છે જેમકે મધ નિષેધ કાયદાની આશરઅસ્પૃશ્ય ઉપર અમર દૂ. એન્ડ મેજીસ્ટ્રેટરીસ એક્ટ, ટોઇલ્સ એન્ડ મેડીસીનલ પ્રેપરેશન એક્ટ, દુગ એક્ટ કામ સી એક્ટ વગેરે ઉભા કરી વૈદ્યોના રોજાજા જીવનમાં અવરોધ ઉભો કરે છે વૈદ્યકત્વ વિજ્ઞાન મર્યાદિત કાંપિ હોઈ શકે નહીં માટે સરકારને આયુર્વેદના અવરોધ ઉભા કરતા કાયદાઓ થતા અટકાવવા વિનંતી કરી હતી આ ઉપરાંત સૌરાષ્ટ્રમાં, સુબર્ષ પ્રાંતમાં અને ભારતમાં અગાઉ આયુર્વેદ અંગે શું સ્થિતિ હતી અને હાલમાં કેવી સ્થિતિમાં આયુર્વેદ અટકાવ રહ્યું છે તેનું વિશદતાથી વિવેચન થયું હતું

સ મેલનના બીજા દિવસે શાસ્ત્ર ચર્ચા પરિષદની યોજના થઈ હતી શાસ્ત્ર ચર્ચા પરિષદ એજ સ મેલનનું મુખ્ય અગ્ર હોર્ડ નોંધે એમ બધા માને છે છતાં વ્યવહારમાં અસુક મર્યાદિત સમજણ આ માટે રખાય છે જ્યારે સ મેલનના મમનના મોટે ભાગે ઠરાવો ઘડવામાં અને તેની ચર્ચા કરવામાં વ્યતીત થાય છે આ શાસ્ત્ર સભાયા ઉદ્ઘાટન મુખર્ષ રાજ્યના આયુરવેદ ઠાવરેકટરે રા વે હરિદાસ શાસ્ત્રીએ કયું હતું તેમણે પોતાના પ્રવચનમાં કહ્યું હતું કે સશય જન્ય ભાષા વખતોવખત પોતાની નોંધે કારણ કે કોઈપણ બાબતમાં સશય પેદા થાય ત્યારેજ તે અંગે નિર્ણય કરી શકાય એટલે સશય એ, નિર્ણયનું દ્વાર છે જ સશયવાળો હોય તે જ પડીત છે સશય વગરનો મૂખ કીપો છે આ સશય વિવેક છુદ્ધિથી વિચાર કરનાર માટે છે એમણે આયુરવેદના એક જ અંગમાં પરસ્પર વિરોધ હોય તેવો સશય સભામાં ઉત્પન્ન થયો હતો વાગબટમાં એક જગ્યાએ કહે છે કે શુકનો મળ હોતો નથી ત્યારે એ જ અંગમાં બીજી જગ્યાએ શુકનો મળ જોવા છે એમ કહ્યું છે આમ પરસ્પર વિરોધી વચન કેમ હશે તેનો નિષ્ણય થવો નોંધે હું એમ માનું છું કે કોઈએ એ સ્વોક્ત્ર પ્રત્યેક તર્જકે મુકયો હશે

અત્રે એમણે બીજો સશય ઉઠાવ્યો હતો કે ચરકે વાચુને 'સવયવ્રાત્તય ઘટ' કહીને નિયતા પ્રણેતાશ્વ મન એમ પણ કહ્યું છે આપણે માનીએ કે રૂઝાવરવામાં વાચુ મનને નિયત્રિત કરે છે પણ સ્વરથ અવરથમાં હોય તો શું? આપણે પ્રાણાયામ ન કરી શકીએ?

હુકમાં એમનું ઉદ્ઘાટન પ્રવચન હું અને સશય મુક્ત વિચારણીય અને મનન કરવા યોગ્ય હતું ત્યારબાદ શાસ્ત્ર સભાયા પરિષદના પ્રમુખ શ્રી રા વે ભારકર વી જોખલેએ પણ તેમના પ્રવચનમાં પણ આવા સશયો ઉભા કરી એક ચર્ચા પેદા કરી હતી કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે વાચુનો રોગ છતવા માટે મધુર, અગ્નિ અને લવણ રસવાળા દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરવો જ્યારે વાતરોગમાં વપરાતા પ્રધાન દ્રવ્યો સત્ત્વીરપત્તગરથ, મહારાસ્નાદિ ક્વાથ, મહાયોગરાજ ગુગગ એ, એવા રમ ગુણ વીરવાળા નથી તો તે રોગશમન કેવી રીતે કરે છે? ઉપરનો યોગ વાત રોગમાં વપરાય છે અને તેનાથી કાયદો પણ થાય છે એટલે આ દ્રવ્યો કેની રીતે કાયં કરે છે તે વિચારવું રહ્યું

આ ઉપરાંત એમણે વિશેષમાં કહ્યું હતું કે ભારતભરમાં અનેક મકારની ચિકિત્સા પ્રણાલીઓ પ્રચલીત છે તે બધામાં રોગ પરીક્ષા પ્રથમ કરવાની કદી છે અને પછી ચિકિત્સા કરવાની કોઈપણ ચિકિત્સા પદ્ધતિ જોવી નથી કે જેમાં રોગ પરીક્ષા પ્રથમ ન હોય રોગ પરીક્ષાની પદ્ધતિ ભિન્ન હોય અને ચિકિત્સાની પદ્ધતિ પણ ભિન્ન હોય છે

શાસ્ત્ર સભાયા પરિષદમાં બીજા ભાગ દેનારાઓમાં રા. વેવરાજ શાંતિલાલ પ્રા જોશીનું 'પારદ અનુસધાન' ઉપરનું, રા વેવ રાજ નવનીતલાલ પટેલાનું 'રચક્રિયા પિદાન' ઉપર અને વાઘલાભાઈ સોલંકીનું 'વનસ્પતિ જ્ઞાની જ્ઞાન' એ વિષયો ઉપર મનીનથ પ્રવચનનો યથા હતા. આ ઉપરાંત બીજા પણ વેચોના હુક અનુભવો રજુ થયા હતા

સ મેલનમાં અનેક મહત્વના કારણો પસાર થયા હતા ત્વાગત સમિતિ તરફથી પ્રતિ નિધિઓ માટે રહેવાની, જમવાની અને મનોરંજન માટેની વ્યવસ્થા ઘણી સારી હતી.

સ મેલનના છેવટના દિવસે ઝડુ કામંભી તરફથી દરેક વેધોને ત્રીજા ગ શીલાને એક

એક સેવક અને વનસ્પતિ િ ચોપડી લેટ આપવામાં આવી હતી અને ૨૨ જુન તરમ શ કરપ્રસાદ વૈદના સ્મરણાય ગ ૨૨ અબુ બેન અને શ્રી હરેશ જુન તરમ વૈદ તરફથી પ્રત્યક્ષ શાગીરનો ભાગ ૩મે લો આપવામાં આવ્યો હતો.

બોમ્બે સ્ટેટ ઈન્ડિયન મેડીકલ એસોસિએશન

(અમારા પ્રતિનિધી તરફથી)

આ સંસ્થાનું પ્રથમ સ મેલન સુરતના ડૉ. મગજ એમ વ્યાસના પ્રમુખપણા નીચે તા. ૧૭-૫-૫૬ના રોજ ગુણર્ધમાં મુંદરાબાઈ હોલમાં મળ્યું હતું. સ મેલનનું ઉદ્ઘાટન કે. સરકારના પ્રધાન માનનીય શ્રી એસ. કે. પાટીલે કર્યું હતું. આ સ મેલનમાં એવી ભાગણી કરવામાં આવી હતી કે મિશ્ર અભ્યાસ ક્રમના સ આલન માટે સરકારે સ્વતંત્ર ફેકલ્ટીની અને સ્વતંત્ર બોર્ડની યોજના કરવી આ ઉપરાંત અખીલ ભારતમાં સમાન મિશ્રક્રમ યોજવાને અનુરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. કામગાર વિમા યોજનાગત મિશ્રચિકિત્સકો ઉપર સુકવામાં આવેલા નિયત્રણોને દૂર કરવાની વિનંતિ સરકારને કરવામાં આવી હતી અને મિશ્રસ્નાતકોને જવાબદાર જગ્યાઓ ઉપર નિમવાને અનુરોધ તત્ત વાહકોને કરવામાં આયો હતો.

સ મેલનનું ઉદ્ઘાટન કરતા ભારત સરકારના પ્રધાન શ્રી પાટીલે કહ્યું હતું કે મિશ્ર અભ્યાસક્રમ વધુ ઉપયોગી છે અને તેમાં કોઈ જ ભેદ ન હોવાનું જણાવ્યું હતું તળીથી સરોધન માટે મિશ્ર સ્નાતક વધુ

કામચાળ બની શકે તેમ છે. આયુર્વેદ કે એલોપથી કે ખીજ ગમે તે પછી હોય પણ તે તેમાં વૈજ્ઞાનિકતા હોય તે તેના પ્રચાર થાય છે. આપણા શાસ્ત્રમાં ખીજ વિજ્ઞાનના ઉપયોગી અશને. ઉમેરો કરવાથી આયુર્વેદનો વિમલ વધુ સારી રીતે થશે અને તેથી જ ઈન્ડિયન મેડીકલ એસોસિએશન છે. આ માટે આપણે જગત ઈન્ડિયન સ્થિતિમાં રહેલું છે. પૂર્વના માણસો પશ્ચિમનું અહલ્ય કરે છે. પશ્ચિમના માણસો પૂર્વનું અહલ્ય કરવા પૈયાર થાય છે. ત્યારે આયુર્વેદ અલિસ કેવી રીતે રહી શકે? આયુર્વે એ આપણા રાષ્ટ્રનું વિજ્ઞાન છે. માની લો કે તેમાં ૨૦ ડૉ ન હોય તે પછી તે વિજ્ઞાન આપણી સાથે વધેથી છે અને તે આપણને ઉપયોગી છે. માટે આપણે તેનું અભિમાન રાખવું જોઈએ. એલોપથી હમણા આપણા દેશમાં આવી તેથી આપણે આપણી શ્રેષ્ઠતા બુલવી ન જોઈએ. આપણે આયુર્વેદના સ્વીકારને સ્ટેડીઈઝ કરવા કે જેથી એલોપથી વાળાઓને કે ખીજાઓને કંઈ કહેવાનું ન રહે છેવટે મિશ્રસ્નાતકોને તેમણે યોગ્ય સહાય અમારા તરફથી મળી રહેશે એમ જણાવ્યું હતું.

આ સંમેલનની સવારની મીટીંગમાં એક વક્રૃત વિવેચન (Symposium) હતું કે “હું મિશ્ર અભ્યાસક્રમની શા માટે તરફેણ કરું છું” આ વિવેચનમાં ભાગ લેનારાઓમાં રા. વૈ. એમ. વાય. લેલે, આચાર્ય-પેદાર આયુર્વેદીક ડૉલેજ રા. વૈ. કે. વી. કુવકર્ણી, આચાર્ય-પુના આયુર્વેદીક ડૉલેજ, ડૉ. આર. સી. દેશાઈ, એમ. ડી. પેથોલોજીસ્ટ-પેદાર હોસ્પીટલ, અને રા. વૈ. ભોગ, આચાર્ય-અહમદનગર ડૉલેજ, હતા અને ડૉ. એચ. એસ. ઉચાનકર અધ્યક્ષ સ્થાને હતા. સૌ ડૉક્ટરોએ મિશ્ર અભ્યાસની તરફેણ કરતી યોગ્ય દલીલો કરી હતી.

ડૉ. આર. સી. દેશાઈએ જણાવ્યું હતું કે વિજ્ઞાન હંમેશા આગળ વધતું જ રહે છે તે સકુચિત અવસ્થામાં રહી શકે જ નહીં. આ સ્થિતિમાં આયુર્વેદે નવા વિજ્ઞાનની સાથે જ રહેવું જોઈએ. ડૂંગ એકાએક, પગલીકના રક્ષણ માટે છે જનતાને શુદ્ધ અને સારા ઔષધો મળતા રહે તે માટેનો આ કાર્યદોષ છે. આ કાર્યદોષો ઉપયોગ રાજીવ દિલ્લિએ ન થયો જોઈએ. E S I ની યોજનામાં મિશ્રસ્નાતકોએ એકલા આયુર્વેદીક જ ઔષધો વાપરવા એ માનવ દિલ્લિએ યોગ્ય નથી. મિશ્ર સ્નાતકોને વેકેશીન અને સીરમ વાપરવા યોગ્ય ગણેા અને પેનીસીલીન વાપરવા યોગ્ય ન ગણેા તે વાસ્તવિક નથી. વેકેશીનથી અને સીરમથી ડૂંગ મીએશન પેડી મીનીન કરતા વધુ આવે છે. તેા જેને વેકેશીન અને મીએશ વાપરવાનું જ્ઞાન હોય તેને પેનીસીલીન વાપરતા કેમ ન આવડે? માનવ પ્રકૃતિ એક સરખી હોતી નથી જમાનો

જકવાતો બાંધ છે એટલે આયુર્વેદને જમાનાને અનુકૂળ બનાવવું પડયે. જો તેને શુદ્ધ તરીકે ચલાવીયું તો તે પ્રોગ્રેસ કરયે નહીં. વિજ્ઞાન હંમેશા પ્રાગતિક રહ્યું છે. પહેલાં રોગના કારણ તરીકે એકેગીયા ગણાતા હતા, હવે જમાને તે કટ્રોલમાં આવ્યા છે. ત્યારે તેને કાણુમાં લેનારા ઔષધતુ રીએકશન વધતું જાય છે એટલે એ કારણ પણ વિચારવું રહ્યું. એ ડેકાઇનલ મીક્રોશન, પ્રકૃતિ Temporalism અને શારીરિક બધારણ Constatism વગેરેને રોગ પે. થવા માટેના કારણોની આધુનિક વિજ્ઞાન હવે વિચારણા કરી રહ્યું છે. એટલે આધુનિક વિજ્ઞાનની માફક આપણા વિચારો, મીલિક અને વિસ્તૃત હોવા જોઈએ. આયુર્વેદને સકુચિત દિલ્લિએ ન જોવું જોઈએ. શુદ્ધ આયુર્વેદ કરના Integrated મિશ્ર આયુર્વેદ વધુ સાફ કાપ કરી શકયે અને તેથી આયુર્વેદને વધારો જાય.

મિશ્ર સ્નાતકોએ પોતાની નીચે મુજબની માગણીઓ સરકાર સમક્ષ કરી છે —

(૧) મિશ્ર આયુર્વેદના અભ્યાસક્રમ માટે એક અલગ ફેકલ્ટી સ્થાપના કરવી (૨) અને મિશ્ર સ્નાતકો માટે અલગ બોર્ડની રચના કરવી (૩) કેન્દ્ર સ્તરે ૧૨માં પગ મિશ્ર આયુર્વેદીક કાઉન્સિલની રચના કરવી All India Integrated Medical Council, (૪) દેશમાં અને ધરદેશમાં અનુસ્નાતક અભ્યાસ અંગેની ફેકલ્ટીની સ્થાપના કરવી (૫) સમગ્ર ભારતમાં એક સરખા મિશ્ર અભ્યાસક્રમની રચના કરવી (૬) આધુનિક વિજ્ઞાનના સ્નાતકો જેટલું પોષણ, હોર્મો, પગાર અને સ્થાન નિમ્ન સ્નાતકોના નક્કી કરવા (૭) સરકારમાં જરાજ

દાર જગ્યાઓ ઉપર લશ્કરમા, વીમા ઇંચુ
ર સ, સાગર સૈનિક (નેવી) મા અને ધીજે
બધી જગ્યાએ મિશ્ર સ્નાતકોને સ્થાન આપવું
(૮) E S L S ની યોજનામા ઔષધોના
ઉપયોગ અંગેના અવરોધ દૂર કરવો
(૯) મિશ્ર સ્નાતકોની ઉપાધી અને ધોરણને
ડૂંગ રૂઢસ અને ક્ષારમગી એક્ટ અનુસાર મા ય
કરવા હાલ ભારત ભરમા મિશ્ર અભ્યાસ
કેમની રચના કરવી

આ સંભેલનની સાચકાલની જોડકમા
વૈજ્ઞાનિક પરિષદ યોજવામા આવી હતી જેમા
ડો બી જે મહેતા, ડો અવસ્થી ડો નવ
નીતલાલ પડ્યા અને એસ આર્થ નામલના
નિમંધાતુ વાચન હોદ્દકીન ઇન્સ્ટીટ્યુટના
ડાયરેક્ટર ડો ઝાલાના અધ્યક્ષ પછે થયું હતું
સંમેલનમા કુલ ૪૦૦ પ્રતિનીધીઓએ હાજરી
આપી હતી

આયુર્વેદીય અભ્યાસક્રમ ઉપર પુન વિચારણા ?

(તત્રા સ્થાનેથી)

કે દ્ર સરકારની અને મુખર્ધ સરકારની
આયુર્વેદ અંગેની અસ્પષ્ટ નીતિના કારણે
આયુર્વેદનો અભ્યાસ ક્રમ અને આયુર્વેદના
સ્નાતકો વગેરેમાં રહ્યા છે ત્યારથી આયુ
ર્વેદના શિક્ષણ અંગે શુદ્ધ અને મિશ્રની વાદ
બાધી અને હજબાધી ઊભી થઈ છે ત્યારથી
આયુર્વેદની અવદશા બેઠી છે આયુર્વેદના
વિકાસ માટે કે દ્રરથ સરકારે ચોપડા કમિટી
પડિત કમિટી દેવે કમિટી, ઉડુપા કમિટી
રથી તથા મુખર્ધ સરકારે પોષ કમિટી
બનાવી હતી તે બધાના રીપોર્ટ બહાર પડી
ગયા છે છતાં સરકારે એકે કમિટીનો રીપોર્ટ
હજી સ્વિકાર્યો નથી અને તેથી આયુર્વેદ
અંગેની સરકારી નીતિ સ્પષ્ટ થતી નથી

શુદ્ધાયુર્વેદ કેટલે અંગે શુદ્ધ સ્વરૂપનું છે
અને મિશ્ર આયુર્વેદથી આયુર્વેદને ખરેખર
તુકસાન પહોંચ્યું છે કે કેમ તેનો વિવેક-
બુદ્ધિથી વિચાર કરવાનો સમય હવે પાકી
ગયો છે હાલની મુખર્ધ સરકાર શુદ્ધાયુર્વેદનો
આગ્રહ રાખે છે મિશ્ર ટોસ બધ કરવાનો

તેમનો વિચાર છે તેઓ માને છે કે આયુ
ર્વેદની સામે તુલનાત્મક શિક્ષણ પણ ન
અપાય તોજ આયુર્વેદની ઉન્નતિ થશે આયુ
ર્વેદની સાથે આધુનિક એનેટોમી ફીઝીયો
લોજી અને પેથોલોજી શીખવવા છે પણ મટી
રીયા મેટ્રીકા શીખવવી નથી આને તેઓ
શુદ્ધાયુર્વેદ કહે છે પણ આવા વિચારો પાછળ
કંઈક રમત રમાતી હોય એમ અમોને
લાગે છે

શુદ્ધાયુર્વેદની મામળી પાછળ એ હેતુ તો
નથીજ કે વિદ્યાર્થીઓ અને વેડો ઉપર સરકાર
તરફથી અકુચો મુકવામા આવે હાલમા
જ્યારે આયુર્વેદનો વિકાસ થતો અટકાવવા
માટે અનેક પ્રકારના કાયદાઓ રચાતા જાય
છે મિશ્ર સ્નાતકોની રિરિધ પ્રખરે સમાજમા
હાડછેડ કરાઈ રહી છે ત્યારે તેમના માટે
આશ્વાસનના બે શબ્દો પણ સંભળાતા નથી
આ બધું બતાવે છે કે મિશ્ર અભ્યાસક્રમને
બધ કરી શુદ્ધને આગળ વધારવાનો આ
એક પ્રયાસ છે પણ તેઓ એ ન જુલે કે

અભ્યાસક્રમ એ તો એક સાધન માત્ર છે એકલો અભ્યાસક્રમ વિદ્યાર્થીને આયુર્વેદ તરફ રાખી નહીં શકે, અને કોઈ પણ મહત્ત્વાકાંક્ષા વગરનો વિદ્યાર્થી શુદ્ધ આયુર્વેદથી ક્ષતેષ્ઠ પણ નહીં મેળવી શકે

મિશ્ર સ્નાતકો આયુર્વેદ બરાબર જાણ્યા નથી અગર આયુર્વેદની હવાઓ વાપરતા નથી તે માટે મિશ્ર સ્નાતકોને કે મિશ્ર અભ્યાસક્રમને દોષ દેવા નકામો છે પણ દોષ નો મિશ્રક્રમના મચાલકોનો છે મિશ્ર સરથાઓમા ડોક્ટરોનું વર્ચસ્વ થતા શિખરનાર રહ્યો હાથવેકટરોથી દબાયેલા રહે છે અને તેને લીધે શિક્ષણમા ડાક્ટરી અથવા વધે છે, એટલે આવશ્યકતા મુજબ વિદ્યાર્થીએ તે ને કાંઈ બદલે તે અભેગ અનુમાર ચિકિત્સા વ્યવહારમા મુકયુ

મિશ્રક્રમને અને સ્નાતકોને વગીરવામા આવે છે તે બરાબર નથી મુજબની જોડમા મિશ્રસ્નાતકોની બહુમતી છે, શુદ્ધાયુર્વેદના અધ્યાપકોમા મિશ્રસ્નાતકોની બહુમતિ છે, મિશ્ર અભ્યાસક્રમના અધ્યાપકોમા મિશ્ર સ્નાતકો છે, મિશ્રની આયુર્વેદીક કોલેજોમા આચાર્યો અને ઉપાચાર્યો પણ મિશ્રસ્નાતકો છે આ બધુ આયુર્વેદની પ્રગતિ ગણીએ કે અવગતિ ગણીએ તો પણ આયુર્વેદને આ સંક્રાંતિ કાળમા ટકાવી રાખવાનો મિશ્ર સ્નાતકોનો ફાળો નાનામુનો નથી મિશ્ર ચિકિત્સકોએ દેશીવિદેશી હવાઓનો સમન્વય કરી ઔષધ ચોક્કસ ઉપયોગમા લીધી છે આયુર્વેદના મિશ્ર અભ્યાસક્રમના એવા ઘણા સ્નાતકો છે કે જેઓ પોતાને ચોગ્ય ક્ષેત્ર મળવાથી આયુર્વેદના અધ્યાપનમા, ચિકિત્સા

વ્યવસાયમા, સર્જનીમા, સંયોધનમા, કાર્મની વિશાગમા અને સ્નાતકોત્તર શિક્ષણમા હાથલયઈ પોતાના આયુર્વેદના જ્ઞાનનો અમૂલ્ય વારસો નવી પેઢીને આપી રહ્યા છે

ઘણા ડોક્ટરો ઉચ્ચ મદવી મેળવ્યા પછીય આયુર્વેદ તરફ ઢળ્યા છે અથવા હોમીયોપથી તરફ ઢળ્યા છે તેઓ જેની હવા વાપરે છે તે ઉપર પોતાના અનુભવાત્મક લેખો લખે છે અને પ્રવચનો પણ આપે છે આમ છતાં કોઈપણ ડાક્ટરી સંસ્થાએ કે આરોગ્યપ્રધાને તેમને એમ નથી કહ્યું કે તમે એલોપથીના નામે આયુર્વેદનો વ્યવહાર કેમ કરો છો ? જ્યારે મિશ્રસ્નાતકો આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરી એલોપથીનો સમન્વય સાધીને જ્યારે એલોપથી ઔષધોનો ચિકિત્સામા ઉપયોગ કરે તો તેમને બળત્રામ કરવામા આવે છે, તેમની ઉપ નિમત્રણ મુકવામા આવે છે, આ ઠેકણુ અનુગતું છે ?

આને ઠેકણુ કે શુદ્ધ વેલો એલોપથીની ને રીકાઓ કરે છે તેને પ્રમાણીત કરવા માટે ડાક્ટરી હરીકતનો આધાર લે છે, તેઓના ઠેકણુ લેખમા જે પુનર્વાત્મક વિચારપ્રવૃત્તિ જોવા મળે છે તે શેને લીધે છે ? મિશ્ર અભ્યાસક્રમને લીધે નહીં તો મિશ્રચાલનને લીધે આતારી તો છે જ

આયુર્વેદના અભ્યાસક્રમ અંગે સુજ્ઞાત પુનીવરચ્છીડીના આયુર્વેદીક ફેક ડીના ડીન સ મ વ ઉમરામ વેન્ટા વિચારે બલુવા જેવા છે તેઓ એમ માને છે કે “આયુર્વેદનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ આધુનિક વિજ્ઞાનની મદદ વગર કરી શકાય નહીં આયુર્વેદના ચરક-સુસ્રુત વગેરે ગ્રંથો વગેરે પહેલાં લખાયેલા છે

વાગ્મતના સમય પડી તેમા ખાસ સંશોધન થયું નથી જ્યારે આધુનિક વિજ્ઞાન ઝડપથી પ્રગતિ કરી રહ્યું છે આધુનિક વિજ્ઞાનમા આયુર્વેદના ઘણા અંશો સમાયેલા છે જેવા કે એનેગેમી ફીઝીયોલોજી પેથોલોજી બોર્મી, સર્જરી, ગાયનેકોલોજી, ઓક્ટોરીયોટોલોજી વગેરે બધા જ નાની માણસો એ તો સમજી શકશે કે, ઉપરના વિષયોનું નાનું વૈદ્યના અભ્યાસ માટે ખાસ જરૂરી છે વાગ્મતના સમયમા વાગ્મતે પોતાના પુસ્તકમા લખ્યું છે કે ચરક અને સુશ્રુત હવે જુના જમાનાના પુસ્તકો થઈ ગયા છે મેં તે પ્રધાનો છે સ્વિ પ્રખિત પુસ્તકો ઉપર જ પ્રીતિ ન તાખતાં એક વગેરે અથવા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાનો તેણે આશ્રય કર્યો છે મતલબ કે તે સમયમા આયુર્વેદનું નાનું છે તેટલેથી જ સતોષ ન માનતા નહું જાણવાની અને અનુભવવાની તેઓમા જ્ઞાસા વૃત્તિ હતી માટે આયુર્વેદનો ખરાબર અભ્યાસ કરવો હોય તો આધુનિક વિજ્ઞાનમાથી આયુર્વેદને ઉપયોગી હોય તેવા અંશો આપણે જરૂર લેવા જોઈએ આધુનિક વિજ્ઞાનના સમય સાથે આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ આ ઉપરાંત આયુર્વેદમાં વલ્લુ વેલા પર્યાપ્તકાય પચક્રમ અને રસાયન ક્રમ જે આયુર્વેદનું વિશિષ્ટ અંગ છે તેનો વજાનિક રીતે વિચાર કરવો જોઈએ આથી હું માનું છું કે આધુનિક વિજ્ઞાનની મદદ વગર આયુર્વેદનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ શક્ય નથી જો કે મિશ્ર અભ્યાસક્રમથી મિશ્રસ્નાતકોમા આયુર્વેદનું ધોરણ ઈર્ષક નીચે ઉતર્યું છે પણ તે માટે એકલા વિદ્યાર્થીનો જ વાક નથી પણ તેની અભ્યાસન પદ્ધતિનો વાક છે તેમને આયુર્વેદનું પદ્ધતિસરનું જ્ઞાન અપાયું નથી અને તેથી તેઓ એલોપથી

ગ્રેડીંગ કરે છે અને એક સારા વૈદ્ય ન બનતા ટ્રાક્ટર બને છે આયુર્વેદના સાચા વૈદ્યોને આપણે પેદા નથી કરી શક્યા તેના બીજા પણ ઘણા કારણો છે (૧) પ્રાચીન અને અર્વાચીનનું ઉભયનું નાનું ધરાવતા શિક્ષકોનો અભાવ (૨) વિદ્યાર્થીઓમા સરકારના જ્ઞાનને અભાવ (૩) શિક્ષણ સંસ્થાઓમા આયુર્વેદ અને એલોપથીના પણ વિષયો શીખવવાના જુદા જુદા વિભાગો હોય છે એલોપથી શીખવનારા પારગત હોય છતાં આયુર્વેદ શીખવનારા અનુભવી હોતા નથી (૪) આયુર્વેદના ટેન્ડાક સિદ્ધાંતો, અસ્પષ્ટ હોવાથી તે અંગે વિદ્યાર્થીઓમા લઘુતા અથી પે. થાય છે (૫) વિદ્યાર્થીઓને વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને લેબજ વિજ્ઞાન-મટીરીયા મેડીકાનું બહુ જ ઓછું નાનું મપાય છે (૬) અયુર્વેદીક ટેલેઓમા પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ માટે આયુર્વેદીક હોસ્પિટલો અને બાહ્ય ડગ્લાલયો ઓછા હોય છે (૭) આયુર્વેદીક વિષયપ્રધાન અભ્યાસ ક્રમ માટે પાઠ્ય પુસ્તકોનો અભાવ છે (૮) વિદ્યાર્થીઓને ટેલેઓમા દાખલ થવા માટે એકસરખો પ્રવેશ મળતો નથી (૯) સરકાર તરફથી ડીગ્રીઓમા ટેક્સ બંધ કરવામા આયો છે

જો ઉપરના કારણો દૂર કરવામા આવે તો આપણા આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓ સારા તબીબ બની શકે અને આયુર્વેદીક ઔષધોનો ઉપયોગ સફળતાથી કરી શકે

શુદ્ધ અને મિશ્રના નામથી વેલોએઝગડનું ન જોડે શુદ્ધ અને મિશ્ર એ બે શબ્દો આયુર્વેદના રાષ્ટ્રકારણ માટેના છે વારનામા આયુર્વેદ તો એક જ છે અને બને પગે હવે વૈદ્યકીયને બદલે રાષ્ટ્રકીય બની ગયા છે માટે જો નામો ઠાલીને ફરીથી વિદ્યારેષી વિદ્વાનોની સલાહથી એક જ એવા સવમાય

અભ્યાસક્રમની રચના તાત્કાલીક મુગધ રાજ્યે કરવી જોઈએ અને અભ્યાસક્રમ આખા ભારતમાં સ્વિકારાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

આ માટે અમોને લાગે છે કે રાજ્યીય નીતિરીતીથી પર નહીંને આયુર્વેદના વિદ્વાનોએ એકજ ટેબલ ઉપર લેગા થઈને આયુર્વેદનો અભ્યાસ, વ્યવસાય, રનાતકાનો કરજો, સમાજમાં તેનું સ્થાન વગેરે નક્કી કરી સરકાર પાસે એકમતે રજુ કરવું જોઈએ. આ કામ જો કે અશક્ય નહીં તો અઘરું તો છેજ. પણ જો દરેક વેદબુદ્ધિઓ નિખાલસ ભાવે આ માટે પ્રયાસ કરે તો જરૂર સફળતા મળે. આ કમીટી માટે મુગધ પ્રાંતની દરેક શુદ્ધ અને મિશ્રની ઠાલેઓ ના આચાર્યો, યુનિવર્સિટીઓના આયુર્વેદીક ફેકલ્ટીના ડીન, પ્રોફેસર અને ફેકલ્ટીના પ્રમુખ, શુદ્ધ અભ્યાસક્રમના પ્રમુખ, અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમના આચાર્ય, કે દ્રશ્ય રીસર્ચના

ડાયરેક્ટર, મુગધ પ્રાંતના આયુર્વેદીક ડાયરેક્ટર અને મુગધ રાજ્યના પ્રાંતિક વૈદ્ય-સંઘોના પ્રમુખો તથા અન્ય આયુર્વેદ પ્રેમીઓએ એકત્ર થઈ શુદ્ધ મનસક આયુર્વેદીય રાજકો જુને દૂર કરીને એકમેવ આયુર્વેદનો અભ્યાસક્રમ રચી મરકાર સમક્ષ મુકવો જોઈએ.

આયુર્વેદ અન્યારે મહાત્મિકાગ્રામી પસાર થઈ રહ્યો છે અને એની ઉપર અનેક આઘાત ટુકારામાં થઈ રહ્યા છે અને ભવિષ્યમાં થવાના છે. આપણે શ્રી દેશ ધર્મ પ્રીતિ છીએ કે આયુર્વેદની પ્રગતિ થવી જોઈએ પણ બધાના રમ્યા મિત્ત હોવાથી અને અરસપરસની ખડનાતમક પ્રવૃત્તિઓના કારણે આયુર્વેદના વિદ્વાનોને પુરતું બાંધ મળી રહે છે માટે આયુર્વેદના એકજ નેજા નીચે એકત્ર થઈ કાંઈક કરો અને કળી બતાવો.

મધે શક્તિ વર્તીયુને

✽ કેટલાક સમાચાર ✽

વૈદ્યક્રિય અનુસંધાન અને વિકાસ - મુગધ સરકારે રૂપિયા ત્રીસ લાખની કિંમતની સરકારી બ્લમીનગીરી જુગી કરીને એક વેદક્રિય અનુસંધાન નિધિની સ્થાપના કરી છે. આ ઠાપના લગભગ ૧,૨૦,૦૦૦ રૂા બ્યાજનો વૈદ્યક્રિય અને સાર્વજનિક સ્વાસ્થ્ય વિભાગોની વિભિન્ન અનુસંધાન યોજના અંગે ખર્ચ થયે સરકારે સ્વાસ્થ્ય મંત્રીની અધ્યક્ષતામાં એક કમિટીની નિમણૂક કરી છે. આ મંડળના સભ્યોમાં નાણા પ્રધાન શ્રી હોશિયારજી

મહેતા, ઉપસ્વાસ્થ્ય મંત્રી શ્રી દેવાસ, મુગધ સરકારના મજન જનરલ, ડાયરેક્ટર પબ્લીક હેલ્થ શ્રી પાંચમે, આયુર્વેદીક ડાયરેક્ટર, જાગજી મેડીકલ એસોસીએશનના પ્રમુખ, વિશ્વવિદ્યાલયોના મેડીકલ વિભાગના ૬ પ્રતિનિધી, મુગધની ઇન્ડિયન કે સર રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટના ડાયરેક્ટર, ઇન્ડિયન મેડીકલ રીસર્ચના ડાયરેક્ટર શ્રી શ્રી જી સર્વિત નામપુર વિશ્વવિદ્યાલયના બાયોકેમિસ્ટ્રી વિભાગના અધ્યક્ષ શ્રી નાથ મુગધ સરકારના

લોકલ સેવક ગવર્નમેંટ અને પબ્લીક હેલ્થ વિભાગના મંત્રી, તથા હાઈનીંગ સ્ટીમ્યુલના સચાલક છે

આયુર્વેદિક ઔષધિઓનો ધરિપતા
લોભા ઉપયોગ — ઉત્તર પ્રદેશની સરકારે ત્યાંની બધી એલોપથીક હોસ્પીટલ અને હવા ખાનાઓમાં નીચે લખેલી આયુર્વેદિક છંદવા ઝોનો પ્રયોગ ચાલુ કરવાનો આદેશ કર્યો છે જેમાં ત્રિકુળા ચૂષ્ણ, લવણ બાસ્તર ચૂષ્ણ, હિંગવણક ચૂષ્ણ, લવગાદિ વટી દ્રાક્ષારિષ્ટ (દ્રાક્ષાસવ) અને ચ્યવન પ્રાચાવલેહ મુખ્ય છે

આસી આયુર્વેદ વિશ્વ વિદ્યાલયને
કેંદ્ર સરકારની માયતા — ભારત સરકારના અંદર સેક્રેટરી પ્રી ટી એમ બાટી આજે પોતાના પત્ર નં એન એફ ૩૦, ૧૮૨/૫૮ યુ પી મીનીસ્ટ્રી એફ એલયુ દેશનને આધીન યુનીવર્સિટી ઓફ કમિશન એક્ટ ૧૯૫૬ અનુસાર ઝમી આયુર્વેદ વિશ્વ વિદ્યાલયને ૫ નવેમ્બર ૧૯૫૮થી તા ૧૧૨૫૯ ના પત્ર દ્વારા માયતા પ્રાપ્ત વિશ્વ વિદ્યાલયની એલ્ગીમા સ્વિકાર કર્યો

(આયુર્વેદ મંદેશ ૩૦૪૫૯)

ભારત સરકારના આયુર્વેદિય મહા હકાર — કેટલાક સાધનો દ્વારા એમ સબગ્રામ છે કે ભારત સરકારના આયુર્વેદિય સલાહ

કારના રથાને આયુર્વેદ મહા વિદ્યાલય નગરના પ્રીન્સીપાલ રા રા શ્રી ડો ધર્મ કે સરવાની, એમ ડી ની નિમલ્લક થયે.
(આયુર્વેદ મંદેશ)

મધમાખીના કેખતુ ઝેર સર્ધ વામા ઉપયોગી — ધાનકીકુડીમા ભરાયેલા મદ્રાસ રાજ્યના મધમાખી ઉત્પન્ન પત્તિકામાં ત્યાંના વ્યવસ્થાપક શ્રી એસ કે કાલાયુરે જણાવ્યું હતું કે મધમાખીનો કેવળ વેદના આધારે ઝેરી છે પરંતુ ભવથી જણાયું છે કે મધમાખીનું ઝેર સધીય અને કેટલાક ચામડીના રોગ માટે ઉત્તમ ઉપચાર છે પશ્ચિમના દેશોની પ્રયોગશાળામાં વૈજનીય સારવાર માટે મધમાખીનું ઝેર એકું કરવામાં આવે છે

— જુનાગઢ સુકામે એક સરકારી આયુર્વેદીય ક્ષામ સીનું ઉદ્ઘાટન કરતા નામાર આરોગ્ય પ્રધાન કમળવરે જણાવ્યું હતું કે પ્રાતના સરકારી હવાખાનાઓમાં અને ફરતી ઔષધીઓ માટે સારા અને સાચા કૌશલ્ય મળે તે માટે આ ક્ષામ સીની સ્થાપના થઈ છે શરૂઆતમાં આ ક્ષામ સીની હવાઓ રાજ્યના આયુર્વેદીક હવાખાનાઓમાં વપરાશે અને ત્યાર બાદ જનતા માટે તે વેચાણ અને સુકાશે મળી વનસ્પતિઓનો સંગ્રહ કરી તેને પણ વેચાણ માટે સુકવાની એક યોજના છે સુબર્ષ પાસે કરાડમાં આવું એક કેંદ્ર શરૂ પણ કરવામાં આવ્યું છે

અંદ્ર કેસરી જીવન

આ ટેસરી જીવન તા ન હીલાં આનિગામીથી બનાવેલા ચ્યવનપ્રાશાવનેદ (જીવનમી) રસસિંગ
અમકમરમ ટેસર કરણી તથા બીન અનેક પિનપાચન પોષિક વસાજીઓથી બરપૂર છે

આ સરી જીવનથી સરીરમાં જન આવે છે આમાંથી વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષની દરેક નાસ્તી નિર્જનતામાં ઉપયોગી છે

રતન બાની બાણી ૧ ની પ્રિન્ટ ૨૧ ૦-૦

२४-१ १ " " " ३१ ८-८-०

ਸੰਤ
ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪੀੜ

**शारीरिक और मानसिक शक्ति
बढ़ानेवाला स्वादिष्ट पौष्टिक चाटना**

વધુ માટે પુઝો

अङ्गु क्षर्मास्त्युटिङ्गन वर्ड्स निमित्तः,

ગ્રાખલે ૩૧૩ (દક્ષિણ) રો. ને. ૪ ૭ ૧૫.

3. 45-15

અહીં કાંભોરવૃદ્ધિવ વકરેલ છે, વળી વગેરે શી સાથે મ. પરીખ ગોળડે રોડ (દાંખણ) મુ. ૦૬
મુદ્રક અને પ્રકાશક : નવનિર્માણ મોરારજી મેઘજી મજર સમાજી ષિલ્પ નંદર ૩૬વેર ૫૦૨, ૧૧

आयुर्वेद विज्ञान

वैद्यक सिद्धांतोने तुलनात्मक दृष्टिशी तथा अनुभवनी दृष्टिशी अर्थनाइ भासिक

पुस्तक ७]

मार्च २०२४

वृत्तार्ध १६५८

[अंक १०]

तमामि घनन्तरिमादिदेव सुरासुरे वदितपादपद्मम् ।
लोके जरादग्मयमृत्युनाशम् घातात्मीयं त्रिविधोषधीनाम् ॥

तद्वयं युक्तं मीपज्यं यदायोग्याप कलस्ते ।
स चैव निपज्जा ध्रेष्ठो रोमेग्यो यं प्रमोचयेत् ॥

आह तत्रो २५. रा. रा. दुर्गाशिर देवजराभ साद्री

कार्पवाहक तत्रो १. रा. श्री. गोपाय न परीय.

सहायक तत्रो नवनीतनास ५. ५. ५. ५. ५. ५. ५. ५. ५. ५. (गोमो).

अंशु शम्भुसिद्धिच वंश, निमिडा, तद्वयो,
६ गोपने शम्भु (दक्षिण) युवा २८

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

મત્યન્તો દિવદત્તુપ શાસ્ત્રમ્ ચ યદ્ભવેત્ ।

સમાસતસ્તાદુભય મૂયો ધાનચિર્વનમ્ ॥

પુસ્તક	૭	આવૃત્તિ	સં. ૧૮૬૭	શ્રી. ગોપાલ મ. પરીખ	અપાડ	૨૦૧૫
અ. ૧	૧૦	સંસ્કૃત	શ્રી. નવનીતનાથ બ. પ. ડા.	જી. કૃષ્ણમુર્તિ તરફથી	જી. કૃષ્ણમુર્તિ	૧૯૫૮

માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને તેની વિકૃતિઓ

લેખક — દિનેશ કાન્દેશ્વર શુક્લ, ડૉ. એમ. આયુર્વેદ કોલેજ — જામનગર

માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસ વિષે આદિ કાળથી અનેક મનુષ્યો પ્રયત્ન કરતા આવ્યા છે. પાશ્ચાત્ય ચિકિત્સા પદ્ધતિને ક્ષેત્રે માનસ શાસ્ત્રની અને તેની માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ચિકિત્સા કરવાની જરૂરિયાત સમજાતી જાય છે. રોગ થવા પછી તેની ચિકિત્સા કરવી તેના કરતા રોગ થવા જ ન દેવો એ વધારે આદેશ ઉપાય છે. માનસરોગ શી રીતે થાય છે, અને શું ઉપાયો લેવાથી તે ન થાય તે જાણવા, સમજવા અને આચરણમાં મુકવા માટે માનસિક સ્વસ્થવૃત્તિના અભ્યાસ જરૂરી છે. માનસિક સ્વસ્થવૃત્તિમાં માનસિક પરિસ્થિતિઓ અને તેને લગતા નિયમોના વર્ણનનો સમાવેશ થાય છે. માનસમાં વિવિધ પ્રકારની વિકૃતિઓ શી રીતે થાય છે, અને તેને અટકાવી કે છેવટે ઓછી કેમ કરી શકાય એ જાણવું જરૂરી છે. આ શાસ્ત્ર માનવજીવનમાં અનેક પાસાઓને સ્પર્શતો

પ્રશ્ન છે, અને તેથી જ તેના ઉંડા અભ્યાસની અગત્ય જૂઠ છે.

માનસિક વિકૃતિઓ શી રીતે થાય છે તે વિષે અત્યારે અનેક વિવિધ પ્રકારની વિચારધારાઓ પ્રવર્તે છે. એ વિષેની ચર્ચા જવા કહ્યે તો ચોટા ભાગના માનસશાસ્ત્રીઓ આ વિકૃતિઓને માટે ભૌતિક (organic) કારણો જવાબદાર છે એવું માને છે, તેથી આ વિષે ઉંડા અભ્યાસ કરવા માટે ભૌતિક (structural) અને રસાયણિક (chemical) ફેરફારો તરફ દૃષ્ટિ દોડાવવી સહી એટલે કે અસુક પ્રકારના માનસિક કારણોને લીધે શરીરમાં અમુક અવયવો પર અમુક ચોક્કસ પ્રકારની ભૌતિક અને રસાયણિક અસર થાય છે. આ અસરનો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ ઉંડા અભ્યાસ કરીને—તેની વિકૃતિનું કારણ ઓળી કાઢવામાં આવે તો તેની સમજણ પૂરકની ચિકિત્સા થાય.

માનસિક વિકૃતિઓના નીચે પ્રમાણે લેદા પાડી શકાય —

(૧) Psychoses — આમા મન પર ધીમે ધીમે અસર થાય છે, અને એવે આપ્ત્યે મન આ અસર નીચે આવી જાય છે. આમ થાય છે ત્યારે બધી જાતના માનસિક કાર્યોમા વિકૃતિ એવા મળે છે. હોસ્પિટલના મોટા ભાગના દર્દીઓ આ પ્રકારના હોય છે. આમાના કેટલાક તો અમુક સમયે પોતાની એકલાની જ નવી સુધિમા રાચે છે, અને પોતાના કાર્યોની બહારની દુનિયા પર ગી અસર પડે, એ વિચારવાની તેને જરૂર જણાતી નથી.

એ આવે એક દર્દી એવેલો તે અમુક સમયે ખડખડાટ હસવા લાગતો. ક્યારેક અકારણ રડવા લાગતો. તેને ખાવાનું આપવામા આવે ત્યારે તે ફેફસી કપને મરાડા પાડતો. આમ અનેક પ્રકારના વિચિત્ર વેગો એવા મળતા.

(૨) Mental deficiency — આ પ્રકાર મા બોદિત શક્તિની ખાની એવા મળે છે. મૂળ (Idiot), મદ બુદ્ધિ (Imbecile)નો પણ આમા સમાવેશ થાય છે. આ વગમા ગણાવી શકાય તેવા દર્દીઓના નિદાન માટે હેબી કરના ડૉક્ટર પિટરનો ‘પરફેક્શનસ’ ટેસ્ટ ઘણો સહાયજૂત નિવડે છે.

(૩) Psychoneurotic — પોતાના જીવનમા આવતા સંજોગોને અનુકૂળ ન થઈ શકવાને લીધે આ સ્થિતિ ઉદ્ભવે છે. સ્થિતિ વધારે ગંભીર થાય ત્યારે હિસ્ટીરીયા આવે છે. આમા મનના કેટલાક ભાગ—

અથવા કાબૂ જાગૃત મનના કાબૂ બહાર આ પો જાય છે.

(૪) Delinquency — આ પણ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ ન થઈ શકવાને લીધે થતી વિકૃતિનો એક પ્રકાર છે. આમા યક્તિ ગુન્હાઓ કરવા માટે પ્રેરાય છે. આવા માણસોના પૂરેપૂરા ઇતિહાસ બહુને ગુન્હાઓ કરવાની ઇચ્છા શા કારણે થાય છે, તે થોડી કાઠવું જોઈએ, અને ધણી તેના એ કારણ કે કારણોને શબ્દોથી, વાતાવરણથી અને બીજી જરૂરી સૂચનાઓ મારફત સતોષીને ફરીથી સમાજના એક ઉપયોગી અંગ તરીકે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

ઉપર કહ્યા મુજબ માનસિક રૂિત યરા જ ન દેવી એ ઘણું અગત્યનું છે, પરંતુ સમાજ પર તે વ્યવહારમા શી રીતે મૂકવું એ દૃષ્ટિએ વિચારતા એમ લાગે છે કે આની લાગા મમથે અને થોડા પ્રમાણમા અસર થાય છે. આ રાગો ખરી રીતે અટકાવવા હોય તો સમાજનું કેળવણીનું ધોરણ ઉચ્ચ લાવવું જોઈએ. બાળકોનો યોગ્ય રીતે ઉછેર થવો જોઈએ. ઉચ્ચ દૃષ્ટિ સુંદર ગૃહવ્યવસ્થા સ્વચ્છ વાતાવરણ અને ભાવનામય મનોવૃત્તિ હોવી જરૂરી છે. નાના બાળકમાં જરા જેની પણ માનસિક વિકૃતિ માત્રમ પડે કે તુરંત જ તેન માનસ ચિકિત્સક કે બાળકોના ખાસ ડોક્ટર પાસે તપાસ કરાવીને યોગ્ય પગલા લેવા જોઈએ.

અંગ્રેજીમા એક કહેવત છે કે તંદુરસ્ત શરીરમા તંદુરસ્ત મન વસે છે (Healthy mind lives in healthy body)

એ મુજબ શારીરિક તંદુરસ્તી તરફ ઉપેક્ષા વૃત્તિ ન રખાવી જોઈએ. જીવનમાં જ્યારે પોતાની સહનશક્તિની મર્યાદા કરતા વધારે સઘર્ષો આવી પડે છે ત્યારે તે માનસિક વિકૃતિને ઉત્પન્ન કરવામાં મોગે. અને અગત્ય નો ફાળો આપે છે એ સિવાય શરીરનું કોઈ પણ અવયવ (organ) કે નાડી (Nerve) પર અત્યંત કળાણ રચ્યા કરતું હોય તેના કારણે પણ વિકૃતિ થવાના કાખલા ને ધાધા છે.

વધારે પડતી મહેનત કરવી પડતી હોય, આરામ ન લેવાતો હોય, રોગ કે બીજા કોઈ કારણે શરીરમાં વિષ (toxin) હોય, પ્રસૂતિ આવી હોય, કોઈની સાથે મતભેદ થયો હોય, કે સઘર્ષ ઉભો થયો હોય, ત્યારે વિકૃતિઓ થવાનો સભવ રહે છે.

કેટલીક વખત શારીરિક અને માનસિક બંને રીતે સંયુક્ત દેખાતી વ્યક્તિમાં માનસિક વિકૃતિ જોઈને તેનું કારણ સહેલાઈથી શોધી શકાતું નથી. આવા કાખલાઓમાં ઘણી વખત એવું બને છે કે એક વ્યક્તિ પોતાની શક્તિઓને લીધે સમાજમાં પોતાનું વર્તણૂક સાફ જમાવે, ત્યારે તેના વિરોધીઓ કે જે પોતે આગળ આવી શક્યા નથી—તેઓ ખોટી રીતે તેની વિરુદ્ધ પ્રચાર કરે છે, અને ઉપજાવી કાઢીને તે વ્યક્તિ વિરે વાતો વહેતી મૂકે છે. આવા સમયે જો વ્યક્તિ કાબેલ ન હોય નો આ વાતોની તેના માનસપટ પર સારી અસર પડે છે, અને તે માનસિક વિકૃતિનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

માનસિક સ્વસ્થતાનો આધાર સુષુપ્ત મન અને જાગૃત મન વચ્ચેની સમતુલા—

(equilibrium) માં રહે છે. પ્રાકૃતાવસ્થામાં આ બંને વચ્ચેની સમતુલા જળવાઈ રહે છે અને માનવી પોતાના સંજોગોને અનુકૂળ થઈ જાય છે. ક્રોધિત એવી માં ચતા ધરાવે છે કે આ નિષ્કૃતિઓનો પાયો Serમાં છે (ક્રોધિતનો Serનો અર્થ જો કે ઘણો વ્યાપક છે).

માનસિક અસ્વસ્થતાના કારણો શી રીતે અસર કરે છે એ વિષે વિચારીએ તો એમ કહી શકાય કે આપણા જીવનની દરેક ભૌતિક ક્રિયાની મન પર વર્તાઓછા પ્રમાણમાં અસર થયા કરે છે. જ્યારે આ અસર એટલી ગાઢ બને કે જેને લીધે સુષુપ્ત અને જાગૃત સમતુલા ન જળવાઈ રહે ત્યારે ઉપરોક્ત વિકૃતિઓ માહુમ પડે છે. આ વિકૃતિ કોઈ એકાદ કારણસર થતી નથી પણ અમુક પ્રકારની સીધી કે આડકતરી અસર વારંવાર થાય તો તેને લીધે તે પ્રકારના મનના કાર્યમાં વિકૃતિ આવે છે. હુદુમનનાં એક કરતા વધારે માણસોમાં એક જ પ્રકારની વિકૃતિ હોય એવું અનુભવે જોવાનું છે. આ ઉપરથી આ અસર વારંવાર પણ ઉતરે છે એમ મનાય છે.

વિકૃતિમાં થતા લક્ષણો —

(૧) વતજીકમાં વિકૃતિ (Disorders of behaviour) — આમાં ચપળતામાં વધારો, ઉરકેશન, કિવાનાપણું, જુદાપણું, અને પક્ષાઘાત થાય છે. વિચારોનું ઉદ્વેગન (flights of ideas) એકની એક બાબતમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું (Stereotypy), બધી બાબતમાં ના પાડ્યા કચ્વી, પોતાને માથે ખૂબ ઝોળે હોય તેવું લાગ્યા કરે, નિરાશામયણું, વિકૃતિ સ્પંદન (Morbid impulse) જેવા મળે છે.

(૨) જાગૃતાવસ્થામાં વિઘટિત (Disorders of consciousness) — આનો આધાર લક્ષ ઉપર છે જો લક્ષ રાખવાની શક્તિ ખરાબ ન હોય તો ગુચ્છવલ્લુ ઉભી થાય છે, જગવી પાડું આવે છે સ્વપ્નોમાં રાત્રે છે, પ્રકાશ આપો જેખાય છે અને ખડવાન કરવા લાગે છે આમાંથી પછી અપરમાર અને વાઈ નેવા દરો પણ ઉત્પન્ન થાય છે

(૩) માનસિક ઉત્તજનામાં વિઘટિત (Disorders of emotion) — આનો આધાર વેગનું પ્રમાણ વેગનો સમય, અને વિચાર વચ્ચે સુમેળ (Harmony) કંવા પ્રમાણમાં છે તેના પર છે ઉદાસીનવૃત્તિ, ચિંતા, બેપરવાઈ વગેરેની અસરનો પણ આમાં સમાવેશ થઈ નાય છે

(૪) વિચારશક્તિની વિઘટિત (Disorders of thought) — પ્રાતિ, અધારા આવવા સ્ફર આવવા જેવી લાગતી અને અચોક્કસ પણ એ આ પ્રકારના છે

(૫) જ્ઞાનમાં વિઘટિત (Disorders of perception) — બહારના કોઈ પણ કા જુ સિવાય અધારા આવવા આની વિઘટિતથી બધી જ જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં વિઘટિત ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી ઇન્દ્રિયો વડે જ્ઞાન યતું નથી

(૬) સ્મૃતિની વિઘટિત (Disorders of memory) — આના જાગૃતાવસ્થાનું જ્ઞાન ન હોય (Disorders of consciousness), સ્મૃતિનો નાશ થયો હોય તેના કરતા સ્વદુ જ જ્ઞાન થવું (parannesia) વગેરે આખતોનો સમાવેશ થાય છે

(૭) વ્યક્તિત્વની વિઘટિત (disorders of personality) — આ એક એવો વિચિત્ર પ્રકાર છે કે જેમાં વ્યક્તિ પોતાનું જ અસ્તિત્વ હોવાનો ઇન્કાર કરે છે એક વ્યક્તિને બીજી વ્યક્તિ માની લે છે દરેક બાંતર તમ્મ તે આતુર છે એમ જણાઈ આવે છે

નિદાન (clinical investigation) — આ તપાસનો આધાર આપણે દર્દી પાસેથી ટેટલી વાત કઢાવી શકીએ છીએ તેના પર છે આ માટે દર્દીને પોતાની વાત ખૂલ્લા દિલથી કહેવા માટે પ્રોત્સાહન આપવું ભેદ્ય છે દર્દીને એવો વિશ્વાસ આવવો જોઈએ કે ને જે વાત કહેવાનો છે ત બીજાઓથી ખાનગી રાખવામાં આવશે અને પોતાની એ વાત આપણને કહેવાથી તેનું કિત યવાનું છે અસ્પષ્ટ બામતોનો પ્રશ્નો દ્વારા કે ઉઘટી રીતે કે બીજી કોઈ વિશિષ્ટ રીતે પૂછીને તે વિશે ચોક્કસ હકીકત શું હશે તે વિશેની પૂતી માહિતી મેળવવી ભેદ્ય છે ઘણી વખત શારીરિક કારણોને લીધે જ ઉત્પન્ન થયેલ માનસિક વૃત્તિઓની વિઘટિતઓ જેવા મળે છે, એટલે માનસિક દર્દી જણાતી વ્યક્તિની શારીરિક તપાસ પણ યોગ્ય રીતે થવી ભેદ્ય છે

બધી વિગતો મળ્યા પછી તેને નક્કી કરેલા ચોક્કસ કમપૂવક ગોઠવવી ભેદ્ય છે

નિદાન (Diagnosis) — માનસિક દર્દો એક બીજાથી સહેલાઈથી છૂગ પાડી શકાય તેવા હોય છે દા ત Psychoneurosisની માદગીવાળા દર્દીનું વ્યક્તિત્વ સ્વસ્થ માણસના જેવું જ હોય છે, તેને સાબ્દ યવાની ચિંતા હોય છે જ્યારે psychosis દર્દીમાં પોતાનું

અનિત્ત ૨૫૯ હોતું નથી, એટલું જ નહીં પરંતુ તેણે વિવેક બુદ્ધિ પણ ગુમાવી હોય છે, એટલે તેને સાગ સાશુ ભાન હોતું નથી માનમ રોગની ચિકિત્સા -

(૧) ભૌતિક પ્રક્રિયાઓ—આવા દર્દીને ઉશ્કેરાઈ જાય તેવા વાતાવરણથી દૂર રાખવો. સારી પેઠે ઉધ આવે તેવા ઉપાયો લેવા પોતે પોતાના શરીરને ઈજા ન પહોંચાડે તેના ખાસ ખ્યાલ રાખવો ખોરાક યોગ્ય પ્રમાણમાં આપવો પાણી દ્વારા યતી વિશિષ્ટ પ્રક્રિયા (Hydrotherapy) યોગ્ય.

(૨) માનસિક પ્રક્રિયાઓ—(psychological methods)—આનો આધાર દર્દી અને ડોક્ટર બંને પર છે આમાં દર્દી ડોક્ટરની પ્રક્રિયાઓને અનુકૂળ થાય છે કે કેમ તે પણ અગત્યનું છે ડોક્ટરે દર્દીને પોતાના વિશ્વાસમાં લાવવો જોઈએ તેની પૂરેપૂરી

તપાસ પછી વાતાવરણ માટે તેના કુટુંબી જનોને શી સુચનાઓ આપવી અને પૃથક્ કરણ (Analysts) દ્વારા બીજા શા ઉપાયો લેવા ને નહીં કરવું જોઈએ.

(૩) નોકરી મેળવી આપવી (occupational methods)—જેઓને શિરે મોટા કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાની જવાબદારી હોય છે તેઓને ઘેર બેઠાં જો વિશે ચિંતાપૂર્વક વિચારો આવ્યા કરે છે આવા દર્દીઓને નોકરી મેળવી આપીને તેને પોતાને સતોષ થાય તેવા ઉપાયો લેવા જોઈએ.

(૪) સામાજિક સંલોગો (Social factors) આ માટે કોઈ ચોક્કસ નિયમ બાધી શક્ય તેમ નથી આમાં સ્વજન, સમય અને સંલોગો જોઈને બુદ્ધિપૂર્વક ફેર ફારો કરવા જોઈએ આ પ્રકારની ચિકિત્સા અસ્થિતની અવસ્થામાં શરૂત આવે છે.

ધમાસો અને જવાસો

રા રા બેઠાના ના તિવેલી મુ ખેળ

ધમાસો અને જવાસો એ બે વસ્તુ તિઓ બિન્ન હોવા છતાં જાણીતા અને વિદ્વાન વેળો તથા નિધ દુકાદોએ પણ એમાં કેટલીક ગેરસમજ ઉભી કરેલી છે એ કારણથી અમને ધમાસા તથા જવાસા ઉપર કંઈક લખવાની હિમ્મત થઈ ધમાસો તેજ જવાસો છે એ માન્યતા અમને ભરોગર જણાતી નથી અને તેના કારણે અમે નીચે જણાવીએ છીએ

“આયર્નિયક” ના કતો વિદ્વાન અને અનુભવી વેદશાસ્ત્ર શાસ્ત્રી શકર દાણ પટે

“ધમાસાને જવાસો પણ કહે છે” એવું વિધાન કરીને તેને એકજ વસ્તુતિ તરીકે વણવે છે. ધમાસાને લોકો જવાસો બલે કહેતા હોય પણ તે જવાસાથી બિન્ન વસ્તુતિ છે એવી સ્પષ્ટતા કરીને તેનું અલગ વણન આપવું જોઈએ એમ ન થવાથી આજ કાલ જ્યારે વસ્તુતિ-વિષયક પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન એક્સપર્ટ જાય છે ત્યારે અનેક સંદેહો ઉભા

યવાનો બધ રહ છે તેવીજ રીતે 'શાર્ફધર સહિતા' નો શુજરાતી અનુવાદ કરનાર શુજરાતના એક પ્રસિદ્ધ અને વનસ્પતિ-રમિક વેન પશુ પોતાના અનુવાદમાં ધમાસાને જવાસાથી અભિન્ન માન્યો હોય એમ લાગે છે કારણ મસ્કૃતમાં જ્યાં ઘન્યવાસક્રમ શબ્દ છે ત્યાં અને જ્યાં હુરાલભા શબ્દ યોજાયો છે ત્યાં પણ એમણે પોતાના અનુવાદમાં એક માત્ર ધમાસો શબ્દ મૂક્યો છે પણ પડિત ભાવમિથના નિધદુ પ્રમાણે ઘન્યવાસ એ જવાસાનું અને હુરાલભા ધમાસકૃત નામ છે, એમ તેના કહેવાનો જણાય છે એટલે એકીને બદલે ધમાસો શબ્દ મૂકવો સચુપ્તિક નથી જો કે નમ્ર મત પ્રમાણે તે ભાવપ્રકાશના પ્રાપ્તો પણ ઉલ્લેખીત થયેલા જણાય છે

ભાવપ્રકાશમાં ધન્યવાસ' ને જવાસાના પદોય તરીકે તથા હુરાલભા, ગાધારી વગેરે છ નામો ધમાસાના પદોય તરીકે બતાવેલા છે પણ બીજા નિધદુકારોએ હુરાલભા તથા હુરાલભા નામો ધન્યવાસને માટે વાપરેલા છે આ રીતે બીજા નિધદુ અને ભાવપ્રકાશના અનુસ્પર્શ આટલો વિરોધ છે ખરી રીતે જોતાં યાસ-ધવાસનું પ્રાકૃત નામ જવાસો અને ધન્યવાસનું પ્રાકૃત નામ ધમાસો અનેહું છે એ રીતે ધમાસો અને જવાસો એ બે ભિન્ન ભિન્ન વનસ્પતિઓના નામ છે અને તેથી ગમે તે એકને માટે તે બે શબ્દો વાપરવાથી સહેલ પેઠા થઈ વનસ્પતિની પ્રત્યક્ષ જાળખાણમાં સહિગધતા પેઠા થાય છે બાણીતા વનસ્પતિશાસ્ત્રી સ્વ શ્રી જયકૃષ્ણ

ભાઈએ પ્રજા ધમાસો તથા જવાસો એ બે ભિન્ન વનસ્પતિઓ છે એમ સ્પષ્ટતા કરેલી છે અને ધમાસા (ધન્યવાસ) તથા જવાસા (યવાસક)ના અલગ અલગ વલ્લન આપેલા છે તેવીજ રીતે વનસ્પતિવેત્તા શ્રી જોડકાસ બાબદાઈએ પણ જવાસો (યવાસ) તથા ધમાસા (ધન્યવાસ) ને અલગ અલગ ગણીને ધમાસાને આયગોફાયલેસેઝી-Lygophyllaceae તથા જવાસાને પાપિલિયેનેઝી-Papilionaceae કુટુંબની વનસ્પતિ માનેલી છે + આ ઉપરથી ધન્યવાસ (ધમાસો) અને યવાસ (જવાસો) એ બે વનસ્પતિઓ અલગ અલગ હોવા વિશે શકા રહેતી નથી છતાં ભાવ મિથ્રે યવાસ ને ઘન્યવાસ પણ કહેલો છે તે વેચ જણાતું નથી

ઘન્યવાસ શબ્દનો અર્થ રજુના રેતાળ-નિર્મલ પ્રદેશમાં પેદા થનારો એવો થાય છે ધમાસા માટે ગાધારી શબ્દ વપરાય છે તેનો અર્થ ગાધાર-કદકાર દેશમાં ઉત્પન્ન થનારો એવો થાય છે ઉત્તર શુજરાત-વડિયાર પથકની ખેતરાઈ જમીનમાં 'ધાનજવાસી' નામે જાળખાતો છે થાય છે અને તે ધાનજવાસીનો ખમ, દા ર તથા ચામડીની ચળ આવે તેવા દરેક ઉપર નવાવામાં છૂટથી ઉપયોગ થાય છે તે છોડ અમે જોયેલો છે અને તેને અમે ધમાસો માનીએ છીએ ઘન્યવાસ સસ્કૃત નામનું અપભ્રંશ રૂપ ધમાસો થયાનું સ્વ જયકૃષ્ણભાઈ પણ માને

x જુઓ વનસ્પતિ વલ્લન પૃ ૧૨૩ તથા પૃ ૨૧૩

+ વનસ્પતિ સ્મૃતિ ખ. ૩ ૧ લો પૃ ૨૬૬ તથા પૃ ૬૮૧

છે તે બંને રૂપની વચ્ચેનું રૂપ ધાનજવાસ-
-ધાનજવાસી હોવાનું જણાય છે ભાષાશાસ્ત્રની
દૃષ્ટિએ ઉચ્ચારણશક્તિ તથા તેની ખામિયતો
વિચારમા લેતા ધન્યવાલ-ધાનનવાસ-ધમાસા
એ ગીતે ફેરફારો થયાનું માની શકાય
અમારા કહેવાની મતલબ એ છે કે, ધાન
જવાસી નામનો છોડ તેજ ધમાગો છે અને
જવામો તો સૌને જાણીતોજ છે

જવાસો એક વિરોધનાવાળો છોડ છે
ઉનાળામા ને દુકાળમા જ્યારે ખીજ બધા
છોડ સુકાઈ જાય છે ત્યારે જવાસો લીલો હિમ
જેવો બની ખીલી નીકળે છે છેલ્લા લગભગ
પચીસ વષ થી તેની આ વિશેષતા અમાર
ધ્યાન ખેંચી રહી હતી પરિણામે જવાસો
ઉપર અમે લખેલા કાવ્યમા લખ્યું છે કે

ધ્રુવધૃતતા દવ ધરતીમાં ને બીબાં વન વિચારે,
વન દેવીનાં વસત વસનોના રમે પવટાને
પાતાળેથી પાણી પીતાં તરવર કંઠ સુખમા
નાનકડી કંઈ કંઈ નહીંઓના આતમને જુઝાવા
વરસતી ધોમ મહી ખીને કૂણી કંઈ કાખળાં ત્રાવાનું
સજાગતા ખેતરની વચે જવાસા કેરે ર જાનું

x x x

ઉનાળે હીર જીવન કેરું જતાવી સતેવે ખીને
પરપાશુ પાણી ના વાણુ વહીને રખાંમાં વિલે *

ધોમ ધખતા તાપમા આ છોડની કૂણી
કાખળીઓ કેવી રીતે નનપ લવિત થાય છે
તે કવિને નથી સમજાતું, મલમલા નહીં

* કુમાર' માસિકના એપ્રિલ ૧૯૯૦ ના અંકમાં
તથા અલકા (અવ્ય સમઘ) ૫૪૨૭ ઉપર કાવ્ય
છપાયેલું છે તેમાંથી આ ઉનારો લીધો છે

ઝરણુ સુકાઈ ત્યાં છે અને મોટા વચોને
પણ કંઠે તરસની કાયદી લાગી છે તેવે
વળતે આ જવાસો શી રીતે ખીની જાઉં છે ?
વળી વરસાદ પડતા જ જવાસાના પાદકા
હિમથી દાઝી જતા છોડની પેઠે દાઝી જાય
છે એવું શું કારણ ? છેવટે કવિ-વમય જવાબ
જાણી આવે છે કે, આગ્રથી જવાસો વીર્યુર
બની પેઠે પોતાનું હીર જતાવવા માટે ઉના
ળામા આપમેળે ખીલે છે અને મને પરાયુ-
વરસાત પાણી ન ખાપે, એમ કહીને વર
સા પડતા જ સુકાઈ જાય છે

આ તો યદ્યપિ અમારી કવિ-રૂપનાની
પાત પણ વનસ્પતિશાસ્ત્રી સ્વ જયકૃષ્ણભાઈએ
જવાસાનું મૂળ જમીનમા બહુજાડે ભિત
ગીને પાણી શોષે છે તેની સ્પષ્ટતા કરેલી છે
જવાસાનું મૂળ કેટલું ઉંડું જાય છે, તેની
ખાત્રી માટે તેમણે બે ફૂટની જાયાઈવાળા
ઠોડનું મૂળ કાળજીથી ખોદાવેલું અને ૬ ફૂટ
૭ ઇંચની ઉંડાઈએથી પણ તે મૂળ તરીને
નીચળું હતું જવાસાના આવા લાળા મૂળને
કારણે સરવૃતમા તેને નીચમૂલ એવું નામ
પણ મળેલું છે

પડિત વિશ્વનાથ દિવેદીએ “ભાવપ્રકાશ
નિધનું” ઉપર હિંદીમા સરસ ટીકા લખી
છે તેમણે વનોષધીઓ વગેરેને લગતી
ચિત્રપૃત અને અસહિય સાહિતી જે તે
શ્લોકની નીચે સરલ હિંદી ભાષામા આપેલી
છે તેમ કરવા માટે તેમણે અનેક નિધન
સહિતા અને નિદાનગ્રંથો ઉપરાંત વનસ્પતિ
શાસ્ત્રના હેશી તથા પરદેશી ગ્રંથોનું પણ
દોહન કરી આપેલું છે પડિતવર મદન

ઝાહન માલવીયાજીને અર્પણ થયેલ આ ગ્રંથ સપૂર્ણ નિર્દોષ નહિ હોવા છતાં અનુકરણીય છે એમણે પડિત ભાવભિન્નને તમામ આધુનિક સામગ્રીના પ્રકાશમાં યથા શક્ય રીતે ઉજવણ અને સ્પષ્ટ બનાવવા પ્રયાસ કરેલો છે એકાદ સારા નિષ્ક્રુના આવી જાતના વિસ્તૃત અનુવા ની ગુજરાતી ભાષામાં પણ જરૂર છે પડિત વિશ્વનાથે ધર્માન, મિસર, સીરિયા વગેરે પ્રદેશના રેતાળ ભાગમાં થતા યાસ ને ધન-પાસ એટલે ધમાસો માનેલો છે અને ગધર (અફઘાનીસ્તાન) - કહ્દારના યાસ ને જ્વાસો માનેલો છે. x પણ આ બેઉ જાતના છોડ ભારતમાં પણ થાય છે અને તેથી ધાનજવામી તે ધમાસો તથા અમારી કવિતામાં વર્ણન પામેલો જ્વાસો તે યવાસક છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે કોઈ કોઈ વળી 'હુદુગલ'ના નામની એક ગ્રીષ્મ જ્વાસાની જાત પણ ગણાવે છે

સુશ્રુત અને ચરકમાં યાસશર્કરા નામથી જ્વાસાની સાકરના શુભો વર્ણવેલા છે જ્વાસામાંથી નીકળતી સાકર હવામાં વપરાય છે અને તેને તુરજબીન (Persian Manna) કહે છે જ્વાસાની શાખાઓમાંથી જામેની આ સાકરના કણો મળી આવે છે અને તે છોડની નીચે કપડું રાખીને હલ્લા વચાથી હાથ લાગે છે હિંદના જ્વાસાના છોડમાંથી આ સાકર મળતી નથી પણ તે છોડને ઉકાળવાથી જે ધન બને છે, તેમાં

થોડી મીઠાશ હોય છે અસલ તુરજબીન (જ્વાસાની સાકર) કહ્દાર અને હેરાત તરફથી આવે છે સુશ્રુત અને ચરકમાં જ્વાસાની સાકરનો ઉલ્લેખ છે તે છોડમાંથી નીકળતી મેન્ના તુરજબીન નામની કુદરતી સાકર માટે છે કે, છોડના ઉકાળાના ધનમાંથી બનતી, કૃત્રિમ સાકર માટે છે તે બાબત વિદ્વાનોમાં મતભેદ છે

ધાનજવામી (ધમાસા)ના જેવાજ જવાસાના શુભ હોવાનું ભાવભિન્ને કહેલું છે ધમાસાની પેઠે જવાસાના છોડને પાણીમાં ઉકાળીને નહાવાથી ખસ ખુજની વગેરે મટે છે તેના અમે જાતે અનુભવ કરેલો છે મતભેદ કે ધાનજવામીના અભાવે જવાસાને અમરોગ નિવારક તથા ખુજવી નિવારક તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે છે આથી ભાવ ભિન્નને પગલે આનીને વૈદ્ય રૂઢનાથજી વગેરે જ્વાસાના શુભ મોટે ભાગે ધમાસાના જેવાજ માનેલા છે તેમાં શકા જણાતી નથી જવાસાને ઊંટ બહુ ખાય છે તેથી તેને સ્પ્રમક્ષિકા પણ કહે છે

આ રીતે વિવિધ પ્રકારની પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ માહિતીને આધારે જવાસો અને ધમાસો જુની જુહી વનસ્પતિઓ હોવાનું આપણે સમજી શક્ય હોવે તે બેઉ વનસ્પતિઓના શુભ ઉપયોગ વગેરેને લગતી અલગ અલગ માહિતીની સ્પષ્ટ વિચારણા કરવી ઇષ્ટ થશે ગામડામાં સુલભ ગણાતી આ વનસ્પતિઓ જનતા તમા વેધોને પણ ઉપયોગી હોઈ તે વિષે વિસ્તારથી લખવું આવશ્યક છે પહેલા આપણે ધમાસા વિષે વિચાર કરીએ

ધમાસો

ધમાસો એટલે ધાનજવામી-ઘનવાસ નામનો રેતાળ જમીનમા થતો છોડ થોમા જાની આખરે વિશેષ લાભે થયેલો દેખાય છે આ છોડ અડધા ફૂટથી ત્રણ ફૂટ લાંબો હોય પાન ઝીણા અને પાનની પાસે અણીદાર કાટા હોય છે આ છોડ ખાગ્ય, રેતાળ અને કાપ વાળી જમીનમા ઊગે છે તે ગુજરાત, સિંધ, પંજાબ અને હરખણમા થાય છે

વિવિધ નામ — ધમાસાને સસ્કૃતમા ઘનવાસ, દુરાલમા, વગેરે નામે અપાયેલા છે તેને જગાળીમા ફરાલમા, મરાઠીમા ધમાસા, હિંદીમા ધમાસા અને ફારસીમા બાદાવદ્ કહે છે અરબી ભાષામા તેને શુકાઈ અને લેટિનમા *Fragaria Arabica*-ફ્રેગો નિયા એરેબિકા કહે છે ધમાસાને કાંઈમા પ્રામાઉ કહે છે અને હિંદીમા તેનું ઉસ્તરમર (ઉતરખાર) એવું નામ પણ મળે છે

ધમાસાના ગુણ — તે ગ્રાહી, શીતળ, મૂત્રલ, પાષ્ટિક, રક્તશોધક, જ્વરદન, સ્વેદલ, સરો અટકાવનાર, દીપન, મધુર અને કફન તથા પિત્તને મટાડનાર છે ચરક અશોધન, તૃણા નિચ્છલ, હિંદા નિચ્છલ, કાચકર વર્ગમા ધમાસાને ગણાવે છે ધમાસાનું હિમ ઉલટી અટકાવનાર છે અને તેના મટામા જખમ ફાગવાનો ગુણ રહેલો છે

ધમાસાનો ઉપયોગ

૧ મૂત્રરોગ ઉપર — ધમાસાના મૂળનો કાઠો અથવા તેનો સ્વરસ સાકર સાથે આપવાથી પેશાબ સાફ આવે છે ૨ દમ ઉપર — ધમાસાના ૫ ચાંગનું પૂઅપાન ધતુરાના

મૂલ સાથે મેગ્ની કરાવવું ૩ મસા (અર્થ) ઉપર — ધમાસાનો લેપ તેમજ તેની ધુમાડી અર્થ ઉપર લાભકારક છે ૪ ચ્વમ રોગ ઉપર — ધમાસાના છોડને સારી પેઠે ફૂટી તેની પોટવી બાધી નહાવાના પાણીમા ઉકાળવી સાથે થોડાક લીમડાના પાન પણ ફૂટીને ઉકાળવા એ ઉકાળેલા પાણી વડે સ્નાન કરવાથી ખસ, દાદર, લૂખસ વગેરે ચામડીના રોગ દૂર થાય છે ૫ મુખપાક ઉપર — ધમાસાના ઉકાળાવાળા પાણીથી ઠોગળા કરવા ૬ લોહિવિકાર ઉપર — ધમાસાના મૂળનો કપાથ લીમડા અને ગજોની સાથે આપવાથી સારી અસર કરે છે ૭ ઊંટની ખસ ઉપર — ધમાસાના છોડની રાખ ગધક તથા મોરચુથા સાથે મેળવીને તેલમા દાલવી ઠાંની પ મ (ખસ) ઉપર લગાડવામા આવે છે

જવાસો

વિવિધ નામ — જવાસાને સસ્કૃતમા વાસ અષ્ટિફટક, લીર્ષમૂલ, વ્યાસન વગેરે નામથી જાણ્યો છે હિંદીમા જવાસા, જગાળીમા યવાસા, મરાઠીમા જવાસ તથા કાટેચુચુક અને ફારસીમા તેને ફારાકયુચન કહે છે અરબીમા તે અલસુલ હાજ નામથી જાણખાય છે જવાસાનું લેટિન નામ અલ્હાગી મૌરોરમ (*Alhagi Maurorum*) છે અંગ્રેજીમા તેને *Cam Is Thorn* (કેમ સ થોર્ન) એવું પણ નામ આપેલું છે તેનો અર્થ ઊંટના કાટા એવો થાય છે

જવાસાના ગુણ — જવાસો મૂત્રલ, ગ્રાહી, કફન, સારક, શીતળ, અને તાવ તથા ઊલટીને મટાડનારો છે તેના ગુણ ઘણાખરા ધમાસાના જેવા જ માનવામા આવે છે

જવાસાની માકર (તુરજળીન) મધુર, તુરી, શીતળ, શિષ્ટ, શ્લેષ્મહર અને સારક છે તે ઘાહ તથા તરસને મટાડનાર છે ઘન રૂપે જે કૃત્રિમ સાકર બને છે તે મૂત્રલ, સારક, કઠ્ઠન અને પિત્તશામક ગણાય છે

જવાસાનો ઉપયોગ

જવાસાના ઉપયોગ ઘણાખરા ધમામાને મળતા છે ૧ અશ ઉપર - જવામાના પચાંગથી ધૂણી અથ (મસા) વાળા ભાગ ઉપર આપવાથી લાભ થાય છે ૨ સ્ત્રવહણી ઉપર - જવાસાના મૂળની છાલનો કાઢો સ્ત્રવહણી ઉપર આપવો ૩ પ્રમેહ તથા પ્રદર ઉપર - જવાસાના મૂળનો ઉકાળો સાકર નાખીને આપવો ૪ સ્ત્રવિવા ઉપર - જવાસાના પાન તથા ડુણી ઠાળીઓ તેલમા ઉકાળીને તે તેલ સધિવા તથા બીજા દુધાવા ઉપર માત્રીશ કરવા આપવું ૫ ખમ, દાદર, ખુજીયા ઉપર - જવાસાના છોડને તથા લીમડાના પાનને અધકચરાં ફૂટીને પાણીમા ઉકાળીને તે વડે સ્નાન કરવાથી અળ દૂર થઈ આરામ થાય છે ૬ શીતો પચાર માટે - ઉનાળાની ધોમ ગરમીમા જવાસાની ટટીઓ (કટવીઓ બનાવી) બારી બારણા આગળ લગાવી તે ઉપર પાણી છાટવાથી ઉંને પવન ઠંડો હીમ જેવો બની ઠંઠક આપે છે (અમે અનેકવાર આનો અનુભવ કરેલો છે) ૭ પુરુષાતન માટે - જવાસાને તાલે રસ દ્રવ સાથે લેવાથી શરીર પુષ્ટ બની વીય વધે છે અને ઘટ્ટ બને છે ૮ ગહગુમ્હા ઉપર - જવાસાના પાન, ફુલ અને ડુણી ઠાળીઓ વાટી તેની સુલાયમ પોટીસ બનાવી લગાવવાથી ગુમ્હાની બળતરા શાત

થાય છે ૯ પિત્ત અને કફને ગમાવવા માટે - તુરજળીન જવના પાટી સાથે આપવાથી દરત સાફ આવી પિત્ત તથા કફદોષ દૂર થાય છે ૧૦ દમ તથા ઉધ્વરમ ઉધ્વર - જવાસાના સૂકા છોડને બાળીને તેની ભરમ મધ અથવા માકર સાથે આપની ૧૧ લૂન લાગવા માટે - જવાસાના પાન, સાત દાણા મરીના અને ચોડા કાઠડીના બીજ પથ્થર ઉપર ભાગની પેઠે લઢીને તેને લૂગડેથી બાળી તે શરબત ઠંડાઈ તરીકે પીવું

ઉપમ હાર

યવાસ શકરા (તુરજળીન) ચક્રતમા પિત્તનો સાવ મરાવનાર, વૃષ્ય અને શિશ્ય છે એમ આર એન ઝોરીનું કહેવું છે તે સાથે લેવાથી શરીરને પુષ્ટ કરનાર તથા કામ દેવને વધારનાર પણ ગણાય છે આ સાકર યુનાની વૈજો બાળકને રેથ આપવા માટે દ્રવની સાથે વાપરે છે

જવાસો કેટની સુલભ અને માટુની વનસ્પતિ છે ? તે ચોમાસા પછી સૂકાઈ જતા તળાવડા ખાજોચિયા, કાસની ધારો તથા બીજી પડતર જમીનમા ખૂબ મોળા પ્રમાણમા ભીંગી નીકળે છે ઢોર એના કાટાને લીધે એને બહુ નુકસાન કરતા નથી એટલે એ આબાદ રહે છે અને જોઈએ તેટલો સરગ તાથી મળી શકે છે આ સસ્તી-સુલભ વનસ્પતિના શુભો ઘણા મોટા છે તેના પુષ્ટિ વધક પ્રયોગો તથા મસાને દૂર કરનાર પ્રયોગ વેધો તથા વનસ્પતિ રસિકો આ લેખ વાંચી અજમાવી જોવા પ્રેરાયે એવી આપણે આશા રાખીએ આમડીના રોગોનો તથા કફ અને પિત્તનો શત્રુ અને દેહમા વીય વૃદ્ધિ કરી

પુષ્ટિ આપનાર આ મહાન હોડવો ગામને પાદર પથગયેલો પડ્યો હોવા છતાં આપણે તેના તરફ અવજ્ઞા મેલીએ તો તે આપણી કમનસીબીનું ગણાય

તુરજબીન નામની બહારથી આવતી સાકર અને જવાસાનું ઘન બાવીને તૈયાર થયેલો પાઈ એકબીજાના પ્રતિનિધિ તરીકે ચાલી શકે કે દેમ તેની ખાત્રી સચોધન-સિક વૈજોએ પ્રયોગો દ્વારા કરવી નેછએ આયુર્વેદની ઔષધીઓને દિનપ્રતિદિન વધતી મોઘારતમાથી બચાવવી હશે અને જનસુવબ બનાવવી હશે તો તે આવા પ્રયોગો દ્વારાજ શક્ય બનશે ગામેગામ મૂલ્યચાન વનસ્પતિના બહાર પડેલા છે તેને આપણે યથાર્થ રીતે જોળખીએ ને તેના અવનવા ઉપયોગ શોધી કાઢીએ તો જ દેશના ધન અને આરોગ્યનો અઠાણુ હાસ થનો અટકશે

જ્યારે સ્વકળ વનસ્પતિ ત્રિષ્ટિ શ્રીમતી ગરમી અને જગના જલાને શોષાવા માટે છે, નદી-નવાલ પલ્લુ દ્વબગા પડે છે અને મનુષ્યો

તથા ઇતર પ્રાણીઓના દેહમા પલ્લુ રસકસતી ચોટ આવી રૂક્ષતા પેદા થાય છે ત્યારે પાતાળમાથી પાણી પીતો જવાનો વીલોદ્ભવ બની ગરમી, દાહ અને ધખતી લૂમાથી આપણને ણથાવવા માટે આમતલ્લ આપી રહે છે એટલે એ આદ્ર આમતલ્લ આપણે સમજણુપૂર્વક સ્વીકારીએ એની એ રાહ જુએ છે

સુશુત, ચરક, ચક્રદત્ત, કાવભિગ્ન અને શાખુધર જેવાઓએ જેને વખાણ્યો છે, રહસ્ય અને ડિમક જેવા ટીકકારોએ જેની નોંધ લીધી છે ત્વ જ્યદુઃકુમારિ તથા બોગી જેવાએ જેને સવિશેષ રીતે જોગ ખાવેલ છે છતાં તે જવાસા તથા ધમાસાને આપણે ગામડામા રાજ નજરે નેછએ છતાં ન જોળખીએ, ન આશપીએ તો તે વૈજ તરીકેતુ આપણું ધોર અજ્ઞાન ન લેખાય નિષ્કટના જ્ઞાન વગરનો વેઇ હારમારખ અને તો નવાઈ નહિ

બાળકોના ધસારા

લેખક — ને હરિનસાદ સી બલ, જામનગર

મુવા-સવા

જ્ઞતાદ્વા મિયેવા, સોયા, શેયુ-બાળવરોષ, પ્યુસિડેનમ, ટ્રેવિઓલેન્સ (કિલ ચીક).

કદુતિષ્ઠ, ઉજ્જ, કદુવિપાક, લઘુરૂપ, તીલ્લ, દીપક, પાચક, રોચક, વાતહારક

શુગ, ઉલટી, અતિસાર, આમ મગાહનાર, શ્રીમિ છે

આર્તવ જનન, રુઝ મ જનન, ધાવલ વધારનાર છે

વેગમા ચૂક, આફરો, અજીર્ણ, અરુચિ, ઉલટી, જાડામા અપાય છે

૧ પેટમા વાયુ થનો હોય—મુતી વખતે મુવા ૩-૧ તોલો ચાવી ખાઈ ઉપર મુટલો પાણી પી સ્પષ્ટ જણ

૨ બાળકોને પેટમા પીઠ ઉપડે છે—
ત્યારે બાળકની માંસુવાદાણા ચાવી ખાઈ
તેનો ડાંગળો ૮-૧૦ ટીપા બાળકના મોઢામા
નાંખી પાય છે પેટ પીઠ ભેંસે છે

૩ શરદીની મોસમમા—સુવા ને સુંઠનો
ઘસારો બાળકને આપતા રહેવાથી તાર કે
સળેખમની ખીક રહેતી નથી

૪ સુવાદાણાનું પાણી—ડીલવોટર જે કે
તોલો રોજ પીવા આપવું પેટમા ચૂક, અજીણ,
આફરો, અફિચિ, ઉલટી, ઝાઝા વગેરેમા
પનાય છે

૫ કૃમિ—સુવા ૨ માસ છાંયમા વાટી,
ડીકામાળી ૧ માસો, હાંગિ જરાકે બાજરીપુર
નાખી જરમ કઠછીમા નાંખી પાવુ ૪-૫
દિવસ આપવુ

૬ ચૂક, વાણુ—સુવાદાણા ૧ તોલો,
૨૦ તોલા પાણીમા ઉકાળી ૧૫ તોલા બાટી
રહે તે બાળી બાટલીમા ભરી હેવુ થોડો
થોડો વખત ૪-૫ દિવસ રહી ચકે છે

બળદ ડીલવોટરને બદલે એ સારી રીતે
વાપરી શકાય છે

વારવાર ચૂકાતા બાળકની માતાએ સુવા
૩-૪ તોલો ચાવી જવા, જેથી ધાવણ ખૂબ
વધે છે, સુધરે છે, બૂખ લાગે છે, ઝાડો સાફ
આવે છે

સુવાનો મુખ્ય ઉપયોગ સુવાવડી સ્ત્રી માટે
માટે છે રોજ રાત્રે સુંઠનર સુવા ચાવી ચાવીને
ખાવા ને ઉપર ઘુટડો પાણી પી સૂઈ રહેવુ
સુવાવડીની તબીયત સારી રહી ઠોઠાં વિકાર
થતો નથી દૂધ સુધરે છે ને પ્રમાણમા
વધે છે

સુવાદાણાની સુખડી

સુવાની બાજીનું શાક વાત હારક છે
શરીરમા વાયુ હોય તેણે બાજીનું શાક ખાવુ

માત્રા —બીજ ચુક ૧-૩ માથા, સુવાનું
પાણી (ડીલવોટર) ૨-૪ તોલા

સચળ

સૌવર્ચલ - કંચક, સોચર - માનનમ,
સચળ-પાદેનોણ, ઉનામ્યાસોડિઆઈ ચોરિડમ

પ્રાકૃત અને કૃત્રિમ એમ બે પ્રકારનું મળે છે
સાજીખાર અને ખીકું મેળવીને પકાવી
પલાળમા બનાવે છે પકાડોમાથી મળે છે
આમા લોહ અને ગંધકનો અશ હોય છે

સચળમા અપાનવાયુ છોડવાનો શુભ
વધારે રહેલો છે

લવણ કટુ ઉષ્ણ મધુર પાકી, લઘુ વિશદ
સૂક્ષ્મ સિન્ધ, રચક, અગ્નિદીપક, પાયક,
ઉદ્ગાર શુદ્ધિકારક, ઉષ્ણ વાત, શુદ્ધ, આમ
શૂળ અફિચિનો નાશ કરે છે બાળકની
આફરી-આખાનમા ઉપયોગી-કાયદાકારક છે
અપાન વાયુ છોડે છે પેન્ટુ શૂળ-ચૂક
બેસાડે છે

અજીણના જુદા જુદા રૂપમા વપરાય છે
બાળકના પેટમા વાયુ જાણાય —પેટમા
ઠંડકળ અવાજ થાય તો સમજવુ કે વાયુ છે
એટલે પાણીમા હરડેના ૫-૭ ઘસારા સાથે
સચળ ૨-૩ લસરકા ઘસી આપવો પેટપર
આગળથી ઠેકતા નગારાની માફક અવાજ
કરે તો પાણીમા હરડે ઘસો, સચળ ઘસો,
કાયકાનો શેકેલ ગોળો ૩-૪ લસરકા ઘમી
અમચો પાઈ દો આથી બાળકને દરત

આવશે, પેશાગ દૃઢથી થયે, પેના ગહેલો
વાણુ છુટી શાન્તિ મળશે

અણુ — સચળ આહુ અને લીંબુના
રસમા આપવો

ચૂક-શુળ — અજમો ને સચળનું ચૂકું
પાણીથી લેવું

૧ સચળચૂણુ ૨-૩ ની પીમા ચઢાડવું

૨ સચળ હીંગ, સૂક, અજમો, સમાન
ભાગે લઈ ખાડી જોળમા ગોળી બોર જેવડી
કરી ખાવી

૩ 'સૂક સચળ અને કાચકો,

ખાચ તેને ન આવે આચકો'

કળ — પેટમા ભાર હોય તો સચળ
અને અજમો આપવો

સચળ અને હરડેનો ધસારો આપવો

પચલવણુ — ને આઠાના રસમા ૭-૧૫
ત્રિવસ ઘુટી ચણા જેવડી ગોળી કરવી ૧-૨
ગોળી આપવી વાતશુળ મળે પચલવણુથી
ખાંડો માફ આવે છે, પવન ટૂં છે, પેટ
ચહેલું હલકું પડે છે

ચક્રતોર અને ચક્રીહોદમા સચળ અને
મધ નાખી આપવું

હિંકા-હેંકી-કચકી — બીજોગના રસમા
સચળ અને મધ નાખી આપવું

અણુ — લીંબુની ફાંટ કરી તેમા
સચળ, સૂક, હીંગ થોડીક ભરી અગારા પર
મૂકી ખદખદાવી લેવું લગાર ઠંડુ થયે
ચૂંથી લેવું

અરુચિ — સચળ, કાળીદાણ, મીઠું, અરુ,
કોકમ, દાકમના ફાણાની ચટણી જોળ નાખી
બતાવી ખાવી

કૃમિ — સચળ, કપીડો અને હરડેનું

ચૂકું ચહેક ની મધ સાથે સવારસાગ્ર આપવું

માત્રા — ૧થી ૩ રતી (પચ લગરમા)
મેઠાને ૧થી ૪ વાલ

પચવણુ સૌરચંદ્રાદિ ગુટિકા મોમાનિ
સામુદ્રાદિચૂકું બિનેરાની ગોળી સુખરસ

કથિયાતુ

(તાવની ૧મળાણુ દવા)

ચિતાલિત-મૂનિમ્મ, ચિનાચતા, કિંગકેત,
સ્વર્ણિયા, ચિદેટા-ચિદેટા

કંડુ, ગીનવીપ, કંડુ વિપાવી લલુક્ષ
કક્ષિપતશામક, કંડુ ગોષ્ટિક છે હીપન તારક,
ગજ શોષક, સ્તંધ શોષક, કૃમિમ્મ, જવગ્રા
શોધ નાશક ચક્રતુ વિકાર, કૃમિમા વપરાય છે
છલુજ્જવર અને વિષમ જવરમા અપાય છે
વરોતા ગોર્મદમા વપરાય છે

માત્રા — કાંડ ૩-૧૦ રતીથી ૧/૨ તોલો,
ખાજકને ૧/૨થી ૨ રતી

દીમ-ફા-કવાય ૫-૧૦ તોલા

જવર-તપારો અને ઝરીરનો દોવારો
કઠીઆતાની પાદથી ૧/૨ તોલો સાંજે પડાવી
ખી આકર સાથે આપવા મળે છે

ખાજકના તારમા — કઠીઆતું અને સોતા
મુખી પાન સમભાગે ચકાવી જોળ મેળવી
ખાવાથી પેટનો માર તથા તાવ હલકો પડે છે

તાવમા — કંડુ, કઠીઆતાનો હિપથોગ
વખણાય છે

(૨) લીલો ચક્રા ૧ ભાગ, તજ ૧ ભાગ,
કઠીઆતુ ૪ ભાગને ૧૬ગણા પાણીમા ફાટ
કરી દેવાથી તાવમા સારો ફાયદો થાય છે
કઠીઆતા સાથે તજ લવ ૧ મેળવી ફાટ કઠી
દેવાથી વધુ સરસ લાભ થાય છે

છલુજ્જવર — કઠીઆતાનું ચૂકું ૧/૪ તોલો
ગજ સવાર સાજ ગરમ પાણીથી ખીણ

(૨) કરીઆતુ ૧/૨ તોલો, પાણી ૩ તોલા
ઉકળતામા રાત્રે બીજવી સવારે તે પાણીમા
મધ ૧ માસો, સાખર ૧ માસો મેળવી પીવું

છજ્જવર—આમવાત, કરીઆતુ ૩
માસા રાત્રે પાણી ૧ અધોળમા બીજવી
સવારે કપડેથી ગાળી કપૂર ૨ રતી ચિલા
છત ૨ રતી મધ ૧/૨ તોલો મેળવી દરરોજ
પીવાથી ૭ દિવસમા અચૂક ક્ષયદો કરે છે

(૨) કરીઆતુ, સુક, િકામારીનો કવાય
૧/૮ કરી દિવસમા ત્રણ વખત પીવાથી ક્ષયગે
કરે છે

અભિષાતજવર—અણુ ઉતાર તાવમા કરી
આતુ ૨ તોલા સુક ૧ માસો અધકચર કરી
પાણી ૫ તોલામા ઉકાળી ૧ અધોળ પીવે

ચક્રત વૃદ્ધિ—કરીયાતાતુ ૧/૪ તોલો
ખાઈ ઉપરથી રોજ ગોમૂત્ર ૨ તોલા

કાસ—કરીઆતુ ૧ તોલો, અરડૂમીના
૧ તોલો, પાણી ૨૦ તોલામા ઉકાળી
તોલા રાખવું ૧-૧ અધોળ સવાર આજ
પીવું

શ્વાસનળીનો દાહ—કરીઆતાનો કાઠો
કરી સાકર નાખી પીવે

સોજમા—કરીઆતુ અને સુડતુ ચૂક
૧/૪-૧/૨ તોલો પાણી લેતા રહેવાથી સારો
લાભ થાય છે સાટેડીના કવાય સાથે લેવાથી
જલદી શુષ્ક કરે છે

અરલપિત્ત—કરીઆતુ અને ભાગનો કાઠો
કરી મધ નાખી આપવે બારે માસ દરરોજ
સુદશનચૂક ૧/૪-૧/૨ તોલા નેટલુ લેતા
રહેવાથી શરીર નીરોગી રહે છે, શરીરમા
સુડતી રહેતી નથી અને બૂખ લાગી પાચન

જરાજન થાય છે સુદશનચૂકમા કરીઆતુ
૧/૨ ભાગે ન ખાય છે

સુદશન ચૂક કરીયાતાતુ કરિયાતાનો

હીમ કાટ-

બૂનિ બાદિ કવાય ઈન્દુલભ ચિરેટા

કાળીજરી-કડવીજરી

બાળકોના કફ-ઉધરસ મટાડનાર ત્વક
ગેષમા ઘણી ઉપયોગી કવા

અરણ્યજીરફ-તીક્તજારફ, કાળીજરી,
કુજિરે, સે પ્રાધીરમ એન્થ લામ્બિટમ્

કડવી તીખી, ઉચ્છવીય કટુવિપાકી,
લઘુ તીક્ષ્ણ, કટુપૌષ્ટિક, જવરદન, કૃમિદન,
ત્વચારોગનાશક-કટૂદન, રક્તકુષ્ઠિકર, શોથ
શામક, ગર્ભાશય શોષક, રત ય જનન છે

માત્રા—બીજ-૩, ૧૨ રતીથી ૧ તોલો
બાળકને ૫-૧૦ ઠાણા

બાળકોના તાવ - ઉધરસ — કાળીજરી
૪ રતી વાટી મધમા ચટાડવી

(૨) કાળીજરી ૪ રતી, સાકરનો નાનો
ગાગડો ૧/૪ તોલો, પાણી ૧૦ તોલામા
ઉકાળી ૧ રૂપીઆભાર રાખી થોડી થોડી વારે
૧૫-૨૦ ટીપા ઉપરાઉપરી પાવે

કૃમિ—કાળીજરીનો કાઠો કરી આપ
વાથી કૃમિ નીકળી જાય છે

સુવારોમ-તાવ કફ ઉધરસ—કાળીજરી
૧ તોલો પાણી ૨૦ તોલામા ઉકાળી ૧
અધોળ નેટલો રાખી મધ ૧/૨-૧ તોલો
મેળવી એક અઠવાડિયું પાવે

અભિલીના મોજા — કાળીજરી, છજ્જ,
કડુનો ૩ તોલા બૂકો ૨૦ તોલા પાણીમાં
ઉકાળી ૧ અધોળ રાખી મધ ૧ તોલો
મેળવી પાવે

શીળસ — કાળીજીરીનો ફાકડો ૧/૨ ૧
તોલો દિવસમા ૨-૩ વાર લેવાથી મટે છે

નળ ફૂલધા — કાળીજીરી ૧ તોલો, કાળા
મરી ૧ તોલો રાત્રે પાણી ૧૦ તોલામા
પલાળી ચવારે ગાળી ગરમ કરેની ઠીકની
છમકારી પાવુ

ચટૂતના ફરદવાળાને કાળીજીરી દ્વારા —
કાળીજીરી ૧ શેર, ગાયત્રી મૂત્ર ૧ મણ,
લોહાના કડાયામા ગોમૂત્ર ગાળી લઈ નાખી
સાફ કરેલ કાળીજીરી નાખી ઉકળવા દેવુ
ઉકળતા ગોમૂત્ર બળી બાપ અને ત્યારપછી
કાળીજીરી પથ્થુ બળી જઈ ફાલસા રહ ત્યારે
બારીક વાટી ૧૦ તોલામા, સાજીના ફૂલ
(સોરાબાથ કાઢે) ૫ તોલા મેળવી ઘુટી
શીશીમા બરી રાખવો. (દ્વારા એક દિવસમા
બનાવી લેવો રાત ન જવા દેવી) ૨ વાલ ભેટલો
દ્વારા, મહુર ભરમ ૧ વાલ મેળવી પાણીથી
આપવાથી નવી છદ્મી આપે છે

ગર્ભિણીનો તાવ — કાળીજીરી ૧ તોલો,
ચરીકાનું પાણી ૧ તોલો, બકરીનું દૂધ ૧૦
તોલા બધાને વાટી ચરીરે માલીસ-ખરડ
કરવાથી વગર દવા ખાધે જવર ત્રણ દિવસમા
બાપ છે

ખરજવા — કાળીજીરી બાગી ફાલસા જેવી
(રાખ જેવી નહીં) તેવમા-ખાસકરી કણુજા
તેલમા લમોટી લગાડવી

ધિત્ર-સફેદ કોઠ — કાળીજીરી ૪ ભાગ,
હરતાલ ૧ ભાગ ગોમૂત્રમા વાટી લેપ કરાય છે

૨ કાળીજીરી, ત્રિફળા, હરતાલ સમભાગે
લઈ ખાડી ગોમૂત્રમા વાટી ચોપડવુ

ચમ વિકાર — ફોડા કુંસી, ચોથ વેદના
વાળા ફરદોમા લેપ કરાય છે

ચરીરની ખુજની — ગોમૂત્રમા કાળીજીરી
વાટી ચોપડવાથી ખુજની ખજજવુ મટે છે

સોળ માટે — કાકડા કુંસા હોથ તો
કાળીજીરી, ઝેર કચોલુ, થોડાવજ ધમી લમોટી
લેપ કરવો કાકડા કુંસા હોથ તો ગળાની
બહાર સોળથે લેપ કરવો

કપડાની અદર કાળીજીરી ઝાટવાથી
બારિક જાતુથી કપડા બવાતા નથી

કાળીજીરીને ફેટલાક સોમરાણ માને છે
કાળીજીરીદ્વારા અવજ્યુજાલિ લેપ સોમરાણ તેલ
અતિસાર-રક્તાતિસાર-લોહીવાળા અતિસાર
અને મરડાની સરસ પ્રસિદ્ધ દવા

કડાછાલ

કુટજ-વલક, કુડા-કુંડા, કુડા, હોનેરિના
એટ ડિમેટા કુર્ચી

તિષ્ઠ કપાથ, શીતલીય, કટુચિપાકી,
ત્રિગેવહર, લધુ, રૂક્ષ લીપન પાચન, આહી,
અતિસાર, અવરાતિસાર, પ્રવાહિકા, અશ
નાશક, જવરમ, કૃમિદ, રક્ત શામક

કડા ઝાડની શિગમાના ણીજને ઇન્દ્રજવ-
કલિ ગ્રક કહે છે ઇન્દ્રજવ ઉજ્જવીય છે કાળા
કડાની શીગમાનાં ઇન્દ્રજવ કડવા નીકળે છે,
તે જ વાપરવા બેઠેએ

માત્રા — ત્રણ-છાલચૂર્ણ ૨-૪ માસા
કપાથ- ૧-૨ તોલા છાલનો

બાળકની હજામણુ-ઝાડા — કડાનું મૂત્ર
૮-૧૦ લસરકા હર્દીના પાણીમા ધમી પાવું

અતિસાર — કડાછાલનો કાઠો અષ્ટમાથ
કરી અતિવિષની કમીતુ ચૂણુ ૪-૮ ગ્તી
મેળવી લેવું

૨ કડાછાલનો સ્વરસ પુનપાક ગીતે કાટી
૧-૨ તોલા મધ નાખી પાવો

છલ્લજ્વર—કડાના મૂળની છાત તથા ગળેને કાઠો પીવે અથવા રાત્રે પાણીમા પલાળી સવારે ગાળી શીત કવાય પીવે

વિષમજ્વર—તરીઓ એકાતરીઓ મગડે છે

મૂતકૃમ્ —લૂખ લાગવી—કડાની છાલ ગાયના દૂધમા વાટી પીવી

નાના બાળકોના કૃમિ — કડાછાલ ૩ માસા છાશમા ઘસી તેમા હીંગ ૧ રતી હીકામાળી ૨ રતી મેળવી આપવાથી ગમે તે બાલના કૃમિ દૂર થાય છે

જ્વરાતીસાર—નાવમા આડા થતા હોય તો—કડાછાલ, કરિયાતું સૂક, દરેક ૩-૩ માસા લઈ ૨૦ તોલા પાણીમા ઉકાળી ૧ અધોળ જેટલો રાખી કવાય પીવાથી જ્વરા તિસાર દૂર થાય છે

પ્રદરમા—અત્યાત વમા લોહની સાથે કડાછાલ વાપરવાથી વધુ અસર કરે છે પ્રદરારિલોહ—પ્રદર તક લોહ વપરાય છે

કડાછાલમા કૃમિ નહિ ઉત્પત્ત થવા દેવાનો શુભ છે

કડાછાલના ઘન સાથે ઠવીનાઈનનુ મિશ્રણ કરવાથી જ્વરન અસરમા વધારો થાય છે વાતાધિક્ય ને પિત્તાધિક્ય જ્વરમા અક્રમીર અસર બતાવે છે

કડાની કાળી બને ધોળી બે જાત છે, કાળી વધુ શુભકારી છે

કડાછાલમા ચૂનાતુ તત્વ વધુ છે

માત્રા—ઘન ૧-૨ વાલ અરિષ્ટ ૨ થી ૫ તોલા, અવલેહ ૧/૨-૧ તોલો

શાસ્ત્રીય બનાવટ —

કુટબરિષ્ટ કુટબ ઘન વત્સકાદિ ગગાધર કડાપાકની ગોળી વટી કવાય ચૂર્ણ કુટબઅલેહ કુટબકકવાય એકસદ્રેકટ કુચ્ચી

વજ

વજા, ઉગ્રગન્ધા, બચ, વેખ ઠ, એકારસ કેલેમસ

તીખી કઢવી, ઉષ્ણ, મધુરવિપાકી, દીપન, પાચન મેધ્ય, વાતકફ્ફ વાન્તિકર, સ્વરલેહ અપરમારહર છે શોથહર છે

માત્રા—મૂળ (બાળકને ૨-૫ લસરકા મોટાને ૨-૫ રતી ઉલટી કરાવવા ૦-૦૧૧ તોલો)

શરદી, ખાત્રી, કફથી છાતી ભરાઈ જવી—

વજ ૧/૨-૧ માસા ઘમી મધમા થોડું મીઠું મેળવી પાણુ ઉલટી થઈ કફ નીકળી જાય છે આકડી બાળકની (આરોપક) — વજ ૨-૩ રતી ચૂર્ણ ધાવણમા આપવું

અપતત્રક-વાયુફેફરા માટે—વજ ૧/૪ તોલો, મરીચૂર્ણ બે આની પુર મધમા કે ખાટા દહીંમા સથાર-સાજ આપવું

૨ વજ ૨ તોલા, ધાણા ૧/૪ તોલો કાળા મરી ૧/૮ તોલા, પાણી ૧-૧/૪મા ઉકાળી ૧૨ ઓસ-૩૦ તોલા રાખી સાકર ૧૦ તોલા મેળવી ૧/૨-૧ દ્રામ (૧/૨-૧ અમલી) બાળકને વારવાર આપવું

પેટમા દુઝવું —વજ ૨ ચૂર્ણ ૪ રતી છાશ ૫ તોલામા, મીઠું ૪-૫ રતી મેળવી પાણુ

હાત આપવી વખતનો તાવ —વજનો ઘસારો ૧/૨ અમલી આપવો

મગજ શક્તિ—સ્મરણ શક્તિ વધારવા — વજ, મરી સરખે લાગે લઈ ગોળમા મગ જેવડી ગોળી કરવી ૧ ગોળી દૂધ સાથે પાવી લોજનમા દૂધ સાત ખાવો

૨ પ્રાણી ઘૂત સાથે વજ ચૂર્ણ ૧-૧/૨ માસો આપવાથી સ્મરણશક્તિ વધે છે

સુક્રી ઉધરસ—ગળાના સોજમા —વજનો કટકો મોમા રાખી ચૂસી રસ ઉતારવો

ઉટ્ટી કતાવવા — વજ ૪૦ રતી, સિંધવ
૧ લોહો, પાણી ગરમ ૧ શેરમા મેળવી
પીવરાવવું

કફ — વજનો બરિક બૂકો છાતી પર
ઘસવાથી કફ છૂટે છે

મૂત્રજો — મા વજનુ ચૂર્ણ નાકમા સુધા
હવું, છીંકો આવી સાવધ થાય છે

સજેખમ — માથુ દુખવું — કપડામા
વજના ચૂર્ણની પોટલી બનાવી સુધવું

હરમના મમા — વજ, ભાગ અને અજ
માનો ધૂમાડો અપાય છે

થોડાવજની ધૂળી કરવાથી ઘરમા સાથ
ન રહે

વિષમજવર — વજ, હરડે અને ઘીનો
ધૂપ આપવો

અકરુદિ — વજ અને કિચિત રાઈ
પાણીમા એકત્ર વાગી લેવ કરવો

બાળનુ ગળુ પડે — વજ અને બાવડળ
દૂધમા ઘમી તાગેરે લેવ કરવો

નજી — ૪૫૫મમા ટીંગ — વજ અને કપૂ
રતુ ચૂર્ણ સમભાગે લઈ જળમમા લગવું

કાન વહેતો હોય — વજને તલના તેલમા
કઢરી, કપૂર મેળવી તેલ કાનમા નાખવું

કાન દુખતો હોય — વજને તેલમા કઢાવી
નેવના ટીપા કાનમા નાખવા

એક બીજી જાત પારમિક વચ-દ્રીપા તર
વચા-નામે ઓળખાય છે

વચાદિ ચૂર્ણ વચાદિ ઠવાય

માશિક અને વિભલમીમાસા

લેખક — વૈદ્યગામ્ત્રી મણિગ-૨ મત્વીરાસ યાજ્ઞિ દુળવ ૨૨ (આધુન ૧૧ કાર) - રામકોટ

ધાતુવાદ અને રસવાદ સાથે જોને સબધ
છે તેવા માશિક-અને વિભલ આ બે દ્રવ્યો
વિષે આજે અનેક પ્રમખૂર્ણ માન્યતા વત છે
એટલે આ લેખમા દ્રવ્યશુલ્કવિજ્ઞાનશાસ્ત્રની
દૃષ્ટિએ બન્ને દ્ર વોનો વિચાર કરીએ

માશિક — સ માશિક, તામ્બ, તાપીજ
સુવર્ણમાશિક હિ સોનામાખી, અ ચેન્કો
પાયરાઇટ (Copper pyrite) કૉપર પાયરાઇટ
તથા (Chalcoo pyrite) વગેરે નામ મળે છે

ભતિ — માશિક બે પ્રકારની માનવામા
આવે છે (૧) સુવર્ણમાશિક (૨) રૌપ્ય માશિક
કેટલાક વિદ્વાનો “કાસ્યમાશિક” નામનો
ત્રીજો લેહ પણ માને છે

આકૃતિ અને શુલ્કધમ — ઉત્તમ માશિક
બહારથી કાળાશ પડતી પરંતુ અંદર સ્વર્ણવર્ણ

તથા કોટી પર ઘસતા સુવર્ણ જેવો કસ
આવે છે શુલ્ક-સ્તિગ્ધ, મધુર, તિક્ત, કષાય,
રીતવીર, ત્રિદોષહર, શામક, રક્તમસાદક,
બલ્ય, રસાયન અને યોગવાદી છે

ઉપયોગ — પ્રન, શિરશૂલ, અનિદ્રા,
મદાત્પય, શોથ, અવિશોથ, પ્રમેહે, રક્તપિત્ત
અશૌ, અમ્લપિત્ત, પ્રદર, ધાતુદોષ, પાડું,
કામલા, વગેરે રોગોમા ઉપયોગ થાય છે

યોગ અને માત્રા — તામ્બાદિલેહ, ગર્ભ
બિનોદ માત્રા - ૧-૨ રતી આપી યકાથ છે

રાસાયનિક યોગ — તામ્બ, લોહ અને
ગધકર્તુ યોગિત છે

વિભલ — સ વિભલ, અ Iron pyrite
(આપને પાયરાઇટ)

આકૃતિ અને જાતિ — પટ્કોણ, પતુંલ
અથવા દાદશકોણ પાસાદારીઆવે છે

પણ લોહથી તેના ત્રણ પ્રકાર માનનામા
આવે છે (૧) સ્વણ વિમલ (૨) રૌપ્યવિમલ
(૩) કાર્મયવિમલ રાસાયનિક યોગ — લોહ
અને ગધન્તુ યૌગિક છે

શુણકમ — તિહા કટુ, રક્તયોધક, પિત્ત
વાતશામક, રક્તવધક, શોથહર, દીપન,
પાચન, વૃધ્ય અને રસાયન છે માત્રા — ૧થી
૨ રતી છે રસ ચૂ અને રા નિ મા તેનું
પણ ન મળી આવે છે આ જ ને દ્રવ્યોનો
સમાવેશ “મહારસ” મા થાય છે

દ્રવ્યગુણવિજ્ઞાનદષ્ટિ

આયુર્વેદમા આ જ ને દ્રવ્યોને “પાર્થિવ”
(ભૌમ) દ્રવ્ય તરીકે માનવામા આ થા છે
પરંતુ પ્રાચીન સહિતાઓમા પાર્થિવ દ્ર વોનું
ભુદિશ્રાદ્ધ પણ ન મળી શરૂ નથી અને
વિશેષ સ્પષ્ટતા કરીએ તો ‘રસ’ શબ્દ પ્રયોગ
પણ ભોવામા આવતો નથી પરંતુ મશાઅનો
સ્વતંત્ર વિકાસ થયો તે પછીના વિકાસોને વર્ગી
કરણની જરૂરિયાત જણાઈ આવતા—રસશાસ્ત્રને
અનુકૂળ “રસ” મહારસ વગેરે પાર્થિવ
દ્ર વોનું વર્ગીકરણ કરેલું છે નિઘ ટુના લેખકોએ
પાર્થિવ દ્ર વોની ગણના ધાતુવગ મા કરી છે
‘સુવર્ણ’ સમલ પદ્ય લોહા સસિકૃતા સુષા
મન શિલાલેમણયો લ્પણ ગેરિકાજન—મૌમ
મૌપદ્યમુપદિદ્યમ્ ॥ (ચ સ્ ૨) પાર્થિવ
સુવર્ણરજતમણિમુક્તા મનશિલામૃપપાલાદય”
(સુ સ્ ૧)

પાર્થિવ દ્ર વોના વર્ગીકરણ સબધમા
પ્રાચીન ગ્સાયનાચાર્યોમા પણ ખૂબજ મતભેદ
ભોવા મળે છે સાધારણ રીતે પાર્થિવદ્રવ્યોના
વર્ગીકરણમાં રસ, મહારસ, ઉપરસ સાધારણ
લોહ, રત્ન અને ઉપરત્ન આ પ્રમાણે આવ

વગ મળી આવે છે આગળ જતા દરેક
આચાર્યોને જે જે દ્રવ્ય વધારે સાઈ જણાયું
તે પ્રમાણે તેના વર્ગો કર્યા છે એકજ ઉ ।
હરણ લઈએ કે રસાણુંવ અથમા હિંશુલને
‘મહારસ’ તરીકે માનેલ છે ત્યારે આયુર્વેદ
પ્રકાશમા ‘હિંશુલ’ને ઉપરસ માન્યો છે અને
રસે દ્ર ચૂ—મણિ અથમા નેજ દ્ર મને સાધા
રણ રસ મા યો છે આવીજ સ્થિતિ રત્ન—
ઉપરત્નોના વર્ગીકરણમા પણ ભોના મળે છે

અતિ હર્ષનો વિષય છે કે આપણા વહ
નિય સ્વરૂપસ્થ શ્રી પાદવલ્લભાઈએ રસામૃત
અથમા આધુનિક દ્રષ્ટિએ પાર્થિવ દ્ર વોનું વર્ગી
કરણ કરેલું છે અને તેથી આગળ વધીને
ભેદએ તો આજના દ્ર વશુણ શાસ્ત્રના વિશેષ
જોએ દ્રવ્યશુણ શાસ્ત્રની વાસ્તવિત્તા મથવાઈ
રહે તે દષ્ટિરી / પાર્થિવ દ્રવ્યોના ત્રણ વગ
પાડ્યા છે

(૧) ધાતુવગ (Hearymetals) (૨)
લવણશર (Alkalies & metals of alkalis
near earth) અને (૩) વિશેષ પ્રભાવશાલી દ્રવ્યો
(Chemotherapeutic agents) પ્રથમ
વર્ગોમા સુવણ, રજત તામ્ર આદિ ધાતુ
વગ, બીજામા સોડિયમ, પોટાશિયમ આદિ
ક્ષાર—લવણ, તથા ત્રીજા વગ મા પારદ, સોમલ
આદિ વિશેષ ક્રમ કરનારા દ્ર વોનો સમાવેશ
થાય છે

માસિક સીમામા

સીમાસા એટલે સૂક્ષ્મદષ્ટિપૂર્વક તપાસ
સમાલોચના, સમીક્ષા વગેરે અર્થ થયે છે
સીમાસાની દષ્ટિએ ભેદએ તો માસિક દ્ર મનો
સમાવેશ ત્રીજા નભરના મહારસમા થઈ શકે
છે રસે દ્રવ્યશામણિ અથમા સ્મરણીય પક્ષિ
મળી આવે છે કે “પ્રાણોરસેદ્રવ્ય” “માસિક
તે પારદનો પ્રાણ છે” માસિકને પારદના

પ્રાણુવરૂપ માનવામા આવે છે પરંતુ મ્હ
દૃષ્ટિએ પ્રાણુવરૂપ માનવામા આવે છે, તે
વિષે વિશેષ ઉલ્લેખ થયેલા કૃત્તા નથી
તે જ અથમા બીજી પક્ષિ એ મળી આવે
છે કે-“હૃદયે લોહદયસેલનક” જે બે ધાતુઓ
પરસ્પર મળી શકતી ન હોય અથવા મહા
મહેનતે મળી શકતી હોય, તેવી બન્ને
ધાતુઓને સરળતાથી મેળવી આવે છે આ
પદમાં ‘લોહ’ શબ્દનો પ્રયોગ છે ઉપરની
પક્ષિને અતુલ્ય પક્ષિ રસાણુંવ અથમા
મળી આવે છે કે-“લોહદયસેલનક” માનિક
લોહધાતુને વેધ કરે છે ધાતુવાદના અથમા
નર્વેવામેવલોહના લોહધાતુ વિના બીજી ધાતુ
એને પણ લોહસજ્જા આપી છે આ પક્ષિઓ
જે અથમા આપી છે તેમા વિશેષ સ્પષ્ટતા
કરી નથી કે કઈ લોહધાતુને વેધન કરીને
તેનું રૂપ બદલે છે? તેના જરાપણ ઉલ્લેખ
નથી તો પણ તે અથમણેતાને ધાતુપરિવર્તન
વિષે આવશ્યક વસ્તુ બાજુમા મળી હશે અને
સામાન્ય અનુમાન પણ ઘટ્ટ થકે છે કે
કોઈપણ પાર્થિવ દ્રવ્યનું પીત્તલ જેવી (પીત્ત
રંગની) ધાતુના રૂપમા પરિવર્તન થયું હશે
રસકામધેતુ અથકારના સમયમા લોહ, તામ
અને માણિક્ય સત્ત્વ કાઢ્યું હશે તેથી
સત્ત્વ મુચ્છતિ મુખ્યાધ્યાત્મિક શુદ્ધિનિમ્ન સુદ
પ્રમાણ મળે છે-(રસકામધેતુ) માણિક્ય વિ
વિશેષ દૃષ્ટિ મંગીએ તો માણિક્યોદ્ધિવિષય તદ્ર
પિત્તશુદ્ધિ વિમાગત (રસાણુંવ) માણિક્ય જે
પ્રકારની હોય છે (૧) સોનેરી ચમકવાળી
અને (૨) કાસ્ય જેવી શ્વેત ચમકવાળી
શ્વેત ચમકવાળી માણિક્યનો રંગ-વર્ણ શ્વેત
છે તેને રીંધ્ય જેવી નહીં કહેતા કાસ્ય જેવી
કહી છે આ માણિક્ય કેશ્યોદે લેહવાળી છે-
કાન્યકુ નરુદેશોત્થો માણિક્ય સ્વપણવાદ ।

તપતીતીર સમૂત્તાર માણિક્ય સંગિત ।।
(રસગજલકની) કાન્યકુદેશ્યમાથી મળતી
માણિક્યનો રંગ સુવર્ણ જેવો છે (રુકડા કાપના)
અને તાપી નદીની આમપાસ જે માણિક્ય
મળે છે તેનો વર્ણ ચાલી જેવો છે વસ્તુત
માણિક્યનો કાસ્યવર્ણ તે વિકલ્પ જણાય છે
વાસ્તવિક રીતે તો સુવર્ણ અને રસતવર્ણ
જણાવનારા પ્રમાણે શુદ્ધિશાલ્ય જણાય છે
તાપ્યા ગિરાત ચીનેષુ યવનેષુ ચ નિર્મિત
(રમ ર મ) તાપીનગીની આમપાસ, અને
નેપાલ, ચીન, ઇરાન અને યવનદેશોમા પણ
કુન્નરે માણિક્ય આપી છે

રસાણુંવઅથ પર દૃષ્ટિ

રસવિદ્યાના અથોની અર્થાને અત્રે સ્વાન
નથી પરંતુ રસાણુંવ અથમા માણિક્ય વિષે
ઉપયોગી ઉલ્લેખ મળી આવે છે એટલે
રસાણુંવઅથ વિષે દૃષ્ટિ કરી છે રસવિદ્યાના
મા અથોમા “કુદ્રમામલતત્ર” અર્થનું સ્થાન
છે આ અથોમા એકસાગ તેને-“રસાણુંવકલ્પ”
નામથી બોલાય છે રસાણુંવકલ્પ અને રસાણુંવ
આ બન્ને અથોમા હવે રક્ષા મળવાપાત્ર છે
પણ જ ને અથોમા મૂળ પ્રથમ અથ કયો છે
તે નિર્ણય કરવાનું કામ આપણે પુરાતત્ત્વ
વિદ્યાના બાહ્યપદોને સોંપીએ છીએ

આ હેતુને ઉદ્દેશ સુવર્ણ માણિક્ય અને
વિમલ આ બે ને દ્રવ્યોપર પ્રકાશ પાડવો
તે જ છે અને દ્રવ્યશુદ્ધિજ્ઞાનશાસ્ત્ર અને
રસશાસ્ત્રના વિચારોનો સમન્વય કરી ઉપયોગી
વિચારોને આવકાર આપવો છે

સુવર્ણમાણિક્ય અને રસોપનિષદ્
નાનાર્જુન મુનિ ક્રીમાન્ દંડપોતમિદ્વર ।
દક્ષિણે કેરલેદ્રવ્ય રાષ્ટ્રેવા સમાકુલ ૧
નાતિદૂરે સમુદ્રસ્યમાને પ્રતિતમાદયે ।
સત્ત્વ વિષ્ણુલિ હરયાના પાયાના દેમયાતવ ૨

તાનાદાય પ્રયત્નેન રૂઢ્ઢિચૂર્ણાનિકારયેત્ ।
 ચૂર્ણી જ્ઠાસ્તુતાન્સર્વાનિહરત્તેન માપયેત્ ૩
 માનુષેણ ચ રત્તેન સત્તવારાન્ ડ્રવાજ્ઠાન્ ।
 પુનસ્તુ તુલસી તોયે પચગવયેન પ્રેપયેત્ ૪
 શોપયિત્વા યથાન્યાય મૂપાલેપતુ કારયેત્ ।
 છિદ્રયત્રવિધાનેન પાતયિત્વા રસોત્તમમ્ ૫
 તત્રસ ગુલ્યમાદાય શતાશેન તુ વિધ્યતિ ।
 તસ્યગુલ્યસ્યચેકેન રતિત દિગુણ મયેત્ ૬
 (રસોપનિષત)

ભાવાથ—સુવલ્લ માસિકથી સુવલ્લ બનાવવાની શ્રેષ્ઠ વિધિ શ્રીમાન્ નાગાણુ ન મુનિએ બનાવીને જોઈ છે

ભારતના દક્ષિણે કેરલ દેશના વનમાં પિપ્પની નામનું રથાન છે તેના પાસેના ભાગમાં સુવલ્લ માસિક નીકળે છે તેને લાવીને ખૂબ ખારીક થઈ બનાવવું પછી તે થૂઈને ઘોડાના હોહીની સાત ભાવના આપવી તે પછી મનુષ્યના હોહીની સાત ભાવના આપવી અને તે પછી તુલસીની સાત ભાવના આપવી પછી ન ચથગ ધમા વાટીને સૂકાવવું તે પછી તેને ૧ વચ્ચમાં નાખીને છિદ્રય ત્રદારા તેનું પાતન કરવું તે ૧ તોલા સ્તવને એક સો (૧૦૦) તોલા તામ્રમાં ગાળીને નાખવું તે તમામ તામ્ર સોનું બનશે તે એક તામ્રદારા બમણું રજિત થશે

રસોપનિષતના કર્તા વિશે ઉલ્લેખ મળતો નથી તેમજ ઉપરના શ્લોકોનો અર્થ પણ સહિષ્ણ છે તો પણ સુવલ્લ માસિકને રસોદ્ર-પાર ના પ્રાણરૂપ સૂત્ર છે તે સૂત્ર ધાતુપરિવર્તનની પુષ્ટિરૂપ હશે રસોપનિષતના અભ્યાસુ આ સળધમાં વિશેષ પ્રગણ પાડશે

સુવલ્લ માસિક અને સુવલ્લ-ગુણધર્મની સિદ્ધતા

આજના વૈજ્ઞાનિકોને કેટલોક ભાગ માને છે કે સુવલ્લ ભરમના અભાવમાં સુવલ્લ માસિક ભરમ આપવી આ મા યતામાં વેંચીને એવો

વિશ્વાસ છે કે સુવલ્લ માસિકમાં સુવલ્લ નો અર્થ છે તેથી જ તેને સુવલ્લ માસિક કહે છે અને તેથી જ તેને સુવલ્લ ની ઉપધાતુ માની છે પરંતુ આ મા યતા દ્રવ્યશુદ્ધિનાનની કમેટીએ ટકી શકતી નથી કારણ કે સુવલ્લ માસિકમાં તામ્ર, લોહ અને ૩ ધર્મનો યોગ છે આને પણ તામ્રધાતુ સુવલ્લ માસિકમાંથી કાઢવામાં આવે છે જો સુવલ્લ માસિકમાં સુવલ્લ નો અર્થ હોય તો આજના વૈજ્ઞાનિકો મોતાના મહેલ અને ઉપયોગમાં આવતા વાગળો પણ મોતાના બનાવે, પરંતુ સુવલ્લ માસિકમાં સુવલ્લ નો અર્થ છે, તે ચાની આવતી એક પ્રકારની રચના મા યતા જ છે હવે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો સુવલ્લ ભરમના અભાવે સુવલ્લ માસિકનો ઉપયોગ કરી શકાય નહીં

ભારતમાં-નેપાલ ભૂતાન, કાશ્મીર, ચલ્લ-કહેપુર-જયપુર ખીકાનેર વગેરે રથે મળે છે સુ માસિકની ખાણો છે પણ તે જોઈએ તેવી શુદ્ધ નથી અને ધર્મનીથી આવતી સુ મા શુદ્ધ (સ્વચ્છ) આવે છે

વિમલ

વિમલ નામથી સંબોધન પામતું દ્રવ્ય એ આજસુધી જોયું નથી મારા ધારવા પ્રમાણે રસવેદો સિવાય બીજા વેદમિત્રો વિમલ દ્રવ્યના શુદ્ધ-ધર્મોથી ભાગ્યે જ પરિચિત હશે પ્રાચીન કાળના રસશાસ્ત્રના શ્રેયોના પાઠો પૂરા સમજી શકાતા નથી તેથી સજ્જમ થવા સજ્જ છે

‘વિમલ’ દ્રવ્યનું ‘મહારસ’માં રથાન છે સુવલ્લ સિદ્ધિ અર્થાત્ ધાતુપરિવર્તન કરવાના પુરુષાર્થો રસવેદો વિમલને તે દૃષ્ટિથી માને છે

વિમલ-દ્રવ્યના શુદ્ધગાન કરતા પણ શ્રેયો છે અને આપું છું આ શ્રેયો કયા અર્થમાં છે તે મારા ભણવામાં નથી વિમલદ્રવ્ય વિશે રસ વૈજ્ઞાનિકોમાં કઈ માહિતી મળે છે પ્રાચીન રસજ્ઞે (અનાત નામ)માં લખે છે કે-

વિમલસ્તુ મણિર્દિયોરસ કાવિનમ્પ્રમમ્-
તમોષ્ઠ સત્ત્વમેદીસ્પાદ ધીર્યાદિ વેદાન્તવદ્ભવેત
યત્પ્રોક્ત માક્ષિક કમ-વિમલસ્વાપિ તદ્ ભવેત
વિમલ માક્ષિકાલામે માક્ષિક વિમલમ્ભવેત
દ્વયો સમાન કર્મોક્તિ વિમલસ્તુ વિશિષ્ટ્યતિ
પક્ષચ્છેદકર ચૈવ લોહાના ચ તમોપદા-

વિમલ નામનો મહારસ સુવર્ણની નક્ષા
વાળો દિવ્યમણિ છે જે પોતાની શમ્ભીથી
ધાતુઓની કાળાશ-કાલિમાનો નાથ કરનાર
અત્ત્વવેધી છે વિમલના અભાવમા માક્ષિક
અને માક્ષિકના અભાવમા વિમલ નાખવો
કેમકે જ ને સમાન શુદ્ધધર્મવાળા છે બન્ને
માક્ષિકથી વિમલ અધિક છે અને તે પારદને
અગ્નિરથાધિ કરે છે તથા લોહની સ્વામતા
દ્રર કરે છે

સુવર્ણમ ક્ષિકનો તામ્રધાતુ પરિવર્તન
માટેનો પાઠ (સુવર્ણ કરવાનો) રસોપનિષત્તમા
છે અને વિમલ લોહની સ્વામતા દ્રર કરે છે
આ હપીકત જોતા વિમલ લોહધાતુનું પરિ
વર્તન કરે છે અને પારદને અગ્નિરથાધિ
કરે છે વિશેષમા માક્ષિક અને વિમલ જ ને
સમાન ધર્મવાળા છે, એવો ક્વચિત્ ઉપરના
શ્લોકમા છે

આશા રાખીએ છીએ કે “પારદ અનુ
સધાન” કરનારી સંસ્થાઓમા વપરાતા
અક્ષક, સુવર્ણ માક્ષિક રિમન ચપત્ર (પારદનું
નામ ચપત્ર છે પણ તે ચપત્ર નહીં અતત્ર દ્રવ્ય
મનાય છે તે) વગેરે દ્રવ્યો પર ઐતિહાસિક
અને સાધનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ખુદ્દિશાદ્ય પ્રકાશ
પાડશે તો વૈયક્ષમાજને ધનુજ નાણુવાનું મગશે

વૈદ્યકીય સામયિકોની સ્થિતિ

(તરીકા અને ની)

વર્તમાન પત્રોની માક્ષિક વેદોને અને
બનતાને આયુર્વેદનું જ્ઞાન આપવા માટે
આયુર્વેદીક પત્રો - અઠવાડિક, પાસિક કે
માસિકના રૂપે ભારતમા અનેક સ્થળેથી
પ્રગટ થાય છે એકલા મુગધ પ્રાતમાથી જ
લગભગ ૧૫થી ૨૦ આયુર્વેદીક પત્રો નીકળે
છે તેમાના કેટલાક પત્રો ક્ષામ મીઝો તરફથી
પ્રગટ થાય છે આયુર્વેદીક સાહિત્યની ચક્ર
ગતિ આવા માસિકો મારફત થાય છે
ક્ષામ મીઝો તરફથી પ્રગટ થતા પત્રો મોટે
ભાગે તે સંસ્થાના પ્રચાર વાહન હોય છે
એવા ઘણા બુદ્ધ ક્ષામ મીઝો તરફથી પ્રગટ થતા
માસિકો છે કે જેમા ફક્ત એકલુ આયુર્વેદનું
જ સાહિત્ય હોય

આયુર્વેદ ના પ્રચાર માટે વર્તમાન પત્ર-
માસિકોની જરૂર તો છે જ આવા માસિકો
જે કક્ષાનાં જુગ જુગ કાદવા જોઈએ એક
વૈદ્યકીય દૃષ્ટિએ વૈદ્યકીય પરિભાષામા લખાયેલા
અને માત્ર વૈદ્યોને જ ઉપયોગી હોય તેમજ
બીજી લોકો સમજી શકે એવી રીતે લખાયેલા
આયુર્વેદના સ્વસ્થવૃત્તનું અને રોગપરિચયનું
જેમા ઘણું ન હોય આ રીતે જે બનતા
પત્રોની આયુર્વેદના પ્રચાર માટે આવરયકત્વ
છે આયુર્વેદીક માસિકપત્રો સિવાય અન્ય
સાહિત્યના વર્તમાન પત્રો અને માસિકોમા
પણ આયુર્વેદ અંગે થોડું ઘણું સાહિત્ય હોય
છે પણ આ સાહિત્ય અવસ્થિત રીતે અક્ષવા
યોગ્ય વિદ્વાનો મારફત કેટલીક વાં લખાયેલું

ન હોવાથી જનતા તેનો જવાબર લાભ ઉઠાવી શકતી નથી

વૈદ્યકીય દૃષ્ટિએ પ્રગટ થતા વધોના માસિકોમા પણ આયુર્વેદના સિદ્ધાંતોની યોગ્ય છલાવટ કરતા હોય એવા પત્રો ઘણાજ જુજ છે આયુર્વેદીક માસિકોમા વૈદ્યકના સિદ્ધાંતોની તલસ્પર્શી ચર્ચા હોવી જોઈએ ચિકિત્સાકોના પોતાના દરદીઓના અનુભવોની ચિકિત્સાનોદ્ધ હોય, વૈદ્યકના સંશોધન વિષય ઉપરના લેખો હોય, નવા લક્ષણો વેદો માટેની અધ્યયનપૂર્તિ હોય, આયુર્વેદના નવા નવા પ્રગટ થતા પુસ્તકોની સારગર્ભાત સમાલોચના હોય, વૈદ્યકના અન્ય પત્રોમા પ્રગટ થયેલા લેખોનો ઉપયોગી સારાશ હોય નેમજ નવા આધુનિક વિજ્ઞાનના સંશોધનોને આયુર્વેદીક નો સાધનો અમનવ્ય હોય તેવા લેખો વૈદ્યકીય પત્રોમા પ્રગટ થવા જોઈએ એનાથી પણ વિશેષ તો એ છે કે વૈદ્યકીય પત્રોના સંપાદકોએ વેદોને ઠેવા સાહિત્યની જરૂર છે તે જાળીને તે પ્રકારનું સાહિત્ય પોતાના પત્રમા પ્રગટ કરવું જોઈએ અન્ય પ્રગટ થયેલા વૈદ્યકીય માસિકો વેદોને ત્યાં પહોંચ્યા પછી તે પુરા વચાયા વગરજ પડીકા વાળ વામા તેનો ઉપયોગ થાય છે

વેદોની વૈદ્યકીય પત્રો તરફ અસિદ્ધની જાગૃત કરવા સખા કોએ મહત્વનો ફાળો આપ્યો જોઈએ એકને એક ચર્ચાત ચર્ચણ જેવા લેખો અનેક માસિકોમા પ્રગટ થાય છે તે વેદોને તે માસિકો વાચના અમતા નથી વેદોની વૈદ્યકીય પત્રો પ્રત્યેની ઉચ્ચ નિષ્ણતા ધણીક વાર તે પત્રોના માલિકોની આધિક રિથિતિ કદગી ઠરી ચુકે છે અને પરિણામે

કેટલાક પત્રોનું નાઈલાગે પ્રકાશન બંધ કરવું પડે છે

વિવિધ પત્રો વૈદ્યકીય સમાજમા એક ચોક્કસ સ્થાન તો ધરાવે જ છે કોઈક પત્ર વૈદ્યકનું રાજકારણ અથવા હશે તો કોઈ વૈદ્યકના સિદ્ધાંતો અર્થાત્ હશે, કોઈક પત્ર વિદ્યાર્થીઓના અધ્યયનની સામગ્રી પુરી પાડતું હશે તો કોઈક પત્ર લોકલોગ્ય સાહિત્ય પીરજતું હશે આ પ્રમાણે જુદી જુદી દૃષ્ટિએ પ્રગટ થતા વૈદ્યકીય પત્રોની જુદી જુદી નીતિ હોવાના કારણે કોઈ પણ પત્રનો પુરેપુરો વિકાસ થતો નથી પરિણામે યોગ્ય શાહકો ન મળવાથી પત્રના સંસ્થાપકોને આધિક હાની મહન કરવી પડે છે આ સ્થિતિમા અગોને લાગે છે કે વૈદ્યકીય પત્રોના સંપાદકોનું એક મહત્ત્વ હોવું આવશ્યક છે અને વેદોને કે જનતાને ઠેવા પ્રકારના આયુર્વેદીક સાહિત્યની જરૂર છે તેનો વિચાર કરી તે રીતે માસિક પત્રોમા તેનું પ્રકાશન થવું જોઈએ

આયુર્વેદના વિકાસ માટે નવેસરથી વિચારવાની હવે જરૂર છે આયુર્વેદીક ઔષધોનો, લોકો વધુમા વધુ લાભ ઉઠાવે આયુર્વેદીક સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનને નીધી અને સાદી ભાષામા જનતા સમજી શકે તે જાળના લક્ષણોની આવશ્યકતા છે કેવળ પ્રચાર કાર્યના જોરથી એલોપથી અત્યારે વૈદ્યનું ઉત્તમ વિજ્ઞાન જની ચુક્યું છે ત્યારે આયુર્વેદનો વિકાસ થતો જાય છે તેમા ફરીથી ચેતન લાવવાની જરૂર છે અને તે ત્યારેજ સિદ્ધ થઈ શકે જો આયુર્વેદીક સાહિત્ય માટે યોગ્ય પત્રકારત્વ હોય

✽ કેટલાક સમાચાર ✽

૧ મોરબીના મિશનરિયલ કોલેજે રા ગ અમૃતવાલ કે ગણતારના પ્રમુખપણા નીચે મો બીની મહે દ્રષ્ટિહીન હોસ્પીટલના ડો નિવેદીની બદલી ગજકોટ થવાથી એમને વિદાયમાન આપવાનો એક સમારભ તા ૧૪-૬-૫૮ના દિને થોભયો હતો.

૨ મુબઈની આયુર્વેદીક પ્રચાર સરના તરફ થી પુનર્વસુ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયથી સચુકત એ પુનર્વસુ આરોગ્યશાળા (Hospital) તુ ઉદ્ઘાટન રા ગ મા યવર આરો ય મત્રીશ્રી કનમવગ્ણના હરને તા ૧૪-૬-૫૮ ને રોજ ડો દેવામના અધ્યક્ષપદે થયુ હતું થી કનમવગ્ણએ ઉદ્ઘાટન કરતા કહ્યું હતું કે આપણા મોટા મુબઈ શહેરમા ૨૪ બેઠની આયુર્વેદીક હોસ્પીટલ ઘણીજ માસુની કહેવાય હુ એવો દિવસ જોવા ઇચ્છુ છુ કે આ જગ્યા એ ૧૦૦૦ બેઠની આયુર્વેદીક હોસ્પીટલ બને અધ્યક્ષ સ્થાનેથી પ્રવચન કરતા ઉપ સ્વાસ્થ્ય મત્રીશ્રી ડો કેવાસે કહ્યું હતું કે વિશ્વસનીય ઔષધો મેળવવા માટે આ સસ્થા તરફથી કાર્યની વિભાગ પણ દાખલ થવો જોઈએ.

૩ મોરબી વૈદ્ય તમા તરફથી સૌરાષ્ટ્રના ભૂતપૂર્વ આયુર્વેદ નિયામક રા વાસુદેવ મૂ દિવેદીના પ્રમુખ સ્થાનેથી તા ૧૪-૬-૫-

ના દિને વૈદ્ય સમાના મત્રીઓ રા શી વસત રાય ભટ્ટ અને રા હેમચંદ્ર વ્યાસને સન્માન પત્ર અને ચાંદીના ધારકેટ અર્પણ કરવામા આવ્યા હતા.

૪ બનાગરની આયુર્વેદીક કોલેજના પ્રી મી પાલ શ્રી કે એન ઉદ્ઘાટાયે પોતાના એક પ્રવચનમા જણાવ્યું હતું કે “ભારતમા આયુર્વેદ પ્રત્યે ભવે ગમે તેટલી ઉદાગતતા રખાય પણ પરદેશમા તો આયુર્વેદીક ઔષ ધીઓ તરફ તીવ આકર્ષણ બાંધ્યું છે ગમે વર્ષે જ એકવા કારમીરમાથી ભે કસોડ રૂપીઆની પરદેશમા નિગમ થઈ હતી અમ લવાહમા ત્રિંગીઓ તરફથી આયુર્વેદીક ઔષધીઓ માટે એક નીસર્ચ સસ્થા થવાની છે અને ભય છે કે કદાચ ભવિષ્યમા આપણી પરપરાગત આયુર્વેદીક ચિકિત્સાના અવધાસ માટે પણ આપણે પરદેશ સાથુ જોડુ પડશે.”

૫ ઉત્તરસડા ખાતે ચાકર મેદીકલ સીવીલ સોનાયતીના આશ્રયે એક આયુર્વેદીક મેદી કલ કોલેજ શરૂ થવાના સમાચાર બહુવા મળે છે આ સ્થાને મુબઈની ફેકલ્ટીએ આ મત આપી છે આ સ્થાને પ્રિ મી પાલ તરીકે ડો નોરધનભાઈ પટેલ M B B S, આયુર્વેદાચાર્ય પોતાની સેવાઓ આપશે.

٥ ٦ ٧

1877

1. The first part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

2. The second part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

3. The third part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

4. The fourth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

5. The fifth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

6. The sixth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

7. The seventh part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

8. The eighth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

9. The ninth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

10. The tenth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

1. The first group of people who are interested in the results of the study are the researchers themselves. They want to know if the study was successful in achieving its objectives and if the results are consistent with their expectations.

[Handwritten signature]

71

ઝંડુ કેસરી જીવન

આ કેસરી જીવન તાજાં લીલાં આંગનામાંથી બનાવેલા અવનપ્રાચારનેદ (જીવનમાં) રસસિદ્ધર અમલવારમ, કેસરી કસ્ટરી તથા ખીજા અનેક દિવસપાચન પૌષ્ટિક વસ્તુઓમાંથી બન્યું છે.

આ કેસરી જીવનથી શરીરમાં જગ્યા આવે છે આપણા શરીરે અને પુષ્ટી કરે છે પ્રકારની નિર્જાતામાં ઉપયોગી છે.

રતલ ૦૧ ની આટલી ૧ ની કિંમત રૂ. ૧૦-૦

રતલ ૧ " " " " રૂ. ૮-૦

ઝંડુ કેસરી જીવન

શારીરિક અને માનસિક શક્તિ
બઢાનેવાલા સ્વાદિષ્ટ પૌષ્ટિક ઘાટણ

વડું માટે પુરુષ

ઝંડુ કામોસ્થિટિકન વર્કસ વિમિગેડ,

ગોખલે રોડ (દલિયા) રો. નો. ૧૭ ૧૫,

મુંબઈ-૨૮

ઝંડુ કામોસ્થિટિક વર્કસ વિમિગેડ અને ગોખલે મ પરીખ ગોખલે રોડ (દલિયા) મુંબઈ ૨૮
મુદ્રક અને પ્રકાશક : અમરજીવ મેડીકલ મેડીકલ લેબોરેટરી સમીપનાથ રોડ, નીચેના કોલેજ પાસે, ભાવનગર

आयुर्वेद विज्ञान

वैद्य सिद्धांतोने तुयनात्मक दृष्टिची तथा अनुभवनी दृष्टिची अर्थनाई भासिक

पुस्तक ७]

आषाढ २०२५ आगस्ट १९५८

[अंक १२]

गमामि धन्वन्तरिमादिदेव सुरासुरै वदितपादपत्रम् ।
लोके जराक्षमपमृत्युनाशम् घातात्मीय विविधोषधीनाम् ॥

तदेव युत मेवज्य यदातयाय वस्ते ।
स त्रेय त्रिपञ्च श्रेष्ठो रोगेभ्यो य प्रमोक्षयेत् ॥

आव तत्रा २५ २६ २७ दुर्गागर्भ देवगर्भ शास्त्री
अर्थवाक्य नवी ग रा श्री गायान म परीष्ठा

सदावत तत्रो नयनीतनाम प्य पञ्चम, जेष्ठ मी जेष्ठ, टी जेष्ठ जेष्ठ जेष्ठ (मोमो),
अंक नमोऽगुष्टिन वंम, निगिष्ट, त रनी,
हे जेष्ठन शैल (सद्यप) मुगध २८

૧૧ ૧૯૫૩-૫૪ (L.P.) નો એક C.P. ૧૨

૨૧ દરિયાના કુશાલમ બંધ, બાંધવામાં ૨૪૧

૨૨ વૈ. દરિયાના સી. બંધ, બાંધવામાં ૨૪૨

૨૩ વ. કુશાલમ બંધ, બાંધવામાં ૨૪૩

૨૪ વ. કુશાલમ બંધ, બાંધવામાં ૨૪૪

૪ આયુર્વેદી નામની આ C.P. ની નામ

હોય નોંધી છે

.. (તરી રવાનાથી) ૨૪૫

૫ ૨૬ ના સમાચાર

.. આ ૧૫ કાર્યાલય ૨૪૬

૬ પાર રોડ ૧ ના સમાચાર-૨૪૭

વેલ્ડિંગ મશિન ૨૪૮

દળવદાર, આયુર્વેદી ૨૪૯

૭ ૨૭-૨૮ ના વિજ્ઞાન

શ્રી ૨૭-૨૮ ના વિજ્ઞાન L.A.M., બાંધવામાં

આયુર્વેદી મદાવિલાસ-૨૫૦

આયુર્વેદી મદાવિલાસ નીચી ૨૫૧

વિજ્ઞાન

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો આ એક વર્ષનો આપ નામની સંસ્કૃતિ કે આયુર્વેદના વિજ્ઞાનને અવગત
લેખોનો આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે

આયુર્વેદના જ્ઞાન અને પ્રચાર માટે લેખોને લેખકોના વિજ્ઞાનને ઉપયોગી નીવડે તેવું
આ માસિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ પાળવું અને રોગોથી કેમ રક્ષાવું તે વિશે પશુ આ માસિકમાં માનવ
શરીરના અંગોમાં આવેલું છે આ માસિક દર અંગે મહત્વની પદ્ધતિ તરીકે પ્રગટ થાય છે
લવાજમ ફક્ત ૩ - - (પરિચરના ૩ - -) દ્વારા અંગે સંદિત રાખવામાં આવેલું છે લાંબા
આ દ્વારા આ માસિકનો જોડો પ્રચાર થાય તે હેતુથી લાંબા સમય માટે લવાજમ ફક્ત ૩ - -
રાખવામાં આવેલું છે અત્યારના આ જ્ઞાનમાં આ લવાજમ ધર્મ આપે છે છતાં આયુર્વેદની
સેવા ખાતર અંગે લવાજમ આપેલું રાખેલું છે અત્યાર છે કે આપ સને લેવ જાયો આ માસિકના
માસિક જેમ અને તેમ જાણીથી થઈ જાયો. તેમજ આપના જીવનમાં મહત્વનો પ્રચાર કરી વધુને
વધુ માટે કરી જાણીથી અથવા વી પીથી એક મોઢવા માટે પત્ર લખાયો એવું વિનંતિ.

પત્રવ્યવહારનું સરવાળું

તનો

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન,

૮-૪૫ કાર્યાલય પકડેલું લિ.

ગાંધી રોડ (સિવિલ) મુમ્બઈ ૨૮

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

મત્યક્ષતો દિયવદુષ્ણ શાઙ્ગદુષ્ણ ચ મન્નવેત્ ।

સમાસતસ્તદુભય મૂયો જ્ઞાનચિવર્ધનમ્ ॥

પુસ્તક	૭	આલ તત્રી સદ્ગત દુર્ગમિકુ દેવજીરામ ગામી	આવણ	૨૦૧૫
અંક	૧૧	કાવવાલક તત્રી શ્રી જોષાન મ પગીખ		
		સદાવક તત્રી શ્રી નવનીતલાલ બ પટ્ટા	ઓગસ્ટ	૧૮૫૮
		લકુ માર્કસી તરફથી		

મહાકુષ્ઠ-(LEPROSY) નો એક ઉપચાર

લેપ- —હરિપ્રસાદ કૃષ્ણરામ બહે, બદરામા.

મહાકુષ્ઠ અથવા જેને સામાન્ય જનતા રગતપીત અથવા પતંત્રા નામથી ઓળખે છે તે રોગની બધાં કરતાંથી વાગ્યેજ કોઈ અજ્ઞાત હશે. ઘેરો દુર્ગંધ ઘાતક એમ આ રોગ ખાસ કરીને વાસી અને સહેલા અંગ ખાનાર ગરીબ જનતાનેજ વધારે થાય છે. આ રોગ થવાનું ખાસ કોઈ કારણ બાળવામાં નથી પણ “લેપ્રી” નામના જન્મથી થાય છે, વગી તે વારસામાં ઉતરનાર અને એથી દર્દી હોઈ, આ રોગવાળા પતીપત્ન રોગીના સંસર્ગથી હ મેશા ખૂબ સાવચેત અને દૂર રહેવું એ અતિ આવશ્યક છે. આ રોગથી પીકાતો રોગી વિરૂપ બની જાય છે અને પોતાનું જીવન આ રોગને કારણે રોગીને શાપરૂપ બની રહે છે. આવા રોગીઓ માટે કયાય કયાય રૂઝા લયો (Lepar Asylums) છે અને ત્યાં તેઓની ચિકિત્સા થાય છે પરંતુ આ રોગ અસાધ્ય હોઈ રોગીને પોતાનું દુખી જીવન સમાજ અને આત્મજનોથી દૂર જીવી જીવાતા

રીવાના જીવાય ત્યાં સુધી જીવી પૂરું કરવાનું હોય છે.

આ બધાં કર રોગની શરૂઆત બહુ ધીમી થાય છે અને ધીમે ધીમે તે ઉચ્ચ રૂપ ધારણ કરે છે. શરીરના અંગોમાં જડતા આવવી, સ્પર્શજ્ઞાન ઓછું થવું, પ્રસ્વેદ ખૂબ થવો અથવા બીજાં ન થવો, સાધાઓ દીલા થવા, શરીરમાં સોય લોકાવા જેવી વેડના થવી, અંગ આવવી, બગતરા થવી, શરીર પર માઠો નીકળી અને અકામાં ઉપડી આવવા, કાન પર કપાળ પર તેમજ બીજાં અંગો ઉપર મોઝે આવવો વગેરે આ રોગના મુખ્ય અને સૂચક લક્ષણો છે. રોગ ઉચ્ચ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે હાથપગની આંગળીઓ વાડી વગી બધાં છે, નખ ખવાઈ જઈ ખરી પડે છે, ચામડીમાં કુટ થાય છે, પાણી જરે છે અને મંત્ર ખરી પડે છે. આ રોગના બે પ્રકાર છે જે પ્રકારમાં-લાલ જીવણ રોગના આકાંચો શરીર ઉપર ઉપડી

આવી પછી ગાંઠો થઈને કુટી તેમથી પર નિકળે છે તેને ગાંઠો રગતપીત કહે છે અને જેમા અંગ ખોટાં પડે, આમલી બહેરી સ્પર્શિતજ્ઞાન વિહોણી થઈ જાય, શરીર પર ફેલ્લો કે ફેલ્લા ઉપડે-તે કુટી રૂઝાય અને ત્યાં કરચલી વાળા ધોળા ઠાંધ પડે વગેરે ચિહ્નો મુખ્ય હોય તેને શુદ્ધ રગતપીત કહે છે બીજા પ્રકારમા આગળા સડી ખરી પડવાને બદલે અંદર સંઘોચાઈ વાળા વળી જાય છે

આ અતિ ભયંકર રોગના મહા મંત્ર કાદિ કયાય, ચૈત્ર મોગરા તેલ ગડુની તેલ ગળો, ઐરકીયું વિરંગ તદુલનો પ્રયોગ વગેરે અનેક ઉપાયો છે પણ તેનું નીચ દાવ મુધી સેવન કરવું પડે છે પૂર પથ્ય પાળવું પડે છે અને તે બધો અમય રોગીને અલગ રાખવો પડે છે અને આ બધું કર્યા છતાંયે રોગી રોગ મુક્ત થશે જ તેવો ખાત્રી લાયક ટોઈ અકસીર ઇલાજ હોય તો તે અમારા જાણવામા આવેલ નથી પરંતુ કોઈ પાસે આ ભયંકર રોગનો કોઈ સચોટ અતુ જૂત રામબાજુ ઇલાજ હોય તો તે નિરપાય ભાવે, રોગગ્રસ્ત ગરીબ જનતાના કલ્યાણ માટે, સમાજ પાસે તે જાહેરમા મુકવાનો તેનો માનવધર્મ છે, અને જો માનવ-ધર્મ જાળવવા તૈયાર થયેલ ઉદાર-ચિત્ત ભાઈઓ અબાતાદ જીન અબ્દુલા સાઈનો આ લેખકારા જો ધમ-કાય જાળવવા મા નિમિત્ત બનવા માટે હું જાણી ભાઈઓ અબામા આરબજાતિના અબ્દુલાગઠના વડની છે, અને હાલ જાહેરાતમાં

આવેલ એ ૮ વર્કસમા ભાગ સહકાર્ય કર છે પોતે અનેક યુનાની અને આયુર્વેદીય ગુરુમા જોના અમ્છા જાણકાર છે અહિં ની ગરીબ પ્રજામાના અનેકને તેણે પોતાની નિઃશ્વાસ વૃત્તિથી નાના ગોટા ઢોંઢીમાથી મૂક્ત કર્યા છે અને કરે છે, અને તેજોના આશીર્વા ના ફળ કમાય છે તેમની પાસે ટેટલાયે અદ્ભૂત અને અતુજૂત ચારત્કારિક પ્રયોગો છે જે અવકાશ મળ્યે જાહેર જનતા પાસે રજુ કરવાની તવાફિક છે, કે જેથી જીવજીવિત રોગોથી પીડાતી બ્યાધિગ્રસ્ત જનતાને તે આશીર્વા રૂપ થઈ પડે “આયુર્વેદ વિજ્ઞાન” માસિકને, આ લખનાર જૂતકાળનો ઉપતત્રી હોઈ રહેજે આ માસિક દ્વારા તે રજુ કરવાની ઇચ્છા થાય તે સ્વાભાવિક છે

ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવના પડી મહાકુષ્ઠ (લેપ્રસી) નો જે પ્રયોગ આજે જાહેરમા મૂકવા હું ઉત્તુખ થયો છું તે પ્રયોગ નીચે પ્રમાણે જે બે દર્દીઓ પર અજમાવેલ છે તે બે દર્દીઓની હકિકત દૂકમા નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ડોળી વીરાજી ભગવાન ઉમ્મર લગભગ ૩૦થી ૩૫ વરસ જવારે પ્રસ્તુત પ્રયોગ તેની પર અજમાવવામા આ ગો ત્યારે રોગ છ ચાત વરસનો જૂનો થયો હતો હાથ-પગના આંગળા વળી ગયા હતા શરીર પરના જીવાં જીવાં ધારાઓમાથી કાણુ લોહી નીકળતું હતું શરીર પર ગડો હતા અ જો કોઈ મ લાલ અને સૂજેલી રહેતી હતી જરા લાણુ ચાલતા હાથ-પગ કુચી જતા હતા અને યાક અતિશય લાગતો હતો આ માણસ પોતાના રોગથી હારણ થઈ ગયો

હતો-અને પોતાના પર આ પ્રયોગ અજમાવવાની તેણે તત્પરતા બતાવી, એટલે સહુથી પ્રથમ તેના પર અજમાયેશ કરવામા આવી પણ દુર્ભાગ્યે સાત દિવસનો આ પ્રયોગ નેણે એકજ દિવસ કર્યો-અને તે પણ પૂરી વિધિ કે કરી સાથે નહિ. છતાં એકજ દિવસના પ્રયોગથી તેની તબીયતમા અજબ જેવો સુધારો જણાયો હતો. આખોનો રગ લાલ માથી સફેદ થઈ ગયો, આખની આસપાસનો મોળો પણ તદ્દન ઉતરી ગયો, ચાલવાથી ઘાઠ પણ બહુ ઓઠો જણાતો હતો અને શરીરમા કોઈ નવું ચેતન આવ્યાનું પોતાને બાન થવા માંડ્યું હતું. રોગી પોતે તે પછી દેખાયો નહીં પરંતુ તેના ભાઈ અડુર ભગવાને આવી પ્રતિશાપૂર્વક ઉપરની હકિકત જણાવતા આ પ્રયોગની સચોટતા ઉપર વિશ્વાસ બેઠો-અને તે નીચેના બીજા રોગી ઉપર અજમાવવામા આવી.

૨. રામભાઈ લાલજી, જાતે કોળી ઉમર લગભગ ૬૦ વરસ બીમારી લગભગ દોઢ વરસની ત્વચામાંથી સ્પર્શજ્ઞાન આપ્યું ગયેલું સોઈ લોકીએ તે પણ તેની અસર લાગે નહીં શરીરમા ચેતન બીલકુલ જણાતું નહીં, મોઢે ખૂબ ચેથર રહેતી, આખો લાલ નહેતી, શરીર આખું કાળું પડી ગયેલ, પગે સોજ ચડી જતા, પગના તબીયા સાવ આળા રહેતા, આની શકાતુ નહીં અને ખૂબ ઘાઠ લાગતો, દાક્તરેને તબીયત બતાવતા તેણીએ કહેવ કે “કોઢ છે-તમે કોઢ માટેના દવાખાનામા દાખલ થઈ જાઓ” પ્રથમ પોતાને કોળીએ કહેલો થયેલ-તે કૂટી ગયા પછી ત્યાં ઘોળો કરચીવાળો ઠાથ થયેલ અને પછી શરીર

માથી ચેતન સાવ હજીય ગયાતું પોતાને જણાવેલ આમ આ કેસ પણ ચોક્કસ પતનો જણાતાં અને પોને પ્રયોગ કરવાની તત્પરતા બતાવતા તેના પર પ્રયોગ શરૂ કરવામા આવ્યો.

પ્રયોગ શરૂ કર્યાને ત્રીજેજ દિવસે તબીયતમા એક મ સુધારો થતો જણાયો. મહેરો એકદમ કાળો પડી ગયેલ તેમા લાલાશ આવી ગઈ શરીરમા ચેતન જણાવા માંડ્યું અને સાત દિવસનો પ્રયોગ પૂરો થયો ત્યાં સુધીમા બી તકનીક ચાલી ગઈ શરીરમા ચેતન આવી ગયું, કમરનો દુખાવો હતો તે પણ ચાલ્યો ગયો હાથપગ બંને ખોટા પડી ગયા હોય તેવું થઈ ગયેલું તે પણ બધું મટી ગયું આ બધાકર રોગનું બંને હવે પોતાનામા નામ નિશ્ચાન રહ્યું જ નથી તેમ પોતાને લાગે છે છતાં એ પ્રયોગ પોતે પહેલીવાર બસાગર રીતે કરી શક્યા નથી માટે બીજાવાર કરવા ઈચ્છે છે કે જેથી પોતાના શરીરમા એ રોગનું છૂપુ ઝેર નહુ હોય તે તે નિકળી જાય.

ઉપર પ્રમાણેની હકિકત સદરહુ રોગી રામભાઈ પાસેથી રૂબરૂ સાલગ્યા બાદ અને આ અનુબૂત પ્રયોગની સચોટતા વિષે સંપૂર્ણ ખાતરી કર્યા બાદ સદરહુ પ્રયોગ અત્રે રજુ કરવાનું ઉચિત ધાડ છું —

પ્રયોગ - તુલના માટેના કાળોતરો નાગ લઈ એક માટીની હાંઠીમા કોઢથી બચેર ચોખા તેના પર પાથરી નાગના શરીર ને સંપૂર્ણ ઢાકી દેવું, ત્યાર બાદ હાંઠી પર ઢાકણ ઢાળી નીકળી માટીથી તેને કપડાવા

કરી લેવું, પછી જમીનમા આ હાડકાની દાટી
દઈ તેના પર ધૂળ વાળી દેવી, સદરહું હા લીને
પૂરા પીસ્તાલીસ દિવસ આ પ્રમાણે જમીન
મા દાટેલી રાખી, છેત્તાનીસમે દિવસે તેને
ગહાર કાઢવી અને હાડકાની મોઢું જોની,
સાપનુ ખવાઈ ગયેલું હાડકાજર અદરથી
ગહાર કાઢી દેડી દેવું અને ચોખા વગેરે જે
દ્રવ્ય અદર રહું હોય તે રહેવા દેવું, પછી
પાચ છ માસની ઉમરના કુકડીના સાત
બચ્ચાં લેવા અને તે બચ્ચાઓને સવાર સાજ
માત્ર આ હાડકામાના સાપના માત્ર યુક્ત
ચોખાના આહાર ઉપરજ રાખવા બીજો કોઈ
ખોરાક કે કોઈ પણ વસ્તુ (પાણી સિવાય)
તેના લેવામા આવે નહીં તેની ખાસ કાળજી
રાખવી, અને જે દિવસથી તેને આ ચોખા
નાજ ખોરાક પર રાખવા શરૂ કર્યા હોય તેને
ત્રીજે દિવસે એક કુકડીનું બચ્ચુ કાપી તેની
જૂના ચોખા લઈ ખીરીઆની બનાવવી અને
તે ખીરીઆનીજ માત્ર આખા દિવસના ખોરા
કમા ફરદીએ લેવાની છે, એવી રીતે રાજ
અઢેક, એમ સાતેય બચ્ચાની ખીરીયાની
બનાવી સાત દિવસ સુધી ફરદીએ લેવા િ આ
ખીરીયાની સિવાય બીજો કોઈ ખોરાક ફરદીએ
લેવાનો નથી જો ચાતુ બચ્ચન હોય તો
આ દ્રવ્ય વગરની લેવાની જેરી હાડકામાના
ચોખા પછુ સાત દિવસમા કુકડીના બચ્ચા
ઓને અવરાવી પૂરા કડી દેવાના છે તે ખ્યાલમા
રાખી બચ્ચાઓના ખોરાકમા વધઘટ કર
વાની છે

ફરદીને આપવાની ખીરીઆની બનાવવાની
રીત — ખીરીઆની જુની જુદી રીતે બનાવ

વામા આવે છે પણ આ પ્રયોગને માટે તે
આ રીતે બનાવવાની છે —

પ્રથમ લસણ તો રાા, આદુ તો રાા,
પાચ સાત લીલા મરચા, હળ ર, મીઠું લઈ
તેને લસોટી તેની ચટણી તૈયાર કરવી પછી
કુકડીના બચ્ચાને કાપી તેના ઠીક ઠીક મોઢા
કટકા કરી તેને પાણીથી ધોઈ—તેને ચટણી
સાથે લેળવી જે વાસણમા ખીરીઆની બના
વવી હોય તેમા તળીયે પાથરી દેવા ત્યાર
બાદ ફરદી જે ટકમાં જેટલા ચોખા (આ
માસ સાથે) જમી શકે તેટલા જૂના
સારી જાતના ચોખા લઈ જુદા વાસણમા
રાધી નેયાર કરવા અને તે તૈયાર થાય
ત્યારે તેને ચોસાવી નાખી પછી ચાંચણી
કે કપડા પર પહોળા કરી ફરવા દેવા, ફરી
ગયા બાક તેના પર હડા પાણીની છાટ
મારવી આ પ્રમાણે રધાઈ તૈયાર થયેલા
ચોખાને પછી જે વાસણમા તળીયે
કુકડીનું માસ પાથરેલું હોય તેમા ૦૧ શેર
ધી નાખી તેના પર તે બરાબર ઢકાઈ બંધ
તે પ્રમાણે ચરમા પાથરી દેવા પણ તે પાથર્યા
અગાઉ માસના ઘર ઉપર નીચે પ્રમાણે તૈયાર
કરેની ડુંગળી ભભરાવવી ડુંગળી શેર થી
દોઢ શેર લઈ તેની ઝીણી કાચરી કરી ઘી
અથવા તેલમા તે લાલ થઈ બંધ ત્યા સુધી
લુલુ આરીથી ગહાર કાઢી ખેટમા પાથરી
તે સુકાઈ ઠંડક થઈ બંધ ત્યારે તેને હાથથી
ચોળી લુલુ કરી નાખી તેને માસ ઉપર
ભભરાવવી અને તે પર કોથમીર, કુદીનો પણ
ઠીક ઠીક છાટવા, અને તેના ઉપર, ઉપર
જણા યા પ્રમાણે ૦૧ શેર ઘી નાખી ચોખાનો
ચર કરવો ત્યાર બાદ તેના પર એક આનીથી

જે આની બાર દેશનું પાણી બનાવી તે છટકેરવું, અને પાડો તે ચોખા પર બે શેર ધીનો દોર હાથ પછી ચોખા પર વચમા સળગતા ફાલસાનો ખોટાવરો મુકી તેના પર થોડું ઘી રેડી તુતજ ઢાકણ ઢાકી દેવું આ ઢાકણ તેને બરાબર ચોટી રહે અને વરાળ બહાર નિકળી ન જાય તે માટે વાસણની ધાર પર ઘડના બાધેલા લોટની કૂની પાળ કરી તેના પર ઢાંકણ બેસાડી તેના પર પાચ થી સાત શેર વજન મુકવું આ પ્રમાણે વિધિ કયો પછી વાસણને ચુલાપર ચડાવી એકઠમ અગ્નિ દેવી પણ તે અગ્નિ સારા પ્રમાણમાં આગ બાળુ રહે પણ વાસણને તળીયે વચમા એછા તાપ લાગે તે રીતે દેવી પછી જ્યારે પ્રથમ ધીમે ધીમે અને પછી ભેરથી વાસણમાથી વરાળ નિકળવી શરૂ થાય ત્યારે નીચેની આગ બહાર બેની, નીચે રહેજ તાપ રહેવા હાથ, ઉપરના ઢાકણ પર વજનની આસપાસ થોડા અગારા મૂકવા આ પ્રમાણે દસેક મિનિટ રાખતા દરદીને ખાવા લાયક બીરીઆની તૈયાર થઈ જશે

રોગીએ ઉપર પ્રમાણે તૈયાર થયેલ બીરી આનીમાથી પેલો અદર મુકેલ ખોટાવરો બહાર કાઢી લઈ, બીરીઆની બે કે ત્રણ વખત જે પ્રમાણે પોતાને જમવાની હોય તે પ્રમાણે તેના બે કે ત્રણ ભાગ તવેથાથી પાડી તેનો એક ભાગ ઠંડ તળીએથી લઈ દરેક ૮ કે ૯ જમવો

ઉપર પ્રમાણેના માત્ર સાત-૮ દિવસના આ પ્રયોગ (ખોરાક) થી મહાકુટ જેવા બધા કર રોગમાથી રોગી સંપૂર્ણ બચી જ જવો બોધ્યો તેમ અનુભવ કહે છે અને તેથી અને અને આ પ્રયોગ આશીર્વાદ રૂપ બનવા મવાવ હોય તેને અહીં બહેરમા મુકવાનું ઉચિત ધાર્યું છે આશા છે કે ચિકિત્સકો આ પ્રયોગને અજમાવી તેના પરીણામો આ માસિક દ્વારા રતુ મરશે

અગત્યની સૂચના - (૧) રોગીએ સાપ-ચોખાવાળી હાકવી ફાટે ત્યારથી બોટલે કે કોઈ માસ મુધી-બે ચાર વિંસે ભેરડીયું લીધા કરવું અને પોતાની હોજરી સાફ રાખવી જેથી પ્રયોગની વધારે સારી અસર થાય (૨) સાપ કાળોતરોજ લેવાનો-અને બને ત્યાં મુધી ભોડી સાથેજ હોય-તો વધારે સારું કારણ કે તે જોગકની અસર તો કુકડીના બચ્ચા દ્વારા લેવાની છે-અને કોઈ ભોખમ નથી

ઉપરી હરીમત બહુજ સ્પષ્ટતાથી લખી છે-તેમ છતા કાંઈ પૂછવા જેવું જણાય તો જવાબવાળા કવર સાથે બાઈશ્રી જાળાસાદ બીન જાબુલા, ન સી મ સોલ્ટ વકેસ, બાકરાબાદ (સૌરાષ્ટ્ર) ને પૂછાવવાથી મળતો અલ્લાસો મળી રહેશે

બાળકોના ઘસારા

લેખક — રા. વૈદ્ય હરિપ્રસાદ સી. ભટ્ટ, જામનગર

મીઠળ

મદનફલ-પિળડીતક, મૈનદળ-ગવેદળ,
રેડિયા ડપુ મેટારમ (ઈમેટિક નહ)

માત્રા — ફળ ચૂણુ સામાન્ય ૧-૨ માસ
વમનાર્થ ૩-૬ માસ.

મધુર ઠટ્ટિત્તા, ઉષ્ણ ઠટ્ટવિષાદી, રૂક્ષ
ત્રિદોષ-વિશેષ કરી ઠંદુર-ઠંદુનિ સારક છે

લેપન, વામક, વાતાતુલોમન-પકવા
માથ્ય શોષક, આત્મવજનન છે

મીઠળ ફળમા ૧/૩ પરિમાણમા સેષો
નિન તરવ રહે છે

એમા સુખ્યત્વે વમન-ઉલટી કરાવવાનો
શુભ છે

હિ હીઓમા લગ્ન પ્રસંગે વર વધૂના હાથે
મીઠળ બાધવાનો રિવાજ આત્યે આવે છે
માર અનુમાન છે કે કદાપિ કોઈને વિષ-ઝેર
ખવરાવવાનો પ્રસંગ ઉપરિચિત થાય તો હાથે
બાંધેલ મીઠળનો તાત્કાલિક ઉપયોગ કરી
શકાય આપતી વેળાએ મેળવવા દોહાદોહ
ન કરવી પડે એવી હીલદિદિ વૃક્ષોની બાણી
શ્રમ્ય છે

એ મીઠળની માત્રાથી સારી રીતે તાજડ
તોળ ઉલટી થઈ ઝેર નીકળી જાય છે,

બાળકની છાતીએ ઠંદુનું બળુ બાઝ્યું
હોય તો મીઠળનો ઠગીઓ પાણીમા ઘસી
પાવો ઉલટી થઈ ઠંદુનું બળુ નીકળી છાતી
મોકળી થાય છે

મીઠળ સાથે લીંડીપીપરનું ચૂણું તથા
સિધવ કે સમળનું ચૂણું મેળવવાથી સારો
શુભ કરે છે પ્રતિરપાય કાચશાસમા કાયકો
કરે છે

કૃમિ — મીઠળનું વજ્રગાળ ચૂણું ૧ માસ
જેટલું મધમા ચટાડવું બાકો સાફ થઈ કૃમિ
નીકળી જાય છે

અતિસાર — ગમે તેટલા બાકો થતા હોય
તો મીઠળનું વજ્રગાળ ચૂણું ૩-૪ રતી દિવસ
તણુ વખત ચટાડવાથી ૨-૩ દિવસમા જ
બાકો બધ થઈ જાય છે

ઉલટી કરાવવા — જેટી મધના ઉકાળામા
રાત્રે પલાળી રાખે છે અને બીજી સવારે ચોળી
મસળી કપડેથી ગાળી થોડું ઠંડુ કરી મધ
સિધવ મેળવી થોડું થોડું પાતા રહેવું

ઉદરશૂન — મીઠળ ફળને સિરકામા અથવા
કાળમા વાટી નાભિપર પન્ડ વખત લેપ
કરવાથી આરામ થાય છે

શીઘ્ર પ્રસૂતિ માટે — જનનેન્દ્રિયને મીઠળ-
ની ધૂણી આપે છે

ચોમાસાને માટે ધા ય સગ્રહ કરી રાખ
રાખવાનું હોય તેમા લીલાં મીઠળ નાખવા
એટલે તે પાન્ય સડી જતું નથી

રાખમાં પારો મિશ્ર કરી રાખ ધા યમા
નાખે છે, તે કરતા મીઠળ નાખવાની રીત
સારી છે

માયુ-માયફળ

માયાકલ, માયુફળ, માયાદળ,
ઓકોગલ-મેષિકનટ કેનડીસ હેડે ગાન્યા

માયા ફીડાએ બનાવેલું ફીટ ગુરુ છે
ફળ જેવું દેખાય છે

માયામા ૫૦-૭૦ ટકા ગેલોટેનિક એસિડ
અને ૩ ટકા ટેનિક એસિડ હોય છે

કપાસ, શીત, કઠુપાકી, લઘુ, રૂદા
અતિસાર, ગ્રહણી, ગ્લુટાઈનમા વપરાય છે
રક્તરક્તજન, ચોનિસાવને દૂર કરે છે

ગળા દાત અને મુખ રોગમા દેગળા
કરવામા તથા હૃતમજનમા વપરાય છે

શુદ્ધશ અર્થે તથા મધુમા ચૂર્ણ
બહારાવાય છે

કેશરજન રક્તજન મધુરોષણ છે

માત્રા —ફળચૂર્ણ બાળકને ૧-૨ ગ્રી
મોગને ૧-૨-૪ માસા

બાળકોના આઠા-વિશેષ કરી લોહી પડતા
આઠામા સમજાણ છે

માયુ લીમા ઘમ્મી જરાક મધસાકર મેળવી
એક એક આગળી જેટલું વારેઘડીએ ચટાડવું
અથવા દૂધમા ઘસી શકું

બાળકના છલ્લેબરમા માયુ દૂધમા
૨-૫ લસરકા ઘમ્મી પાવું

બહુ લાળ ગળવી-માયાફળના કાળામા
ફટકડી કાયાનું ચૂર્ણ નાખી ફેગળા કરવા
અથવા આ ત્રણેનું ચૂર્ણ મોમા બહારાવવું

દાત હાલવા-માયુ ફટકડી કાથો સમ
બાગે લઈ વજગાળ ચૂર્ણ કરી દાતે ઘસી

લાળ ગળવા દેવી દિવસમા ૨-૩ વખત
ઘસવું

૨ ત્રણેનું ચૂર્ણ કરી મધમા કાલવી
૫-૭ વખત ચોપડવું

દાતના પેદામાથી લોહી નીકળવું-ફટકડી
અને માયાનું વજગાળ ચૂર્ણ કાને વિવસમા
૩-૪ વખત ઘસવાથી લોહી બધ થાય છે

શુદ્ધશ-આમણુ-માયાફળના કાદાની
બરિત એનિમા આપવી અથવા તે આ
કાદામા કપડું ભીંજવી શુદ્ધ ઉપર સાખવું

૨ માયાનું ચૂર્ણ ૪-૫ વખત બહારાવું
અથુ પડે-તાળવું નીચુ જઈ માયામા
ખાડો પડે છે-માયુ પાલીમા ઘમ્મી તાળ
વાના ખાડામા ભરવું ઉપર એરડિયાનું
પોલ મુકવું

મુખપાક-માયફળ, મોનાગેઝ, ફુલાવેલ
ટકણ, ચણકમાળનું ચૂર્ણ કરી ચોપડવું
મધમા કાલવી પણ ચોપડી ચકાય છે

પહેલાના વખતમાં ચોપડા તથા પોષીઓ
લખવાની કાળી ચાદી બનાવવામા માયાનો
ઉપયોગ થતો હતો

મોનામુખી પાન-મીંટીઆવળ

માર્કન્ટી-સ્વળપત્રી, સનાય, ભૂર્જતન્વડ,
સેના-મેસિયા આંગ્રિટકાનિયા

તિલકકપાપ, ઉષ્ણ, કઠુવિપાકી, લઘુરૂદા,
વીરુષ, કૃષિપિત્તકર, તુરી, રચક, મૂત્રલ, વજા
ચોષ્ઠ છે સાદો હલકો લુલાખ

ઉદરશૂળ શુદ્ધ, ઉદરરોગ, કૃમિનાશક,
કફનાશક છે અર્થ, મગ્ગવરોધ, ત્વચારોમાં

વપરાય છે હરસમા ક્ષિમતી સારક સોના
ગુખી સારો સહીસલામત જીવાળ છે

ગ્લાનિકારક સ્વાદ હોવાથી અને અમળા/
વાનો સ્વભાવ હોવાથી સુક, સચળ, સાકર,
દાળી દ્રાક્ષ જેવી વીજ મેળવવી ઠીક રહે છે
નાના આતરડામા બરાયલા મળને જોરથી
ધકેની ઠાંટે છે

માત્રા—પાન ૧/૪-૧/૨-૧ તોલો જીવાળ
માટે સામા ધ ૧-૩ માસા

સોનાગુખી પાનતુ ચૂર્ણ ૧/૪-૧/૨ તોલો
સેજ દેવાથી હરસ-મૂળ વ્યાધિનો ત્રાસ કરી
થાય છે સ્વાસ્થિ વિરેચનની કાળ ઉત્તમ છે
તેમાના ગદ્યકથી મળની ગાંઠો નરમ કરી
તે પ્રદેશના રક્તસચ્ચને કરી કરે છે

ઝાડો સાફ ન આવવાની - ઘણાને ફરી
આદ હોય છે તે માટે સોનાગુખીતુ ચૂર્ણ
૩-૪ માસા જેટલુ રાત્રે સુતી વખતે પાણીથી
લેવાથી ઝાડો સાફ થાય છે

વાયુ ને કબજાત — સોનાગુખી ૧/૨
તોલો, અજગો ૧/૨ તોલો વાટીને ફાંદી
ગરમ પાણીથી લેવાથી વાયુમા કાયદો કરે છે

સોનાગુખીની ત્રા — સોનાગુખી પાન ૫
તોલા, તુલસીના સુકા પાન ૫ તોલા સાથે
મેળવી રાખવા ૧/૨થી ૧ તોલો પાણી ૧૦
તોલામા ઉકાળી, થોડી સાકર અને દ્રાંધ મેળવી
પીવાથી સામા ધ ત્રા જેવી લાગે છે એક
દરત બહુ સારી રીતે થઈ જુનો મળ કાઢી
આતરડા સાફ કરે છે ચૂર્ણનો ડોષ તુલસી
ફર કરે છે

ઠાંઠે રતવા — જે ઓને ઠાંઠે રતવા હોય

તેણે સોનાગુખી પાન અને ગોખરૂ સરખે
બાગે લઈ ચૂર્ણ કરી ૧/૪-૧/૨ તોલો, મધ
૧ તોલા સાથે ચાટવાથી ગરમી શાન્ત થાય છે

ઉદરરોગ-સોજમા — સોનાગુખી પાન
૧ તોલો, પાણી ૧ નવટાકમા રાત્રે પલાળી
સવારે પાન ચોળી તે પાણી, સાકર મેળવ્યા
સિવાય પીવું ૪-૬ ગોટા જીવાળ થઈ
સોજો કરી થાય છે કોઠામાની ગરમી
નીકળી જાય છે

કોઈપણ પદાર્થથી હેર અદ્યુ હોય
હોય — તે સોનાગુખી પાન નગ ૫૦, પાણી
૧ નવટાકમા રાત્રે પલાળી સવારે મસળી
માળી લઈ હળદર ચપટી નાખી પીવું એ
અઠવાડીઆ લેવાથી હેર-ખાસ કરી દુધિવિષ
કરી થાય છે

આસંધ-અમળધ

અમળધા, અસંગ ૫, આસંધ-આસંધ
વિધાનિયા સોમિદેશ (વિદ્યારચેરી)

તિકત કષાયમધુર, ઉષ્ણ મધુર વિપાત્રી,
લઘુ સ્નિગ્ધ

રસાયન અદ્ય પૌષ્ટિક વાણકરણ વાત
વ્યાધિ શામક

દુર્બલતા — બાલશોષમા અધિક લાભ
કરે છે

નાના જાળકાને શક્તિ માટે-આસંધનું
ચૂર્ણ ૪-૬ રતી દ્રાંધમાં આપવું વચન
વધે છે

સાધાનો દુ ખાવો-અસંગ ધનું ચૂર્ણ ૧/૪
તોલો ૧/૪ થી સાકર ૧/૨ તોલા સાથે
સવાર સાજ લેવું

વીરવૃદ્ધિ માટે-આસધનુ ચૂર્ણ ૧/૪
તોલો, સાકર ૧ તોલો અને ગાયત્રી દૂધ
નવગ્રાહ સાથે લેવું અથવા દૂધ મધમાં લેવું

ગર્ભના પોષણ તથા વૃદ્ધિ માટે-અથ
ગધાતુ ચૂર્ણ, ઘી સાકરથી આપવું

(૨) આસધનો કાળે કરી આપવો

પ્રદર-ધાતુ વિનાર માટે-આસધનુ ચૂર્ણ
૧/૪ તોલો સાકર ૧ તોલો મેળવી ગાયના
દૂધમાં સવાળ સાજ આપવું

ધાતુ ક્ષય માટે-આસધનુ ચૂર્ણ સવાર
સાજ સાકર મધ ઘી સાથે પીપરતુ ચૂર્ણ
મેળવી આપવું

સીઓતુ ધાવણ વધારવા-આસધ, સોય
કાળુ, જેઠીમધનો કાઠો તૈયાર કરી દૂધ
મેળવી આપવો

કટિ શૂન-કમર દુ ખવા પર-આસધનુ
ચૂર્ણ ઘી સાકરથી લેવું

વાગા ઉપર -આસધનુ લીલુ મૂળ
પાણી કે છાશમાં ઘમી થોપડે છે

ખેગની ગાઠ-લસિકા શ્રિય મોટી યધ
હોય તો મૂળ ઘમી વારવાર ચોપડવું

કપુર કાચની

શરીર ગંધશરી ફૂટ વચ્ચે, દેગિચિયમ
સ્પાષ્ટિકમ

તુરી, તીખી, ઉચ્ચ, કડુવિપાત્રી, લઘુ,
વાતનાશક છે

ઉવટી મટાડનાર, ખામી-કદ મટાડ
નાર છે

વમન, ખાલી ઉજાકા, વાયુની મેળ

મટાડનાર છે

ગર્ભિણીની ઉવટી માટે સારો નિદોષ
ઉપાય છે

કપુરકાચની કદની ગોળ કાતરી-કટમ
રૂપે મળે છે

માત્રા —કદ-ગાડીઆની કાતરી ૧ મામો,

નાના બાળકને ઉવટી —ધાવણની ઉવટી-
કપુરકાચની લગભગ ૧/૨ પાણીમાં ઘમી ૧
ચમચી કપુર, જરાક મધ ઉમેરી પાવું
દિવસમાં ૨-૩ વાર ઉવટી બાંધ કરે છે

ઉવટી —કપુર કાચની વચ્ચેગાળ ચૂર્ણ
પાણી સાથે છુટી ચણા જેવડી ગોળી બનાવી
છાયામાં સુકવી લેવી

મોટા માણસને બે ત્રણ ગોળી પાણીથી,
જરૂર પડ્યે ૨-૩ કલાકે ત્રણ ચાર વખત
આપવી બાળકને ૧/૨-૧ ગોળી આપવી

(૨) કપુર કાચની ૧ તોલો, ૧ ચોર પાણી
મા ઉકાળી, ૫ તોલા બાની રાખી મધ બા
તોલો સાકર બા તોલો મેળવી ૫-૫ ટીપા
જેટલું પાવાયી ઉવટી મટે છે, પિત્ત વ્યાધિ
થાય છે

તાવ - કપુર કાચની ૧ તોલો, ૧ ચોર
પાણીમાં ઉકાળી ૫ તોલા બાની રાખી થોડે
થોડે વ્યાખા દિવસમાં પાવું

જૂથ લાગતી ન હોય તો કપુરકાચની
ચૂર્ણ ૧-૧૧ માસો મધમાં બે ત્રણ વાર
ચડાવવું થોડાક દિવસમાં જૂથ લાગવા
માટે મે

જઠાર લગાડવામાં કદી છે અશ્રીલમાં
પડે છે શરીરે લગાડવાના ઉગટનમાં આસ

નખાય છે -ચણાનો લોટ, કપુર કાચવી,
આમળાં, હળદર જરાક સુખ તુ તેલ મેળ
વેલી જૂની, શરીરે અભયગ-તેલની માનીસ
ઠંધી પછી ઘસવામા વપરાય છે, તેથી તેલની
નીકાશ જઈ, શરીર સુવાળુ, સુગંધી અને
કાંતિદાયક થાય છે ચામડીના વિકાર થતા નથી

નાના બાળકોને માથાના વાળમા જે
શુભઠા ઘઈ કચકચે છે, તેમા કપુર કાચવી
તેલમા બાળીને વાટી ચોપડવાની કાચદોઢર
છે માથાની જી, લીખ મરી લાય છે

માથામા નાખવાના તેલમાં નાખે છે
અગરબત્તી-ધૂપમા વપરાય છે

✽ અબ્રક ડેપ ✽

દેખક --૧ વે. કૃષ્ણપ્રગાદ પ્રબોધાવ મુખર્ષ ન ૧

[આયુર્વેદમાં અનેક રસાયન ર્થોતું વચન કરેલું છે તેમાં ચિન્તિસાની દૃષ્ટિએ વધુ ઉચિત્તો
એવા અબ્રક ડેપતું કુ અને વચન કરે છુ ચોમતી દૃષ્ટિએ ત ન સામાન્ય કોવા છતાં તેમાં વપરાતા
દ્રવ્યો એ આયુર્વેદના ઉત્કૃષ્ટ રસાયણો છે તેનો ઉપોગ રમયનુ શુચ ઉપરાંત અનેક દરે ઉપર
સમ્બતાથી વાપરી શકાય છે]

હવે આપણે તેના ચોમ સબધી વિચાર કરીશુ --

મુતાન્ન યોષ સયુક્ત વિહ્વામલકાન્વિતમ્ ।
વેશરાન રસેદ્ધ સલિલેનેય વા મિપક્ ॥
પાત્રે સમ્પેપ્યેપ્રાશ્ન ગુટિકા કારયેત્તત્ ।
છાયાયામ શોપયિત્વા ચકાચકુન્મે નિષાપયેત્ ॥
પક્ષેકા ગુટિકા પ્રાશ્ન સમન્ત્રીયાત્રિતરમ્ ।
માસ પટ્ક ત્રિમાસ વા વેદયવાચિ કૃતાદર ॥
દિવ્ય દ્રવિદ્દીઘકાવો દીનેશ છુતિ દીક્ષિમાન્ ।
વૃદ્ધ દન્તો મવેદ્રુપે દ્વિતીય ઇચ દપક્ ॥
(રસતરંગીની)

નિશ્ચ દ્રમશ્રક મસ ધાત્રી યોષવિહ્વામલકામ્ ।
મૃદ્ધામ્બુના જલૈર્વાપિ વલ્લે મર્થ દ્વિયામક્ષ ॥
ગુટિકા કારયેત્તવા છાયા શુષ્કા સુરક્ષયેત્ ।
પક્ષેકા મક્ષયેત્ પ્રાક્ષો વધમેક નિરતરમ્ ॥
દ્વિતીયે તુ પુનર્વેપે મક્ષયેત્ ગુટિકાદ્વયમ્ ।
પથ સયત્સરેણેવ ગુટિકૈરા વિરઘયેત્ ॥

ત્રિવર્ણસ્ય પ્રયોગોયમન્નકસ્ય પ્રતીતિત્ ।
અનેન જમયોમેન યોજ્ઞ શતપત્ નટ ॥
અવાદ્યેન સદેદ્ધો વજ્રકાવો મહાવલ્ ।
(આયુર્વેદ પ્રવાશ)

નિશ્ચન્દ્રિક અબ્રક ભરમ જ્યોષ (સુંક,
મરી પીપર નજોયનુ સમાન બાજે બતાવેલ
ચૂર્ણ), વાવર્ડીગ આમળા, ચારેય વસ્તુનુ વજ્ર
ગાળ ચૂર્ણ સમાન ભાજે લઈ બાગરાના રસ
કે પાણીથી બે પ્રહર મર્દન કરી છાયાશુષ્ક
ગોળી કરવી

હું નિશ્ચન્દ્રિક અબ્રક ભરમ નહીં લેતા
સહજ પુટી કે પાચસે પુટી જ વાપરે છુ
અને લીલો બાગરો સુખમતાથી મળતો
હોવાથી “પાણી”નો વિકલ્પ પ્રાશ્ન ન કરતા
બાગરાના રસમાં જ ગોળી વાપરે છુ

અમક કલ્પના શુભો — આ ગોગીને ત્રણ કે છ માસ સુધી પ્રયોગ કરે તો શરીર મા શક્તિ આવે છે આખ દાત, જઠરાગ્નિ અને હૃદયની વૃદ્ધિ થાય છે આગળોષ અસ્થિશોષ ક્ષય, પચકાસ, શ્વાસ અર્થ, શ્લેષ્મી, પાકું, કમળો, ચાઠાર કુષ્ઠ અને આમ વાતને દૂર કરે છે આયુર્વેદ પ્રમાણમા રસાયન પ્રયોગને પહેલે વરસે દરરોજ ૧-૧ ગોળી બીજે વ સે ૨-૨ એમ દર વર્ષે ૧-૧ ગોળી વધારવી, ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રયોગ કરવા કહે છે અને તેનાથી વજનકાય બને છે

ત્રણ માસ પ્રયોગ કરવાથી ઉષ્ણ કહેવા શોગ દૂર થાય છે

આ કલ્પ આયુર્વેદના ખાસ ચાર વ્યાયન દ્રવ્યોના યોગથી બનાવવામા આવ્યો છે અમક, આમળા, બાગરો અને વાવ ગિંજ રસાયનમૂલુ તદ્દ શેષ યજ્ઞરા ક્યાયિ નાશનમ્ ।

જો ઔષધ લઈપણ અને રોગને નાશ કરે છે તે રસાયન કહેવાય છે રસાયન દ્રવ્ય શરીરના છાંય થયેલા કોષોમા નવુ ચેતન પુરે છે (Rejuvenation) નવા કોષો બનાવે છે અને નકામા થઈ ગયેલા કોષોને બહાર કાઢી નાખે છે આવી જાતનુ કાર્ય રસાયન દ્રવ્યોનુ હોવાથી જો દ્રવ્યો વપરવાપક હોય છે વિદ્યુત થયેલા કોષો અને ધાતુઓને પ્રાકૃત અવસ્થામા લાવી વ્યાધિને ઉત્પત્ત થતો અટકાવે છે અને ઉત્પત્ત થયેલ વ્યાધિને મટાડવામા મદદ કરે છે કોષો અને ધાતુ જોનુ સમત્વ એજ સ્વસ્થતા લક્ષણોમા સુખ્ય છે

વ્યોપ—

પિળલી મરિચ પુકી ત્રિમિરયુષ્ણમુચ્યતે ।
દીપન શ્લેષ્મ દોષન કુષ્ઠ પીત્તનાશનમ્
જ્યેષ્ઠરોચન સામ મેદ ગુલ્મગલમવાદ ॥

રસાયનનુ પૂરેપૂરું કૃષ્ણ મેળવણુ હોય તો શ્વેતોગ્ધ દૂર થવો જોઈએ જો શ્વેતોના સુખ 'આમ'થી દોષાયેલા હોય તો રસાયનનો પૂરો કાયદો મળતો નથી એટલા માટે જ શ્વેતોના સુખ પ્રુથા કરવા માટે 'વ્યોષ'ને સ્થાન આપ્યુ છે વ્યોષ પ્રમાણી દોષાથી કક્ષાદિક કોષોના સચયને ચેતનાના વીર્યના પ્રભાવથી મથન કરી બહાર કાઢે છે દીપન તથા આમનુ પાચન કરનાર દોષાથી જઠરાગ્નિ પ્રક્રિયની આબમાન, મેદ, ગુલ્મ વગેરેને મટાડે છે કૃમિગ્ન છે

અનુપાન વિનાતઃપ્ર જરા મૃત્યુરનાપદમ્ ।
યોજ્યેયુપાનૈવાતસ્તદ્રોગ દર ક્ષણાત્ ॥

અમકનુ અનુપાન યોગવાથી રોગ મટવાની અડધ વધે છે અમક ઉપધાતુ છે ઉત્ત રોગનુ વ્હાલિ સ્પષ્ટ ધાતુઓની વૃદ્ધિ કરે છે વાતાદિ કોષોને પ્રાકૃત અવસ્થામા રાખે છે ધાતુઓની વૃદ્ધિ વધારી અને ત્રણેય કોષો પ્રાકૃત અવસ્થામા રહેવાથી અન્તે વીર્યવૃદ્ધિ થવાથી શરીર દૃઢ થાય છે અને આયુષ્માન પ્રત્યેત્પત્તિ થાય છે અને જો છતોદ્રવ્ય રહે તો જ્યોત્સ્ય વધે છે અને દુર્લભિભિમાન થઈ કામદેવ જેવુ સૌક્ય થાય છે

વિઙ્ગ—

વિઙ્ગ કર્ત્ત્વીક્ષોષ્ણ રાગ વદ્નોકર લઘુ ।
દૂલાષ્માનેદર શ્લેષ્મ ત્રિમિયાત વિવચ-
નૂત ॥

વાવર્ગીય કટુ, તિદ્ધ, ઉષ્ણ, હિતકર
અને લઘુ હોવાથી બ્યોષને મદદ રૂપ બને
છે વિષારી હોવાથી આમથી પેદા થયેલ
વિષનો નાશ કરે છે

ધાત્રી —

સ્વપિત્ત પ્રમેદજ્ઞ પર કૃષ્ણ રસાયનમ્ ।
હૃતિ ઘાત તદમ્ભવાત્ પિત માધુર્ય શેત્યત ॥
સ્વપિત્ત કષ્ટકપાયત્વાત્ પલ ધાત્રીદોષજિવ ॥

અબ્રકની માફક જ આમળા પણ શીતળ,
વૃષ્ય, રસાયન અને ત્રિદોષધન છે છતાં ફર
એટલો છે કે અબ્રક એ ઉપધાતુ છે આમળા
એ “ફળ” છે આમળામાં એ શુદ્ધ કુદરતી
રીતેજ આવેલા છે ત્યારે અબ્રકમાં અગ્નિ
અને વનસ્પતિના યોગથી શુદ્ધ તરપાન
થયેલું છે બનેનો સંયોગ થવાથી એક
બીજાના શુદ્ધની અત્યંત વૃદ્ધિ થાય છે
બનેની શીતળતા અને મધુરતા બોધ, વિકળ
અને કૃશરાજની ઉષ્ણતાને ઝોલી કરી કંટપને
સમશીતોષ્ણ બનાવે છે,

મૃગરાજ—

મૃગરાજ કટુસ્તિક્તો રક્ષોષ્ણ કફવાતનુત્ ॥
વેદ્યસ્ત્વચ્ચ ક્રિમિ શ્વાસકાસશોથામપાણ્ડુત્ ॥
દન્ત્યોરસાયનો ઘય કુષ્ઠનેત્રિરોડંતિનુત્ ।

કૃશરાજ કટુ તિક્ત રુચ ઉષ્ણ રસાયન છે
અબ્રક તથા આમળા શીતલીય રસાયન છે
ભાગરો ઉષ્ણવીય રસાયન છે આમળા અને
અબ્રકનો મધુર વિપાક થાય છે અને રસ
રક્તાદિ ધાતુઓની તથા ત્રણે દોષોમાં રહેલી
ઉષ્ણતાને ફર કરી શીતળતા આપે છે અને
પ્રાકૃત અવસ્થામાં રાખે છે ત્યારે ભાગરોનો

કટુ વિપાક થઈ રસ રક્તાદિ ધાતુઓની તથા
ત્રણે દોષોમાં રહેલી વધુ પડતી શીતળતા
માધુર્ય કહે ન વગેરે ફર કરી પ્રાકૃત અવ
સ્થામાં રાખે છે

અબ્રકક્રમ્પનો મારા ચિકિત્સા બ્યવસા
યમાં જ્યાં જ્યાં ઉપયોગ કર્યો છે તેની ટુક
નોંધ નીચે મુજબ છે

(૧) તમકશ્વાસ ઉપર ખાસ અસર—

તમકશ્વાસ ઉપર આ ગોળીની ખાસ
અસર છે પણ હુમલો હોય ત્યારે તાત્કાલીક
દવાવી દેવા માટે એની અસર કરતી નથી
તેથી શ્વાસક્રુદારની ગોળીઓ દબ્બના બળની
માત્રામાં આહુના રસને મધમાં આપ્યા પછી
ફરી હુમલો ન થાય અને રોગ નાશુદ થાય
તે માટે અબ્રકક પ વટીની વાલ વાલની
ગોળી ચાર રોજ બળે સવાર સાંજ પાણી
સાથે આપું છું ત્રણ માસ સુધી આ રીતે
ગોળી ચાલુ રાખવી જોઈએ હમનો હુમલો
કદાચ આવે તો પણ અતી નરમ આવે છે
અને ત્રણ માસના સેવન પછી પણ જો
હુમલો આવે તો બીજા ત્રણ માસ આપ
વાથી “દમ”નું દરદ મટી જાય છે

ઘણીવાર બાળકોને તમકનો હુમલો થઈ
આવે છે ત્યારે શ્વાસક્રુદારથી હુમલો આવ
કર્તા પછી ત્રણ માસ સુધી આ ગોળીનું
સેવન રોજ એક એક કે એક સવારે તથા
એક સાંજે એમ રોજ બે ગોળી ત્રણ માસ
આપવાથી બીલકુલ હુમલો આવતો નથી
એ કેટલાય બાળકોને આ રીતે આ ગોળી
આપી છે અને હવે એકેય દેસમાં ‘નિષ્ક
ળતા’ મળી નથી અત્યારે એક દેસ સાત

વરસની જાળવીને છે તેને પુનઃ કે અનાસે હુંમલો આવી જતો. અત્યંત જ મામલી ગોળી ચાલુ છે, હંતુ હુંમલો થયો નથી અને મને ખાતરી છે કે ત્રણ માસનો પ્રયોગ પુરો થયા પછી થશે પણ નહિ.

આગ્રોહવાના ફેરફારથી થતા હમતા વ્યાધી ઉપર અને પ્રતિરૂપાચ ઉપર પણ આ ગોળીઓની ઘણી સારી અસર છે. દેશગાથી મુળક આવતા જ પ્રતિરૂપાચ કાયમ રહે અને હમ જેવું ચાલુ રહે પણ ન તો “તમક”નું વ્યક્ત સ્વરૂપ હોય અને ન તો “પ્રતિરૂપાચ” એવા ઘણા લોકો આ ગોળીનું સેવન કરવાથી સારા થયા છે, પણ ત્રણ માસનો પ્રયોગ કરવાથી હરક જરૂરમુળથી લાય છે એવો અનુભવ છે.

(૨) કૃમિકા અસર —

એક ચાર સાલનો જાળક પાચ પાચ મિનિટ પડી જતો હતો. જઠરાગ્નિ અતિ તિવ્ર હતો. જેથી પુષ્પ વધના માલુસ જેટલો ખોરાક તે લેતો હતો. કંઈ ચોક્કસ નિહાન થતું ન હતું. જેટલે પછી અબકક પવટી ત્રિદોષક તથા રસાયન હોવાથી ચાલુ કરી થોડા દિવસો પછી તે જાળકને ઝાડા થયા અને કપાળ તથા શરીર ઠાળા પડી ગયા તો પણ શરદા રાખી ગોળીઓ ચાલુ રાખી ચરિ ઘામે એક દિવસે મોઢામાથી ગોળ કૃમિ નીકળ્યું અને ત્યાર પછી એકાદ કવાકમા ઝાડા વાટે જીવતા કૃમિની આખી ગાઠ નીકળી ગાઠમા એક સાથે ચારથી પાંચ ગોળ કૃમિ એકબીજા સાથે વર્તિળાએલા નીકળ્યા ત્યાર પછી પણ ગોળીઓ ચાલુ રાખી એ ઉપરાત

ઠાળગાત નિ સર્વે ખાદ્ય ચીને તથા દૂધ વિગેરેમા વાવડીંગ નાખીને જ આપવાતુ ચાલુ રાખ્યું. ધીરે ધીરે હસ્ત વાટે કૃમિ નીકળવા માઠયા રાજ હસ્તમા દોરા જેવા કૃમિ, ઝીર્ણ કૃમિ અને મોટા મોટા ગોળ કૃમિ નીકળતા. ત્યાર જાગ તે જાળક જે પાચ પાચ મિનિટ પડી જતો તે બધ થઈ ગયું પણ આઠ દસ દિવસે એક વખત ખેચાતો ગીસરીન મીઝ આપતા હસ્ત આવતા દીક થઈ જતું પણ ત્યાર પછી વાવડીંગ તથા ગોળીઓ ચાલુ રાખી ત્રણ ચાર દિવસે (જડુની) અભયાદિ મોઢકનો જીવાળ આપવાથી હવે ખેચાતો નથી ફેઠો. જેટલો મખત હતો કે અસપાદિ મોઢકની એક ગોળીથી માત્ર એક દે એ હસ્ત થતા હતા.

બદ્ય તરીકે — એક પાડુના કરીને સતત ફરવાતુ કામ રહેવાથી પાડુના વર્ષે, દોઢ વર્ષે હુંમલા આવી જતા જે એકાદ માસ સૂઝું આરામ કર્યા સિવાય કાશુમા આવતા નહોતા આ વખતે પણ નળગાઈ તથા ચાક લાગવાતુ શરૂ થતાજ ‘કત્તપટી’ ની ગોળીઓનો ત્રણ માસનો પ્રયોગ ચાલુ કર્યો જે હજી ચાલુ છે ત્રણ માસનો પ્રયોગ હજી પૂરા થયો નથી ત્યા વળન કોઈ વખત નહોતું એવું વધુ છે અને શરીર પણ એક હમ તદુરસ્ત થઈ ગયું છે. બે દે કામનો ભાર તો ઘણાજ રહે છે.

ઉદાદીયુ (Whooping Cough) — રોગપ્રતિબધક (Prophylaxis) તરીકે ઉપયોગી માલુમ પડેલું છે. બે દે માત્ર એકજ

કેસમા વાપરવાની તક મળી છે ધરના બે બાળકોમાથી એ બાળકને મોટી ઉધરમ થતા બીજાને પણ ન થાય માટે અ ય યોગ્ય સૂચનાઓ સાથે રોજ એકએક ગોળી આપતા

એક મહિને પેલા બાળકને મોટી ઉધરમ સાવ મટી ગઇ ત્યાં સુધી અને પછી પણ બીજા બાળકને ના થઇ

આયુર્વેદીય ક્ષામ્સીઓ ઉપર નિયંત્રણ હોવું જરૂરી છે

(ત્રણ સ્થાનેથી)

ભારત સરકારે આયુર્વેદની સ્થિતિ બહુવા માટે તથા તેની ફવાઓનું સ્થાન શું છે તેની તપાસ અર્થે ડૉ. કે. એન. હિંદુપાતા પ્રમુખ પ નીચે એક કમીટી નીમી હતી આ કમીટીને ફીપોટ બહાર પડી સુક્યો છે તેમા આયુર્વેદનો અભ્યાસક્રમ, આયુર્વેદીક સંશોધન, અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમ અને ઔષધો બનાવવાની પદ્ધતિ ધગેરે બાબત ઉપર સરકારને વિચાર કરવા તથા આયુર્વેદીક પદ્ધતિને કાયદેસરની મા યતા આપવા આગ્રહ કર્યો છે

આ કમીટીએ આયુર્વેદીક ક્ષામ્સીઓ માટેની હાલને તબક્કે જરૂરીયાત ઉપર ભાર સુક્યો છે અસલતા વખતમા વૈજ્ઞે પોતાના હાથે ઔષધો બનાવતા એટલે તે સમયે ક્ષામ્સી નિયંત્રણની આવશ્યકતા રહેતી ન હતી જ્યારે હાલમા મોટા ભાગે વૈજ્ઞે ક્ષામ્સીઓના ઔષધો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે એટલે ક્ષામ્સીઓના ઔષધો સારા અને શ્રેષ્ઠ પ્રકારના બને તે માટે ઠઈ પણ નીતિ નિયમ હોવા જરૂરી છે

આ કમીટીએ ભારત સરકારને બહામણ કરી છે કે (૧) ફરેક ક્ષામ્સીઓ પાસે અનુ

બધી ટેકનીકલ સ્ટાફ હોવો જોઈએ, જેમા આયુર્વેદીક એક્સપર્ટ આયુર્વેદીક ક્ષામ્સીસ્ટ, મીકેનીકલ સ્ટાફ, બોટનીસ્ટ અને કેમીસ્ટનો સમાવેશ થાય છે (૨) સરકારે આયુર્વેદીક ક્ષામ્સીના જ્ઞાન માટે (બી ક્ષામ્સી આયુર્વેદીક) બી ક્ષામ્સી કક્ષાનો અભ્યાસક્રમ તાત્કાલિક ઘટવો જોઈએ (૩) ૧૯૪૦ના ડ્રગ એક્ટ નેવો આયુર્વેદીક ઔષધો માટેનો એક ડ્રગ એક્ટ બનાવવો, અને (૪) કે દ્ર સરકારે એક આયુર્વેદીક ઔષધ સલાહકાર બોર્ડ (ડ્રગ એડવાઇઝરી કાઉન્સિલ)ની સ્થાપના તાત્કાલિક કરવી જોઈએ

કમીટીની આ બહામણો મોટે ભાગે એ સુદેકચરો ઉપરના નિયંત્રણ માટે છે ક્ષામ્સીઓમા કેમીસ્ટની જરૂરીયાત ઉપર પણ કમીટીએ ભાર સુક્યો છે અમે આ બહામણોને આવકારીએ છીએ આયુર્વેદના ઔષધો એક સરખા બને, તેની બનાવટની પદ્ધતિનું સ્ટે ડાઇરેક્ટિયન થાય અને એ ત્યારે જ શક્ય બને કે જ્યારે એક સરખું શિક્ષણ પામેલા શિક્ષિત અને અનુભવીઓને હાથે તે તૈયાર થયું હોય આ માટે ડ્રગ કંટ્રોલ નેવો, આયુર્વેદીક ઔષધો બનાવવાની પદ્ધતિ

નક્કી કરતો એક કાયદો હોવો જરૂરી છે વળી આવો કેઈ પણ કાયદો કરવામા આવે તો તે મધ્યસ્થ સરકાર તરફથી થાય પ્રાતીય સરખાર તરફથી નહીં કે જેથી તેનો અમલ સારાચે ફેરમા એક સરખો થઈ શકે હાલમા ડૂંગ એકટ જે એલોપથી માટે છે તેની સપાટીએ જ તે થવો જોઈએ જાને પદ્ધતિના કાયદાનો અમલ એક જ ખાતા મારફત નાખવો આ ખાતામા જાને પદ્ધતિના નિષ્ણાતોને સ્થાન આપવું જરૂરી છે આમ કરવાથી એક સરખુ ઉચુ ધોરણ જાને જાતની ફાર્મસીઓમા જગવાઈ રહે દવા વાપરનારા જોને પણ ખાત્રી મળે કે આયુર્વેદમા પણ હવે કઈક નિયમ હુ અને સ્ટેન્ડર્ડ છે

જનતા તથા વૈજો ખાત્રીવાળા ઔષધો જાનરમાવી મેળવી શકશે અને જોછા શુભ વાળી નીચી કોટીની અને આયુર્વેદના નામને જાદનામ કરતી દવાઓ અદરશ થશે આમ કરવાથી ફાર્મસીવાળાઓને પણ સારી શ્રેષ્ઠ દવાઓના પ્રચાર માટે સારો જોવો લાભ મળશે એવી અમારી માન્યતા છે

અમે આ રીપોર્ટને ઉપરોક્ત દિવસે આવકારીએ છીએ અને તેમા જણાવેલ ઉપર સુજાની જાલામજાને સરકારે સ્વીકારી તે અંગે આવશ્યક કાયદાઓ ઘઠવા અને તેના અમલની વ્યવસ્થા કરવા મધ્યસ્થ સરકારને અમારી આશ્ચકભરી વિનંતિ છે

કેટલાક સમાચાર

એશીયન આયુર્વેદીક હેલ્થ એજેન્સી ડીવેલપમેન્ટ — જાણવા મળે છે કે શ્રી પદીત શીવશમીજીએ એશીઆઈ આયુર્વેદીક સ્વાસ્થ્ય સંગઠન (A. A. H. O.)ના વિષય ઉપર પોતાના વિચારો ગ્રીડોનની સરકારને લખી મોકલા છે અને તે સરકારે આ કાયદાના પ્રારંભિક અર્થના ૨૦ લાખ રૂપીઆ મલુર કર્યા છે આ કિંદામા કાયો રબ થઈ ચૂકયો છે એશીયાના દેશોના બધા આરોગ્ય મંત્રીઓ તથા અધિકારીઓને આ જાણવમા પત્રો લખાયા છે

ગુજરાત યુનિવર્સિટીમા સ્નાતકોને મતાધિકાર — ગુજરાત યુનિવર્સિટીની આયુર્વેદ ફેકલ્ટીમા ૯ એફ એ એમ ડીગ્રી

ધારી સ્નાતકોને મતાધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે પ્રત્યેક સ્નાતક રૂપીઆ પાંચ મોકલી પોતાનું નામ રજીસ્ટર્ડ કરાવે રજીસ્ટર્ડ એલ્યુએગે આયુર્વેદીક ફેકલ્ટીમા બે સભ્યોને ચૂટી મોકલી શકે છે

હલુ ડિ એ એસ એફ અને તત્સમ અન્ય ઉપાધિવાળાને યુનિવર્સિટીએ મતાધિકાર આપ્યો નથી આ જાણવમા સ્નાતક મળે પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

નવી સ્વાસ્થ્ય સમિતિ — ભારત સરકારે ૧૯૪૮મા સોર ડમિટીને જાહેર સ્વાસ્થ્યની જાણવમા તપાસ કરી ગીપો કરવાનું સોંપ્યું હતું આ ડમિટીએ પોતાના રીપોર્ટમા ૨૫૮ કલ્પ હતું કે “અમે આયુર્વેદ

વિષે કંઈ પણ અભિપ્રાય ઉચ્ચારી શક્યા નથી કારણ કે અમને એનો અભ્યાસ નથી” હોર કમિટીનો રીપોર્ટ એક આધારભૂત ગણાય છે એની બલામણો મુજબ જાહેર સ્વાસ્થ્ય વિભાગમાં કેટલીક પ્રગતિ થઈ છે ભારત સરકારે હાલમાં નવી કમિટી નીમી છે જે “હેલ્થ સર્વે કમિટી” તરીકે ઓળખાય છે આના પ્રમુખ મદ્રાસ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર ડૉ. લક્ષ્મણ સ્વામી મુદ્દાનીયર છે અમરકોટમાં શ્રી તીર્થમલરાવ પાલાંમેટના સભ્ય, ડૉ. મેકકેટ પાલાંમેટ સભ્ય, શ્રી પીટનાઈ આરોગ્ય કચેરીના મનો, ડૉ. કંડુલાકરન ઇ મે એના પ્રમુખ, લશ્કરી કચેરીના મેડીકલ સર્વિસના ડિરેક્ટર નુરલ, ભારતીય મેડીકલ સર્વિસના ડિરેક્ટર, જગાળ રાજ્યના ડાક્ટરી નિયામક, યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર, ૭ મન ઠાઉ સીલ ઓફ મેડીકલ રીસર્ચના રક્ટર, લખનૌ મેડીકલ કોલેજના પ્રી મીલ, આફ રાજ્યના ડાક્ટરી નિયામક, ડૉ. કુ લાઝારસ વિશાખા પટ્ટનમ, ડૉ. પ્રાણીવનદાસ મહેતા જામનગર ડૉ. રાજ અને ડૉ. તીવારી મત્રીઓ સભ્યો તરીકે છે

આ સમિતિ હિંદના બાવી સ્વાસ્થ્યનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરશે અને તે અંગે ભારત સરકારને રીપોર્ટ કરશે. આ સમિતિ ઉપર એક પણ વૈદ્ય નથી એ એક સૂચક છે આ કમિટીમાં આયુર્વેદના પુરસ્કર્તા તરીકે રા. ડૉ. પ્રાણીવનદાસ મહેતા છે તેઓ આયુર્વેદના વિકાસ અંગે યોગ્ય વિચારો કમિટીને તથા ભારત સરકારને આદર કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ

મિશ્ર કોસ બધ થશે — મુબઈ સરકારે આયુર્વેદીય શિક્ષણ કંઈ ગીતે આપવું તે નક્કી કરવા માટે એક સમિતિ નીમી છે અને તેના મત પ્રમાણે લગભગ આવતા વષથી મુબઈ રાજ્યમાં એક જ જાતનો આયુર્વેદનો ક્લિનિકાલ અમલમાં આવશે બધા જ મિશ્ર વિદ્યાલયોએ આ કોસ શીખવવો પડશે અને જે વિદ્યાલય એમાં નહીં જોડાય તેને મળતી સરકારી ગ્રાન્ટ બધ થશે ઉપર મુજબ એક પત્રકાર પરિષદમાં નાયબ આરોગ્ય મત્રી શ્રી ડૉ. દેવાસે જણાવ્યું હતું આ વિદ્યાલયોના ફરજને આધુનિક તબીબી વિદ્યા આપતી સંસ્થાઓ જેવો જ રહેશે આ કોસમાં શરીર-સ્થના એનેટોમી અને શરીર ક્રિયા ફિઝીયોલોજી આ બે વિષયોનું જ્ઞાન સમાવી દેવામાં આવશે (મુસ ૨૨-૭-૫૬)

પોદાર આયુર્વેદીક કોનેજની હક તાવ — મુબઈની પોદાર આયુર્વેદીક કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ જેઓ તારીખ ૧૫મી જુલાઈથી હડતાલ ઉપર ઉતરી હતા તેઓ અત્યારે તારીખ ૨૨મી જુલાઈએ આવ્યો હતો હડતાલ પાડવાનું કારણ એ હતું કે તેઓના મોડર્ન વિષયોની પ્રેક્ટીકલમાં કાપ મુકવામાં આ પો હતો વિદ્યાર્થીઓની માગણી ઉપર પુરેપુરો વિચાર કરવામાં આવશે તેવી ખાત્રી મળતા હડતાલનો અંત આવ્યો હતો આ સમાધાનની વાટાઘાટોમાં ડૉ. ટી. આર. નરવણે, ડૉ. માડનીક, એસ. એમ. જોશી, કે. કે. શાહ, બાનુશાહર ચાક્ષિક, પી. જી. જોર, રામસહાય પાટે, શ્રી. એન. શર્મા, ડૉ. ગીલ્ડર વગેરેએ

વિદ્યાર્થીઓના સવાલનું નિગટરણ ૫ વામાં મહત્વનો ભાગ ભજવેલો હતો.

નવી અભ્યાસક્રમ સમિતિ — મુબઈ સરકારે મુબઈ રાજ્યમાં સર્વત્ર એકજ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ થાય તથા તેમાં આયુર્વેદના વિષયોનું પ્રાધાન્ય હોય અને પ્રવેશ ધોરણ પણ એક સરખું બને તે નક્કી કરવા એક સમિતિની નિમણૂક કરી છે. આમાં નીચે જણાવેલા ૧૪ સભ્યો છે. ૨૧ વૈ પડીત શીવશંકર (મુબઈ) — અધ્યક્ષ, ૨૧ વૈ પ્રો. વ. લેલે, ૨૧ વૈ વામન ભટ્ટ વ્યાસ (મુબઈ), ૨૧ વૈ વલ્લભરામ ત્રિશ્વનાથ (અમદાવાદ), ૨૧ વૈ. કે. વી. કુલકર્ણી (પુના), ૨૧ વૈ વી. આર. અહુરકર (નારોડ), ૨૧ વૈ ઇ. એમ. વૈ. (આહા), ૨૧ વૈ ના. હ. એશી (મુબઈ), ૨૧ વૈ. બાલકૃષ્ણ દવે (વડમનગર), ૨૧ પ્રો. એ. એત. નામજોશી (મુબઈ), ૨૧ વૈ રામ

ગોપાલ શંકર (મુબઈ), ૨૧ વૈ તીલકારી (નાગપુર), ૨૧ વૈ પદ્મીત હરિભાઈ શાસ્ત્રી (મુબઈ), ૨૧ વૈ વેણીભાઈ શાસ્ત્રી (મુંબઈ).

— ૨૧ ૨૧ વૈવરાજ વામનરાવ દિ. વ્યાસ એક બહાર વિનંતિ દ્વારા વૈજોને જણાવે છે કે “મુબઈ સરકારે એક આયુર્વેદીય અભ્યાસક્રમ સલાહકાર સમિતિ નીમી છે. આ સમિતિ તરફથી અમુક પ્રશ્નની પ્રશ્નોત્તરી વૈજોને પ્રશ્ન પુછવા માટે પ્રગટ થશે. જે આવી પ્રશ્નોત્તરી આવે તો તેના સવાલ જવાબો આયુર્વેદીય સિદ્ધાંત અનુસાર હોવા જોઈએ. આયુર્વેદમાં જ પૂછે શ્રદ્ધા રાખનાર આયુર્વેદ વિદ્વાનો, આયુર્વેદીય વિદ્યાલયો, આયુર્વેદીય અધ્યાપકો, શુદ્ધો અને વૈ. બધુઓએ આ પ્રશ્નો ઉદાત્તીનતા ધારી સાવચેત રહી પ્રશ્નોત્તરીના ઉત્તરો આયુર્વેદ શાસ્ત્રાનુકૂળ રીતે આ સમિતિ ઉપર મોકલી આપવા વિનંતિ છે.”

પારદ રોધન સંસ્કાર-વિમર્શ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મહિગંધર કાનિદાસ યાજ્ઞિક, હળવ કર આયુર્વેદાલયાર — ૧૭૩૮

રસથાસુખ પારદના અંગાર સંસ્કાર માટે જે પ્રકારના મનન્યો છે —

૧. સરત્ત સમુચ્ચયમાં બહાર સંસ્કારની સૂચી (૧) સ્વેદન, (૨) મર્દન, (૩) મૂર્ચન, (૪) ઉત્થાપન, (૫) ત્રિવિધ પાતન, (૬) રોધન (૭) નિયામન, (૮) સદીપન, (૯) ગગન બાલકુમાન, (૧૦) સચારણા, (૧૧) ગર્ભદુતિ, (૧૨) બાલકુતિ, (૧૩) જ્વરણા, (૧૪) પ્રાસ, (૧૫) સારણ, (૧૬) સકામણ, (૧૭) વેદ, (૧૮) યોગ

ઉપર જણાવેલા બહાર સંસ્કારના નામો રસેન્દ્ર ચિદામણિમાં જે છે તેની ચૂચી — (૧) સ્વેદન, (૨) મર્દન, (૩) મૂર્ચન, (૪) ઉત્થાપન, (૫) પાતન, (૬) રોધન (૭) નિયામન, (૮) દીપન, (૯) અનુવાતન, (૧૦) ગગનમણ, (૧૧) શાસ પ્રમાણ, (૧૨) માણ, (૧૩) ગર્ભદુતિ, (૧૪) બાલકુતિ, (૧૫) જ્વરણ, (૧૬) રજન, (૧૭) સારણ, (૧૮) કામણ છે.

ખ ને યથોમા સસ્કારની સખ્યા અદાર
ની છે પરંતુ કેટલાંક નામોમા બિજતા છે,
અત્ર રોધન સસ્કાર જેને ઘોષા સસ્કાર
પણ કહે છે તે વિષે વિચાર કરીએ છીએ
રોધન સસ્કારને નિરોધન નામથી પણ સખ્યા
ધાય છે હવે ખ ને બિજ નામથી સખ્યાધન
પામતા છતાં જેનું ક્ષેપ એક જ છે એટલે
બન્ને નામદ્વારા રસ સાત્ર સૂચના દેવી રીતે
કરે છે તે બોધએ

રોધનલક્ષણમ્—

જન્મેષ્વયં યુત્વસ્ય રસસ્ય દિવસત્રયમ્ ।
સ્થિતિરાસ્થાપની કુમે વાસૌ રોધનમુચ્યતે ॥
(૨૨ સ અ ૮)

માટીના ઘડામા પાણી અને સિંધાહુણ
નમક ભરીને પારદને મજબુત કપડામા
બાંધીને તે ઘડામા ત્રણ દિવસ રાખવો આ
ક્રિયા સ્વેદન-મૂર્છાનાદિક સસ્કારોથી, ૫૯૯
બાષ પારદમા આપ્યો હશે તેનો નાશ કરીને
પારદમા ઉત્કૃષ્ટ શુણે, આસ્થાપન કરશે

નિ-રોધન સસ્કાર—

સૂદ્યમ્બુજે નિરોધેન તતોમુજ જયો રસ ।
સ્વેદનાદિવશાત્ સૂતો યીય પ્રાજોત્પન્નત્તમમ્ ॥
(૨૨ સ અ ૮)

સ્વેદન તથા આદિ પદ્ધતી મદન, મૂર્છન
અને ત્રિવિધ પાતન સસ્કારોથી પારદ દોષ
નહિત થાય છે, પરંતુ તે સસ્કારોથી મદવીયતા
(૫૯૯) પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણથી પારદને
રોધન સસ્કાર કરવો બોધએ હવે રોધન
સસ્કાર જેનું નામ રસે દ્ર ચિ તામણી થયમા
રોધન સસ્કાર નામ છે, તે ઘોષન સસ્કાર
વિષે રસે દ્ર ચિ ની માન્યતા બોધએ

પય કદ્યંતિ સૂત પદ્મત્વમધિગચ્છતિ ।
તમુત્તયેસ્ય વિચિતે ઘોષન કથ્યતે હિતમ્ ॥
ચિન્મામિત્ર કપાલે વા કાચકૂપ્યામથાપિવા ।
સૂદ્યમ્બુજ-ચિનિક્ષિપ્ય તત્ર તમજ્જનાવચિ ।
પૂર્યેત્ નિદિન મૂમ્યા રાજદસ્ત પ્રમાણત્ ॥
અતેન સૂત રાજોઽય પદ્મત્વ માત્ર વિમુચતિ ॥
(૨૩ ચિ)

આગળ કહેલી ક્રિયાઓથી પારદ ૫૯૯
પામે છે, તેને નિવારવા માટે ઘોષન ક્રિયા
કહેવામા આવે છે

નારિયેતની કાચલીમાં અથવા કાચની
કૂપીમા પારદને મુકી તેમા પાણી ભરવું -
પારદ હૂળે તેટલું પાણી ભરવું પછી તેનું મોઢું
બંધ કરી અવા હાથ ઉડા ખાડામાં ત્રણ
દિવસ મુખી ઢાટી રાખવું તેથી પારદ ૫૯૯
ત્યજી દેશે

રસે દ્રસાર સમુદ્ધમાં અત્ર આપેલો શ્લોક
છે પરંતુ સૂદ્યમ્બુજ ૫ ના ઠેકાણે
“સૂતેજમ્” પદ છે “રાજદસ્ત” ના ઠેકાણે
ગજદસ્ત પદ છે

ઘોષન સસ્કાર વિષે અ ય મત છે તે પણ
આપણે બોધએ

- ૧ મૂજપત્રે નિઘાયાથ રસરાજ નિરોધયેત્ ।
પ્રક્ષિપ્ય સઘવ તોયે દોલાપત્રે પચેદ્બુધ ॥
પય સસ્વેદિત સૂતો મૃશમાપ્યાયિતો મયેત્ ।
જાતયીય પ્રકર્ષેદિ પદાતામિદ મુચતિ ॥
- ૨ જલ સંઘય સૂત પૂરિતા સ્થિતિગમ્ જલુ કાચ
કૂપિકામ્ । ચિનિક્ષાપદિનત્રય તતો ગત
પાટ્ય સવલો રસેઽમયેત્ ॥
- ૩ સંઘયેનામ્ પિષ્ટેન રસે દ્રફૂપિકા ગત ।
ગતે નિઘાય ઘોષ્યન્તુ દેયો લ્હુપુટો ઘુષે ॥

પર સપુટિત શીઘ્ર મૃશમાપ્યાયતે રસ ।
જાત ઘાય પ્રકપચ્ચ પદમાવ વિમુચતિ ॥
સદાનંદ શાસ્ત્રી-૨ મી સદી (૨ તર)

અન્ય મત—

મદનમૂઝન પાતે કદર્પિતો મવતિ મદરીયત્વાત
સુદૃઘુજે નિરોધાત્ લઘાપ્યાયો ન પદસ્યાન્
(૨૨૬૬૫)

અન્ય મત —

કદયને તેવ નપુસન્નત્વ પ્રાદુર્ભવેદસ્ય રસસ્ય
પચ્ચાન્ ૧ ઘલપ્રકર્પાય ચ લોલીકાયા સ્વેદ્યો
જલે સૈત્રવ ચૂળે ગર્મે । (૨૨૬૬૬૨૨ ૫૬૬૬૬)

મહાન-મૂઝન, પાતનાદિ સરકારોથી
પારદ મહાવીર અર્થાત્ નપુસન્નત્વપદ્મ પામે
છે અને તેની કાર્ય કારિણી શક્તિ જાતી રહે
છે એટલે તેને દૂર કરવા માટે એ અંથ
સરકારો પછી તે પારદને સૈધવ લવણના
ચૂર્ણમા મધ્યે રાખીને ત્રણ દિવસ અથવા
તેથી વધારે આત દિવસ દોલાયત્રદ્વારા રવે ન
કરવામા આવે તો પારદનું પદત્વ બચે છે
અને તે પારદ વીર્યવાન બને છે

વિમર્શ-રસશાસ્ત્રના આચાર્યોએ પોતાના
સમયમા દેશ, કાલ, પાત્રને દૃષ્ટિ સામે રાખી
ને પારદના સરકારો કયાં છે અત્રે આપણે
ભિન્નભિન્ન આચાર્યોના મન્તવ્યો રચી કયાં છે,
થોડા શબ્દ અને કયાંલેદો પારદનું પદત્વ
દૂર કરી પુન વીર્યવાન બનાવવાની દૃષ્ટિ
એકજ છે પરંતુ રોધન-અથવા બોધક નામના
છઠ્ઠા સરકારમા સુદૃઘુજ શબ્દ પ્રયોગ પ્રાય
સૌ આચાર્યોએ કયો છે ફક્ત રસેન્દ્રચાર
સથકમા ‘સુતેજલ’ પદ છે બાકી તમામ
આચાર્યોએએ મૂઝનમુજ પદનો પ્રયોગ
કયો છે હવે “સુદૃઘુજ” શબ્દ રસશાસ્ત્ર

નો સાપેક્ષિક બાધાનો શબ્દ છે એટલે રસ
શાસ્ત્રની પરિભાષા તરફ દૃષ્ટિ કરીએ
ગોડા વિ નરનારીણા મૂઝન મુજ પ શોણિતમ્ ।
સુદૃષ્ટિયા સમારવ્યાતા પદ દોષ વિનાશિની ॥
(મધ્યપાદ-ચરિત્રાવતાર તત્ર)

ગાય, બકરા, મેષ (ધેરા) નર અને નારીનું
મૂઝ, મુજ (વીર્ય) મુજ (મુજ) તેને સુદૃઘુજ
કહે છે આ મત શક્તિ અવતાર તત્ર
અથવા છે, અને રસાવતાર થયમા કહે છે કે
“સ્ત્રીપુલા ગુરુગુલમપ્રસૂતા રવસ્તયા ।
પતત્ સુદૃષ્ટિય પ્રોચ મુમેતત્ ધરાતને ॥
આ શ્લોક પ્રમાણે સ્ત્રી-પુરુષનું મુજ (વીર્ય)
તથા અપ્રસૂતાના રજને સુદૃષ્ટિ કહે છે (રસા
વતાર)

આજના ગ્રંથવિદો સુદૃઘુજ એટલે
“લવણ” અર્થ માને છે, એક પ્રશ્ન ઉપ
રિયત થાય છે કે શક્તિ અવતાર અને
રસાવતાર બન્ને તત્રમિથ ગ્રંથશાસ્ત્રના
વિચારો વિશેષ ઉપાદેય માની શકાય છે
તોપણ ગોડા પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે
ગો પ થી ગાય, ઘના પ થી બકરા, અર્ધ
પ થી મેષ ધેરા લઈએ, પણ અર્ધ શબ્દ
રજસ્વલા બોધક પણ છે જવળ શેલ, મેષાર્ક
(અમર) પર્વત, મેદા અને સૂય એ ત્રણ
અર્ધ મશાક છે અર્ધ રજોવતી સ્ત્રીનું પત્ર
નામ છે (અમરકોશ) પરંતુ આ ગ્રંથો
તો અર્ધ શબ્દનો અર્થ ઘેટાનું મૂઝ જ
કરી શકાય નેમ છે

દેટલાક ગ્રંથવિદો સુદૃઘુજની વ્યાખ્યા
બુની જ કરે છે કે સુદૃષ્ટિ-વૃદ્ધિ, અને
અને અમુજ-નેત્રમાગત ચૂર્ણ અથવા

રૂઢ લેકું એમ
મધ્યને રૂ કરે છે
એ કિય જણાવેલી
પુઠીને એક
તેજ હુડેલા પાર ના

હી આપલું
ખારી છે

સાય
સામતા
પર ને

કરે છે તે

પાવનલક્ષણમ્

તલસે ઘણ મુક્ત

સ્થિતિરાસ્યાપતી હુ

આડીના ઘડામા
ખરીને પારદને
મીને તે ઘડામા ત્રણ દિવ
સ્વેદન-મૂવછીનાદિક સર
પારદમા આગ્યો હશે તેનો

પારદમા ઉત્કૃષ્ટ શુષ્કો, આરથાપન

નિ-રોષન સસ્કાર-

છાપ્યમુને નિરોષેન તતોમુલ કરો ૨

સ્વેદનાદિયજ્ઞાન્ સુતો ધીય પ્રાજ્ઞોત્પત્તમમ્

(૨૨ સ અ. ૮)

સ્વેદન તથા આદિ પદ્ધતી મઢન, મુચ્છન
અને ત્રિવિધ પાતન સસ્કારોથી પારદ દોષ
રહિત થાય છે, પરંતુ તે સસ્કારોથી મઢવીયતા
(ષટ્ત્વ) પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણથી પારદનો
રોધન સસ્કાર કરવો બેધએ હવે રોધન
સસ્કાર એવું નામ રશેદ્ર ચિવામણી શ્રેયમા
બોધન સસ્કાર નામ છે, તે વોચન સસ્કાર
વિષે રશેદ્ર ચિ ની માન્યતા બેધએ

ફરફતને હાથે યતે
સંસ્કાર સ્થ આમ કહેવાય છે,
એ રે રશેદ્ર કારણ મહે છે

૭ પાચન

સર્વ-સકલ સ્વસ્ત્યમ્

પાચન-

પાચન-૧ કદિ સંયુક્ત કદ તદિ પાચનમ્
સંયુક્તમ્ પાચનમ્ પાચનમ્ (પા)

પાચન-૨ એ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૩ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૪ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૫ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૬ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૭ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૮ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૯ કદ સ્થામ અથવા
પાચન-૧૦ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૧ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૨ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૩ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૪ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૫ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૬ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૭ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૮ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૧૯ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૦ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૧ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૨ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૩ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૪ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૫ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૬ કદ સ્થામ અથવા

પાચન-૨૭ કદ સ્થામ અથવા

વત્સનાશત્રુ ચૂલ્યે તેષુ એમ માને છે વિષ પારદની મહત્તાને દૂર કરે છે “માયધિવાજિ નિબ્ધતિ” એ ઉપર જણાવેલી ઔષધિઓ સાથે પાર ને છુટીને એક ઘડામાં પાણી ભરીને તેમાં છુટેલા પારદ નાંખવો પછી ઘડાનું મુખ બંધ કરી આપણું અને ત્રણ દિવસ સુધી જાળીનમાં ખાશે ખોદી તેમાં ઘડો ઢાળી આવવો આ પ્રમાણે રોધન સરકાર કરવાથી પારદને મુખ આવશે અર્થાત્ અશ્વક તથા મુવર્ણને પોતાનામાં મેળવી લેવાની શક્તિ પારદમાં આવશે અને પારદ પડતાને ત્યાગ કરી ઉત્તમ શક્તિ મેળવશે (૨૨ સની સુરતનો જવલાટીકા)

વિશેષ વિમર્શ—પાર નાં પાચ સરકાર, સ્વેદન, મઠન, મૂર્છન, ત્રિવિધ પાતન પાતન સરકારમાં પણ તિથેદ પાતન પછી પારદ શુદ્ધ થઈ જાય છે તદાસ્તોત્તુલ્યતે સ્ત કર્મવારી મયેદ્ધુલમ્ ॥ તિથેદ પાતન કરેલ પારદ સર્વ દોષથી રહિત થઈ શુદ્ધ થઈ જાય છે તથા રસાયન કર્મમાં પ્રયુક્ત કરવાથી નિશ્ચય પૂર્વક દેહસિદ્ધિ કરજી થાય છે અને મદ્વનૈમૂર્છને પાતૈર્મદ્વશાન્તો મયેદ્વલ (૨. ૨ સ) સ્વેદન, મઠન, મૂર્છન અને પાતનાદિ સરકારથી મઠ અર્થાત્ દોષ રહિત પારદ થાય છે તો પછી રોધન-ગ્રાધન-સરકારમાં જણાવ્યું કે પ્રથમના પાચ સરકારથી પારદમાં પડતવ આવ્યું તો પડતવ એ તો એક પ્રકારનો દોષજ ગણાય આ પ્રમાણે રસ સરકારની પરસ્પર અસંગત વાત જણાય છે, અત્ર આ અર્થોને છોડી આપીએ પણ ધરણીધર નામના રસાયનાચાર્ય રોધન સરકાર વિષે જે મ તત્ત્વ જણુ કરે છે તે બંધએ

રાત્રિકા ચિત્રક દિશુ લ્પણ લ્પોપ સયુતમ્ ।
સ્તપાત મિદ્ સવ સ્વર્નિમા પ્રાર સયુતમ્ ॥
શિષ્ણપ્ત રસેનેપિપ્પ્વા કુટલિકા કૃતિમ્ ।
કુર્વાદ્ મૂજદલે સમ્યગ્થયા વદલીદલે ॥
મુઘો સુદદે ઘાપિ ઘટ્ત પડે ચતુર્થે ।
તમચ્ચે રસમાદાય ઘણીયાત્ પોટલીં શુભામ્ ॥
ક્ષારામ્લ-મૂનવર્મેણ સ્વેદયેત્ દિવસ વ્રમ્ ।
પીર્યધાન્ જાયતે સ્ત પદ્માયો વિનદયતિ ॥
(ધરણધર સદિતા)

રાઈ, ચિત્રક, હીંગ નમક, સુંક, મરી, પીંચર સાણખાર આ તમામ દ્રવ્ય પારદથી થોથા બાગે લઈને એ તમામને સહજનના પારદના રસમાં છુટીને હુમલી બનાવીને કેળા ના પાઠમાં અથવા લોખપત્રમાં રાખીને તેની પચ્ચમાં પારદને રાખવો પછી જડા મજબૂત કાપડને ચારપડુ કરી તેમાં ઉપર કહેલી પોટલીને બાધવી પછી એક ઘડામાં ક્ષાર, અમ્લ અથવા મૂન વગેરેમાં કહેલા મૂત્ર ભરીને તેમાં પોટલી લટકાવવી આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સ્વેદન કરે તો પારદ પડતવ ત્વજીને વીધેવાન બની જશે

આ રથજે જે શુદ્ધ તારવી શકાય છે ક્ષાર અને મૂત્રવગ બનેતો ઉપયોગ થયો છે જમીનમાં ખાડો ખોળીને ઘડો જમીનમાં દાખવો અને ક્ષાર અને આગળ જણાવેલા દ્રવ્યોના રસમાં પોટલી મૂકી સ્વેદન કરવું

અત્રે તેમ હોય પરંતુ પારદના પ્રારભના પાચ સરકારથી પારદ પડતવ પામે તો પછી પ્રથમના પાચ સરકારનું મહાત્મ જણાવ્યું કે પારદ શુદ્ધ થાય છે અને દેહસિદ્ધિના કામમાં ઉપયોગી બને છે તે પરસ્પર અસંગત બાબત વિદ્યાર્થીઓને જરૂર મૂકવે જ

અહીં કાર્મસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ., ગોખલે ગેટ દમિણી, મુંબઈ ૨૮

કહેવાય છે (શા) આમને પચાવે નહિ પણ
જે અગ્નિદૃત્ હોય, આમને પચાવે અને
કોઈ વાર ન પચાવે તે દ્રવ્યને દીપન કહે
છે (અ ૮)

ભૂતશુષ્કાધિક્ય પૃથિવી અનિલ શુષ્કાધિક્ય

ઉદરણુ - સુવા, ભાગ, ધી રિગેરે

૧ પિપ્પલી-પીપર ૨ પિપ્પલીમૂલ-પીપરી
મૂળ, ૩ ચય-ચવક ૪ ચિત્રક ચિત્રક,
૫ શૃંગ્ગેરે આદુ, ૬ અમ્લવંતસ-અમ્લવેતસ,
૭ મરિચ-મરી ૮ અજમોદા-અજમોદ
૯ મહાતકાસ્ત્રિ-લીલામા, ૧૦ દિલ્ચુનિયાસિ-
હિંગ

વજ્રવ્ય - દીપન દ્રવ્યો આમાશયમા
રક્ત પનિભ્રમણ તેમજ આમાશયમ ધી
નીકળતા પાચક રસોને વધારે છે એનાથી
બૂખ લાગે છે જેમકે મુગધિ વ્ય નિકત
દ્રવ્ય, મધ તેમજ મલમ્લિતયોગ, દાર
વિગેરે

શતપુષ્પા - સુવા, લઘુ, વીરજ પિત્તકૃત,
દીપનીય અને કટુ છે, છતાં આમને કેમ
પચાવતી નથી? અને આમનો નાશ કયો
સિવાય અગ્નિ-અધુક્તીજ અર્થાત્ અગ્નિ
પ્રબોધ શી રીતે થાય? દ્રવ્યાગ પ્રમાણે
વિચારણીય (સુ) । દ્રવ્યોનો પ્રભાવ અચિત્ત
છે એ એક કારણ છે

આમ એટલે આહારનો અપરિપકવ રસ
આમ ક્ષતિ અપરિપકવરસ । પઠ્યાત્ દૈર્ઘ્યવા
દવિપક્વસ્તુ યો રસ । સ સામસઙ્ગકો જ્યો
દેહદોષપ્રકોપણ ॥ (આ) ॥

જઠરાગ્નિની દુર્બલતાને લીધે થતો
આહારનો અપરિપકવ રસ આમ કહેવાય છે,
અને તે દોષોને પ્રકુપિત કહે છે

૭ પાચન

ધર્મ-પાચનમ્, પાચનીયમ્

પાચ્યા—

પવત્યામ ન વર્ધિ ચ કુર્યાદ્ વદ્ તદ્દિ પાચનમ્ ।
નામનેશ્વરવદ્ વિદ્યાધિનો દીપનપાચન ॥ (શા)

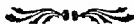
અર્થ — જે દ્રવ્ય આમ અથવા
અપકવ અતરસ અને મલને-આમધુખ્ત
દોષો, ધાતુઓ અને મલોને-પચાવે પરંતુ
જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત ન કરે અર્થાત્ જઠરા
ગ્નિને પ્રદિપ્ત કરવાનો શુષ્ક જેમા પ્રધાન ન
હોય તેને પાચન અથવા આમપાચન કહે છે
ઉપ-નાગકેશર

ભૂતશુષ્કાધિક્ય-વાયુ-અગ્નિ શુષ્કાધિક્ય
ઉદારણુ-નાગકેશર, મુસ્તા (અ દ્વ) વિ
લયન ક્રિયા

વજ્રવ્ય - કેટલાક દ્રવ્યો એવાં હોય છે
જે દીપન અને પાચન ઉભય ક્રિયા કરે છે
જેમકે-ચિત્રક દીપન પાચન છે અર્થાત્ આવાં
દ્રવ્યો જઠરાગ્નિનું દીપન પણ કહે છે, અને
આમને પચાવે છે પણ ખરા

ઉપયોગ-જ્યારે બૂખ સારી રીતે લાગતી
હોય પણ અનનો પરિપાક બરાબર થતો ન
હોય ત્યારે પાચન દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરવો
એટલે જ્યારે બૂખ બરાબર લાગતી ન હોય
તેમજ ખાધેલું અન્ન પણ બરાબર પચતું ન
હોય ત્યારે દીપન પાચન દ્રવ્યોનો ઉપયોગ
કરવો એટલે

[અપૂર્ણ]

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

वैवर्क सिद्धांतोने पुननात्मक दृष्टिची तथा अनुभवनी दृष्टिची अर्थनाइ मासिक

ਪ੍ਰਸੰਗ ੭]

ભાદ્રપ ૨૦૨૫ સપ્તેમ્બર ૧૮૫૮

[24 ± 12]

नमामि घन्यन्तरिमादिदेन सुरासुरे वदितपादपाम् ।
 छोके जराद्यभयमृत्पुनाशम् घातास्नाश विजियोधीनाम् ॥

हृदेऽयं युगं भैषज्यं यदाप्येषां पश्यते ।
ततश्चैव भिरजा श्रेष्ठो योगेभ्यो यः प्रनोचयेत् ॥

आर्य समाज स्व. रा. रा. दुर्गाजी देवराज साहू

કાવનાઉક તત્ત્વો રા ન શ્રી. ગોપાન મ પત્રીખ.

१५५५ तारी नवनील-सह ०८ ५५५, ३३ ३ ३३, १ ३ ३३ ३३ (३३३)

श्री. शर्मासुखिन्द वरुण, निमित्त, तद्वयो,

૧ ગોખલ શાક (દક્ષિણ) મુજબ ૨૯.

અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧. નવનીતલાલ બ. પ. ડા. મુ. બક ૨૬૫

૨. ને. જુલ્યાન. ડવનશમ સરપામર મુ. મર્ક ૨૭૭

૩. આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ઉચ્ચ વર્ણ (તત્ત્વો સ્થાનેથી) ૨૭૬

૪. આયુર્વેદીક અજનાસકંભની પુનર્વચના ૨૭૮

૫. અમાનોચના આ વિ. માર્ગન ૨૮૨

૬. કેટલાક સમાચાર , ૨૮૫

૭. આયુર્વેદ વિજ્ઞાન પુસ્તક ૭મી અનુક્રમણિકા ૨૮૬

વિજ્ઞાપિ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો આ બક વાંચીને આપ જાણી શકશે કે આયુર્વેદના વિજ્ઞાનને સ્વચ્છતા મૌલિક લેખોનો આમા સમાવેશ રવામાં આવ્યો છે

આયુર્વેદના યાત્ર અને પ્રચાર માટે વલોને વૈવકના વિચારોમાને ઉપયોગી નીવડે તેનું આ માસિક છે સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય કેમ થાળુ અને રોગોથી કેમ મચુ તે વિષે થયું આ માસિકમાં માત્ર દવા ૧ દર્શનવામાં આ પુ છે આ માસિક દર અષ્ટેક મહીનાની પદ્ધતી તારીખે પ્રગટ થાય છે સવાળમ ક્રમ ૨૧ - (૫૨૨ના ૩ ૬- -૭) ટપાન ખચ સહિત સંખ્યામાં આ પુ છે લાઇબ્રેરી માં દાશ આ માસિકનો નકલો પ્રચાર થાય તે હેતુથી લાઇબ્રેરીમાં માટે સવાળમ ક્રમ ૨૧ ૩- - રાખવા માં આ પુ છે અત્યારના આ જમાનામાં આ સવાળમ થઈ જોણું છે છતાં આયુર્વેદની સેવા ખાતર અમોને સવાળમ જોણું રાખ્યું છે આમા છે કે આપ સર્વે વધે જાણ્યો આ માસિકના માદકે ૨૦ અને તેમ જ દોષી યર્ષ ૨૦ તેમજ આપના બીજા છટ મિત્રોમાં તેનો પ્રચાર કરી વધુને વધુ માદકે કરી મોખનો અથવા વી.પી.થી બક મોકલવા માટેના પત્ર લખશો એજ વિનંતિ

પત્રબ્યવહારનું સરનામું

તત્ત્વો

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન,

૨-૪૬ દુર્ભાસ્થિટિકન વર્ણસ યિ.

ગોખને શેઠ (દક્ષિણ) મુખર્ષ ૨૮

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

प्रत्यक्षतो हि यद्दृष्टं शास्त्रदृष्टं च यद्भवेत् ।

समासतस्तदभय भूयो ज्ञानविमर्शनम् ॥

પુસ્તક	૭	{ આદ્ય ત ત્રી સ ગત દુર્ગાશંકર મેળજીરામ શાસ્ત્રી } કાર્યવાહક ત ત્રી શ્રી ગોપાન મ. ખરીખ સહાયક ત ત્રી શ્રી નનનીતનાથ બા પાયા બહુ કાર્ગસી તશકથી	ભાદપદ	૨૦૧૫
પાન	૧૮		સપ્ટેમ્બર	૧૯૫૮

* ୫୧ *

લેખક - નવનીતલાલ જી. પટેલ-શ્રીતાલુકે શાસ્ત્ર-પ્રાચીન-વિચાર-સુખ

કેશ, લોભ, રોમ, રમણ કે વાળના નામથી જાણીતો થયેલો આ શબ્દ વાળની જુગી જુગી સ્થિતિનો દર્શક છે અવહારમાં તે તે દરેક વાળજ કહેવાય છે છતાં જે સીધા અને ટુંકા વાળ હોય છે તેને રોમ કહે છે જે મોળા અને લાંબા વાળ હોય છે તેને કેશ કહેવામાં આવે છે લોભ શબ્દ મૂળ સંસ્કૃત રોમ શબ્દ ઉચ્ચથી અપભ્રંશ થયેલો છે રમણ શબ્દ કાઠી અને ગુઠના વાળ ખાટે વચરાય છે

ગુગારના પ્રસાધનોમા વાળ એ મુખ્ય છે
પુરુષ કે સ્ત્રી સુંદર વાળથી વધુ સૌંદર્યવાન
હેખાય તેવા પ્રયત્નો કરતા હોય છે અને
તેમા પલ્લુ સ્ત્રીઓના સૌભાગ્ય નુ ગારમા વાજનું
અનોખું સ્થાન છે પદ્મિની સ્ત્રીઓના માથાના
વાળ કાળા ખમર જેવા હોય છે સ્ત્રીઓ
તેમના માથાના વાળની વિશેષ કાળજી રાખી
તેનું સુચન કરે છે દેશકલાપ એ પણ એક
પ્રકારની કળા છે ભારતમા જ્યાં વિશેષ દર્શ

સ્વતત્ર સાહિત્ય જોવામા આવતું નથી સંસ્કૃત સાહિત્યમા ઓઝોના વાજની રચના, પ્રસાધન, શુધન વગેરે ઇતરતત જોવામા આવે છે ખાશ્વત્યોમા Trobology The Science of Hissr એ નામનું સ્વતત્ર તત્ર છે તેની ઉપર ઘણા પુસ્તકો લખાયેલા છે જે જે ઔપધો દેશ-વાજને માટે ઉપયોગી હોય, વાજના સપર્ધનમા, રગમાં અને મહુતા માટે ઉપયોગી હોય તે ઔપધને દેશ્ય જોગલે કે દેશ્યને કિતકારી એમ કહેવામાં આવે છે દેશ્ય ઔપધોમા ભાગરો-ભૂગરાજને મુખ્ય ગણેલ છે ભાગગતું બીજુ નામ કેશરાજ પછુ છે જેમ ચામડીના ર । જુહા જુહા હોય છે તેમ વાજના પછુ જુહી જુહી જાતના રજો હોય છે જુહી જુહી પ્રજા અને જુ । જુહા હોહોમા એ રમ જુહા જુહા પ્રકારના હોય છે વાગનો જે કાળો રગ છે તે તેમાં મહેલા Melanin નામના રજક દ્રવ્યને લીધે છે સુરોપીધનેના વાજમાં આ દ્રવ્ય ન્યૂનતમ

હોય છે અને તેથી તેમના વાળ ભુરા કે સફેદ હોય છે જ્યારે હજારીઓના વાળમાં આ તેવ વિશેષ હોય છે એટલે તેમના વાળ કાળા વિશેષ હોય છે આયુર્વેદમાં વાળનું વર્ણન નીચે મુજબ છે

કેશની ઉત્પત્તિ — ગર્ભોત્પત્તિના ક્રમ વૃદ્ધિમાં અષ્ટાંગ સંપન્નતામાં કદનું છે કે છઠ્ઠા માસમાં ગર્ભસ્થ બાળકના માથા ઉપર વાળ આવે છે શરીર ઉપર કેશ અને શેષ બ્રહ્મ થાય છે કેશ એ પિતૃજ અવયવ છે પિતૃજ અવયવ એટલે કે પિતાના વિયં મારફત વારમાં મળેલા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યમાંથી પેા થયેલું તે વાળ આખા શરીર ઉપર હોય છે પણ હાથની હથેળીમાં કે પગના તળીઆમાં તે જોવામાં આવતા નથી

પ્રાકૃત કેશનું વર્ણન — કેશમાં જે સ્વિનગ્ધ તા અને સુવાળાપણું છે તે કદના કારણે છે મૃદુતા છે તે પિત્તના કારણે અને સૂક્ષ્મ સ્થિર, એક એક, અલ્પ ભદ્રમળતા અને કૃણ્ણવર્ણ તે વાયુના કારણે છે

પ્રકૃતિ અનુસાર કેશ — વાતપ્રકૃતિવાળા માણસનાં શેષ-કેશ-શ્મશ્રુ અને પદ્મ (પાપણ) ધૂસર અને શ્ફટીત હોય છે

પિત્તપ્રકૃતિવાળા માણસનાં વાળ અલ્પ, મૃદુ, કપિલ અને પિંગળ હોય છે

કફપ્રકૃતિવાળા માણસના વાળ અતિમૃદુ સ્વિનગ્ધ, શ્લેષ્મ ધન, નીલ, સ્થિર, સુખદ અને કુટીલ હોય છે

માથા અને હાલીના વાળ લાળા, પાપણ-ભ્રમર-કાન અને નાકના વાળ દુઢા અને તુટી જાય તેવા હોય છે અને બાકીના શરીર

ઉપરના નાના અને મૃદુ વાળ હોય છે

કેશની સંખ્યા — ચરક કહે છે કે શરીરમાં કુલ ૨૮૦૦૬૫૬ કેશ છે આધુનિકોએ માથાના વાળની ગણતરી કરી છે તેમનું કહેવું છે કે માણસના માથાનું ક્ષેત્રફળ સામાન્યરીતે ૧૨૦ ચોરસ ઇંચ હોય છે અને એક ચોરસ ઇંચમાં લગભગ ૧૦૦૦ વાળ હોય છે

કેશનું ચોષણ — સુશ્રુત કહે છે કે શરીરની તિથ્કામાં ધમનીઓ ઉત્તરોત્તર શેકટા અને હજારોમાં વિભક્ત થઈ અપરિસંખ્ય થાય છે અને તેના મુખો શેષકૂપો- (Hair follicles) થી સંબંધિત હોય છે તે દ્વારા તે સ્વેદ પરસેવાનું પણ વહન કરે છે સ્વેદવાહીનીઓની સૂક્ષ્મ શાખાઓ દ્વારા કેશનું ચોષણ સ્વચાલુથી થાય છે નખ અને વાળ હથેળીમાં વધતાજ રહે છે જ્યારે હાથ અને શેષકૂપની કદાપિ વૃદ્ધિ થતી નથી

કેશને ગૃહ સાથે સંબંધ — કેશનો સંબંધ ત્રણે દોષ સાથે છે ત્રણે દોષ સમાન અવસ્થામાં રહે તો તે પ્રાકૃત રહે છે કેશનું રોહન અને જૃહણ કદશી થાય છે મૃદુતા પિત્તથી થાય છે અને અવિભક્તતા વાયુથી થાય છે કેશના મૂળ વેકનાધિધાન મન અને ઈન્દ્રિયથી સુક્ષ્મ છે કેશ શેષ, નખાશ્રતા અત્યંત મળદ્ર જોટલી વસ્તુઓ વેદનારહીત છે

કેશનું શારીર — કેશના શારીરના બે પ્રિભાગ છે- (૧) મૂળ, (૨) કાંઠ મૂળ ભાગ રજા હોય છે અને તે નાના ખાડામાં હોય છે જેને શેષકૂપ કહેવામાં આવે છે વાળ એવ વામા આવે તો આ રજા ભાગ પણ ભઠાર આવે છે પ્રત્યેક શેષ તથા કેશ સ્વતંત્ર

માસસૂત્રોથી યુક્ત છે. શીત, બાય કે અધિવૃક્ષ
એટ્રીનન ગ્લે ડના સાવની આ સૂત્ર સક્રિય
થઈ બાય છે આ અવસ્થાને રોમાચ કે
રોમહર્ષ કહે છે રોમ યા કેશનો શ્યામ વર્ણ
તેમા જોવા રજક દ્રવ્યને લીધે છે વાળનો
બીજો ભાગ તેને ઠાઠ કહે છે વાળના આ
ભાગમા ત્રણ પડ હોય છે જેને *Mentula*
અ ત તરફ, મધ્યભાગ *Cortex* અને બહિર્વક
Cuticle કહે છે વાળનું રજક દ્રવ્ય વાળની
મધ્યમાં *Cortex*મા રહે છે વાળના પોણા
ભાગમા આ પડ હોય છે સફેદ વાળમા આ
પડ પારદર્શક હોય છે અને ઝીણા હવાના
પરપોટા પણ તેમા હોય છે વૃદ્ધાવસ્થામા
આ રજક દ્રવ્ય ઓછુ થઈ બાય છે એટલે
વાળ સફેદ બને છે વાળમા ચેતન નથી
કારણ કે તેમા ચેતન નાનતલુ નથી તેમજ
લોહીની કેશવારીની પણ નથી વાળના મૂળની
આસપાસ જ્ઞાનતલુઓના શુ યર્ગાં વળેલા હોય
છે એટલે વાળને સાધારણ ખેચવાથી તેની
અસર ત્યાં માલમ પડે છે વાળના મૂળમા
જે માંસના સ્નાયુઓના સૂત્રો હોય છે તેને
Erector-Pili કહે છે તેની ઉપર અનૈચ્છિક
જ્ઞાનતલુઓની અસર હોય છે એટલે શરીરની
અચર પણ તેને થાય છે વાળના મૂળમા
સુવાળી ગાઠ જેવું હોય છે અને આમડીની
અદર તે ચોટેલું રહે છે જેને રોમકૂપ-
Hair follicles કહેવામાં આવે છે આ
રોમકૂપમા સ્વેદ ગ્રંથીના મો ખુલે છે સ્વેદ
ગ્રંથીમાથી જે પ્રવાહી નીકળે છે તે વાળને
સુવાળા અને ચગકતા રાખે છે ખૂજ, કચરો,
વગેરે એના મૂળમા પડે અને જો તે સાફ
ન થાય તો ત્યાં ઉઠી-ઠાણુક નામનો
બ્યાધિ થાય છે

કેશને ધાતુઓ સાથે સબધ —ત્વકસાર
પુરુષના લક્ષણમા ચરક કહે છે કે ત્વકસાર
પુરુષના કેશ સિન્ધ, મલકુ, મૃદુ પ્રસન્ન,
સૂક્ષ્મ, અદ્ય, ગંભીર અને સુકુમાર હોય છે

એસાર પુરુષના કેશ અને લોભમા
રેનેહ વિશેષ હોય છે કેશ એ અસ્થિ ધાતુનો
મળ છે અસ્થિ ધાતુની વૃદ્ધિથી કેશની વૃદ્ધિ
થાય છે અસ્થિધાતુનો અસ્થિ અગ્નિથી પક
ચવાથી તેના ત્રણ ભાગ બને છે સાર (અણુ),
રજ્જુ અને મળ મળભાગમાથી કેશ, લોભ
અને નખની ઉત્પત્તિ થાય છે

કેશનું પોષણ રક્ત ધાતુથી થાય છે અસ્થિ
ધાતુનો ક્ષય થવાથી કેશ રમથુ અને લોભનો
પાત થાય છે અસ્થિ ધાતુની ત્રિઘાત થવાથી
કેશ, લોભ અને રમથુના રોગો થાય છે
શારગધરે કેશને મન્ન ધાતુની ઉપધાતુ
કહી છે

કેટલાક આચાર્યોએ રમથુ, હાતી અને
મૂછના વાળને શુક્રધાતુનો મળ કહ્યો છે
કારણ કે શુક્રના પ્રાદુર્ભાવ પત્રી યૌવના
વસ્થામાં હાલી, મૂછ ઉગે છે પણ તે યથાર્થ
નથી

ગર્ભના છઠ્ઠા માસથી ગર્ભના શરીર ઉપર
વાળ ઉગે છે પણ જન્મ થયા બાદ જેમ જેમ
શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે તેમતેમ શરીરના
અન્ય સ્થાનોમાં પણ વાળ ઉગે છે યુવા
વસ્થામા હાતી, મૂછ, બગલ, લગપ્રેય અને
છાતી ઉપર વાળ ઉગે છે સ્ત્રીને હાતી,
મૂછના સ્થાને વાળ હોતા નથી પણ સામાન્ય
સ્ત્રી હોય છે પુરુષને યુવાની પ્રાપ્ત થતા
હાલી, મૂછની ઉત્પત્તિ થાય છે કયાઓમા

લગપ્રદેશ ઉપર શેમરાજી ઉત્પન્ન થાય છે ગર્ભાંત્રી સ્ત્રીને નાભીની નીચે શેમરાજી થાય છે અને તેના શુદ્ધાગના કેશ અતિલાઘ્વા અને કુટીલ હોય છે

સ્વેદવહસોતોતુ મૂળ શેમકૂપ અને મેઢ છે મેઢ ધાતુનો મળ સ્વેદ છે જે ત્વચાદ્વારા બહાર નીકળે છે

અતસાની ગ્રંથીઓની કેશ ઉપર અસર — વાળ ઉપર મોટે ભાગે અધિવૃક્ષ (એડ્રીનલ ગ્લેન્ડ) અને પોષણીકા થથી (પીટ્યુટરી ગ્લેન્ડ) થાઇ રહેલ છે અને વૃષણ (ટેસ્ટીસ) નો સ્પર્શની વિશેષ અસર જોવામાં આવે છે આયુર્વેદમાં ગચ્છાચ નામના આચાર્ય કહે છે કે જેમના અડઢાલી નાખવામાં આવે તેના ઢાલી મૂંછ ઓછા થાય છે એટલે સિવાય થાય છે કે ઢાલી મૂંછ એ મૂંછનો મળ છે ઢાલી મૂંછ એ પુરુષનું વિશેષ લક્ષણ છે કેટલીક સ્ત્રીઓમાં અતસાની ગ્રંથીઓના વિશેષ સ્પર્શના કારણે ઢાલી મૂંછ ઉગે છે આવી સ્ત્રીઓને શ્મશ્તુમુખી નારી કહે છે

સ્ત્રી અને પુરુષના માથાના વાળમાં પણ ફરક હોય છે બાળકોમાં અને સ્ત્રીઓમાં કપાળ ઉપર કેશની લીટી એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી સીધી જાય છે જ્યારે પુરુષોમાં જને શય પ્રદેશ (Temporal Region) પર સીમની રેખા અદર સુધી જાય છે જેના શરીરમાં અથવા અત્યંત મુક હોય છે તેનામાં આ લીટી ઠરક સીધી હોય છે વાળપણ ઓછા હોય છે મધ્યકાલ અને યૌવનાઓ ઉપર અને મધ્ય પ્રદેશમાં યુવાવસ્થામાં શેમરાજી વિશેષ દેખાય છે આ લક્ષણ પુરુષોમાં યુવાની પછી જણાય છે

પીટ્યુટરી ગ્લેન્ડના અધિમળના સ્પર્શના ઉદ્વેગથી અકાળ ઘટપણ આવે છે માથાના વાળ પરીત સફેદ થઈ જાય છે વાળ ઓછા થાય અને શરીરની ચામડી ઉપર કચચી પડે છે તેના સ્પર્શની અતિવૃદ્ધિથી એડ્રીનલ ગ્લેન્ડની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના સ્પર્શની વૃદ્ધિથી શરીરમાં અસ્થિધાતુની વૃદ્ધિ થાય છે અસ્થિધાતુની વૃદ્ધિથી તેના મૂળકપ કેશની પણ વૃદ્ધિ થાય છે અને આખા શરીર ઉપર વાળ વધે છે આ સ્થિતિને Hirsuties કહે છે

કેશનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ — વાળમાં Keratin અને Inorganic Salt મુખ્ય હોય છે તેમાં કાબન ૫૦ ટકા, હાઇડ્રોજન ૫ ટકા, નાઇટ્રોજન ૧૫ ટકા, ગ્રાફ ૫ ટકા અને ઓક્સીજન ૨૫ ટકા હોય છે

ઘણા ખુલાસાના વાળમાં મેગ્નેશીયમનો ભાગ વધારે હોય છે ભૂરા (Brown) અને ઘેરા ભૂરા (Dark hair) વાળોમાં ગ્રાફ હોય છે અને લોહ સહેજ ઓછું હોય છે સઘળા પ્રકારના કાળા રંગના વાળમાં Ironનો ભાગ સહેજ વધારે હોય છે સફેદ વાળમાં ગ્રાફનો ભાગ સહેજ ઓછો હોય છે અને લોહનો ભાગ બિશુકલ હોતો નથી કોઈ પણ વાળ માધી ગ્રાફને અથવા નીકળી જાય તે પહેલા જ લોહનો અથવા નીકળી જાય છે અને તેથી જ કાળા વાળ સોનેરી કે ભૂરા રંગના વાળ કરતા જલ્દી કાબર ચીતરા (Grey) થઈ જાય છે

અસ્થિ-લક્ષણો અને કેશની નિયતિ — (૧) કેશ અને શેમ ઉપર તેલનો અવયવ ન થયો હોય છતાં તેલ લગા મા જેવું દેખાય તે કદી માટે અસ્થિ છે (૨) ફરદીના કેશ કે

રૂવાડા ખેતી જોવા જો ખેત્યવાથી તે ઉબડી
બંધ અને વેળા ન થાય તો દરગી મરણની
નજીક છે એમ બાણુ (૩) પૂતના બ્રહ્મ
પીડીત બાળકને રોમહંધ થાય છે (૪) જે
દરદીના રૂવાડા ઉભા થયેલા હોય તેવો દરદી
ત્યાજ્ય છે (૫) આખની જને બ્રમરમા
અને માયાના વાળમા કપટ મેધી-ગ્રીમત
પડે તો તે દરદીતુ મૃત્યુ નજીક છે એમ
બાણુ (૬) જે માણસ નીશાળી કે રોગી
હોય તેને બળપૂર્વક ખેતીને ઉખાડેલા વાળની
વેદના ન થાય કે બળગ પણ ન પડે તો તે
માણસ છ રાત્રીથી વધુ જીવશે નહીં એમ બાણુ
(૭) જેના તેલ રહીત કેશ છે છતા તેલ નાખ્યા
જેવા જણાય તેને ક્ષીણ આયુષ્યવાળો સમજી
તજી દેવો (૮) વિષથી પીડીત દરદીના શરીર
ઉપર કંડુ પાણી છાટવા છતા પણ જો તેને
રોમાય કે રોમહંધ ન થાય તો તેવા દરદીને
છોડી દેવો શ્રીકૃષ્ણમિત્તિજ ન રોમ દર્પ
વિપામિભૂતમુ પરિવર્જયેત તમ્ ॥ (૯) જે દર
દીની બ્રમર સ્થાનથી ખસી ગઈ હોય, શરીરમા
દાહ થતો હોય અને માથે હેડકીનો રોગ
પણ હોય તો તે સુગત મૃત્યુ પામે છે

કેશના રોગો — (૧) ઇન્દ્રલુપ્ત Baldness -
રોમકૂષોમા રહેલુ બ્રાજકપિત્ત વાયુ સાથે
મગીને રોમને ખાઈ બંધ છે ત્યારબાદ રક્ત
સાથે મળેલો કફ તે રોમછિદ્રોને બંધ કરે
છે જેથી ફરીથી તે જગ્યાએ વાળ ઉગતા નથી
આ રોગને ઇન્દ્રલુપ્ત, ખાલિત્ય અથવા રૂદ્ધા
કહે છે વાગ્બટ કહે છે કે ઇન્દ્રલુપ્તમા વાળ
એકદમ ખરી બંધ છે અને ખાલિત્યમા
ધીરે ધીરે ખરે છે રૂદ્ધાને રૂપ્યા પણ કહે
છે આચાર્ય કાર્તિક ઇન્દ્રલુપ્ત, ખાલિત્ય

અને રૂદ્ધા આ ત્રણેમા લેહ બતાવે છે
'દ્વિદ્રુપ્ત શ્મશ્ણિ, ખાલિત્ય શિરમ્યેવ, ચરમા
ચ સ્વવદ્દે' । ઇન્દ્રલુપ્ત દાદીમા, ખાલિત્ય
શિરમા અને રૂદ્ધા મમસ્ત શરીરમા થાય છે
ઇન્દ્રલુપ્ત Alopecia કહે છે આચાર્ય
વિદેહતુ માનવું છે કે સ્ત્રીઓ સુકુમાર હોય
છે, વ્યાયામ કરતી નથી અને એમને રજ
આવ થતો હોવાથી સ્ત્રીઓને ઇન્દ્રલુપ્ત થતું
નથી સ્ત્રીઓમા આ રોગ બહુ ઓછા પ્રમા
ણમા જોવામા મળે છે

ચિકિત્સા — (૧) દનેહન, સ્વેદન કરી
શિરની શિરાઓનો વેધ કરવો (૨) મગી,
મનશીલ, કાગીસ અને તુલ્યનો લેપ કરવો
(૩) અથવા તમર અને દેવદારનો લેપ કરવો
(૪) શિરમા શસ્ત્ર વડે કાઢુ પ્રગ્રજાત કરી
વારવાર ગુળ ક કનો લેપ કરવો (૫) લાંબક
રસાવનોતુ સેનન કરવું (૬) માલતી, કમ્પીર,
મિત્રક, દરજના કવાથ અને કંકથી સિદ્ધ
તેલનો અભ્યગ કરવો (૭) કંડવા પરવજના
પાનનો રસ માથામા પસવાથી ઠ વિષમાં
ઇન્દ્રલુપ્ત મટે છે (૮) ગોખર, તલના દૂધ
એની બરાબર લી અને મધનો લેપ કરવાથી
પણ ઇન્દ્રલુપ્ત મટે છે (૯) હાથીઢાતની બરમ,
જકગીનું દૂધ અને રસવતીનો લેપ કરવો
(૧૦) રત્નકિ દુગ્ધાદિ તેલનો પ્રયોગ કરવો
(૧૧) રસાજન, કાગીસ અથવા ભૃગરાજનો
લેપ કરવો (૧૨) જમે તે રોગના કારણે વાળ
ખરતા હોય પણ તે માટે માથાની ચામડીમા
રક્તાશિશ્નુ સાદે ચાલ અને વધે એ ખાસ
અગત્યનું છે સ્થાનિક ઉપચાર કરવો લાલ
દાથી છે અભ્યગ, અદ્ધાવાયોલેટના ધીરજો,
કેન્થેરીડીસ, વગેરે ઉપયોગી છે વાળના

મૂળજ નકામા (Atrophy) વધે ગયા હોય તો કદ અસર થતી નથી શરીરની તદુરસ્તી વધે એવા ઉપચારો કરવા નાની માત્રામાં આયર્ન ઇંડ આપવાથી પણ ફાયદો થાય છે વીટામીન એ પણ વાપરી શકાય

(૨) દાડુલક — ૩૬ અને વાલુના પ્રકોપથી ત્યારે વાળનું રચાન કઠણ થઈ ચુકત રહે અને નીરાવાળુ બને ત્યારે તેને દાડુલક-Pityriasis-Capitis કહે છે આ એક જ તુલ્ય રોગ માથાના વાળના મૂળમાં થાય છે એમ આધુનિકો માને છે

ચિકિત્સા — (૧) રોલેન-સ્વેન કરી શિરની શિશ્યોનું વેદન કરવું (૨) અવ પીડન નરમ આપવું (૩) શિરો ભસ્તિ આપવી (૪) તેલ અથવા ધીનો અભયગ કરવો (૫) ડો રાના પરાળના ક્ષારજળથી માથું ધોવું (૬) માલતી, કરેણ, કરજ ચિત્રકના કવાથ અને કંકથી સાધત તેલ લગાવવું (૭) દ્રઢમા અગમસ વટી તેનો લેપ કરવો (૮) બગરાજ તેલ (શારંગધર)નો અભયગ માથામાં કરવો

(૩) ચંડુ પિ । — ૩૬ અને કૃમીના પ્રકોપથી મનુષ્યના શિરમાં અનેક સુખવાળા અને સ્વાસ્થ્ય યુક્ત ફિલ્મ પ્રયોગ થાય છે એને અંધિકા કહે છે આ એક પ્રકારની વિચ્છિન્ન છે જે માથામાં થાય છે સ્થામાં યુજનાવી બાથમાં આ રોગને માથામાં પોટો થવો એમ કહે છે

ચિકિત્સા — (૧) રોલેન સ્વેન કરી શિરની શિશ્યોનું વેદન કરવું (૨) નિબ કવાથનું સિંચન કરવું (૩) ઘોડાની લાલના રસમાં સિંધવ મેગવી લગાડવું (૪) હરતાગ,

હરિદ્રા, નિબ તથા પગોળના કકનો લેપ કરવો જેઠીમધ, નિગોતપવ, એરડ અને ભૂમરાજના કકનો લેપ કરવો (૬) જુના તલને ઘોળ અને મરીની હધારને ગોમૂતમાં પીસીને લેપ કરવો (૭) કુષ અને કટમરીની અત્યુર્મ ભસ્મને નીબતેલમાં મેળવી લગાડવું

(૪) પલિત — કીધ, શેક અને પરિશ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલી ગરમી અને પિત્ત મસ્તકમાં પહોંચીને વાળને પકાવે છે જેથી પલિત થાય છે પલિત એટલે અકાળે વાળનું સફેદ થવું તે Premature Grey Hair કેટલીક વાર વધુ પડતો શારીરિક કે માનસિક શ્રમ થવાથી, શારીરિક તદુરસ્તી બગડવાથી પણ થાય છે પ્રધાન કારણભૂત હોય પિત્ત હોય છે તથા કદ અને વાલુનો અનુભવ હોય છે કારણ કે વાળને સફેદ બનાવવાનું કાર્ય પિત્તનું છે અરકે ખાલિત્થ અને પાલિત્થ એ બંનેને એકજ રોગની વિશિષ્ટ અવસ્થાઓ બતાવી છે જેમકે પિત્ત વાલુ અને કદની સાથે મળી ઠેશબુમિને દ્રઢ કરી ખાલિત્થ રોગને ઉત્પન્ન કરે છે અને જે અદ્ય હાલ થાય તો પાલિત્થ રોગ થાય છે

ચિકિત્સા — રોલેન, સ્વેન અને સરોધન કરી નીલીતેવ અને સૈરયકાદિ તૈલને અભયગ અને નરમમાં પ્રયોગ કરવો જોઈએ આ તૈલને વિધિસર ઉપયોગ કરવાથી સફેદ વાળ ભરમા જેવા સ્થામ બને છે અને આછા વાળ સ્થળ અને શુશ્કાદાર બને છે વાગ ધરતા અટકે અને નવા ઉત્પન્ન થાય છે આ તૈલનું સેવન કરવાથી વાળની સ્વાભાવિક અવસ્થા સ્થિત થાય છે આ તૈલના પ્રયોગથી ખાલિત્થ અને પાલિત્થ બંને મટે છે રોગીએ રોગના

મૃગ કારણત્વ પરિવર્તન કરી પિત્ત શામક આહાર વિહારતુ નેવન કરવું જોઈએ માથાની આમડીનો કોઈપણ રોગ હોય તો તેની તપાસ કરવી ડેટલીકવાર થાઈરોઈડની ટીકડી આપવાથી અતઃપ્રાપ્તિ થયેલા સાવની ઉષ્ણપ્રતીવાળ સફેદ થયા હોય તો તે દૂર થાય છે આ ઉપરાંત વીટામીન બી કૅમ્પલેક્સ યુવના પેરા એડીનીએ એન્જોઈક એસીડ પણ વાળને કાળા કરવા માટે રોજ ૧૦૦ મી ગ્રા દિવસમાં ત્રણવાર લેવાથી ફાયદો થાય છે

પલિત રોગમાં અડધની દાળ પચ્ય છે એ દાળમાં વીટામીન બી કૅમ્પલેક્સ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે આ ઉપરાંત (૧) લોહચૂર્ણ તો ૧ આબાની ગોઠી તો ૨૦, હરડે તો ૮, આમળા તો ૮, બહેડા તો ૪ તુ ચૂર્ણ કરી તેને લોહાના વાસણમાં રાત્રે લેપ કરી સવારે તે લેપ ઉખાડી માથામાં તે લેપ કરવાથી નફેદ વાળ કાળા થાય છે (૨) લૂગ રોજ તેલ (શાર મધર સહિતા સુલ્ફ્યુર) નો માથામાં અલ્પ ગ ઠગવાથી ખાલિય, પાલિય, અરુચિ અને દાદેલ એમ માથાના વાળના રોગ દૂર થઈ વાળ સુખ અને ગુણી ર બને છે (૩) ત્રીકુળા લોહચૂર્ણ, નીલી અને શાગ રાના ચૂર્ણને ઘેટીના મૂત્રમાં વાટી લેપ કરવાથી સફેદવાળ કાળા થાય છે (૪) પિત્તશામક ઉપાયોમાં આમળાનું ચૂર્ણ ખાવું અને આમળાના તેલનું માથામાં માલિશ કરવું, કોપરેલ અને દીવેલ પણ એજ રીતે પિત્ત શામક તરીકે કામ કરે છે (૫) લોહચૂર્ણ લાગરો, ત્રીકુળા અને કાળી માટીને ચેરડીના રસમાં વાટી એક મહિનો લેપ કરવો જોઈએ કેટલાક કાળા થાય છે

(૫) Hirsuties — વાળની એક બીજી પણ અવસ્થા છે કે જેમાં શરીર ઉપર એન્દ્રમ વાળ વધવા માટે છે શરીરના જે સ્થાન ઉપર વાળ ન હોય અગર જોડા હોય ત્યાં વાળ જોડા જોડા જણાય છે ડેટલીક સ્ત્રીઓને આર્તવ ગ્રંથ થયાના સમયે સારી જતી કેશ વૃદ્ધિ થાય છે દાઢી મૂછના સ્થાનમાં પણ વાળ ઉગે છે જો કે આ સ્થિતિ જલ્દેજ બને છે કેન્સરના યુવાનીમાં અધિવૃદ્ધ (એન્ડ્રોનલ ગ્લેન્ડ) ના અતઃપ્રમાણના અતઃપ્રમાણ થવાને લીધે પણ થાય છે અગર સ્ત્રીના ફેલ ડોષમાં ગ્રંથી પેા થવાથી થાય છે અને તેને લીધે મો ઉપર, હાથ પગ ઉપર, પેટ અને છાતી ઉપર પણ વાળ જણાય છે

આ રોગમાં અતઃપ્રાપ્તિ ગ્રંથીના સ્ત્ર અનુસાર ચિકિત્સા કરાવવી અથવા તો શસ્ત્ર ક્રિયાથી તે ગ્રંથીને દૂર કરાવવી

મલુચિકિત્સામાં રોમ સંજનન ક્રમ — ? સ્થાનમાં વાળ હોય અને ત્યાં જો મલુ થયેા હોય તો મલુ રૂઝાઈ ગયા પછી ત્યાં વાળ ઉગતા નથી ત્યારે ને જગ્યાએ મલુ સ્થાનમાં રોમ ઉત્પન્ન કરવા માટે આ ક્રમ કરવામાં આવે છે (૧) હાથીદાંતને બાળીને બરમ કરી તેમાં રદાજન મેળવી બકરીના દૂધમાં ઘુટી લેપ કરવાથી વાળ ઉગે છે (૨) ઘોડે, ગાય, બેર વગેરે પશુઓની ત્વચા, રોગ ખરી, શુગ અને અસ્થિની બરમને તેલમાં મેળવી લેપ કરવાથી મલુસ્થાન રૂવાટીવાળુ બને છે (૩) કાસીમ અને ગરમાગાના પાનને લોહાના રસમાં પીચી લેપ કરવાથી રૂવાટી આવે છે

રોમ શાતનક્રમ — જેવી રીતે મલુ સ્થાનમાં વાળ ઉગારવા માટેના સ્ત્રીયો છે

તેવી રીતે મધુમા એ વાળ હોય તો તે આગી રીતે ફૂંક થકતો નથી માટે ત્યાના રોમનું શાતમ કરવું એઈએ કાતર અજર મજાથી ત્યાના વાળ દૂર કરવા અથવા એ ભાગ શ ખભરમ અને એક ભાગ હંડતાલ લઈ પાણીમા કે સ કામા પીસી લેપ કરવાથી રોમ ખરી નય છે જાનલાતક અને સ્તુહી કીર લેગાં કરી લેપ કરવાથી પણ રોમશાતન થાય છે આયુર્નિકો બેરીયમ સલ્ફાઈડ નામના પાઉડરને ઉપયોગ કરે છે

વાળનો ઔષધ તરીકે ઉપયોગ —

(૧) પ્રસવ વેદનામા માણસના વાળની ખૂણી ચોનીને આપવી, અથવા સુંઘવાથી પ્રસુતી જલદી થાય છે (૨) પીનસમાં ઉંટની પુછડી ના વાળ ખાળી તેની ધુણી સુંઘવાથી પીનસ શરદી અને સળેખમ મટે છે (૩) અપરા પાતન એટલે કે જ્યાર પાડવા માટે પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થામા જ્યારે જ્યાર ન પડતી હોય ત્યારે આગળી ઉપર વાળ વીંટાળી તે આગળી કરદીના અળામા ફેરવવી ‘વેશ વેષિતયાહુ વ્યાતસ્યાવળ્લ પ્રઘપયેત્’ આ પ્રમાણે ગળા મા આગળી ફેરવવાથી ગળાના ગ્રાનતુઓ Glossopharyngeal nerves દ્વારા સુષુમ્ના શિષ્ઠાત કે દ્ર Vomiting center વમનકેદ્ર ઉપ અસર થવાથી વમનની ક્રિયા થાય છે ઉ ટી થવાથી પેટના સ્નાયુઓ-ઉદરપટલ-હાયક્રામ વગેરેનો સંકેત થાય છે અને તેથી ગભાઈય ઉપર દખાણુ થાય છે આ દખાણુથી ગભાઈયમા સંકેત ધઈ અપરા છુટી પડી બહાર નીકળી જાય છે

(૪) અગ્નિ દગ્ધમણુ ઉપર — દેશ બનીને ખરલ કરી ચોપડવો

(૫) ચમકીલ-મસા ઉપર — ઘોડાનો વાળ બાધવાથી તે મસા ખરી નય છે

(૬) આમીના રોગ ઉપર — માણસના વાળને એઈતા તેલમા તળવાથી વાળ તેલની ગરમી વડે તેલમા ગળી જાય છે અને તેનો પુડલો બધાય છે આ પુડલો રાખમા દાખી દેરો કરવો પછી તેનો મથુરપીચ્છ જરમ કે સાબરશગની ભરમની માફક ઉપયોગ કરવો દેશ પકવતા જે તેલ રહે તેને લુખમ, ખમ અને શુમકા ઉપર લગાડવાથી તે મટે છે તે તેલમા થોડુંક મીઠુ મેળવી મલમ બનાવી લગાડવાથી સર્વ પ્રકારના ગંડશુમક ઉદરી (માથાનું) વગેરે મટે છે આ એક ઔષ મલમમા એક રતી મોરચુથુ મેળવવાથી લુખમ, ખમ તથા માથાના શુમકા અને ખરજવા જલદી મટે છે

દેશ રજક દ્ર યો - કલપના રૂપે અથવા ઢોઈ ઔષધીઓનું બનાવેલું તેલ વાળમા લગાડવાથી ઘોળાવાળ કાળા રાય છે આ રીતે સફેદ વાળ કેખાવાના કારણે જે મકાળ વૃદ્ધત્વ જણાય છે તે વાળની રચામતા પ્રાપ્ત થતા દૂર થાય છે જો કે આ રજક દ્ર યો વાળ ઉપર અતગર રચર ચોટતા નથી પરિણામે વાર વાર તે લગાડવું પડે છે વનસ્પતિ અને ખનીજ દ્રવ્યોમા હરડે, માચુ, હિસા કમી અને ભૂગરાજ સુખ્ય છે

કેટલાક કલપના પ્રકારે નીચે સુજળ છે -

(૧) કાથો ૧૦ ભાગ હીરાકશી ૧૦ ભાગ, શુદ્ધ ર ભાગ, પાણી ૭૮ ભાગ, વીનીગાર પટકા

(૨) કાચો ૧૦ ડ્રામ, ટેનીન ૧૫ ડ્રામ
હીગકર્ગી ૧૫ ડ્રામ, પાણી ૧ પીન્ટ

(૩) માયા રો ૧, હિમન રો ૧, હરકા
ચેર ૧, ઉપરની ત્રણે વસ્તુઓ એક લોખંડના
વાટકામાં તેલ નાખીને તળવી પછી જીંડ
કપડછાણ કરવું, અને ગનેલુ તેલ એક સીંચી
માં ભરી લેવું જે બીજી વાર કામમાં આવશે

ત્યાર બાદ ઉપરના વૃષ્ટિમાં ત્રણાનો કાટ
તો ૨, દટકડી ૧ પૈસાભાર, નવસાર ૧ પૈસા
ભાર, મો યુથ ૧ પૈસાભાર, મીઠું ૧ પૈસાભાર
આ બધી વસ્તુઓને લોહાના વાટકામાં નાખી

છુટવું અને પછી તેમાં નામજાનું પાણી
મેળની છુટતા જવું આ આમજાના પાણીમાં
લોહાનો જુકો થોડોક એ-દિવસ નાખી રાખવો
જ્યારે બધા ઔષધો બરાબર વટાઈ જાય અને
તેમાં સફળ નીકાશ આવે એટલે તે બાલ
ઉપર સફેદ બાલ ન દેખાય તેમ ચોપડવું
અને જો થી ત્રણ કલાક સુધી રાખી પછી થોડું
નાખવું પછી તુરત જે દિવસ સુધી કુચેલ તેલ
વાળ ઉપર લગાડવાથી વાળ કાળા થઈ જશે

(૪) ચઠકત કહે છે કે વડચ કાના ખીજનું
તેલ બનાવી તેનું નરમ લેવું તેમજ તે તેલ
વાળ ઉપર લગાડવાથી વાળ કાળા થાય છે

✽ કરતૂરી ✽

લેખક - રા. વૈ. ધૃતવાન જીવનલાસ સરથા ૨, મુબઈ નં. ૨

હિંદુસ્તાનમાં તો અસલથી જ કરતૂરી
મળે છે, અને તેને વાપરવાનો અસલથી જ
રીવાજ છે આયુર્વેદના જૂના ગ્રંથોમાં પણ
તે વપરાયેલી છે એમ કહેવાય છે કે, પશ્ચિમ
માં પહેલ પહેલા આરબલોકો કરતૂરી લઈ
ગયા હોય ૧૧૮૬માં અરબસ્તાનના સલા
હીને યૂતાન (ચીસ)ના રાજાને કરતૂરીની ખેટ
ચોકલી હતી

હું શબ્દ “સુરક” અને અરબી શબ્દ
“મીરક” ઉપરથી કરતૂરી માટેનો અંગ્રેજી
શબ્દ “મસ્ક” આવ્યો છે, તે ઉપરથી પણ
જણાય છે કે, બીજી ચીજોની માફક આરબો
કરતૂરીને પશ્ચિમમાં લઈ ગયા હતા પણ
આપણે ત્યાં સંસ્કૃતમાં પણ કરતૂરી માટે

“સુરકજ” શબ્દ વપરાય છે સુરકજનો અર્થ
“મુચ” કહેવા જણ્યુમાંથી દિપ્ત થયેલી
તેવો થાય છે

કારણ કે પહેલા એમ મનાતું, કે,
કરતૂરી, કરતૂરી-મૃગના વૃષણમાંથી માસ થાય
છે -માંથી એમ જણાય છે, કે ઇંગ્લીશોએ
અને આબજોએ પણ ચેતાના શબ્દ “સુરક”
અને “મીરક” સંસ્કૃત ઉપરથી જ લીધા
કારણ કે હિંદ અને ચીનમાંથી જ કરતૂરી
ઇરાન અને અરબસ્તાનમાં કાબલ થઈ હતી
તિબેટ મોટા જગ્યામાં કરતૂરીની ચીનમાં
નિકાશ કરે છે અને જો તે દેશો વચ્ચેના
વેપારમાં તે ચીજ જણાય છે પશ્ચિમના
દેશના નિકાસ થતી કરતૂરીમાં એ સ્ત્રી ટકા
લવેગની કરતૂરી હોય છે

સુગંધની સુદૃઢ તથા દુરંધ — ઠસ્તૂરીની સુગંધ લગભગ વીશ વર્ષ સુધી ટપી શકે છે કારણ કે પહેલેથી જ ખરી ઠસ્તૂરીની સુગંધ અતિ ઉત્તમ હોય છે ખીજા કેટલાક પદાર્થોની સુગંધ કાચમ રાખવા ઠસ્તૂરી મોટી મહત્ત્વાગ્ર ગણાય છે ઠસ્તૂરી પાસે કપૂર રાખવાથી તે િ સુગંધમાં દુરંધ પડે છે ત્યારે ઠડવી અદામ તથા ખીજા કેટલાક પદાર્થો તેની સુગંધ તદ્દન નાશ પામે છે

ઠસ્તૂરીનું વર્ગીકરણ — ઠસ્તૂરીની જાત માટેના વર્ગીકરણમા જૂતાન (કામરૂપ) વેશમા ઉત્પન્ન થયેલી કૃષ્ણ વર્ણી તે ઉત્તમ છે નેપાળની તામ્રવર્ણી તે મધ્યમ છે અને ઠારિમ રમા મળતી ‘કપિશ વર્ણ’ તે અધમ ઠસ્તૂરી ગણાય છે

ઠસ્તૂરીમા સુખ્યત્વે કરીને ચાર જાતની ઠસ્તૂરી ગણાય છે તેમા પહેલીજાત (૧) ટોનકિલ્લન નામની ચીનથી આવે છે (૨) જાત ચૂનાન જરમાના કૃત્ર સસ્થાનો તરફી આવે છે (૩) ત્રીજી આસાન અથવા જગાળથી આવે છે તે ઠસ્તૂરી અને (૪) ચોથી કાળરેટીન નામની તારતરી અથવા સાઈ બિરિઆથી આવે છે તે ઠસ્તૂરી આ ચારમા પહેલી સર્વોત્તમ અને છે િ હલકી જાતની ઠસ્તૂરી ગણાય છે ઉપર પ્રમાણે ચાર જાતની ઠસ્તૂરી જહારથી આવે છે

જનાવટી ઠસ્તૂરી જનાવવાનું કારણાનું — આસલથી જ કુદરતી ઠસ્તૂરી િ ઉત્પત્તિ ઓછી હોવાથી અને વધારાશ વધારે હોવાથી કેટલાક હસ્તકૃત ઠસ્તૂરી જનાવે છે આવી હસ્તકૃત ઠસ્તૂરી જનાવવા પાછગ “મોરયો

બાઉર” નામે કે ચ વિદ્યાને ૧૮૮૦ થી નેવુ (૧૮૮૦) સુધી મહેનત કરી, છે લે તેવી જનાવટી ઠસ્તૂરી જનાવવા માટે ક્ષેત્ર મેળવી હતી આ વિદ્યાને જનાવટી ઠસ્તૂરી જનાવવાનું એક કારણાનું જીરોમેનોની પાસે ‘મેલ્યુ’ ગામમા સ્થાપન કર્યું હતું

ઠસ્તૂરી મૃગ તથા ઠસ્તૂરી — સ્વામી શ્રી પ્રજ્ઞવાનહજીએ લખે છે કે, ઠસ્તૂરી મૃગ સુખ્યત્વે કરીને હિમાલયમા, તિબેટમા, પૂર્વ એશિયાના આસુર પ્રદેશમા અને હિંદીચીન સુધીના પૂર્વ એશિયામા તથા સાઇબિરિયા અને કેરિયાના પ્રદેશમા તથા બીનગી પશ્ચિમે ઠા સુ વિસ્તારમાં મળી આવે છે

તે સમુદ્રની સપાટીથી લગભગ આઠ હજારથી બાર હજાર (૮૦૦૦ થી ૧૨૦૦૦) ફીટની ઉંચાઈએ વસે છે જાતિ સખે લખે છે, કે તે હજુકુળ સાથે સખધ ધરાવે છે પણ કદમા તે હંરણથી નાનું છે પાછગના ભાગની ઉંચાઈ વીસથી ચોવીસ ઇંચ અને નાકથી તે પુઠ સુધીની લંબાઈ ત્રીસ િ આકત્રીસ ઇંચ જેટલી હોય છે

શરીરનો રંગ — આ પ્રાણીનો રંગ સદાય પલટામા કરે છે, જેથી તેનો ચોક્કસ રંગ કહેવો સુરેલ છે એમ છતા કહી શકાય કે આનો રંગ આછો ભૂરો અને ભૂરાની છાય વાળો હોય છે પીઠ ઉપરનો તથા પેટ અને બાજની અંદરનો રંગ સફેદ હોય છે કે રીક વખત તે રનાશ પ તેા, પીળો, પીળાશ પડતો સફેદ કે ઉપરના ભાગમા નારંગી રંગના આઠા વાળો અને નીચેના ભાગમા સફેદ અથવા આઠે ભૂરો હોય છે

કરતૂરી શું છે?—કરતૂરી માટે નાચુવેંદના પુસ્તકોમાં તથા બીજા સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં કરતૂરી, મુગનાબી, મુગમદ કે મુશક ન નામે આવેલ છે. કરતૂરીમુગની જે ગ્રંથિમાં કરતૂરી રહેલી છે તેને કરતૂરીની દાયણી અથવા વિશિષ્ટપણે કરતૂરીમળુષા કહે છે, શિખરીઓ તેને કરતૂરીના નામે કે નાભ કહે છે. સંસ્કૃતમાં નાભી કે નાભ ફરીના અર્થમાં વપરાય છે અને મુશકનો અર્થ વૃષણ થાય છે.

કરતૂરીને યોજન ગમી પણ કહે છે. કારણ કે તેની મુગધ યોજન (ચાન ચાર ગાઉ) સુધી ફર ફર દેવાય છે. ‘મદ’નો અર્થ ‘વીર્ય’ થાય છે. કોશિયાબરમાં સામાન્ય રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે, કરતૂરી એ કરતૂરી મુગની ફૂટી કે ફૂટી નજીક રહેલી દાયણીમાનો પદાર્થ છે. જ્યારે બીજા કેટલાક માને છે, કે “કરતૂરી” તેના જવણમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તે કરતૂરીમુગનું વીર્ય જ છે.

વૈજ્ઞાનિક સંશોધકો કે પ્રાણી શાસ્ત્રીઓ આથી વધુ ચોક્કસ માહિતી આપી શકતા નથી.

અવલોકન —આજથી લગભગ પોણા બસો વર્ષો પૂર્વે મી પેલાને કરતૂરીમુગનું શસ્ત્ર વિશ્લેષણ કરી તેના અવયવો તપાસ્યા હતા. ૧૭૭-૧૮૦૦ની સાલમાં તેણે પોતાના અવલોકન “રેપીડીસેપ્સા બુલ્બોસા”માં પ્રસિદ્ધ કરતા તે લખે છે કે, “મણિજ યચિના” છિદ્રથી જરા ફર આ કરતૂરી યચિનું સુખ ખીલે છે અને તે યાચનું કદ નારંગી જેવડું હોય છે.

બીજા અવયવોની સરખામણીમાં “કરતૂરી યચિ”નું ચોક્કસ સ્થાન તો તેણે

પણ જાણ્યું નથી ત્યાર પછી લાક્ષગ એ વર્ષ સુધી તો કોઈ પ્રાણીશાસ્ત્રીએ તેના અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કર્યો લાગતો નથી.

કરતૂરીમુગ મુખ્યત્વે હિંદુસ્થાનનું પ્રાણી હોવા છતાં અને હજારો સામાન્ય અને વૈદીય માણસો કરતૂરીનો ઉપયોગ કરવા છતાં કરતૂરીના મૂળની તપાસ કરવાની શોધમાં આપણા કોઈ પ્રાણીશાસ્ત્રીએ કે બીજાઓએ રત્ન લાખ થો જણાતો નથી.

મગમૂતમાં કરતૂરીની મુગધ —સ્વાની શ્રી પ્રણયાનદત્ત લખે છે કે હું છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી કરતૂરી વિષે એ વિશામાં શોખખોળ કરી રહ્યો છું. ગૌમુખ, છીપવા કાદ જેવા સ્થળોએ જ્યાં કરતૂરીમુગો મોટી સંખ્યામાં મળે છે ત્યાં હું લટકયો છું. શિકારીઓ સાથેની વાતચીત પરથી મને ખબર પડી છે, કે કરતૂરીમુગના મૂતમાં પણ કરતૂરીની વાસ હોય છે.

હું આ વાતને ચકામી જોવા ઇચ્છતો હતો. આથી એ ચાર કરતૂરીમુગો જેમાના ત્રણ નર હતા, અને એક માદા હતી તેમના મૂતની પરીક્ષા કરી. માદામૂત (મુગલી)ના મૂતમાં કરતૂરીની વાસ આવતી ન હતી. પછી એ એક નરમુગના એ જ સ્થળ અને સમયે મળી આવેલ મળ અને મૂતને તપાસ્યા તે બંનેમાં કરતૂરીની વાસ આવતી હતી. પરંતુ આ વાસ માત્ર મળમાં જ હતી, કે મૂતમાં હતી, કે બંનેમાં હતી તે હું નહીં ન હતી શક્યો. તેથી બીજા એ નરમુગના મૂતને ગે તપાસ્યું અને મને તેમાં કરતૂરીની વાસ જણાઈ.

મળમૂત્રની પરીક્ષા — તે પ્રાણીઓની એ નીચે પ્રમાણે મૂત્ર પરીક્ષા કરી જ્યારે તે કોઈ વિકૃત વર્ણક માર્ગે શિકારીની સ્ત્રુબ આવી જતું, ત્યારે શિકારીને તેની ખાલુથી ગોળી પસાર થાય, તેમ ધગદગા કરવા કહેતો આવી વિષ્ટ પરિસ્થિતિ અને ગભરાટભરી સ્થિતિમાં તે થોડીવાર ગુચ્છાઈને ઉભુ રહી જતું અને મળમૂત્ર કરી દેતું આ પ્રમાણે તેને છુપત જવા દેવા માટે મારે દર વખતે શિકારીને પ્રાણીના કે સુચ્છ રૂપ પચાસ ચૂકવવા પડતા

નરમૃગના મૂત્રમાં કરતૂરીની વાસ — ત્યાર પછી એ (સ્વામી પ્રજ્ઞવાનદેવ) નર મૃગ કે જેઓ મૃત્યુ પામ્યા હતા અને જેમના શરીરમાંથી કરતૂરી કાઢી દેવામાં આવી હતી તેમના મોટા આનરકાના છેવટના ભાગની તપાસ કરી તો તેમાં કરતૂરીની વાસ આવતી નહતી આથી હું એ અનુમાન ઉપર આવ્યો, કે, ક્ષત નરમૃગના મૂત્રમાં જ કરતૂરીની વાસ આવે છે અને ૧૮૪૭ માં પાન્જરામાં પુરાએવ એક કરતૂરીમૃગના મળ મૂત્ર તપાસવાનો પ્રસંગ મને પ્રાપ્ત થયેલ [અપૂર્ણ]

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૭મું વર્ષ

(તત્ત્વીરથાનેથી)

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના આ અંકથી ૭ વર્ષ પુરા થાય છે આ વર્ષ હરમ્યાન આયુર્વેદના ઉપયોગી સાહિત્યનું પ્રકાશન આયુર્વેદ વિજ્ઞાન દ્વારા પ્રકાશીત થયું છે જે આ અંકમાં આપેલી અનુક્રમિકા ઉપરથી જણાશે આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

૭ કુલ પચીસ વિદ્વાન લેખકોએ પોતાના વિશિષ્ટ જ્ઞાનને લાલ અંમેને આપ્યો છે અને તે બદલ અમે તેમના આભારી છીએ આહુ વર્ષ હરમ્યાન લગભગ ૪૫ સારા લેખો આયુર્વેદ વિજ્ઞાનમાં પ્રકટ થયા છે — આઠ નવા પુસ્તકોનું પ્રકાશન આ ૫ વિદ્વાનો દ્વારા થયું હતું જેની વિદ્વતાપૂર્ણ સમાલોચનાઓ પણ યથાક્રમે આયુર્વેદ વિજ્ઞાનમાં પ્રકાશિત થઈ હતી વર્ષ હરમ્યાન મહત્વના પ્રસંગોએ તત્ત્વી લેખ દ્વારા આયુર્વેદની વિચારસરણી, નીતિ અને સરકારી કાયદાઓ અંગે તટસ્થ વિચારો પ્રદર્શિત કરાયા હતાં

વર્ષ હરમ્યાન મહત્વના સમાચારો પૈકી મહારાષ્ટ્રમાં મળેલું નીપકુળનું મહારાષ્ટ્ર પેલ સંમેલન, અમદાવાદનું શુદ્ધાયુર્વેદ સંમેલન અને મોરળીમાં સૌરાષ્ટ્રનું ચતુર્થ વેધ સંમેલન મળ્યું હતું તે હતા અજમેર કોલેજ-કૃષ્ણ ગોપાળમાં પારદ અનુસંધાન સંમેલન પણ મળ્યું હતું આ સંમેલનોમાં વેવકના વિવિધ વિષયોની તલરપર્યાં છણાવટ થઈ હતી જ્યારે પારદ અનુસંધાન સંમેલન (કૃષ્ણગોપાળ-કાલેશ)માં પારદ ઉપર વિશેષ વિવેચના થઈ હતી

અર્ધ સાલ સુબર્ષ સરકારે આયુર્વેદીક ક્ષામોકોપીઆ કમીટીની સ્થાપના કરી હતી આ કમીટીએ એક પ્રશ્નાવલી પ્રકટ કરી હતી ત્યારબાદ તે કાય લગભગ સ્થગીત થઈ ગયા જેવું હતું હાલમાં વિશેષ જાણવા મળે છે તે પ્રમાણે આ કમીટીએ લગભગ નવવાર્ષ જાતના આસવ અરિયોને ક્ષામોકોપીઆમાં

દાખલ કરવાના નહીં કર્યા છે આ ઉપરાંત આસપ આગિયો કેવા હોવા જોઈએ કેવી રીતે બનાવવા જોઈએ વગેરે માટે બે ત્રણ બાતની વૈકલ્પિક પદ્ધતિઓ કામગીરીઓ ઉપર અત્યંત મોહન થા સૂચનના રૂપે ચોકસવામાં આવી હતી ત્યાંબાદ શું નહીં થયું છે તે જાણવા મળ્યું નથી પણ આવી વૈકલ્પિક પદ્ધતિની સૂચનાઓના કારણે આસપ અરિટોન એક સરખું સ્ટેન્ડર્ડ જળવાયું શકાય છે પરિણામે તેમજ કામગીરીઓ મુજબ આમજ અરિટોના એક સરખું સ્ટેન્ડર્ડીયેશન થવું જોઈએ તે થયે નહીં

આધુવેદના અભ્યાસક્રમ અંગે આ વર્ષે વિશેષ ઉદ્ઘાષિત થયેા હતો કાલમા માન્ય રીતે મુખર્ધ રાજ્યમાં બે પ્રકારના અભ્યાસ કરીયા હાલ છે એક શુદ્ધાધુવેદ અભ્યાસક્રમ અને બીજે મિશ્ર અભ્યાસક્રમ સરકારે બને અભ્યાસક્રમને માન્યતા આપી છે કયો અભ્યાસક્રમ વધારે સારો કે કયો વધારે ખર્ચાળ તે હંજી નહીં યર્ધ થકયું નથી શુદ્ધાધુવેદ અભ્યાસ સમિતિ કે સ્ટેટ ફેક્ટી તરફથી અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવા અંગે કોઈ મામલો થઈ હોય એમ જાણમાં નથી પણ સરકારની દિગ્દિ મિશ્ર અભ્યાસના સ્નાતકો આધુનિક વિજ્ઞાનને તેમની ચિહ્નિત્સામાં વિશેષ ઉપયોગ કરે છે એ આધુવેદને હાનીરૂપ છે એમ લોકોક્તિનું કાલુ મ્જુ કરી અને (નિષ્ક્રમમાં એકોપથી નિષ્ક્રાંતોના માર્ગમાં તેઓ કટકરૂપ છે એમ માની) શુદ્ધ આધુવેદને જ આગળ વધારવું એમ માને છે —સારે વસ્તુત વાત તદ્દન જુલો છે મિશ્ર અભ્યાસ ક્રમના વિદ્યાર્થીઓ પોતાને અભ્યાસક્રમ મુજબ

પૂર્ણ જ્ઞાન મળે તે માંગે છે અને ઉત્તીર્ણ થયા બાદ અન્ય પંથીના સ્નાતકો જે હંજી અને અધિકાર ભોગવે છે તેની ઈચ્છા કરે છે જે સરકારને ખુબી રહ્યું છે કારણ કે બહારથી આધુવેદ પ્રત્યે પ્રેમ બતાવતી આપણી સરકાર ઉપર આધુનિક વિજ્ઞાનના ઉપાસકો—કોઈકેની મુરી ગાસર છે આથી આધુવેદના ઉદ્ધારના નામે, ભરિખના વૈદો આધુનિક વિજ્ઞાનથી સપૂર્ણ અનભિજ્ઞ રહે તે માટે શુદ્ધાધુવેદના જોડા નીચે શુદ્ધાધુવેદના ઉપાસકોની પીક થાળી રહી છે મિશ્ર સ્નાતકો આધુનિક વિજ્ઞાન બળ્યા છે એટલે તેમને બધા બીધધા વાચરવા કેવા મડયે અને ભૂતકાળના વૃદ્ધ વેગોને તો મમાન અધિકાર આપ્યા જ છે એટલે તેમની ઉપર પ્રતિબંધ મુદી શકાય એમ નથી પણ ભવિષ્યના વૈદો આધુવેદમાં જે છે તેજ સાચવીને એમી રહે, નવી દુનિયાથી તદ્દન અધાશમાં રહે અને છેવટે વર્ણુ સર્જુ આધુવેદ અધકારમય વાતાવરણના કારણે નષ્ટ થાય એ પ્રકારની એક ઈદ્દનગ શુદ્ધાધુવેદના ઉપાસકોની પીક થાળીને સરકાર રચી રહી છે એમ અંગેને લાગે છે —અને તેથીજ મુખર્ધ રાજ્યમાં એક જ બાતને અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ અને તે આધુવેદને પ્રધાનપણે હોય તેવા અભ્યાસક્રમને જ મુખર્ધ સરકાર મજબુતી આપયે અને તે અભ્યાસક્રમ એ કોઈ વિદ્યાલય નહીં ચલાવયે તો તેની સરકારી ક્રાંત બધ થયે એવી બહેરાત પડુ આપણા ઉપસ્વાસ્થ્ય મની ડા દેલાને કરી દીધી છે એક બાલુથી સરકાર એકજ બાતના અભ્યાસક્રમને વિચાર કરી રહી છે જ્યારે બીજી બાજુની શુદ્ધાધુવેદના સ્નાતકોત્તર

અભ્યાસક્રમ હાઇ પ્રોફીઝીય સી કોમને મા થતા આપી છે અને ફેકલ્ટીની સ્નાતકોત્તર અભ્યાસક્રમ કે ડીપ્લોમા કોસ માથી ડીગ્રી કોસ મા જવા સારું કનડે સ કોસની માગ લીનો સરકાર તરફથી કંઈ જવાબ જ નથી આ પણ એક વિધિની વિચિત્રતા જ કહેવાય નવી અભ્યાસક્રમ સમિતિ જે નિમ્મલ છે તેણે એક પ્રશ્નારની પણ અમુક વેધો અને સ્થાઓ પર મોકલી છે પણ આ પ્રશ્નારનીમારણુઆત જે રીતની કરવી જોઈએ તે રીતે તેઓએ કરી નથી પિણામે આ સમગ્ર પ્રશ્નારનીના જવાબ ઉપરથી કોઈપણ નબળું બાધી શકાય એમ અરે! માનતા નથી આ ઉપરાંત આ અભ્યાસક્રમ સમિતિ પડું નગરના કંઈ જાતના આયુર્વેદના ઉદ્યોગની રૂપરેખા ઉપર આધાર રાખી સ્વામિગાન પૂરક કાયદો રહી છે તે પણ સમજાવું નથી દુકડો દુકડો શેઠડો આયુર્વેદના નામે ફેક્ટરી આપણી સરકારને આ સમિતિએ સ્પષ્ટ પણ પ્રથમ જણાવી દેવું જોઈએ કે આયુર્વેદ અંગેની આવી નીતિ સરકારની શું છે તે પ્રથમ સ્પષ્ટ કરો વૈદ્યોના અધિકાર સ્થાન અને સમાજ મા તેનું વિશિષ્ટત્વ શું છે તે પ્રથમ નક્કી કરો અને પછી વૈદ્યોને દોષ દો કે વેધો કેમ કામ કરતા નથી ? જો કે એમા આપણે વેધ બાઈઓએ પણ અમુક રીતે શરમાવા જેવું છે કે આપણે બધા આયુર્વેદના એક પણ પ્રશ્ન અંગે એકમત થતા તથી આ એક આપણી મોટી નિબળતા છે અને આ નિર્માળતા દૂર કરવીજ રહી

બહુલાતા સમય અને સ્વજોગ અનુસાર દ્વિભાષિકની ટાલ્ય ફીડી પુનરચના થશે

તેવે રસ જે વળી ત્રિશેષ મુશીબતો ઉભી થવા સભ્ય છે

ખીજી કે દ્ર સરકારે આયુર્વેદનું મુદ્દાકન કરવા માટે ડો. ઉદુપાના અધ્યક્ષ પટ્ટા નીચે એક કમીટીની રચના કરી હતી તેનો રીપોર્ટ પણ પ્રકટ થઈ ગયો છે આ કમીટીએ શુદ્ધ વૈદ અને નિમ્ન અભ્યાસક્રમ બંનેની માગ પૂરી કરી છે અભ્યાસક્રમ પી રચના અખિલ હિન્દના ધોરણે કરવાની, પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ સેન્ડર વધુ ખોલવાની, સ્નાતકોત્તર સ્ટેટસ અપવાદીના સ્નાતકોત્તર સમાન કરવાની, કોઈપણ ઔષધ દ્રવ્ય વાપરતા ન અટકવાની ક્ષામતીઓ ઉપર નિયંત્રણ મુખવાની અને આયુર્વેદીક ઔષધો માટે કમ એકટ જેવો કાયદો બનાવી આયુર્વેદીક ડ્રગ કાઉન્સિલ, સેટલ આયુર્વેદીક કાઉન્સિલ, સેટલ આયુર્વેદીક રીસચ કાઉન્સિલની વગેરે રચના કરવાની માગણી કરી છે કે દ્ર સરકાર તરફથી આયુર્વેદને રાખ્ય મા ય કરવાની બહેરાત કરવાની માગણી કરી છે

આ રીપોર્ટ શુદ્ધ અને નિષ્ઠ એમ બંનેના ઉપાસકોની માગણીને સતોષે છે એટલે બધા વેધોએ આ રીપોર્ટને એકે અવાજે વખાવી લેવો જોઈએ અને શહે ની પ્રાનતી અને દેશની તમામ વૈવકીય સ્થાઓએ આ રીપોર્ટ ભારત સરકારને સ્વિકારવા દળણ ભારતુ જોઈએ કે જેથી ભારત સરકારને પણ આયુર્વેદ અંગેની આવી નીતિ બહેર કરવાની ફરજ પડે

અતમા આ આખા વધ દરમિયાન જે જે લેખકોને અમેને લેખ મોકલી સહકાર આપ્યો છે તે બંનેને તથા આ માસિખના

પ્રથાર માટે તેના વાચક વર્ગનો અમો આભાર માનીએ છીએ આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના નવા વર્ષનું લવાજમ આવતા માસથી વિવિધરવામાં આવશે મો દોષ નવા તથા જુના આડકો પોતાનું લવાજમ તારીફે મોકની આપશે એવી આશા છે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના પરિવર્તનમાં નીચે સુચના અઠવાલીપ, માસિક અને માસિક યત્રો મળતા રહે છે તે બદલ તેના સચાવકોનો અમો આભાર માનીએ છીએ (૧) આયુર્વેદ બ્રજત (મુખ્ય), (૨) આરોગ્યમંદીર (પત્રવત), (૩) આરોગ્યસિધુ (મુખ્ય) (૪) આરોગ્ય મિત્ર (મુખ્ય), (૫) આયુર્વેદ (મુખ્ય), (૬) આયુર્વેદ પત્રિકા (નાસિક), (૭) આયુર્વેદ મહાપ્રભેલન પત્રિકા (કલકત્તા), (૮) આયુર્વેદ રહસ્યમંત્ર (ગોહળ), (૯) સચિત્ર આયુર્વેદ (કલકત્તા), (૧૦) આયુર્વિદ્યા (પુના), (૧૧) વિષગ્રાહરતી (મુરત) (૧૨) વેદ કપનર (અમદાવાદ), (૧૩) નિરોગી (અમદાવાદ), (૧૪) ચરક (અમદાવાદ), (૧૫) સુધાનિધિ (પ્રયાગ), (૧૬) રમ્યસન (દિલ્લી), (૧૭) સુશ્રુત (વડોદરા), (૧૮) રમકંડુ (મુમ્બઈ), (૧૯) ગાડીવ (મુરત), (૨૦) નરવાન (અમદાવાદ) (૨૧) અષ્ટાંગાનંદ (અમદાવાદ) (૨૨) સજ્જન (અમદાવાદ), (૨૩) પ્રાચીન (મુરત)

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની અગ્રાહના વરોની જુની ક્ષાધકોનો જુજ સ્ત્રોક પડ્યો છે બારે માસના અઠકની કિમત રૂા ૪) પોસ્ટેજ જુદું જીતાસુઓએ પત્રવ્યવહાર કરવો

અહુ દ્રામની તરફથી નીચેના યુક્તકો વેચાણમાં છે (૧) પ્રત્યયગારીર ભાગ કને જુજરાતી ભાષાતરની કિમત રૂા ૮) પોસ્ટેજ જુદું છેવડના વિદ્યાર્થીઓને ૧૨૩૩ ટકા કમી થન આપવામાં આવશે

(૨) આયુર્વેદ સ્વાસ્થ્ય પાલનકોનન ૧ કબજાઆત, ન ૨ પાકું, ન ૩ લીવરના ફળે ન ૪ હૃદયરોગ અને મેઠગદ્દિ ન ૫ અશ્ન, ન ૬ બાળકોના રોગો, અને ન ૭ વૃદ્ધાવસ્થા અને ૦૧૩૩૩૦ ન ૧-૨-૩ અને પની દરેકની કિમત બાર નયા પૈસા, ન ૪ના ૨૦ નયા પૈસા, ન ૬ના ૨૫ નયા પૈસા અને ન ૭ના ૫૦ નયા પૈસા કિમત છે માતેય ચોપડીઓના આખા સેટની કિમત રૂા ઠોઠ છે પોસ્ટેજ જુદું

(૩) વનસ્પતિઓ, ખનિજ અને પ્રાણિજ ઔષધોના વિનિધ ભાષાના નામવાળી યુક્તિકા ની કિમત આઠ આના પોસ્ટેજ જુદું

(૪) આયુર્વેદિક ચિકિત્સાસર-જુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજી એમ ત્રણ ભાષામાં મળે છે દરેકની કિમત રૂા ઠોઠ પોસ્ટેજ જુદું આ પુસ્તક કુળ વેચ ડોકટરોને જ આપવામાં આવે છે

આયુર્વેદીક અભ્યાસક્રમની પુનર્રચના?

(તરી અભિપ્રાય)

આયુર્વેદના અભ્યાસક્રમની પુનર્રચના માટે તા ૨૨-૬-૫૬ના દિને મુખ્ય સરકારે એક અભ્યાસક્રમ સમિતિ નીમી છે આ સમિતિના પ્રમુખ રા વૈ પડીત શિવશર્મા

છે સમિતિમાં અ ય ૧૩ સભ્યો છે આ સમિતિ કુ બધે રાજ્યમાં ગળે એક મરજો અભ્યાસક્રમ અને, પ્રવેશનું પોષણ એક સરપુ અને અને આયુર્વેદીયપ્રધાન અભ્યાસક્રમ અને

તે વિચારવા અને તે અંગે સરકારને સલાહ આપવા આ સમિતિની નિમણૂક થઈ છે સમિતિએ પોતાના રીપોર્ટ ચાર માસમા સરકાર સમક્ષ રજુ કરવાનો છે હાલમા સુબંધ રાજ્યમા કુલ પાંચ બંદોનો અભ્યાસ કર્યો છે—(૧) ફ્રેન્ડીનો મિશ્ર અભ્યાસ કર્યો છે—(૨) શુદ્ધ આયુર્વેદીક કમીટીનો (૩) શુદ્ધ અભ્યાસક્રમ (૪) પુના સુનીવરસીટીનો મિશ્ર અભ્યાસક્રમ (૫) પુના સુનીવરસીટીનો મિશ્ર અભ્યાસક્રમ (૬) વિદ્યાર્થી આયુર્વેદીક બોર્ડનો અભ્યાસક્રમ

શુદ્ધ આયુર્વેદીક અભ્યાસક્રમ ડા. વધનો અને મિશ્ર અભ્યાસક્રમ ડા. વધનો છે શુદ્ધનો પ્રવેશક્રમ મેટ્રીક સાથે સરકૃત અને મિશ્ર અભ્યાસક્રમમા ઇંટર સાથે સળી નુપ અને મેટ્રીકમા સરકૃત શુદ્ધનો અભ્યાસક્રમ ડીપ્લોમા છે જ્યારે મિશ્ર અભ્યાસક્રમમા ડીપ્લો મળે છે

આ અભ્યાસક્રમ સમિતિ સરકાર જ્યારે બનાવે છે ત્યારે અનેક સુધા ઉપસ્થિત થાય છે અભ્યાસક્રમ કોલ ઘડી થકે? ૧૮૩૮ના વેઇપીય કાયદાનુસાર આ કામ જોટલે અભ્યાસક્રમ ઘડવાનું પરીક્ષાઓ લેવાનું તથા ડીપ્લો અથવા ડીપ્લોમા પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓને આપવાનું ૧૮ ફ્રેન્ડીને સોંપાયેલું છે આ ઉપરાંત રાજ્યની પુના અને શુજરાત સુનીવરસીટીએ પોતાની આયુર્વેદ ફ્રેન્ડી બનાવી અભ્યાસક્રમ બનાવે છે એ લે આ પ્રમાણે સ્વતંત્રગી કમીટી સરકારે નીમી તે કમીટીનો અભિપ્રાય કાયદેસર કહેવાય કે કેમ તે એક પ્રશ્ન છે જેઓને અભ્યાસક્રમ અંગે સંબંધ છે તેવા આયુર્વેદીક કોલેજોના પ્રીમીપાલ

તથા અધ્યાપકોનો અભિપ્રાય પણ તેમણે માગવો જોઈએ

૧૮૪૧થી આજ સુધીમા વખતો વખત અભ્યાસક્રમ બદલાતો રહ્યો છે શુદ્ધ આતમા ડી એ જોસ જોશ ના અભ્યાસક્રમમાં ત્રણ ચાર વખત પુનર્ચના થઈ ત્યાર પાછા ડીપ્લો દેસ આગ્યો વળી પાછો તેમા પણ કેટલાકને અસતોષ લાગ્યો તેઓએ શુદ્ધ આયુર્વેદનો ડીપ્લોમા દેસ અમલમા સરકાર પાસે સુકાગ્યો આ ઉપરાંત સુનીવરસીટીઓની ફ્રેન્ડીઓએ ઘડેલા અભ્યાસક્રમે તો જુદા છે આ અભ્યાસક્રમમાથી ઉત્તીર્ણ થયેલા સ્નાતકો તો એક પ્રયોગના કાટલા જેવાજ છે કારણ કે છાત્રવારે બદલાતા જતા અભ્યાસક્રમોને લીધે વિદ્યાર્થીઓના ભવિષ્ય ઉપર તેની ઘણી માઠી અસર થાય છે કેટલીક વાર કોલેજોનું ભાવિ પણ જોખમાય છે વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમા ઉત્સાહ રહેતો નથી અધ્યાપકો જ ભર બહાવી શકતા નથી અને સ્નાતકોનું રેટસ પણ પછ નક્કી ન થવાને લીધે સમાજમા પણ તે હા પૂત થતા રહે છે

નવા સ્નાતકોનું રેટમ નક્કી થયેલું ન હોવાથી તેમ જ અભ્યાસક્રમ સુજળ બરાબર અભ્યાસ ન થવાથી વિદ્યાર્થીઓમા પણ અસતોષ રહે છે હાલના મોડન સુગના વિદ્યાર્થીઓ મોડન વિજ્ઞાનનો પુરેપુરો પરિચય માગે છે અને તે પુર ન મળવાથી વખતોવખત કોલેજોમા હડતાલ પડે છે નડીયાદ જામનગર ભાવનગર ત્રીવે દ્રમ, બનારસ, લખનૌ વગેરે સ્થળની આયુર્વેદીક કોલેજોમા પડેલી હડતાલ એ વિદ્યાર્થીઓના માનસનો પુરેપુરો નુકસાન છે તાજેતરમાજ સુબંધની પોવાર આયુર્વેદીક

કે લેજ જેવી મરકારી સ્થાપના પડેલી હડતાલ
એ બતાવે છે કે વિદ્યાર્થીઓને આયુર્વેદ લખવું
છે પણ સાથે સાથે શોડન યુગલ પણ સાન
પુરેપુર મેળવવું છે કે જેથી સમાજમાં એક
વેદચીય સ્નાતક તરીકે અન્ય પંથીના સ્નાતકો
સાથે સમકક્ષતા તેઓ ઉભા થઈ શકે

આ સાથે ખીલે પણ પ્રશ્ન વિચારવાનો
રહે છે સુખર્ષ પ્રાતની શુશ્રુષા અને પુના
યુનિવર્સીટીએ મિશ્ર અભ્યાસક્રમ શરૂ કર્યો
છે પ્રાતની ઘણીખરી કોલેજો આ યુનિવર્સ
સીટીઓ સાથે જોડાયેલી છે ત્યારે સુખર્ષ
સરકારે રચેલા અભ્યાસક્રમની કિંમત કેટલી ?
સરકારનો અભ્યાસક્રમ સરકારી આયુર્વેદી
કોલેજમાં ચાલશે અથવા જે બહુ સ્વાસ્થ્ય
કોલેજ નહીં હશે તે આટલેવાના પ્રલોભ
નથી તે અપનાવશે પરિણામે શુદ્ધ અને
મિશ્રના સ્નાતકોનું અસ્તિત્વ તો આહુત રહેશે
એવે જે ઝગડો ફર કરવા સૌ ડાઈ ઇન્ડે
છે તે શમ્ય નથી હવે છેવટનો પ્રશ્ન એ શાય
છે કે હાલનો અભ્યાસક્રમ ખરેખર લાભકારક
છે કે નહીં તે નક્કી કરવું જોઈએ નવા
સ્નાતકો આયુર્વેદ કઈ બાજુતા નથી આયુ
ર્વેદના ઔષધો વાપરતા નથી અથવા તે શા
કારણથી નથી વાપરતા, તથા હાલના ત્યા
શોગોની ચિકિત્સામાં જેઓ ઉપયોગી નથી
તેના નિરીક્ષણ માટે અને તેની ટકાવારી
કાઢવા સેનસા લે, એમનું પરીક્ષણ બસબસ
કરે, સ્નાતકોના જ્ઞાનની સરવે કરવી જોઈએ
કે તેઓએ મેળવેલા જ્ઞાનથી, લોકોને
દાયદો થયો છે કે નહીં ? તેઓ વેલક શાસ્ત્રના
ખરેખરા જ્ઞાતા છે કે નહીં ? તેઓ આયુર્વેદ

અને એલોપથીનો અભ્યાસ કરી હાડીનાં હાડો
ફર ઠગવામાં સફળ બન્યા છે કે નહીં તેની
વિગતવાર તપાસ કરી પછી નક્કી કરો કે
મલકુર અભ્યાસક્રમ સારો છે કે ખોટો ?

વૈદ્યોના શુદ્ધ અને મિશ્રના તાર્કિક ઝગ
ડાના કારણે ભવિષ્યના વૈદ્યોનાં લાભી ભોખ-
ભાથ છે એ ચોક્કસ માન્ય છે આયુર્વેદને માટે
બહારથી સારી વાનો કરવી આપણી સરકારને
સાચો પ્રેમ નથી, કથાય નવી સત્તાગી આયુ
ર્વેદીક હોદ્દાપોત્તલ ખુલતી નથી કારણ કે તે
માટે સરકાર પાને પસા નથી પચવર્ધિ
યોજનામાં આયુર્વેદને યોગ્ય સ્થાન નથી
જે આમ ને આમ સામાજ્ય કરશે તો આયુ
ર્વેદ મરી જશે એ નિશ્ચિત છે વૈદ્યોના પાપેજ
આયુર્વેદ હઠપૂત થઈ રહ્યો છે શુદ્ધ અને મિશ્ર
શુદ્ધિલેહથી વિરોધીઓને આયુર્વેદને બદલામ
કરવાની પુત્રી તક મળી છે શુદ્ધ અને મિશ્રના
બંને સ્નાતકો મમાજમાં હઠપૂત થાય છે
બહાર સ્વાસ્થ્ય વિકાગમાં આયુર્વેદને યોગ્ય
સ્થાન નહીં મળે ત્યાં સુધી આ શમ્ય નથી
આજે સરકારમાં ઇલિયન મેડીકલ કાઉન્સી
લર્ન જેટલું જોર છે તેટલું વૈદ્યોનું નથી કારણ
કે તેઓમાં એકમતિ છે ત્યારે આયુર્વેદના
પીઠબળ માટે વૈદ્યોના એક પણ સદ્ય જોવો
નથી કે જે સરકાર સમક્ષ એકજ અવાજ
રજુ કરી શકે વૈદ્યોને આને સાચા ચાલુક્ય
પુરુષની જરૂર છે

માટે અમારી સરકારને અને નવી
અભ્યાસક્રમ સમિતિના સભ્યવરોને વિનંતિ
છે કે વખતો વખત અભ્યાસક્રમ બદલવા
અને વિચારો છોડી દો અભ્યાસક્રમ અગે

ઠાય ઠગી રહ્યા છે ત્યાંથી તે હલ્લુ છુટા થયા નથી

(૬) યુ પી. ગવન મેન્ટના ડેપ્યુટી ઠાયરેક્ટર રા રા ડી ઇલાનથ કુવકર્ણી તેમના સ્થાનેથી નિવૃત્ત થયા છે

(૭) શુજરાત યુનીવરસીટીના નવા ડીન ડૉ. કેમરજાની — શુજરાત યુનીવરસીટીના ઉરકેમે આયુર્વેદ ફેક ડીના ડીન તરીકે

જામનગર આયુર્વેદીક હોલેજના પ્રીન્સીપાલ ડૉ. ધર્મોનંદ કેસરજાની નુટાઈ આપ્યા છે ખૂવે લે વખત આજ વગ્યાએ રા. રા વલ્લભરામ વેવ ડીન પટે હતા આ વખતે મુરતના ના વેવ બાપાલાલ ગ શાહ અને ડૉ. દેસરજાની વચ્ચે ચુટણી થતા ડૉ. કેસર જાનીને વધુ મતો મળ્યા છે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન પુસ્તક ૭ની ઑક્ટોબર ૧૯૫૮ થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૮ સુધીની — અનુક્રમણિકા —

	લેખકનું નામ	પૃષ્ઠ નં
૧ અખીલ હિંદમાં એક સરખો આદાર અને પોતાક યુ ઇશ્વર છે	૧ વે ઓક્ટોબરના ૬ બુદ્ધ તમનજર	૨૩
૨ અખીલ ભારતીય પારદ અનુસંધાન સમિતિન શાંભા ભોમ (અજમે)	અનાસ ત્રિતીથી તરફી	૧૬૩
૩ અમક કાંપ	રા વે. કુમુદમ્માદ ડી મહેતા યુગપ્ત ન ૧	૨૫
૪ અદાર વિશે ખ્યાતમાં રાખવા ડેરી જામત	સુરે દ નામરદાસ પાંડક પાટબુ	૬૭
આયુર્વેદના અનુક્રમ પ્રયોગો —		
૫ (૧) વવણાર મો	કુશાગર મ પટેલ નડીપાદ	૧૩
૬ (૨) હિમ વજુ ક્રાચ	ડી કે પાંડક વોહરા	૫૮
૭ અયુર્વેદી રત્ના પારદા	સુરે દ નામરદાસ પાંડક પાટબુ	૭૫
૮ આયુર્વેદમાં ક્રમ પર્વિત્રા	સુરે દ નામરદાસ પાંડક પાટબુ	૧૮૩
૯ આયુર્વેદમાં માનસ દાલ	રુદ્ર દ મા અવેશ બાવનગર	૧૧૩
૧૦ આયુર્વેદ જાતે એરોપની જગતનો સમન્વય	ધીમંત મ ટેરીમેન ઇથરી	૧૩૧
૧૧ ઉવશાસની અમલના	૨ વે. નવનીતલાલ મ પળા	૧૧
૧૨ ડેટલાક સમાચર	આરિ શર્માદેવ તરફી ૨, ૪૭ ૧૯, ૮૪ ૧૧૪ ૧૪૦ ૧૧૭ ૧૬ ૨૧૫ ૨૩૬ ૨૫૬, ૨૮૫	
૧૩ ડેલ	રા વે. નવનીતલાલ ૬ પળા મુ ૫૭	૨૧૫

	લેખકનું નામ	પૃષ્ઠ નં
૧૪ કચ્છરી	રા વૈ વૃજલાલ જીવન રસ સંસ્કારકર-મુબઇ	૨૭૩
૧૫ આગેરી-ખાગી લુણી	, અમૃતલાલ દેવચ અણાત્રા મોરબી	૬૨
૧૬ જેઠીમધ	, મણીસકર પોપટલાલ બદ અમદાવાદ	૨૦૩
૧૭ તત્ત્વ યુક્તિ	" કૃ સરલાદેવી કે કુવ જામનગર	૬
તત્ત્વો નોંધ —	તત્ત્વો રથાનેધી —	
૧૮ (૧) આયુર્વેદીક ઔષધોની પરંપરામાં નિકાસ		૧૮
૧૯ (૨) ધન્વન્તરી જ્યોતિ નિમિત્તે		૪૪
૨૦ (૩) આયુર્વેદીક કાર્મકોપીઆ કાર્મકોને		૬૪
૨૧ (૪) વિદ્યાનતી યોગતાણ		૮૭
૨૨ (૫) ઔષધનિર્માણોએ કરવાલા સ્ત્રોતોની વ્યવસ્થા		૧૧૦
૨૩ (૬) સે ટલ રૂમ રત્નની મેડીકલ પ્રેક્ટીસનરની આખ્યાયી ધનારો સુધારો		૧૩૫
૨૪ (૭) ભારત સરકારની આપાત નીતિ અને આયુર્વેદ		૧૬૩
૨૫ (૮) બોડ' ઓફ રીસર્ચ' ઇન આયુર્વેદની કાર્ય પદ્ધતિ.		૧૮૮
૨૬ (૯) આયુર્વેદીય અભ્યાસ ક્રમ ઉપર પુન વિચારણા		૨૧૨
૨૭ (૧૦) વૈદ્યકીય સામયિકોની રિયલિટી		૨૩૭
૨૮ (૧૧) આયુર્વેદીક કાર્મકોપીઆ ઉપર નિયંત્રણ હોય જરૂરી છે		૨૫૪
૨૯ (૧૨) આયુર્વેદ વિદ્યાનનુ ૭મુ વર્ગ		૨૭૬
૩૦ (૧૩) આયુર્વેદીય અભ્યાસક્રમની પુનરચના		૨૮૯
૩૧ દ્રવ્યશુદ્ધિ વિદ્યાનનુ	રા વૈ ઇશ્વરદાસ ઠી દેસાઈ નડીઆદ	૪૩, ૬૩
	૧૧૬ ૧૫૮, ૨૬૨	
૩૨ ધર્મસો અને જવાબો	રા. જેડાલાલ નારાયણ ત્રિવેગી રાંધેજી	૨૨૧
૩૩ પાર શેષન સરખાર વિમલો	રા વ મણીસકર કા રાસિક, રાજકોટ	૨૫૭
૩૪ પ્રાણીઓની આંખો શુ જુએ છે	આ વિ કાર્યોલ્લભ તરફથી	૬૬
૩૫ બાળકોના ક્રમારો	રા વૈ હરિપ્રસાદ સી બદ નગીઆવ	૨૨૭, ૨૪૬
૩૬ બીડ લવણ	, નવનીતલાલ જ પંજા, મુબઇ	૫૬
૩૭ બીડલવણ-વડાગરૂ મીઠું	મણીસકર પી બદ અમદાવાદ	૯
૩૮ બોડ' ઓફ રીસર્ચ' ઇન આયુર્વેદ.	આ વિ ના પ્રતિનિધી તરફથી	૧૮૬
૩૯ બોલે રેટ ઈંગ્રેડેડ મેડીકલ કો ફર-સ	,	૨૧૦
૪૦ મહાકુળોએ એક ઉપચાર	રા હરિપ્રસાદ કૃપારામ બ., જાંજીરાના	૨૪૧
૪૧ મહાસુ ર્થન ચુલ્લ	રા વૈ યિવાનદ મ યાસિક, રાજકોટ	૧૦૪
૪૨ માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને તેની વિકૃતિઓ	, દિનેશચંદ્ર શુક્લ જામનગર	૨૧૦
૪૩ મારી વાલો.	" મતીલાલ બી મહેતા વાઘ્રમ	૧ ૩૦
૪૪ માસિક અને વિમલ મિર્મસા	" મણીસકર કા યાસિક, રાજકોટ	૨૨૩

લેખકનું નામ

પૃષ્ઠ નં

૪૫	મીસાહાર અને અજાહારના નેખ ઉદાર	રા વ પ્રજાશ કરે ન રાવળ જામનગર	૧૮૫
	એક વિચાર		
૪૬	મુખવાસની વીળો	, હરિપ્રસાદ સી જી નડીયાદ	૪૦
૪૭	ખોબરો	, વૃજ્ઞદાસ જી સરધારકર મુબઈ	૩૬
૪૮	રક્ત પરીક્ષા	મણીશ કરે કા ચાંદીક રામકોટ	૩૩
૪૯	રસદ્રવ્ય વિદ્યાનમ્	, નવનીતલાલ બ. પડયા મુબઈ	૧૮૩
૫૦	લીમડો	, યરતુકમાર જી વાસ સુરત	૧૫૨
૫૧	વીંધ સાવ	નવનીતલાલ બ. પડયા મુબઈ	૭૧
૫૨	કોઈ આહાર કયો ? મીસાહાર કે અજાહાર ?	બલદેવપ્રસાદ પનારા અપદાવાદ	૧૪૫
૫૩	શુક્ર	નવનીતલાલ બ. પડયા મુબઈ	૧૨૧
૫૪	સાર સચ	આ વિ કાર્યાલય તરફથી	૮૩ ૧૪૧
૫૫	સતાળ	રા ડો ઉમરજી માનજી ચૌહાણ ગોંડલ	૭૮
૫૬	સોમનાથી તામ્રમરમ	। વ વાસુદેવ મ્હ દિવેગી જામનગર	૧૬૮
૫૭	સોરાષ્ટ્ર વૈષ સમેતનું ચોથું અધિવેશન (ગોરમી)	આ વિ પ્રતિનિધિ તરફથી	૨૬
૫૮	રિવકાર અને સમાધાયના	સમાનાયક રા વૈ નવનીતલાલ બ. પડયા-મુબઈ	
	(૧) બ્યાસ પચામ		૨૧
	(૨) આયુર્વેદ પ્રવેશિકા		૨૬ ૪૮
	(૩) ગુજર મથરત્ન કાર્યાલય તરફથી ૩. ૧૦૧૧		
	અને વ બા જ રાહે લખેલાં-		
	(A) આયુર્વેદ શાખ્યાનમાળા		૧૬૫
	(B) આયુર્વેદનું નિદર્શનવત્કન		
	(C) આપજો ખોરાક		
	(D) આયુર્વેદ અને વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ		
	(૪) આયુર્વેદ જગતનો ૨ જોમો અક		૧૬૭
	(૫) આયુર્વેદીય ચિકિત્સા સૂત્ર		૨૮૪
	(૬) સંધ્ય તત્ત્વ		૨૮૨
	(૭) શાંતિકાવ્ય તત્ત્વ		

ઝંડુ કેસરી જીવન

ઝંડુ કેસરી જીવન તા ૧૦ રીલા અર્થશાનાથી બનાવેલું અવનપાર ૧૨૦૬ (જીવનમાં) ઝંડુ કેસરી
 નાનાં નાનાં કેસરી રીલા થીજી અર્થશાના પિતૃત્વથી થોડીક નાનાં જોયી ૦૨૫૦ છે

જા ૧૦ રીલા જીવનથી રીલાનાં બધાં અર્થે ૩ અર્થ ૧૬ ઓ પુત્રની દે ૫૧૨૧
 નિર્મલતાનાં ઉપયોગી છે

રત ૧૦ ની જા ૧૦ ની રીલા ૧ ૦-૦

રત ૧ ૧ " " " " ૩ ૭-૦

ઝંડુ કેસરી જીવન

શારીરિક ઓર માનસિક શક્તિ
 બઢાનેવાલા સ્વાદિષ્ટ, પૌષ્ટિક ઘાટણ

વધુ માટે પુત્ર
 ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ નિમિટેડ,
 ગામલ રોડ (દક્ષિ) પો. બો. નં ૭૧૫,
 સુ. ૨૬-૨૮

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ ૧૯૦૦ વધુ વર્ષથી ગામલ રોડ, પો. બો. નં ૭૧૫, સુ. ૨૬-૨૮
 મુદ્રક અને પ્રકાશક : અમરજીવ ગોરાલ મે. બે. સ્વાસ્થ્ય સમવાય પ્રેસ, પી. ૭૬૨ સુ. ૨૮, ૭૦૧૧૨૮

ઝંડુ કેસરી જીવન

ઝંડુ કેસરી જીવન તા ત્રીણ આંતરજાતીયી જીવનને ૧ જીવનના ત્રણેય (જીવનમાં) રસિક ૨
આકર્ષક, કેસરી કરતુગી તથા બીજા અનેક વિનયયન પોષિક વસ્તુઓ મેળવી શકે છે

આ કેસરી જીવનથી શરીરમાં બધા આવેલ જ આજ્ઞાન જુદા સ્ત્રી પુરુષી ૧૨ ૧૨૦
નિર્બળતામાં ઉપયોગી છે

તથા બીજી બધાની રની નિર્મલ ૨૧ ૨૦-૦

૧૧૧ ૧, , , ૩૧ ૭-૬-૦

ઝંડુ કેસરી જીવન

શારીરિક ઔર માનસિક શક્તિ
બઢાનેવાલા સ્વાદિષ્ટ પૌષ્ટિક યાટણ

વધુ માટે પુછો

ઝંડુ કોર્પોરેશન લિમિટેડ,

ગોળવડા (ધિ) પો. બો. નં. ૭૧૫,

મુ. મર્ડ-૨૧

ઝંડુ કોર્પોરેશન લિમિટેડ, વડોદરા શ્રી ગોળવડા મ. પરીણ ગામપે રો. (ધિ) મુ. મર્ડ ૨૦
મુદ્રક અને પ્રગ્રહક : અમલોચીત ગોળવડા મ. પરીણ સમીચામ પ્રેસ, વડોદરા નં. ૨૨ સદે, જીવનમંદર